

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola, Medievalisztika Doktori Program

Kiss Máté

**A magyar–skandináv érintkezések kérdése a
kezdetektől Könyves Kálmán uralkodásáig**

Doktori értekezés

Témavezető:
Prof. Dr. Tóth Sándor László

Szeged
2022

Nyilatkozat

Alulírott Kiss Máté, az SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Medievalisztikai Doktori Programjának hallgatója nyilatkozom, hogy jelen doktori értekezés a saját, önálló munkám. Az abban hivatkozott nyomtatott és elektronikus szakirodalmat a szerzői jogok nemzetközi szabályainak megfelelően használtam fel.

Szeged, 2022. június 27.

Kiss Máté

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	5
FORRÁSOK, FOGALMAK ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK	7
Írott források.....	7
A magyar–skandináv kapcsolat fogalmi kérdései	20
Magyarok a 9–11. században.....	21
Vikingek vs. skandinávok.....	25
Rusz.....	26
Varég.....	32
Magyar és skandináv etnikumok – konklúzió	33
Régészet és történelem – eltérő természetű forráscsoportok egymáshoz való viszonya	34
A normann-elmélet a magyar historiográfiában	40
A MAGYAR–SKANDINÁV KAPCSOLATOK KEZDETEI	54
Bevezetés	54
A 839. évi rusz követség és a magyarok	59
A ruszok 860. évi Konstantinápoly elleni hadjárata és annak lehetséges magyar vonatkozásai	67
Összefoglalás – konklúzió	71
MAGYAR–RUSZ RIVALIZÁLÁS?	72
Bevezetés	72
A keleti magyarok szerepének kérdése a magyar–skandináv kapcsolatokban	74
A Fekete-tengertől északra élő magyarok és a skandináv kolonizáció	77
Magyarok és ruszok a Dzsajhání-hagyományban – néhány megjegyzés	86
A ruszok háborúja az ulicsok és a tivercek ellen – a magyar befolyás kérdése a Kárpát-medencétől keletre	87
Összefoglalás – konklúzió	94
SKANDINÁV HARCOSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN	96
Bevezetés	96
A ruszok és a Közép-Duna-medence kapcsolata	97
Géza fejedelem és Szent István király testőrsége	98
Írott források a Kárpát-medencei skandináv jelenlét vizsgálatához	101
Marchia Ruthenorum és confinium Rutenie	105
Településnevek mint történeti források.....	107
Kölpények – egy skandináv eredetű katonai segédnép a Kárpát-medencében?	110
A skandináv és rusz migráció lehetséges útvonalai a Kárpát-medencébe	119
Kárpát-medencei skandináv jelenlét kérdése a régészet tükrében	122
Imre herceg – dux Ruizorum	129

András herceg rusz zsoldosai.....	137
Kálmán király ajtónálló oroszai	141
Összefoglalás – konklúzió	143
MAGYAR–SKANDINÁV ÉRINTKEZÉSEK KÉRDÉSE A KÁRPÁT-MEDENCÉN KÍVÜL.....	144
Magyarok, ruszok és skandinávok a bizánci hadseregben	144
Magyar jelenlét a „keleti úton” és Skandináviában.....	148
Tyrker – egy magyar Amerikában az első ezredfordulón?	159
Összefoglalás – konklúzió	166
A MAGYAR ÉS SKANDINÁV ELITEK KÖZÖTTI KAPCSOLAT	167
Összefoglalás – konklúzió	177
ÖSSZEFOGLALÁS.....	179
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	187
Források	187
Szakirodalom	195
Internetes források.....	223
Egyéb irodalom	224
MELLÉKLET	225

Bevezetés

Disszertációmban a 9. századtól a 12. század elejéig, Könyves Kálmán király koráig tartó időszakban létrejött magyar–skandináv érintkezések vizsgálatára teszek kísérletet. Ezzel a kérdéskörrel foglalkoztam korábban a TDK, OTDK és mesterszakos dolgozataimban is. A magyar kutatás számára ez a kérdéskör egyáltalán nem ismeretlen és a közelmúltban született egy doktori értekezés a skandinávok és a steppei népek közötti kapcsolatokról Katona Csete tollából, amely magyar vonatkozásokat is nagyban érintett.¹ A tudományos mellett a téma iránti növekvő érdeklődés figyelhető meg a történelmet kedvelők körében is.² Tudomásom szerint eddig nem született olyan átfogó munka, amely a magyar–skandináv kapcsolatok problémáját helyezte volna középpontba. Jelen disszertáció ezen a hiányon igyekszik lehetőségeihez mérten enyhíteni.

A dolgozatban a kezdetektől, ahonnan az írott források segítségével többé-kevésbé meg tudjuk ragadni a témakört, vagyis a 9. század első felétől egészen a 12. század elejéig tartó időszakot fogom megvizsgálni. Az időbeli határok ily módon történő kijelölésének oka, hogy az nagyjából egybeesik az ún. viking korrával, amikor a skandinávok fokozott aktivitása figyelhető meg Skandinávián kívül. Viking kornak nevezzük a körülbelül 750 és 1100 közötti periódust, de annak kezdetét és végét érdemes rugalmasan kezelni.³ Ez a több évszázadot felölelő periódus azonban nem tekinthető homogénnek, a magyarok és a skandinávok számára jelentős átalakulásokat hozott politikai, kulturális és vallási értelemben egyaránt.

A dolgozat megírásánál egyszerre kívántam kronológiai és tematikus szempontokat követni. A disszertáció a bevezetést és a befejezést leszámítva hat nagy fejezeten keresztül tárgyalja a kapcsolattörténeti kérdéseket. A számozásukat követve második fejezet a magyar–skandináv kapcsolatok témájával összefüggő főbb írott forrásokat mutatja be, fogalmi és módszertani problémák mellett sajátos, nemzetközi kontextusba helyezett historiográfiai áttekintést ad a

---

¹ Katona Csete: A varég-ruszek és a steppei népek viszonya a viking korban (9–11. század közepe). Debrecen, 2019. (a továbbiakban: KATONA 2019)

² A hagyományörzés kapcsán megemlíthető a Szigethalmon működő Emese Park, amely a 10–11. századi magyarság mellett a térség népeit is bemutatja. Megtalálhatjuk itt Szent István király vélelmezett skandináv fegyvereseit, két skandináv mintát követő hajórekonstrukciót, de az intézmény vezetője, Magyar Attila beceneve is Tyrker, aki a Grœnlendinga saga egyik magyar származásúnak gondolt karaktere: KATONA 2019b; <http://www.emesepark.hu/html/magunkrol.html> (Hozzáférés dátuma: 2020. 06. 22. 12:40). A Norde Gard nevű hagyományörző közösség bemutatkozása szerint Szent István király skandináv testőrségét is meg szeretné jeleníteni: <http://www.nordegard.hu/> (Hozzáférés dátuma: 2020. 06. 22. 12:46). A Királyok és keresztek című történelmi képregény lapjain megelevenednek az Imre herceg, mint dux Ruizorum által vezetett skandináv harcok: KIRÁLYOK ÉS KERESZTEK 2017. A Kylfingar nevű magyar folk metal zenekar egy skandináv forrásokban említett csoport nevét vette fel, akikről felmerült, hogy magyar megfelelőik a kölpények voltak: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kylfingar> (Hozzáférés dátuma: 2020. 06. 22. 12:52).

³ JESCH 2015, 8–10.

hazai kutatás eddig elért eredményeiről. Történész disszertációként értelemszerűen az írott forrásokon lesz a hangsúly, de az általánosan szerény forrásadottságok mellett nem hagyható figyelmen kívül a régészeti leletanyag sem. A két eltérő természetű forrástípus együttes felhasználhatóságával is foglalkozik az első fejezet. Mindjárt itt a bevezetőben érdemes hangsúlyozni, hogy az olvasó nem a viking terminussal fog találkozni a skandinávok megjelölése kapcsán, hanem az általános skandináv mellett a rusz és a varég nevekkal. Ennek okairól és a terminológiai kérdésekről is bőven lesz szó. A harmadik fejezet a magyar–skandináv kapcsolatok kezdeteit próbálja bemutatni még a honfoglalás előtt. Szintén még a honfoglalás előtti időkkel függ össze a negyedik fejezet, amely a magyarok és skandinávok közötti ellenséges viszony kérdését igyekszik körbejárni. Ettől a ponttól már élesebben különválnak a Kárpát-medencén belüli és az azon kívüli érintkezések problémái. Az ötödik fejezet a Kárpát-medencei skandináv jelenlét témájával érinti, amellyel a legtöbbet foglalkoztak eddig a hazai történészek. A hatodik fejezet a honfoglalást követő és a Kárpát-medencén kívüli kontaktusokat tárgyalja. A hetedik fejezet a magyar és a skandináv elitek közötti kapcsolatokra fókuszál. Az egyes fejezetek által taglalt témák nem minden esetben választhatók szét egymástól teljes mértékben, hiszen egy-egy részkérdés más-más aspektusból is érdekes lehet, így ennek megfelelően több fejezetben is előkerülnek. A társadalmi elitek kapcsolata erre jó példa. András herceg Ruszban eltöltött évei, házassága és hazajövele egyszerre köti őt a Kárpát-medencei, az azon kívüli, valamint az elitek közötti érintkezések témaköréhez. A bemutatott részkérdéseket a dolgozat végén képek, térképek és ábrák kísérik.

Források, fogalmak és módszertani kérdések

Írott források

A magyar–skandináv kapcsolatok témájának forrásbázisa csekélynek mondható, pontosabban fogalmazva, kevés olyan forrást tudunk felmutatni, amelyek direkt módon és kétséggkívül ilyen kapcsolatokra engednek következtetni. A források szűkösége mellett ennek módszertani okai is vannak, hiszen a ruszokat említő források esetében problémát jelent, hogy voltaképpen kiket kell látni a név mögött. Amennyiben tehát olyan kútfőket kellene felsorolni, melyek egyértelműen magyarok és skandinávok között létrejött kapcsolatra utalnak, a lista igen rövid lenne. A forráshiány arra is kényszerít, hogy számos olyan forrást vonjunk be a vizsgálatba, melyek inkább áttételesen adhatnak némi fogódzót az egyes kapcsolattörténeti problémák megvilágításában. Ez persze annyiban nem okoz gondot, hogy a dolgozat témáját egyébként sem lehet kiragadni Kelet-Európa történetének tágabb kontextusából. A disszertációban felhasznált írott kútfők fő csoportjai a következők: 1. muszlim; 2. bizánci; 3. szláv; 4. skandináv és 5. latin nyelvű források. A dolgozatban felhasznált források mindegyikét itt nem veszem sorra, a fontosabbnak ítélt kútfők említése mellett az adott forráscsoport használatának általános problémáit igyekszem vázolni. Ennek a corpusnak az egyes elemei rendkívül heterogén képet mutatnak műfaji sajátosságaikat és keletkezési idejüket illetően is. Hiánypótló és a tájékozódást nagyban segíti, hogy a Szili Sándor által szerkesztett *A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források* című kötetben (a továbbiakban: NOT I.) magyar nyelven is elérhető a kelet-európai skandináv jelenlétre vonatkozó források gyűjteménye⁴ – igaz, az korántsem tekinthető teljesnek.

A muszlim földrajzi és történeti munkák a kelet-európai skandináv tevékenység és a Rusz rendkívül fontos forráscsoportja, ugyanakkor a korai magyar történelem szempontjából is különösen értékes. Az iszlám világ kelet-európai térség iránti érdeklődése mögött kereskedelmi és politikai/vallási okok egyaránt meghúzódtak. A kazár–arab háborúkat követően a 8. század derekán hatalomra kerülő Abbászidák az elődök hódító politikája helyett a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését helyezték előtérbe, melynek eredményeképpen muszlim kereskedők utaztak a Volga vidékére. A kalifátus nyugati végén létrejött Kordovai Kalifátus is érdeklődött Kelet-Európa iránt. Frank, német és szláv kapcsolatokon túl a nemzetközi kereskedelemben részt vevő zsidó kereskedők útján is információkhoz juthattak. A 10. században Horászánt és Transzoxániát uralmuk alatt tartó Számánidák nemcsak élénk kereskedelmi kapcsolatokat

---

⁴ NOT I.

tartottak fenn a Volga-vidékkel, de célul tűzték ki a szomszédos török nyelvű nomádok iszlám hitre térítését is, amelynek megfelelően a Számánida-udvar diplomatái és kereskedői tevékenykedtek Kelet-Európában. Ennek a politikai nyitásnak a látványos eredménye volt, amikor 922-ben a volgai bolgárok hivatalosan felvették az iszlámot.⁵ Részben ennek az érdeklődésnek köszönhető, hogy a magyarok és a ruszok is a muszlim világ látókörébe kerültek.

A muszlim források értelmezése gyakran bonyolult, leírásaikra nagy hatással van szerzőik kulturális szűrője és a nomád népekre használt toposzokban is bővelkednek.⁶ Szövegeikre jellemző, hogy különböző időkben keletkezett információk rétegződnek bennük egymásra, mely rétegek szétválasztása nehéz feladat elé állítja a szakembereket. Szintén problémát jelent, hogy az etnikumra – főleg, ha nem muszlimokról van szó – stabil, statikus jelenséggént tekintettek,⁷ amely a rusz név mögött meghúzódó csoport etnikai jellegű meghatározásánál okoz gondot. A muszlim források skandináv–rusz szempontú bemutatását és vizsgálatát Peter B. Golden, James E. Montgomery és Thorir Jonsson Hraundal végezte el.⁸ Ezen kutatások homlokterében a rusz név muszlim szerzők általi használatának, az emögött meghúzódó etnikai tartalom problémájának, valamint a skandinávokat ért keleti, sztyeppe hatásoknak a vizsgálata állnak. Ezek mellett különösen érdekes kutatási irányt jelent a muszlim források és a 12. század elejére datálható, a Kijev központú Rusz történetét előadó ókeletiszláv Poveszty vremennyh let (a továbbiakban: PVL), magyarul Régmúlt idők elbeszélése című évkönyvszerű történeti munka összehasonlító vizsgálata, szakítva azzal a meggyökeresedett gyakorlattal, amely a muszlim forrásokat a PVL-nek alárendelve használja. A muszlim források és azon belül a Dzsajhání-hagyomány magyar szempontú feldolgozását a legteljesebb módon Zimonyi István készítette el,⁹ de megemlítenéd B. Szabó János és Sudár Balázs a közelmúltban e téren végzett munkássága is.¹⁰ A muszlim kútfők magyar vonatkozású részletei régóta elérhetők magyar fordításban,¹¹ skandináv–rusz témájú részleteket pedig a Szili-féle NOT I. tartalmazza, de Kmoskó Mihály révén jelentős muszlim szerzők műveinek teljes magyar fordítása is rendelkezésre áll, értelemszerűen a ruszokkal kapcsolatos részek is, így e forráscsoport esetében elsősorban Kmoskó fordítására támaszkodtam.¹²

---

⁵ ZIMONYI 2014, 257–258.

⁶ ZIMONYI 2012, 132.

⁷ MONTGOMERY 2010, 153.

⁸ GOLDEN 1982; GOLDEN 1995; MONTGOMERY 2008; MONTGOMERY 2010; HRAUNDAL 2014.

⁹ ZIMONYI 2005; ZIMONYI 2014; ZIMONYI 2016.

¹⁰ SUDÁR 2019; B. SZABÓ–SUDÁR 2019; SUDÁR 2020; B. SZABÓ–SUDÁR 2022; B. SZABÓ–SUDÁR 2022a.

¹¹ MHK 137–284; HKÍF 17–91; MEH 84–101.

¹² Kmoskó I/1; Kmoskó I/2.

Abu-Abdalláh Muhammad ibn Ahmad al-Dzsajhání *Az utak és országok könyve* című munkája nem maradt ránk eredetiben, de későbbi szerzők, mint Ibn Ruszta (10. század első évtizedei), al-Marvazí (†1120 után), Gardízi (11. század közepe), az ismeretlen szerzőjű *Hudúd al-álam* (a továbbiakban: *Hudúd*, 982), vagy al-Bakrí (11. század) nagymértékben felhasználták (Dzsajhání-hagyomány), így elméletileg lehetséges rekonstruálni annak szövegét. A számanida emír gyámjaként és vezírként al-Dzsajháninak lehetősége nyílhatott a széleskörű adatgyűjtésre, támaszkodhatott az udvari könyvgyűjteményre, a kancellária anyagára és diplomáciai jelentésekre is. Mindemellett ő maga is aktív gyűjtést végzett az egyes országok és népek viszonyaival kapcsolatban. Al-Dzsajhání valamikor a 10. század első évtizedében készíthette el művét, amely 922 után átdolgozásra került. Művének egy bővebb hétkötetes és egy rövidebb változatáról tudunk.¹³ A Dzsajhání-hagyomány hírt ad a magyarok és a ruszok lakhelyéről, politikai berendezkedéséről, életmódjáról, kereskedelméről, kinézetéről stb. Említésre méltó, hogy a Dzsajhání-hagyomány az egyetlen olyan forrás, amely (közel) egykorú lévén röviden szól a magyarok és a ruszok közötti korai kapcsolatáról.

További muszlim kútfők is a kapcsolatok meglétének lehetőségére engednek következtetni. Al-Dzsajhání feltételezett forrása, Ibn Hurdábih, az arab nyelvű földrajzi irodalom egyik megteremtője, akinek *Az utak és országok könyve* címmel ellátott munkájának két kézirata ismeretes és két változatát szokás elkülöníteni: egy 846 körül készültet és egy 885-re datálható átdolgozást.¹⁴ Főként őt használta fel Ibn al-Fakíh al-Hamadání a 10. század elején írt *Az országok könyve* című művében, amelynek rövidített verziói két kéziratban maradtak fenn.¹⁵ A ruszok e korai említésekben kereskedőkként jelennek meg, akik útjaik során a bizánciakkal, a kazárokkal és a muszlim világgal is kapcsolatba kerültek, ezáltal pedig képet nyújtanak a rusz kereskedők aktivitásának kiterjedéséről. Abu Szaid al-Balhí (†934) földrajztudós térképéhez megjegyzéseket írt, amelyek nem maradtak ránk, de azokat felhasználta és továbbfejlesztette al-Isztahrí (10. század közepén működött) és Ibn Haukal (†c.988) (Balhí-hagyomány).¹⁶ A Balhí-hagyomány a ruszok három csoportjáról emlékezik meg és vélhetően itt szerepel először Kijev mint a ruszok egyik csoportjának központja. A magyarok egy csoportja basdzsirt néven jelenik meg, akik a volgai bolgárok közelében, az ő alattvalóikként élnek. A Balhí-hagyomány ráirányítja a figyelmet arra, hogy a keleten maradt, a Volga vidékén élő magyarság és a folyón közlekedő ruszok érintkezhetek egymással. A Volga vidékén maradvra említést kell tenni Ibn

---

¹³ ZIMONYI 2005, 13–33.

¹⁴ ZIMONYI 2005, 19–20.

¹⁵ MONTGOMERY 2008, 551.

¹⁶ MONTGOMERY 2008, 555; ZIMONYI 2014, 258.

Fadlánról, aki egy követség keretén belül 922-ben érkezett a volgai bolgár uralkodó udvarába. Útja során találkozott a Volga mentén tevékenykedő ruszokkal. Ibn Fadlán a ruszok számos – főleg temetkezési – szokása mellett a ruszok „királyának” fegyveres kíséretéről is tájékoztat. Leírása magyar nyelven is olvasható Simon Róbert fordításában.¹⁷ Hárún ibn Jahjá hadifogolyként láthatta Konstantinápoly helyőrségét. A valószínűleg 880 és 900 között keletkezett munkájában megemlíti a várost védő csapatok között a türköket, akik alatt vélhetően magyarokat kell érteni.¹⁸ Ibn Jahjá azon szerzők közé tartozik, akik a magyarokkal azonosítható türköket a bizánci hadsereg kötelékén belül említi, ahol skandinávok és ruszok is megfordultak. A Kordovai Kalifátusban működött zsidó származású Ibrahim ibn Jakúb al-Tartúszí a 960-as évek közepén utazta be Európa északabbra eső részeit és írta le élményeit, melyet azonban önálló formában nem, csak későbbi szerzők kivonataiból ismerjük, művét a legteljesebb módon al-Bakrí őrizte meg.¹⁹ Ibn Jakúb beszámol a prágai vásárról, ahová magyar és rusz kereskedők is eljártak, ezáltal felvetve a kereskedelmi kapcsolat lehetőségét a két fél között, de érdekes információkat nyújt Kelet-Európa nyelvi viszonyairól is.

A bizánci források szintén szilárd gerincét alkotják a magyarok, valamint a kelet-európai skandináv aktivitás történetére irányuló vizsgálódásoknak. Bizánc érdeklődéssel kísérte a tőle északra eső területeken zajló történeteket, aminek az oka elsősorban az ebből az irányból leselkedő állandó „barbár” veszélyben keresendő. A biztonság szavatolásának alapvető felétele volt, hogy megfelelő, naprakész információkkal rendelkezzenek a térségben élő népekről és az ott bekövetkezett változásokról egy turbulensnek mondható régióban. A birodalom e térségre vonatkozó külpolitikai koncepciójának lényeges eleme volt az ott élő népek egymás ellen való felhasználása.²⁰ A magyarok, a ruszok és a skandinávok intenzív kapcsolatba kerültek Bizánccal, így az ottani jelenlétükről is keletkeztek adatok. Felhasználásuk tekintetében problémát jelent a bizánci szerzőkre jellemző archaizáló és tipizáló szemléletmód, amellyel koruk különböző közösségeit geográfiai, életmódbeli, civilizációs jellemzőik alapján más, gyakran régen letűnt népekkel hozzák kapcsolatba. Így lesznek a magyarokból paionok és türkök, míg a ruszokból (tauro)szkíták. Szintén jellemző, hogy a forrást lejegyző nem csupán névben tipizál, de adott esetben az egymáshoz sehogy, vagy alig köthető csoportokat egyéb jellemzőiben is összemosza antikvitásból örökölt közhelyeket alkalmazva.²¹

---

¹⁷ IBN FADLÁN 2007; ZIMONYI 2014, 258.

¹⁸ HKÍF 27; ZIMONYI 2014, 258.

¹⁹ MONTGOMERY 2008, 558; ZIMONYI 2014, 258.

²⁰ A bizánci diplomácia működésére lásd: NOONAN 2006; HALDON 2006.

²¹ A bizánci források általános jellemzésére lásd: MORAVCSIK 1966, 81–104. A bizánci források skandináv és rusz szempontú bemutatására lásd: BIBIKOV 2004. A magyarok elnevezéseire a görög nyelvű forrásokban lásd: HARMATTA 1997.

A bizánci források ugyan nem kivételek a tekintetben, hogy igen kevés konkrétumot árulnak el a korszak magyar–skandináv/rusz érintkezéseiről, mégis, az általános forrásadottságokhoz képest olyan mennyiségű információval szolgálnak az említett csoportokról a velük kialakított kapcsolatoknak köszönhetően, hogy azok nagymértékben segítenek elképzelni az esetleges érintkezések helyét és formáját. Elsőként lehet említeni a *De administrando imperio* (magyarul: A birodalom kormányzása, a továbbiakban: DAI) című kormányzati, külpolitikai és történeti témájú, oktatásra szánt munkát. Ez az egyetlen kútfő, amely közel egykorú lévén egy többé-kevésbé egybefüggő történetet mesél el a honfoglalás előtti magyarság vándorlásáról, szálláshelyeiről és politikai fejlődéséről. Őseinkkel együtt a ruszok is azon fenyegetést jelentő népekként tűnnek fel, akik ellen fel lehet használni a besenyőket. Emellett részletes leírást ad a ruszok hajóútjáról Konstantinápolyba, de kitér hatalmi berendezkedésükre és lakhelyük elhelyezkedésére is. A DAI különböző eredetű és korú forrásokból összeállított kompiláció, amely a 10. század közepén keletkezett VII. (Bíborbanszületett) Konsztantínosz császár közreműködésével. Ugyan hagyományosnak mondható az iránta tanúsított tudományos érdeklődés, az utóbbi időben a vele kapcsolatos diskurzus újra felpeteszült, amely a mű kéziratára, szerkezetére, forrásaira, illetve azok kronológiai rétegzettségének kérdésére irányulnak.²² Valóban problémát jelent, hogy a munka összeállítói nem törekedtek a különböző forrásokból származó esetleges ellentmondások kiküszöbölésére. Egészen nyilvánvaló, hogy a magyarokról és a ruszokról szóló információk más-más forrásokból erednek, de rendkívül bizonytalan, hogy azok a források mikor és milyen körülmények között keletkeztek, illetve az általuk elmondottakat mikorra lehet datálni, pedig ezek jelentőségét aligha lehet túlhangsúlyozni. A DAI-t Moravcsik Gyula fordításában használtam.²³ A rusz–bizánci szerződések (907[?], 911/912, 944/945, 971) a már korábban említett PVL-ben maradtak ránk, de görög nyelvű eredetiekre vezethetők vissza, ezért sorolandók a bizánci források közé. A szerződések értékes forrásai a rusz–bizánci kapcsolatok történetének, melyek részletesen szabályozták a két fél közötti kereskedelmi és jogi természetű ügyeket, de szólnak a bizánci haderőben szolgálni kívánó ruszokról is. Ugyan a szövegek eredetileg görög nyelven íródtak, nyilvánvalóan az eseményekkel egyidőben, de nem ezek, hanem szláv fordítások álltak a PVL szerkesztőjének rendelkezésére. Ez persze felveti a szövegromlás lehetőségét, de a kutatás általában hiteles forrásokként kezeli őket.²⁴ Számos kútfő tesz említést magyarokról, ruszokról

---

²² A DAI kutatástörténetére, valamint a művel kapcsolatos általános kérdések magyar nyelvű összefoglalására lásd: BOLLÓK 2017. A magyar tematikájú fejezetek újabb szakirodalmára lásd: FARKAS 2014; BOLLÓK–B. SZABÓ 2017; TÓTH 2020. A ruszokra vonatkozó információk vizsgálatára lásd: MEL'NIKOVA 2016; SCSAVELOV 2018.

²³ DAI 2003.

²⁴ FELDBRUGGE 2018, 85–100.

és varégokról a bizánci hadsereg kötelékén belül. Ezek közül kiemelhető az udvari szertartásokat összefoglaló VII. Konsztantínosz kori *De ceremoniis aulae Byzantinae* (a továbbiakban: *De ceremoniis*), melynek görög és angol kiadására támaszkodtam,²⁵ ugyanakkor magyar nyelven is elérhető részletek.²⁶ Egyes khrüszobullonok, vagyis oklevelek listaszerűen sorolják fel az idegen eredetű katonai elemeket. Ez utóbbi forráscsoport természeténél fogva jól datálható és hiteles képet fest a korabeli bizánci hadseregben megtalálható idegen etnikumokról.²⁷ Végezetül Leó Diakonoszt és Jóannész Szkülitészst érdemes említeni, akik Szvjatoszlav rusz nagyfejedelem Bizánc ellen indított hadjárata kapcsán megemlékeznek a magyarok és a ruszok között kialakult katonai együttműködésről. Leó Diakonosz valószínűleg 10. század végén írott históriája a 959 és 986 közötti időszak történéseit dolgozza fel és egyetlen kéziratban maradt fenn, melyet a kutatás a 12. századra keltez. Ugyan Leó olyan történetírónak állította be magát, aki az általa leírtak egy részének szemtanúja volt, s ez a lehetőség felmerült a kutatásban a bizánciak ruszok elleni hadjárata kapcsán is, ez azonban nem olyan egyértelmű, miként az sem, hogy milyen forrásokra támaszkodhatott. Jóannész Szkülitész műve a 811 és 1057 közötti periódust öleli fel és kilenc teljes kéziratáról tudunk, legismertebb a 12. század végén keletkezett és gazdagon illusztrált Codex Matritensis Biblioteca Nacional Vitruvius 26.2. A hadjárat nála olvasható leírásának forrása sem világos, felmerült, hogy esetleg Leóval közös kútforrásból dolgoztak.²⁸ Leó Diakonosz munkáját a Talbot–Sullivan-féle angol kiadásban,²⁹ Szkülitész művét pedig John Wortley szintén angol nyelvű fordításában használtam.³⁰

A keleti szláv források értékét mindenképpen emeli az a tény, hogy a Rusz, vagyis a magyar–skandináv kapcsolatok szempontjából kiemelt jelentőségű területről nyújtanak belső keletkezésű információkat, különösen a PVL, amely a Rusz történetéről készült legkorábbi keleti szláv munka. A PVL ma önállóan kezelt szövege egy szövegrekonstrukció eredménye, amely önálló formában nem létezik, szövegváltozatait különböző kódexek őrizték meg. Keletkezési ideje a 12. század elejére, az 1110-es évekre tehető, azonban nem tekinthető előzmény nélkülinek, hiszen maga a PVL különböző, korábbi szövegek szerkesztésének az eredménye. Forrásai sokrétűek, kimutathatók benne görög források, de merített a szájhagyományból is, és ez utóbbihoz lehet sorolni a Rurik-dinasztia eredetmondájaként felfogható varégok behívásának történetét is. Különösen értékesek a PVL-ben fennmaradt és

---

²⁵ DE CEREMONIIS 2017.

²⁶ ÁMTBF 34–35.

²⁷ SCHEEL 2015, 821–827.

²⁸ KALDELLIS 2013; NEVILLE 2018, 124–127, 155–161.

²⁹ LEÓ DIAKONOSZ 2005.

³⁰ JÓANNÉSZ SZKÜLITÉSZ 2011.

görög forrásra visszamenő, már említett 10. századi rusz–bizánci szerződések szövegei, melyek nélkül jóval kevesebbet tudnánk a két fél közötti kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatokról. Az évkönyvszerű felépítésű PVL ugyan tartalmaz kronológiai vázat, de az utólagos, mesterséges konstrukciónak tekinthető, amely hitelességi problémát vet fel. Szintén problematikusak a főleg a 10. század közepét megelőző időszakra vonatkozó feljegyzések hitelessége, így azok használatakor rendkívül körültekintően kell eljárni.³¹ Magyar nyelven sokáig csupán részletekben ismertük,³² mígnem a közelmúltban Ferincz István az 1377-es Lavrentyij Évkönyvre alapozva elkészítette a teljes szöveg magyar fordítását, melyet gazdag jegyzetapparátus és tanulmányok kísérnek.³³ Az idézetek esetében a Ferincz-féle fordítást használtam, emellett tekintettel voltam a Lihacsov-féle szövegkiadásra is.³⁴ Hozzátehetjük, hogy a Szili-féle forráskiadványban egyéb szövegváltozatok is megtalálhatók.³⁵

Ugyan a Rusz korai történetének vizsgálatában a PVL érthető módon hangsúlyos szerepet kap, de felhasználtam a PVL szövegével rokon I. Novgorodi Évkönyv spontán keletkezett későbbi szerkesztését (Novgorodszkaja pervaja letopisz mladsego izvoda, a továbbiakban: NPL) is. Az NPL szövegének részlete Szili Sándor jóvoltából magyar nyelven olvasható, az idézetek is innen valók,³⁶ de felhasználtam a Naszonov-féle NPL kiadást is.³⁷ A 13–14. század fordulóján keletkezett évkönyv későbbi szerkesztésének legkorábbi kéziratai a 15. századból valók.³⁸ A PVL és az NPL alapvető források a Rusz korai történetére vonatkozóan, melyek a Ruszt ért skandináv hatásokról is árulkodnak. Az uralkodó Rurik-dinasztiát a tengeren túlról érkezett varégokkal azonosítják, de többször említés történik bennük varég zsoldosokról is. A PVL és az NPL összevetését indokolja, hogy bár láthatóan rokon szövegek, de számos helyen eltérnek, más információkat közölnek, hangsúlybéli különbségek figyelhetők meg. Alapvető különbség többek között, hogy az NPL nem tartalmazza a rusz–bizánci szerződéseket vagy bizonyos folklorisztikus természetű részleteket, mely hiányok bizonyos esetekben jóval következetesebb szöveget eredményeznek. Az eltérések okára és a PVL keletkezéstörténetére nézve is rendkívül fontos kérdés a két szöveg egymáshoz fűződő viszonya. A kutatásban ugyanis jelentősnek mondható az a vélemény, miszerint az NPL tulajdonképpen a PVL-nél

---

³¹ A keleti szláv történetírás és a vele kapcsolatos kutatások új, átfogó összefoglalására lásd: GUIMON 2021. E téren idehaza Font Márta munkássága emelhető ki: FONT 1996; FONT 2014; FONT 2015b.

³² HODINKA 1916; HKÍF 170–176.

³³ PVL 2015.

³⁴ PVL 1950.

³⁵ NOT I. 208–274.

³⁶ NOT I. 196–206.

³⁷ NPL 1950.

³⁸ NOT I. 206; FONT 2014, 32.

korábbi szövegvariánst, a hipotetikus 11. század végén keletkezett Kezdeti Évkönyv-kompozíciót őrzi.³⁹

Röviden érdemes megemlékezni egyéb keleti szláv forrásokról is, melyeket felhasználtam a dolgozatban. Az NPL más szempontból is érdekes, hiszen tartalmazza az önálló forrásként kezelendő Russzkaja Pravda szövegét az 1016. év eseményeihez illesztve,⁴⁰ amely Font Márta fordításában magyarul is elérhető.⁴¹ A Russzkaja Pravda a Rusz első írott törvénygyűjteménye és kiváló forrás a Rusz 11. századi társadalmára nézve,⁴² amely a varégokat és a rejtélyes, a dolgozatban önálló fejezet keretében tárgyalandó kolbjag nevű csoportot említi. A kijevi barlangmonostori paterikon (a továbbiakban: Paterikon) Dolmányos István fordításában és Zoltán András utószavával teljes terjedelmében immár magyarul is elérhető.⁴³ Ez a szöveg a 16. század közepén keletkezett, azonban fokozatosan jött létre korábbi szerzők munkájának felhasználásával. A Paterikon számos ponton kapcsolódik a keleti szláv krónikairódalomhoz. Idehaza a benne említett magyar származású Mózes keltette fel a figyelmet, emellett azonban skandináv vonatkozásokkal is találkozunk benne. Az egyes templomi falfeliratok és nyírfakéreg levelek sajátos „alulnézeti”, korlátozott betekintést engednek az egyén életébe. A kijevi és a novgorodi Szent Szófia székesegyházakban talált falfeliratokat Sz. Viszockij és A. Medinceva gyűjtötte össze és adta ki.⁴⁴ A novgorodi nyírfakéreg levelek internetes adatbázisa az egyes levelek képe és paraméterei mellett a szövegek eredeti és modern orosz átírásait tartalmazza, illetve a releváns szakirodalom terén is eligazít.⁴⁵

Elmondható, hogy a skandináv források magyar szempontú vizsgálata kívül esett a hazai kutatás érdeklődésén. Ez nem véletlen, valójában igen szűk forráscsoportot feltételezhetünk, de átfogó gyűjtésük és feldolgozásuk máig nem létezik. Azonban nem állítható, hogy teljesen fehér foltot jelentenek, példa erre Szántó Richárd rövid cikke, amely Omeljan Pritsaknak a Rusz történetéről írott munkájában szereplő magyar vonatkozású források ismertetése,⁴⁶ emellett pedig Katona Csetének az Örvar-Odds saga kapcsán végzett munkáját emelhetjük ki.⁴⁷ Ezen kútforrások jelentőségét persze nem szabad túlbecsülni, mégis, a jövőben még érdemes lesz behatóbban foglalkozni ezzel a forráscsoporttal, kiterjesztve vizsgálódásunkat a középkor későbbi évszázadaira is. E forráscsoport jelentősége témánk szempontjából elsősorban abban

---

³⁹ A PVL és az NPL közötti viszony problémájára lásd: GUIMON 2021, 100–111.

⁴⁰ NPL 1950, 176–180.

⁴¹ KOTF 17–21.

⁴² A Russzkaja Pravda átfogó elemzésre lásd: FELDBRUGGE 2018, 101–143.

⁴³ PATERIKON 2021.

⁴⁴ VISZOCKIJ 1966; MEDINCEVA 1978.

⁴⁵ <http://gramoty.ru/> (Hozzáférés dátuma: 2022. 04. 01. 12:53)

⁴⁶ SZÁNTÓ 2001.

⁴⁷ KATONA 2019a.

áll, hogy információt nyújtanak a skandinávok kelet-európai tevékenységéről, így adalékokkal szolgálnak a bizánci, arab, latin és keleti szláv források ismereteihez.

Skandinávia középkori történetére vonatkozó források jellegzetes csoportját jelentik a sagák, melyek számos alkalommal megemlékeznek a Kelet-Európában tartózkodó skandinávokról. Közvetlen magyar vonatkozással bír Sigurðr jórsalafari, a „jeruzsálemjáró” norvég király története, aki a 12. század legelején a Szentföldről hazafelé tartva áthaladt Magyarországon is. Amikor sagákról beszélünk, érdemes észben tartani, hogy az valójában egy igen kiterjedt és heterogén szövegcsaládot jelöl. Ez tükröződik vissza abban a tudományos törekvésben, hogy az ebbe a corpusba tartozó szövegeket különböző kategóriákba, vagy akár alkategóriákba sorolják: királyok sagái (konungasögur), izlandiak sagái (Íslendingasögur), jelenkori sagák (samtidarsögur), hajdankori sagák (fornaldarsögur), lovagi sagák (riddarasögur), illetve hagiografikus sagák (heilagra manna sögur). Vita tárgya, hogy helytálló-e az effajta felosztás, amely nagyban tartalmi szempontokat követ. Szintén vita tárgya és a mi szempontunkból a legfontosabb kérdés, vajon mennyiben tekinthetők történetileg hiteles kútfőknek. Maga az itt bemutatott kategorizálás is hordoz magában egyfajta értékítéletet, hiszen például a hajdankori sagákat hagyományosan inkább irodalomnak tartják a királyok sagáihoz képest, mintsem történeti forrásnak. A sagairodalom gyökerei a 12. századig nyúlnak vissza, így adódik a probléma: a sagák egy része jóval azután keletkezett, mint az esemény, amelyről szólnak, főleg, ha az az esemény a 9. vagy 10. században történt. Régtől öröklődő szóbeli hagyományokon alapulnak, tudós konstrukciók, vagy mindkettő? Ha ez utóbbi, akkor milyen megoszlásban? Adott történetek a leírók/másolók kezén is változhattak, hathattak rájuk a megírás/másolás korának politikai-ideológiai viszonyai. Ezekről az általános forráskritikai problémáktól függetlenül is nyilvánvaló, hogy az egyes sagákban – az adott kategóriára jellemzően eltérő mértékben – keverednek fiktív, mesés és hitelesnek tűnő, de legalábbis földhözragadt elemek.⁴⁸ Mint minden esetben, könnyebb megítélni az adott információ hitelességét, ha rendelkezésre áll valamilyen kontroll adat. Példaként hozhatók fel a későbbi norvég király, Haraldr hardráði bizánci szerepével kapcsolatos sagarészletek. Ottani tartózkodásáról Brémai Ádám, sőt a szemtanúnak tekinthető Kekauménosz is beszámol. A „nagy kép”, vagyis a bizánci szolgálat abszolút mértékben, a kisebbek, például hadi események, pedig többnyire összeegyeztethetők a különböző, egymástól független forrásokban írottakkal. Egyes részletek viszont bizonytalanok, vagy éppen nem alaptalanul, de vélhetően elferdítve jelennek meg. A sagák kiemelik, hogy a császár magas elismerésben részesítette Haraldot, míg Kekauménosz szerint

---

⁴⁸ CORMACK 2007; BAMPI 2017; CALLOW 2017; O’CONNOR 2017.

előbb a manglavita, majd a szpatharokandidátosz címet kapta, melyek nem tekinthetők túl előkelő méltóságoknak.⁴⁹ Másik példa a főrnaldarsögur kategóriájába sorolt Ingvars saga víðförla, vagyis Ingvarr és csapata „keleti” és serklandi – vélhetően Kaszpi-tenger vidéki – kalandjairól és tragikus végéről szóló történet, amely tele van mesés elemekkel, így okkal lehetne egyszerű fikciónak tekinteni, de ismerjük a rúnakövek egy csoportját, amely olyan személyekről emlékezik meg, akik egy bizonyos Ingvarral mentek el, s többé nem tértek haza. Ez azt bizonyítja, hogy még a valóban szenzációkkal teli elbeszéléseknek is lehet történeti magja.⁵⁰ A királyok sagáinak három nagy gyűjteménye a Morkinskinna (c.1220), a Fagrskinna (c.1225) és a Heimskringla (c.1225–1235). A gyűjtemények forrásai között lehettek korábbi keletkezésű művek, mint az Ágrip af Nóregs konungasögum (c.1190), a Historia Norwegie (c.1150–1200) és a Historia de Antiquitate regum Norwagiensium (c.1180). Lényeges különbség ezek és a gyűjtemények között a szövegek hossza, részletessége, illetve az a tény, hogy utóbbiak előszeretettel iktatnak be szkaldikus verseket az ott leírtak hitelességének alátámasztásaként. A szkaldikus versek kapcsán él az a nézet, miszerint ezek a rendkívül bonyolult nyelvezetű, konkrét személyekhez (szkaldhoz) köthető költemények egykorúak azokkal az eseményekkel és személyekkel, melyekről szólnak, sőt, a szemtanú hitelességével számolnak be róluk, ám ez szintén vitatható. A Heimskringla tekinthető a leginkább ismert és kutatott gyűjteménynek, de az utóbbi időkből a Morkinskinna egyre inkább a kutatás fókuszába kerül, hiszen az a másik két gyűjtemény számára forrásként szolgált.⁵¹ Részletesen foglalkozok majd az Íslendingasögur kategóriájába eső Grœnlendinga saga és Eiríks saga rauða néven ismert történetekkel, melyek együtt az ún. Vínland sagák csoportját alkotják. Előbbi talán 1200 körül keletkezett, de csak a 14. század végi Flateyjarbókban ismert, utóbbit pedig a 13. századra datálják és a 14. századi Hauksbókban és a 15. század eleji Skálholtsbókban maradt fenn.⁵² Elterjed vélemény szerint a két saga az észak-amerikai partokat elérő skandináv felfedezőutakat örökíti meg az első ezredforduló környékén. Ugyan tény, hogy skandinávok valóban elérték az Újvilágot, de a sagák történeti forrásként való használata már problematikus. Számunkra annyiban érdekesek, hogy a Grœnlendinga saga említ egy Tyrker nevű személyt, akivel kapcsolatban felmerült magyar származásának lehetősége. Immár mindkét történet elérhető magyar nyelven Bernáth István fordításában.⁵³

---

⁴⁹ JACKSON 2015.

⁵⁰ SHEPARD 1984–1985; JESCH 2001, 102–104.

⁵¹ A konungarsögur és a szkaldikus versek forrásproblémáira lásd: GHOSH 2011.

⁵² PHELPSTEAD 2020, 114–120.

⁵³ GRÆNLENDINGA SAGA 1935; EIRÍKS SAGA RAUÐA 1935; VÍNLAND SAGÁK 2018.

Sajátos és autentikus viking kori skandináv forrásoknak tekinthetők a rúnafeliratok, s azon belül is kiemelhetők a rúnakövek, melyek kőre vagy sziklára, rúnajelekkel vésett, alapvetően rövid szöveges emlékek. A formulaszerű szövegek többnyire annyit árulnak el, hogy valaki egy másik személy emlékére állíttatott követ és hogy milyen viszonyban állt vele (apa, fiú, férj stb.) Előfordul, hogy további információkkal is szolgálnak, például, hogy ki készítette a feliratot, hol halt meg és milyen körülmények között az illető, akiről a kő megemlékezik. Egyes feliratokból úgy tűnik, nem volt szükségszerű elhunyni ahhoz, hogy valakiről ilyen emlék készüljön. Az úticélok és a halál helyszínei között megtalálható Bizánc, Garðar (Rusz), Serkland (a muszlim területek általános megjelölése), de még Jeruzsálem is. Az utazók tevékenységére is találunk utalást. Volt, aki vagyont szerzett, ami lehetett kereskedelem és hadi vállalkozás eredménye is. Katonai aktivitásról árulkodik, ha valaki egy csapat vezetője volt vagy idegen földön esett el. A feliratok sérült volta megnehezítheti vagy ellehetetlenítheti azok értelmezését. További problémát jelent a datálás. Anne-Sofie Gräslund a köveket díszítő ornamentikából indult ki, főként az állatfejes motívumokból, melyek a régészeti leletanyagból is ismertek. Ennek ellenére még mindig csak annyi állítható viszonylagos biztonsággal, hogy az adott felirat valószínűleg, de nem kizárólagosan, a 11. században keletkezett.⁵⁴

A Kelet-Európával, többnyire mégis a Russzal kapcsolatos skandináv források gazdag tárházát adják az orosz kutatók forrásgyűjteményei, illetve feldolgozásai.⁵⁵ A forrásokhoz való könnyebb hozzáférést tesznek lehetővé internetes adatbázisok. Elsőként a Heimskringla nevet viselő vállalkozást említeném, amelyen keresztül többnyire sagák érhetők el eredeti nyelven.⁵⁶ A Handrit.is a több száz évet lefedő kéziratok nagyfelbontású képeit kínálja, így a szövegkiadások mellett magukból a kéziratokból is dolgozhatunk.⁵⁷ Erre szükség is volt a dolgozat megírása során. A Lexicon Poeticum⁵⁸ és a Dictionary of Old Norse Prose⁵⁹ a középkori skandináv skaldköltészet és prózaszövegek szótárát nyújtja, segítve az egyes kulcsszavak alapján keresett információ megtalálását. A rúnafeliratok esetében az interaktív felületű Runor⁶⁰ volt segítségemre.

⁵⁴ A viking kor késői szakaszában keletkezett rúnafeliratokra általában lásd: JESCH 2001. A datálási kérdésekre lásd: GRÄSLUND 2006. Bizánccal kapcsolatos feliratokra lásd: KÄLLSTRÖM 2016.

⁵⁵ Átfogó gyűjtést végzett Galina V. Glazirina, Tatjana N. Dzsakszon és Jelena A. Melnyikova: DRSZZI V. Melnyikova ismerteti a skandináv földrajzi irodalmat: MELNYIKOVA 1986, és a kelet-európai rúnafeliratok emlékeit: MELNYIKOVA 2001. Dzsakszon a királyok sagáira koncentrált: DZSAKSZON 2012, illetve angol nyelven jelentette meg a Kelet-Európára vonatkozó sagák feldolgozását: JACKSON 2019.

⁵⁶ https://heimskringla.no/wiki/Main_Page (Hozzáférés dátuma: 2022. 02. 16. 16:25)

⁵⁷ <https://handrit.is/> (Hozzáférés dátuma: 2022. 02. 16. 16:35)

⁵⁸ <https://lexiconpoeticum.org/> (Hozzáférés dátuma: 2022. 02. 17. 1:53)

⁵⁹ <https://onp.ku.dk/> (Hozzáférés dátuma: 2022. 02. 17. 1:53)

⁶⁰ <https://app.raa.se/> (Hozzáférés dátuma: 2022. 02. 17. 1:57)

A latin nyelvű forrásokban a magyarok és a ruszok egyaránt a 9. században bukkannak fel és mindkettőről elmondható, hogy perifériális helyet foglaltak el Nyugat-Európa számára. Kárpát-medencébe költözésükkel és az Európa szerte vezetett hadjárataik miatt ugrásszerűen megszorodnak a magyarokról szóló híradások, de azok jóformán semmit sem mondanak a Kárpát-medence belső viszonyairól. Ezen a helyzeten változtat a kereszténység térnyerése és egy új hatalmi berendezkedés kiépülése Géza nagyfejedelem idejétől kezdve, idővel pedig megjelennek a belső keletkezésű írott források is, köztük történeti tárgyú művek. A ruszok előfordulása sem mondható gyakorinak, jelentőségük ennek ellenére nem elhanyagolható. A ruszokra vonatkozó latin nyelvű forrásokat A. V. Nazarenko és M. B. Szverdlov gyűjtötte össze és jelentette meg, utóbbi latin eredetiben is, mindketten gazdag jegyzetapparátussal ellátva a szövegeket.⁶¹ I. V. Gyakonov és V. V. Ribakov nyugat európai évkönyvek és krónikák fordítását végezték el.⁶² A Szili-féle forrásgyűjtemény szintén felvonultat ebbe a csoportba tartozó kútfőket.⁶³ Ezek a kiadványok rengeteg segítséget nyújtanak a források közötti eligazodásban, többnyire azonban a Monumenta Germaniae Historica (a továbbiakban: MGH) sorozat köteteire támaszkodtam. A magyar nyelvű idézetek mérvadó kiadásokból valók, némelyikük pedig a saját fordításom.

Az Annales Bertiniani 839. évi bejegyzése a ruszok és a magyarok szempontjából is jelentős forráshely, hiszen itt bukkannak fel első alkalommal a ruszok és a velük kapcsolatban említett barbár és vad népeket többen a magyarokkal azonosították. A Prudentius Troyes-i püspök által pergamenre vetett bejegyzés hitelességét nincs okunk kétségbe vonni és a tekintetben is érdekes, hogy a rusz követek sveon-svéd, vagyis skandináv származására történik utalás. Ugyanakkor számos nehezen megválaszolható kérdést generált a ruszokkal kapcsolatban, például, hogy pontosan honnan is érkezhettek előbb Konstantinápolyba, majd onnan Jámor Lajos frank uralkodó udvarába vagy miként kellene értelmezni az uralkodójukra vonatkozó chakanus megnevezést. E forráshely tehát jól ismert a magyar kutatás számára, teljes fordítását Lakatos Bálint végezte el.⁶⁴ A ruszok 9–10. századra vonatkozó említései inkább nevezhetők szórványosnak és a magyarokat is igen szűk keresztmetszeten keresztül láttatják. A 11. században a források már közlékenyebbek, de ekkor már a Magyar Királyság és a Kijevi Rusz is betagozódtak a keresztény államok sorába. A szempontunkból érdeklődésre számot tartó forrásokról, mint például a Bajor geográfusként is emlegetett, a 9. század közepső harmadában

---

⁶¹ DRSZZI IV; SZVERDLOV 2017.

⁶² GYAKONOV–RIBAKOV 2012.

⁶³ NOT I. 15–50.

⁶⁴ A forráshellyel kapcsolatos általános problémákra lásd: BOLLÓK 2004; BALOGH 2004.

keletkezett *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*-ről (a továbbiakban: *Descriptio*), a 10. század elejéről származó raffleszteteni vámszabályzatról, vagy a 10. század közepén alkotó Liudprandról, a 11. századi Thietmarról és Brémai Ádámról, majd bővebben lesz szó.

A Kárpát-medencei skandináv jelenlét kérdése kapcsán különösen fontosak a latin nyelvű kútfők. Kulcsfontosságú e tekintetben az *Annales Hildesheimenses* adata Szent István király fia, Imre herceg *dux Ruizorum* címéről, amely a magyar–skandináv (rusz) kapcsolatok kutatástörténetében kiemelt figyelmet kapott. Az évkönyv a kezdetektől 1137-ig mutatja be az eseményeket és több szerző műve. Harmadik írója az 1050 és 1070 közötti években dolgozott és az 1000 és 1040 közötti időszak eseményeit jegyezte fel. Fő forrása a mára elveszett *Annales Hildesheimenses maiores* volt. Az idő előrehaladtával az évkönyv is részletesebben számol be a történeésekről és fontos forrása II. Konrád német király majd német-római császár korának.⁶⁵ Az *Annales Altahenses maiores* a Szent István, Orseolo Péter, Aba Sámuel és I. András kori magyar történelem elsőrangú forrása. Az I. András korát is felölelő és a dolgozat szempontjából különös jelentőségű második, az eseményeket 1033-tól 1073-ig tárgyaló részét egy ismeretlen altaichi szerzetes írta.⁶⁶

A felsorolásból a hazai keletkezésű kútfők sem maradhatnak ki. Anonymus magyarok cselekedeteit bemutató gesztájának (*Gesta Hungarorum*) kutatása nagy hagyományokkal rendelkezik, melyet itt aligha van mód részletesen áttekinteni. A szerző kiléte ismeretlen, mindenesetre a magát „mesternek mondott P.”-ként bemutató szerző minden bizonnyal III. Béla király nótáriusa volt, bár valamennyi Béla királyunk gyanúba került. Műve a honfoglalástól egészen Taksony fejedelem uralkodásáig vezeti végig az olvasót a magyar előkelők történetén. A kutatás alapvető céljai közé tartozik annak vizsgálata, vajon mekkora forrásértéket tulajdoníthatunk neki. A kutatók döntően azt a nézetet vallják, hogy a Névtelen gesztája nem nyújt hiteles képet az általa előadott korszakról. Ennek ellenére figyelembe kell vennünk, hiszen a honfoglalást megelőzően is tud magyar–rusz harcokról, illetve ír a honfoglalással beköltözött, illetve a nyugati határ védelmére letelepített ruszokról is.⁶⁷ Írott emlékeink másik jelentős képviselője a 14. századi krónikakompozíció, amely ugyan szintén jóval későbbi keletkezésű a dolgozat által vizsgált időszaknál, de különböző eredetű és korú, köztük 11. századból való feljegyzéseket is tartalmaz. Mindkét szöveg esetében a Szentpéter Imre által szerkesztett

---

⁶⁵ Az *Annales Hildeseimenses* rövid bemutatására lásd: ÁKÍF 213; SCHAUERTE 2010, 68; DRSZZI IV, 105; SZVERDLOV 2017, 84–85.

⁶⁶ ÁKÍF 237.

⁶⁷ Kutatástörténeti áttekintésre lásd: CSAPODY 1978; THOROCZKAY 1994; THOROCZKAY 1995.

Scriptores Regum Hungarorum (a továbbiakban: SRH) forráskiadványát vettem alapul,⁶⁸ magyar fordításaik pedig az Osiris Kiadó gondozásában megjelent kötetekből valók.⁶⁹ A Kárpát-medencei skandináv és rusz jelenlét kimutatására helyneveket is bevontak, viszont azok egy jól lehatárolható, önálló forráscsoportot képeznek, melynek forrásproblémáival önálló fejezetben foglalkozok.

A magyar–skandináv kapcsolat fogalmi kérdései

A „magyar–skandináv kapcsolat” kifejezés első látásra magától értetődőnek tűnhet, de mivel azonban ezt napjainkból nézve nagyjából egy évezreddel korábbra vonatkozóan igyekszünk áttekinteni, így szükséges e kifejezés és az azt alkotó elemek fogalmi problémáival is foglalkozni. Az alábbiakban azt igyekszem – nagymértékben elméleti síkon – körvonalazni, hogy mi a „magyar” és mi a „skandináv” „nép”, és hogy miként kapcsolódnak ehhez a téma kapcsán előjövő egyéb elnevezések, mint a viking, a rusz és a varég. Patrick J. Geary nagyívű munkájában tekintette át, milyen tényezők alakították mai fogalmunkat arról, hogy mi az etnikum és a nép, és hogy miképpen gondolkodtak erről a régmúlt időkben. Geary rámutatott, hogy az e fogalmakról alkotott modern felfogásunk nagymértékben különbözik a történeti forrásokból kibogozható népalakulások bonyolult folyamataitól. Hibás ugyanis az a 18. és 19. században a nemzeti romantika és a nacionalizmus szellemében kialakult szemlélet, amely a népekre mintegy statikus, változatlan természeti képződményekként tekint. Mennyiben lehettek az írott forrásokban felbukkanó népek homogének? Vajon a mai nemzetállamok és lakosai mennyiben feleltethetők meg az ókori, s különösen a kora középkori közösségeknek, melyekkel előszeretettel azonosítjuk magunkat, de legalábbis vezetjük vissza eredetünket? Mi tesz egy népet néppé?⁷⁰ Erre a már az ókori szerzőket foglalkoztató kérdésre a modern kutatás is igyekszik választ adni. Róna-Tas András a nép kialakulása és fennállása kapcsán alkotó és alakító elemeket nevez meg. Előbbibe a közös szemiotikai rendszert (kultúrát), a közös tudatot és a közös, tartós önelnevezést, utóbbiba pedig a közös leszármazás tudatát, a közös területet, a közös politikai szervezetet és a közös kultuszt, vallást sorolja, de ez utóbbiak, vagyis az alakító tényezők szerinte nem feltételei a nép fennállásának.⁷¹ Bálint Csanád 2006-os tanulmányában összegezte gondolatait az egyes tudományterületek (történettudomány, nyelvészet, régészet, néprajz, archaeogenetika) lehetőségeiről a nép meghatározását illetően, hiányolva a magyar kutatásban a kérdés elméleti-módszertani vizsgálatát. A korabeli etnikum

---

⁶⁸ SRH I.

⁶⁹ ANONYMUS 2004; KÉPES KRÓNIKA 2004.

⁷⁰ Kimerítően tárgyalja ezeket a problémákat: GEARY 2014.

⁷¹ RÓNA-TAS 1997, 24–27.

jellegét megragadni kívánó történeti példái és az eddigi kutatói próbálkozások⁷² rámutatnak, hogy igen nehéz feladatnak bizonyul egy általános és bármely konkrét történeti szituációra egy az egyben „ráhúzható” definíció megfogalmazása, ha ez lehetséges egyáltalán. A középkori nép meghatározhatóságának általános kérdései ellenére az olyan, már az ókorban megfigyelt jellegzetességek, mint a mi-tudat, a nyelv, az önelnevezés, a politikai szervezet, a kultúra stb. mindenesetre kiindulópontul szolgálhatnak. A nép fogalmához hajlamosak lehetünk valamiféle vérségi rokonság képzetét is társítani, holott ez a rokonság, úgy ahogy az egy család esetében fennáll, nyilvánvalóan tarthatatlan. Az etnikai hovatartozás az identitás része és az egyén saját magáról vallott felfogását tükrözi, másrészt azonban mások meghatározásának eredménye is, vagyis az, hogy miként érzékelik kívülről az adott egyént. A biológiai származást és az etnikai tudatot azonban érdemes különválasztani, hiszen a biológiai származás adott, utóbbi viszont mesterséges, tanult konstrukció és egyszerre többféle, egymással fedésben lévő etnikus identitások jellemezhetik az egyént. Hasonló nézetet vall Csáji László Koppány. Szerinte egy személynek vagy csoportnak számos egymást metsző, koncentrikus körök formájában elképzelendő identitása lehet, így nem vagy-vagy, hanem és-és kategóriákról beszélhetünk, az pedig, hogy miképpen értelmezzük a „mi” és az „ők” fogalmait, az értelmezési tartománytól függenek.⁷³ Az alábbiakban a téma kapcsán előjövő népnévi természetű elnevezéseket vizsgálom meg. Amikor egymástól földrajzilag ilyen távol eső népségek kapcsolatát ilyen távoli időben kíséreljük megvizsgálni, számos olyan probléma vagy szempont merül fel, amely a régi korok és napjaink eltérő viszonyai közötti feszültségből fakadnak. Így az sem nyilvánvaló, hogy mit takartak a 9–12. században az olyan elnevezések, mint például a magyar vagy a skandináv.

Magyarok a 9–11. században

Ma is használt önelnevezésünk első előfordulása igen koránról, a 910 körül alkotó Ibn Ruszta művéből származik.⁷⁴ A magyarokat ettől függetlenül számos egyéb külső elnevezéssel illették, például türk, ungri, basgird, hun stb.⁷⁵ A DAI megörököltette azt a ma is számos találgatásra okot adó információt, miszerint a törköket (magyarokat) korábban nem is türk, hanem szávartói ászfalói néven hívták.⁷⁶ A magyarok külső elnevezéseinek okaként felmerült, hogy azok a

---

⁷² BÁLINT 2006.

⁷³ DÍAZ-ANDREU 2001, 4818; CSÁJI 2010, 5–22.

⁷⁴ ELTER 1997, 99–100. Ugyanakkor felmerült, hogy a 6. századi Muagerisz kutrigur-hun uralkodó neve a magyar népnévvel összefügg: MORAVCSIK 1927.

⁷⁵ ELTER 1997; NYITRAI 1997; KIRÁLY 1997; HARMATTA 1997.

⁷⁶ DAI 2003, 170–171.

magyarság etnogenezisében részt vett népeket tükrözik.⁷⁷ A „magyar” névvel jelölt csoport alapvető változáson esett át földrajzi, politikai, etnikai és kulturális tekintetben egyaránt, s ez különösen igaz a Kárpát-medencében hont foglaltakra.

Tudjuk, hogy a nyugati irányba húzódó magyarok nem mindegyike költözött be a Kárpát-medencébe, hanem egy bizonyos részük elszakadt közösségétől és máshol telepedett le. A legközismertebb példa erre az a csoport, melyet Julianus domonkos rendi szerzetes talált meg az 1230-as évek közepén a Volga középső folyásánál, az egykori Volga menti Bulgária fővárosától nem messze.⁷⁸ Ők vélhetően a Balhí-hagyományban szereplő, basgirtoknak hívott magyarok egyik fajtájával azonosíthatók, akik a volgai bolgárokhoz közel laktak és azok alattvalói voltak.⁷⁹ A DAI szerint a Levediában élő magyarok egy besenyő támadást követően kettészakadtak, egy részük „Perzsia vidékére” költözött, akiket régi nevükön továbbra is szávartói ászfalóinak hívtak. Azt is megjegyzi, hogy a Kárpát-medencei magyarok tartják a kapcsolatot ezzel a magyar töredékkel.⁸⁰ Bennük esetleg a kaukázusi szevordikat kell látnunk, de a magyarokkal való kapcsolatuk bizonytalan.⁸¹ Újabban Sudár Balázs a Maszúdi munkájában szereplő Hétország (Kmoskó Mihály fordításában „hét vidék”) nevű területet vagy államot hozta feltételeken összefüggésbe a magyarokkal, illetve a szávartói ászfalóikkal. Ez az entitás Sudár értelmezése szerint a Tamany-félszigetre lokalizálható, amely a Kubán északi oldalára is kiterjedhetett.⁸² Szintén Sudár a Hudúd al-álamban szereplő magyarokat a Volga, a Szura és az Oka folyók közé helyezte.⁸³ Ez a közösség Sudár és B. Szabó János szerint a Volgától nyugatra élt „Gyula népével” azonosítható, akikről a Dzsajhání-hagyomány szól.⁸⁴ Összességében tehát két alapvető „magyar” kategóriát: a Kárpát-medencébe letelepedettet („Árpád magyarjait”), illetve a keleten maradt közösségeket különböztethetjük meg, de előbbiről jóval több forrás áll rendelkezésre annak ellenére, hogy ez esetben sem beszélhetünk az információk bőségéről.

A DAI alapján a türkök (magyarok) kezdetben törzsszövetségben éltek, vezetőik a vajdák voltak, akik között volt egy első, vezető vajda, Levedi, aki egyfajta primus inter pares lehetett. A 9. század vége felé ezek a törzsek magasabb szintre fejlesztették politikai struktúrájukat azáltal, hogy nagyfejedelmet választottak maguk fölé. A DAI szerint a fejedelmválasztás kazár

---

⁷⁷ TÓTH 2016, 19.

⁷⁸ BERTÉNYI 2000, 178–181.

⁷⁹ HKÍF 50; Kmoskó I/2. 31, 79–80.

⁸⁰ DAI 2003, 170–175.

⁸¹ NAGY 2015.

⁸² Kmoskó I/2. 181; SUDÁR 2020.

⁸³ SUDÁR 2019.

⁸⁴ B. SZABÓ–SUDÁR 2022.

indíttatású volt, s ebben ellentmond a magyar hagyománynak, amelyben a törzsek saját belátásukból helyeztek egy vezetőt maguk fölé, de abban teljes az összhang, hogy végső soron a magyarok vezetői döntötték el, hogy ki legyen a nagyfejedelem (abban azonban újfent ellentmondanak egymásnak, hogy az Álmos vagy a fia, Árpád volt-e).⁸⁵ A 10. század utolsó harmadában Géza fejedelem egy újabb átalakulásnak ágyazott meg. Támogatta egy keresztény állam létrehozását és igyekezett biztosítani fia, Vajk-István helyét a fejedelmi trónon. Ebből a munkából a királlyá koronázott István is jelentősen kivette részét, halálával azonban az éppen létrejött keresztény királyság válságba sülyedt, s majd csak a 11. század végére, Szent László és Könyves Kálmán királyok uralkodása alatt konszolidálódott.⁸⁶

Sejthető, hogy a magyarok már első felbukkanásuk idején kevert eredetű népességet alkottak és ez a képlet a későbbiekben változott. Fentebb szó volt arról, hogy egyesek elszakadtak, míg mások csatlakoztak hozzájuk. Valamikor a honfoglalás előtt a magyarok hét törzse kiegészült a kazár-kabarok három törzsével.⁸⁷ Ez a magyar-kabar csoport azután uralma alá hajtotta a Kárpát-medencében talált, szintén kevert (például avar és szláv) eredetű lakosságot, majd pedig a 10. században és a kora Árpád korban további betelepülések történtek például a besenyők, németek, szlávok stb. részéről.⁸⁸

Az eddigiek alapján világosan látszik, hogy a dolgozat által vizsgált időszakban az, amit a „magyar” jelölt, tartalmi fejlődésen ment keresztül. Egy magyarból legalább kettő lett, melyek közül a Kárpát-medencébe beköltözött csoportról jóval több információ áll rendelkezésre. Ez a csoport civilizációs közeget váltott, a steppei világból a nyugati keresztény kultúrkörbe integrálódott. Kevert eredetű népességének politikai struktúrájához újabb elemek csatlakoztak a honfoglalás előtt, a Kárpát-medence elfoglalásával pedig ezek a politikai keretek az itt talált, ugyancsak kevert lakosságra is kiterjedtek. Források hiányában nehéz megmondani, hogy az „őslakosság” miként fogadta az új hatalmi realitásokat, Szabados György az avarok esetében nem számol ellenállással.⁸⁹ Mindenesetre a morva államot, a Karoling uralmat és a dunai-bolgár befolyást fegyverrel kellett felszámolni. Kérdés az is, hogy miképpen ment végbe ennek a sokgyökerű népességnek a homogenizációja. A 10. század közepén a magyarok „türk” nyelve és a kabarok nyelve egyaránt használatban volt,⁹⁰ tehát legalább kétnyelvűség uralkodott, de fontos hangsúlyozni, hogy semmit sem tudunk az itt találtak nyelvi adottságairól. Indokolt-e

---

⁸⁵ Az „Álmos vagy Árpád?” vitára lásd: SZABADOS 2011, 62–90; TÓTH 2016, 201–214.

⁸⁶ KRISTÓ 2006 [2019], 85–147.

⁸⁷ DAI 2003, 174–175.

⁸⁸ KRISTÓ 2003a.

⁸⁹ SZABADOS 2018, 241–242.

⁹⁰ DAI 2003, 174–175.

ezt a sokszínű közösséget magyarnak nevezni? Mi kötötte őket össze? Ez utóbbi kérdésre talán könnyebb felelni, hiszen erre a legalapvetőbb válasz a közös terület és a politikai-hatalmi keret, amely magába foglalta mindezen közösségeket. Az előbbi kérdésre azt mondhatjuk, hogy az az értelmezési tartománytól függ. Egyértelműen magyarnak tekinthetők, ha a politikai kereteket adjuk meg, más értelmezési körtől függően továbbira is tekinthetők a politikai közösségen belüli csoportok avarnak, szlávnak stb. A közös politikai entitásnak meghatározó szerepe lehetett az eltérő eredetű, nyelvű, szokású csoportok egyben tartásában. Ezek a csoportok egy politikai struktúra keretein belül végsősoron elindulhattak egy egységes karakterű népesség kialakulása felé. Ez történhetett organikus módon, vagy akár tudatosan, politika által vezérelten. Az asszimiláció idővel a közös történeti hagyomány kialakulásához is elvezethetett, legalábbis a magyar krónikás hagyomány szerint a honfoglalók nem idegeneket találtak az új hazában. A Julianus által fellelt keleti magyarok kapcsán a Riccardus-jelentés tudatja, hogy bár pogányok voltak és szokásaikban eltértek a Kárpát-medencei rokonaiktól, de nyelvük magyar volt és az együvé tartozás tudata évszázadokkal az elszakadást követően is az identitásuk részét képezte. Nyilvánvalóan ez aligha lehetett másképp az általam vizsgált időszakban, így nincs különösebb ok kizárni őket a magyarság fogalmából. Az összetett identitás példájának tekinthető a Liudprand által említett Saleccus, XII. János pápa bizalmasa, aki „*bolgár származású, de magyar nevelésű*” (*natione Bulgarium, educatione Ungarium*) volt.⁹¹ Ebben az esetben élesen különválnak az egyén származása és kulturális karaktere. Hogyan tekintsünk rá, bolgárként vagy magyarként? Véleményem szerint mindkét meghatározás helyes, hiszen Liudprand világosan megfogalmazza a különbségtétel természetét, az értelmezés tartományait. Nem tudunk semmi egyebet Saleccusról, de nyilvánvalóan ő maga is tisztában volt bolgár származásával, így okkal gondolhatjuk, hogy bolgár és magyar etnikai identitása is lehetett egyszerre. Az sem tűnik megalapozatlan feltételezésnek, hogy neveltetéséből fakadóan (gyerekkorától fogva magyarok között élt?) magyar etnikai identitása erősebb volt a bolgárnál.

A magyar egy különböző részekre szakadt közösséget takar, melynek különvált részei más-más történeti utat jártak be. Legjelentősebb közülük a 9. század végén a Kárpát-medencébe beköltözött csoport, amelynek politikai berendezkedése, etnikai összetétele és kulturális karaktere jelentős mértékben átalakult. Magyarnak tekintem a Kárpát-medence lakosságát annak ellenére, hogy tudatában vagyok a népesség bizonyosan kevert származásával, nyelvi és kulturális voltával. A magyar elnevezésnek tehát a kezdeti időszakra nézve inkább a politikai természetű jelentése domborodik ki. A disszertáció a forrásadottságok, a történelmi fejlődés,

---

⁹¹ LIUDPRAND 2005, 490. (Süttő Szilárd fordítása.); ÁKÍF 15; LIUDPRAND 1915, 163.

valamint a historiográfiában a magyar–skandináv kapcsolatokról eddig megjelent nézetek okán erre a csoportra fókuszál, ugyanakkor foglalkozik a keleten maradt magyarság és a skandinávok közötti lehetséges kapcsolatokkal is. Az ő esetükben a Róna-Tas által említett közös szemiotikai rendszer és mi-tudat a meghatározó, amely Julianus magyarjai esetében jól megfogható.

Vikingek vs. skandinávok

A disszertáció másik főszereplőjének számító skandinávok kapcsán – tekintettel a vizsgált korszakra és annak népszerű viking kor elnevezésére – az első magától értetődő kérdés talán az lehet, hogy miért nem a lényegre törőbbnek tűnő „magyar–viking kapcsolatok” szerepel a címben, hiszen azt az olvasóközönség széles rétege alighanem automatikusan skandinávként értelmezné és talán autentikusabbnak is hatna. Az óészaki nyelvben két „viking” szó létezik, a nőnemű víking egy tevékenységet, míg a hímnemű víkingr a tevékenységet végző személyt jelöli.⁹² Ahogy azt John H. Lind tanulmányaiban bemutatta, korabeli óangol és későbbi skandináv szövegekben a viking bár jelölhet skandinávokat, valójában azonban semmilyen etnikai jelentéstartalmat nem hordozott. Óangol glosszákbán és fordításos irodalomban (Ószövetség, Paulus Orosius) a viking a latin pirata, vagyis tengeri rabló, kalóz fordításaként szerepel. Óészaki fordításos szövegekben a szó szélesebb jelentéstartománya figyelhető meg. Ugyan itt is jelöl tengeri fosztogatókat, de jóformán mindenféle gonosztevőt, gyilkost és rablót (tyrannus, homicida, latro/latrocinia, raptor, praedo) is a rómaiakkal, filiszteusokkal, punokkal stb. összefüggésben. A nem a fordítások közé tartozó Heimskringlában Óláfr Tryggvason észt vikingek fogságába kerül, Sigurðr norvég király pedig mór vikingekkel harcol az Ibériai-félszigetnél. A szó használata az óangolból talán már a 11. században, míg a dán és a svéd nyelvekből a középkor végére kikopott, de Izlandon az élő nyelv része maradhatott, hiszen a sziget ellen 1627-ben végrehajtott rabszolgaejtő vállalkozás észak-afrikai elkövetőit egy 17. századi közepi szöveg vikingként jellemez. A köztudatba mélyen bevésődött gondolat, amely a vikingben a skandináv szinonimáját látja, csupán a 19. század terméke.⁹³ Önmagában tehát senkit sem hívtak vikingnek azért, mert skandinávnak született, s ha a szó középkori – és jóval autentikusabb – használatát részesítjük előnyben, akkor könnyű belátni a terminológiai problémát. A magyar–viking és a magyar–skandináv kapcsolat nem lehet azonos. Ha mégis ragaszkodnánk az előbbihez, azzal a magyar–skandináv kapcsolatok lehetséges spektrumát leszűkítenénk a hadtörténet szintjére. Érdekes belegondolni, vajon miként jellemezték volna az óészaki szövegek a magyarokat, ha a nyugat-európai évkönyvek rájuk vonatkozó részeit

---

⁹² JESCH 2015, 4–8.

⁹³ További példákkal lásd: FELL 1986; LIND 2011; LIND 2021.

fordították volna? Mindezekből – illetve más, alább részletezendő okokból – adódóan úgy gondolom, hogy a viking szó problematikus a dolgozat témáját illetően, így annak használatát igyekszem kerülni.

A vikinggel szembeni jóval semlegesebb „skandináv” megjelölést is kritika érheti, hiszen az maga sem lehet túl idős, elterjedésére pedig nagymértékben hatott a pánskandináv eszme a 19. században. Jelentése és használata időtől és helytől függően változott, általánosságban azonban Dániát, Norvégiát és Svédországot értették alatta, amelyben természetesen valamiféle közös múlt és kultúra, egyfajta skandináv egység meglétének a képzete is kifejeződött.⁹⁴ Amennyiben a 9–11. századi Skandinávia lakói nem tekintettek magukra skandinávként, akkor miként határozták meg magukat? Egyáltalán beletartozónak tekintették-e magukat valamiféle nagyobb „skandináv” közösségbe? A kutatásban megjelent nézet szerint ilyenről nem beszélhetünk, ehelyett az egyén lokális identitása volt meghatározó. A szűkebb, lokális identitás jelentősége helytállónak tűnik, de a korabeli írott források azt mutatják, hogy Skandinávia lakóinak legalább egy része számára léteztek olyan fogalmak, mint dán(ia), norvég(ia) és svéd(ország), valamint az is valószínű, hogy érzékeltek valamiféle magasabb szintű „skandináv” egységet is. Ez az egység a „normann” (Norðmenn pl.) elnevezésben és a közös „dán” nyelvben (dönsk tunga) nyilvánul meg leginkább, nem csupán Skandináviában, de a diaszpórákban is, ahol szintén létrejöttek helyi identitások.⁹⁵ A „skandináv” megnevezés tehát nem tökéletes, de a következők miatt mégis ezt a jelölőt használom. Ellentétben a vikinggel, a „skandináv” elnevezés alkalmazása tudomásom szerint nem okozott terminológiai problémát a szakirodalomban. Míg a „viking” a 9–11. században nem hordozott etnikai jelentést, hanem évszázadokkal később ruházták fel vele, addig a kései megjelenésű „skandináv” kezdettől fogva hordozott etnikus tartalmat és erős földrajzi meghatározottságot is kifejez, annak a közösségnek a lakóhelyét, amelynek valamiféle közös identitása megragadható a vizsgált korszakon belül. A „skandináv” a dolgozatban egy általános megnevezése mindannak, amelynek magyarokkal való kapcsolatát vizsgálom, így abba a diaszpórák is beletartoznak, melyek átvezetnek a következő, a téma szempontjából rendkívül fontos elnevezés értelmezésére.

Rusz

A „rusz” név értelmezése és használata kapcsán hasonló problémába ütközünk, mint amivel a „viking” esetében találkozunk. Helytálló-e a rusz és a skandináv azonosítása, előbbi utóbbi szinonimájaként való alkalmazása? A rusz, amely írott forrásban a 9. században bukkant fel

---

⁹⁴ HEMSTAD 2022.

⁹⁵ MCLEOD 2008. Judith Jesch egy egész monográfiát szentelt a skandináv diaszpórák vizsgálatának: JESCH 2015.

legkorábban, latin, bizánci, muszlim és keleti szláv forrásokban tűnik fel. Jelentése kezdettől fogva összetett, s ami a helyzetet bonyolítja, világosan kirajzolódik tartalmának időbeli változása, amely a Rusz fejlődésével és az abban lezajlott etnokulturális folyamatokkal függ össze. Jelena Melnyikova és Vlagyimir Petruhin ezt a folyamatot három periódusra osztotta fel: (1.) a 9. század közepéig és (2.) a 9. második felétől a 10. század közepéig tartó időszakra, illetve (3.) a 10. század második felére. Fontos, hogy ez az elnevezés az etnikai mellett kezdettől fogva magában hordozott egy szociális jelentéstartalmat is. Az első periódusban a skandináv etnikai jelentés dominált, de ez összefüggésben állt a tevékenységükkel: hajón közlekedő harcosok és kereskedők. A második periódusban az etnikai jelentéstartalom elhalványult, de nem tűnt el teljesen. Jelentése összekapcsolódott a fejedelem hatalmát biztosító druzsina (fegyveres kíséret) fogalmával.⁹⁶ A 10. század második felétől, az államiság megszilárdulásával párhuzamosan a szó etnikailag semlegessé vált és egy kulturálisan egységesülő, sok etnikumból álló, de szláv többségű politikai alakulat (Rusz) és annak lakóinak az elnevezésévé vált.⁹⁷ Jól megfigyelhető ez a változás, pontosabban jelentéstágulás a kései keletkezésű PVL-ben. Az évkönyv elején az ún. varégok behívásának történetében a rusz és a varég még ugyanazt a tengeren túlról érkezett skandináv népességet jelölik. *„És elmentek a tengeren túlra a varégokhoz, a ruszokhoz. Ezeket a varégokat ugyanis rusznak nevezték [...] És ezekről a varégokról kapta Rusz földje a nevét.”*⁹⁸ A későbbiekben, ahogyan Oleg és Igor fokozatosan kiterjesztik hatalmukat más közösségekre, a „rusz” elnevezés is kiterjed rájuk. Kijev elfoglalása után azt olvashatjuk, hogy Olegnek *„Voltak varégjei, szlávjai és mások, akiket rusznak neveztek.”*⁹⁹ A PVL kompilátora saját korának politikai realitásait visszatükrözve a Kijev környékén élő poljan törzsről azt írta, hogy szlávok, *„akiket most Rusznak hívnak”*.¹⁰⁰ A PVL-ben tehát egy etnikai jellegű jelölőből egy számos csoportot tömörítő, Oleg (Rurikidák) vezette politikai jellegű elnevezés válik.

A PVL által előadott fejlődés a Rurikok vezetése alatt kialakuló politikai entitás felől közelít az eseményekhez, amely egyoldalú képet nyújt a ruszok mint jelenség történetéről. Először is,

---

⁹⁶ A „rusz” druzsinával való fogalmi kapcsolata tükröződhet vissza például a következőkben. Az ún. varégok behívásának történetében a PVL verziója szerint: „Kiválasztottak 3 fivért nemzetségükkel együtt, és azok magukhoz véve az összes ruszt, eljöttek.”: PVL 2015, 31. (Ferincz István fordítása.); PVL 1950, 18. Az NPL-ben az „összes rusz” helyén a „druzsina” áll. „Kiválasztottak 3 fivért, [akik] a nemzetségükkel együtt eljöttek Novgorodba, és magukkal hozták nagy [lét]számú és igen kivételes druzsinájukat.”: NOT I. 201. (Szili Sándor fordítása.); NPL 1950, 106. A DAI leírása egybecseng a PVL „összes rusz” megfogalmazásával. „Amikor beköszönt november hava, fejedelmek az összes oroszokkal együtt rögtön kivonulnak Kijevből, és polüdiára mennek...”: DAI 2003, 62–63. (Moravcsik Gyula fordítása.)

⁹⁷ MELNIKOVA–PETRUKHIN 1990–1991. A probléma magyar nyelvű összefoglalására lásd: SZILI 2009, 279–283.

⁹⁸ PVL 2015, 30–31. (Ferincz István fordítása.); PVL 1950, 18.

⁹⁹ PVL 2015, 33. (Ferincz István fordítása.); PVL 1950, 20.

¹⁰⁰ PVL 2015, 35. (Ferincz István fordítása.); PVL 1950, 21.

a ruszok különböző, egymástól független csoportokat alkottak. Erre a PVL is utal, de a muszlim források is megemlékeznek a ruszok különböző fajtáiról. Ebből fakadóan nem érdemes őket egyetlen nagy, homogén tömbként kezelni. A muszlim források ugyan hírt adnak a ruszok lakhelyéről, szokásairól, tevékenységéről stb., de az etnikai hátterüket illetően kevésbé informatívak. Egyes esetekben a ruszok a Nyugat-Európa szerte fosztogató vikingekkel köthetők össze, ám skandináv voltak egyáltalán nincs egyértelműen kifejezve. Peter B. Golden és James E. Montgomery az etnikai helyett inkább egy formálódó, képlékeny kulturális jellemzőkkel bíró kereskedő-katonáskodó halmazként tekint rájuk. Hasonló a helyzet a bizánci forrásokkal is. A ruszok itt is kereskedő-harcos csoportként jellemezhetők, akik zsoldosként a bizánci hadseregben is szolgálnak. Megjelölésükre az archaizáló-tipizáló (tauro)szkíta nevet is használják. Más szerzők a frankokkal hozzák őket összefüggésbe, de ezen szövegek szláv fordításaiban a frank helyén a varég áll. Mindkét forráscsoport megkülönbözteti a ruszokat a szlávoktól, de úgy tűnik, hogy nem az etnikai hátterük, hanem elsősorban a kereskedelmi és katonai tevékenységük váltott ki érdeklődést a muszlim és bizánci szerzőkből.¹⁰¹

Egyes forrásokban határozottan megragadható a „rusz” mögött megbúvó skandináv tartalom. Az Annales Bertiniani 839. évi bejegyzése alatt olvasható, hogy Theóphilosz bizánci császár követsége érkezett Ingelheimbe Jámbor Lajos frank császár udvarába, de „*Küldött még a követekkel bizonyos embereket, akik azt állították, hogy őket, illetve népüket rhusoknak hívják [...] A császár pedig jövetelük okát figyelmesebben megvizsgálva rájött, hogy a sueonusok népéből valók.*”¹⁰² A Jámbor Lajos udvarában megfordult ruszok tehát skandináv-svea származásúak voltak. Liudprand a 10. század közepén azt írta, hogy míg a bizánciak a ruszokat a testi kinézetük miatt hívták Rusios-nak, azaz görögül vörösnek,¹⁰³ addig Nyugaton a lakhelyük okán „teuton” nyelven a nevük nordmann, vagyis „északi ember”.¹⁰⁴ A PVL-ben megörződött rusz–bizánci szerződések felsorolják a megkötéskor jelenlevők neveit. A 911. évi szerződésben szereplő tizenöt név majdnem mind skandináv, kettő feltehetőleg finn eredetű. A 944. évben kötött szerződés jóval többet, hetvenhat nevet tartalmaz, a nagyfejedelmi család, az egyéb fejedelmek küldötteinek, illetve a kereskedők neveit. Itt bukkan fel először szláv név, többnyire a nagyfejedelmi család körében, de vannak finn nevek is. A túlnyomórészt skandináv nevű rusz követek úgy jellemezték magukat, hogy „*mi, rusz nemzetségbeliek*” és „*mi, a rusz nemzetség követei és kereskedők*”.¹⁰⁵ A DAI 9. fejezete ugyan nem állítja, hogy a ruszok

¹⁰¹ GOLDEN 1995, 618–621; MONTGOMERY 2000; BIBIKOV 2004; MONTGOMERY 2008; MONTGOMERY 2010.

¹⁰² NOT I. 15, 17. (Lakatos Bálint fordítása.)

¹⁰³ Ugyanezt említi Maszúdi is: KMOSKÓ I/2. 211.

¹⁰⁴ LIUDPRAND 2005, 460; NOT I. 28.

¹⁰⁵ PVL 2015, 41, 51. (Ferincz István fordítása.); PVL 1950, 25, 34–35; MELNIKOVA 2003, 458–459.

skandinávok lennének, de közvetett úton utalhat erre, ahol a Dnyeper folyó zúgóinak rusz és szláv elnevezéseit közli. A rusz nevek egyértelműen az óészaki nyelvből vezethetők le, míg a szláv (szklavín) nevek szláv nyelven szerepelnek. A skandináv nevek görög átírásai meglehetősen pontosak, míg a szlávoké erősen torzultak. Ez olyan kétnyelvű adatközlőre utalhat, akinek az anyanyelve skandináv (feltehetően ósvéd) volt, de az ószláv nyelvet is ismerte, bár nem túl jól.¹⁰⁶

A PVL Jaroszlav nagyfejedelem kapcsán említ utoljára skandináv (varjag) zsoldosokat, de ez azt is jelentené, hogy 1054-ben bekövetkezett halálát követően nem kellene a „rusz” jelölő és a skandinávok semminemű kapcsolatával számolnunk? Általános vélemény szerint a skandináv asszimiláció gyorsan lezajlott. A második generáció már átvette a helyi anyagi kultúrát, elvesztette nyelvét és szláv szokásokat vett fel. Jelena Melnyikova úgy véli, hogy a nyelv, az írásbeliség, a folklór, illetve a hitvilág az identitás, az öntudat és önmeghatározás fontos elemei, ennél fogva azok elvesztése (másra cserélése) mérföldkő lehet az asszimiláció folyamatában. Ennek vizsgálatához az írott források három típusát jelölte meg: (1.) rúna és cirill jelekkel írt feliratok; (2.) olyan források, melyek közvetlen vagy közvetett módon utalhatnak a nyelvhasználatra; (3.) skandináv nevek, melyekkel kapcsolatban a szerző felhívja a figyelmet, hogy a névhasználat lehet olyan családi hagyomány is, amely önmagában nem feltétlenül utal más skandináv kulturális sajátosságra.¹⁰⁷ A kijevi barlangmonostori paterikon említi Simont, akinek az apja, Afrikan annak a Jakunnak volt a testvére, aki még Jaroszlavot segítette Msztyszlav elleni küzdelmében. Jaroszlav Vszevolod nevű fiához küldte szolgálni és részt vett 1068-ban a kunok ellen az Alta folyónál vívott csatában.¹⁰⁸ A másik Jaroszlav-fiú, Szvjatoszlav kíséretében is tudunk egy bizonyos Bernről (Бѣрнѣ) 1072-ből. Egy Jakun (<Hákon) nevű személy a kijevi Szent Szófia székesegyház falára írt szláv nyelven, de az írásmód alapján úgy tűnik, hogy nem volt magabiztos a cirill betűvetésben [1. kép]. Ő Szvjatopolk Izjaszlavics kijevi nagyfejedelem (1093–1113) kíséretéhez tartozott.¹⁰⁹ A novgorodi Szent Szófia székesegyház falán két feliratot skandináv nevű személyek ószláv nyelven, cirill betűkkel írtak. Az első feliratot a 11. század második felére datálják és egy bizonyos Ger(e)ben (<Herbeinn), a második feliratot pedig egy Farman (<Farmaðr) nevű (becenevű?) személy írta. Az utóbbi keletkezési idejét 1137-re teszik. Noha mindkettőnek skandináv neve volt, úgy tűnik, volt tapasztalatuk a

¹⁰⁶ DAI 2003, 58–61; MELNIKOVA 2003, 456.

¹⁰⁷ MELNIKOVA 2003, 454–455.

¹⁰⁸ PATERIKON 2021, 6–7. 1068-ban Magyarországra is betörték steppei harcosok, akik kun és besenyő néven szerepelnek a forrásokban, de a kunokkal való azonosítást elvetve felmerült, hogy besenyők vagy úzok voltak: KOVÁCS ET AL. 2016, 12.

¹⁰⁹ ANDROSHCHUK 2013, 167.

cirill írásban és anyanyelvük szláv volt [2–3. kép].¹¹⁰ A szláv nyelv idővel nyilván elterjedt a kelet-európai skandinávok körében. Erre utalhat még a DAI és a fenti, egyének szintjén megjelenő példák mellett Ibn Jakúb is, aki a 960-as években azt írta, hogy: „*Az Észak törzseinek java része şaqḷabī nyelvet beszél a velük való keveredés folytán. Ide tartoznak a Ṭrškīn (Ṭadaškiyīn), az unqaliyīn, a bağānākīya, a rūš-ok s a kazárok.*”¹¹¹ Ezek az információk árnyalják a Jaroszlav uralkodását követő időszak megítélését Skandinávia és a ruszok kapcsolatát illetően. Egyrészt számolni kell azzal, hogy a skandináv betelepülés továbbra sem szűnt meg, másrészt a már korábban letelepedettek és azok utódai őrizhették skandináv karakterük bizonyos részeit.

A rusz használata körüli bizonytalanság a magyar szakirodalomban is érezteti hatását. Györffy Györgynél például a „varég-orosz” vagy „orosz-varég”, Font Mártánál pedig a „varég-rusz” összetétellel találkozhatunk,¹¹² nyilván azért, hogy megkülönböztessék a skandináv ruszokat a nem skandináv ruszoktól. Kristó Gyula és Makk Ferenc Gardízi információja alapján – ti. a magyarok a honfoglalás előtti időkben a szlávok mellett a ruszokat is támadták – a következőt írták: „*Eszerint a magyarok a szlávok mellett azokkal a rúszokkal szemben is harcoltak, akiken e helyütt talán inkább oroszokat érthetünk, semmint normannokat.*”¹¹³ A ruszok mellett megjelennek az oroszok is, de kiket értett Kristó és Makk ez utóbbiak alatt? Font válaszolt Kristó és Makk véleményére: „*Igaz, Gardízinél olvashatunk egy olyan adatot, amely szerint a magyarok a ruszokat is megtámadják, de arról nem szól a tudósítás, hogy a térségben élő ruszok mely csoportjára vonatkozik. Így nem értünk egyet azzal a vélekedéssel, hogy ez az adat már egyértelműen »oroszokra« vonatkozna.*”¹¹⁴ Az oroszok tehát a ruszok egy csoportja, de az orosz idézőjelben szerepeltetése alighanem a szó használatának nem túl szerencsés voltára reflektál. A rusz–orosz szembeállítás igen zavaró, mivel itt egyazon név két különböző formájával van dolgunk. „Orosz” szavunk ugyanis a „rusz” alakra vezethető vissza és jelenlegi tudásunk szerint török nyelvi közvetítésen keresztül került nyelvünkbe, legkorábbi ránk maradt említése 1086-ból adatolható.¹¹⁵ Az „orosz” alak használata ellen szól annak mai, modern jelentéstartománya, ami félreértésre adhat okot. Idevehető az is, hogy a mai értelemben vett orosz nyelv és nép elődje csak a 14–15. században alakult ki.¹¹⁶ Érdekes kérdés, hogy milyen értelemben vettük át az elnevezést. Melich János véleménye szerint a magyar nyelvben az

---

¹¹⁰ MELNIKOVA 2003, 457.

¹¹¹ Kmoskó I/2. 246. (Kmoskó Mihály fordítása.); NOT I. 156.

¹¹² A teljesség igény nélkül: FONT 2005, 120–121; GYÖRFFY 1977, 108, 195, 221, 313, 379.

¹¹³ KRISTÓ–MAKK 2001, 65.

¹¹⁴ FONT 2005, 121.

¹¹⁵ DHA 253; BENKŐ 1993, 1069; SZILI 2009, 277.

¹¹⁶ SZILI 2009, 278.

urusz>oroszl a 9–10. században „skandináv” jelentésben állt, „szláv” érteleme csak a 11–12. században alakult ki.¹¹⁷ Azt gondolom, hogy a magyarok számára a „rusz” elnevezés a hajón közlekedő, harcos-kereskedő csoportokat jelölhette eredetileg, a későbbi kontaktusokkal pedig jelentése általánosságban a „Ruszból származó, ott lakó” értelművé fejlődött.

A ruszok kereskedelmi tevékenységükkel és katonai erényeikkel hívták fel magukra a figyelmet, így ez a két elfoglaltság is kifejeződik a név használatában. A skandináv karakter bár markáns, idővel mégis elmosódni látszik. A Kelet-Európában letelepült skandináv személyek és családok előbb-utóbb asszimilálódtak a többség alkotta közeghez, s talán ez a folyamat érhető tetten a fentebb említett Gereben és Farman esetében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a rusz skandináv tartalmának teljes eltűnésével kell számolnunk Jaroszlav halálát, vagyis a 11. század közepét követően azonnal. A 839-ben Jámboz Lajos udvarában járt rusz követek esetében, úgy tűnik, jól megfért egymás mellett a rusz és a sueon identitásuk. Igaz, előbbi tartották szükségesnek kidomborítani, utóbbira csak némi kérdezősködés után derült fény. Okkal gondolható, hogy a DAI vélt adatközlője, illetve Gereben és Farman identitásának részét képezte a ruszokhoz való tartozás érzése, de ugyanúgy tarthatták magukat például a sueonok népéből valónak is, mindenesetre őrizhették skandináv identitásuk bizonyos szellemi (nyelv, hitvilág stb.) és tárgyi elemeit. Persze kérdéses, hogy a mindennapi életükben ezt mennyire gondolhatták fontosnak kihangsúlyozni, hiszen Farman a róla valló rövid falfelirat szerint azt tartotta feljegyzésre érdemesnek, hogy Gleb kíséretéhez tartozott, amely egyértelműen az őt körülvevő társadalomban elfoglalt helyére utal. Ha a skandinávok esetében elfogadjuk, hogy végső soron asszimilálódtak a többnyire szláv közeghez, elképzelhető-e a szlávok részéről hasonló, ha nem is asszimiláció, de valamiféle akkulturáció a skandináv jegyeket mutató ruszokhoz? Ibn Hurdádbih a 9. században úgy tudta, hogy a rusz kereskedők tolmácsai saqāliba rabszolgák voltak.¹¹⁸ Több elképzelés is lehetséges a saqāliba rabszolgák nyelvtudását illetően, de ezek között van az a lehetőség is, hogy néhányuk ismerte az óészaki nyelvet, emellett pedig a ruszokkal való együttműködés révén az életmódjuk számos vonásával megismerkedhettek, azokat átvehették. Ha a rusz–bizánci szerződésekből ismert személyek nem skandináv nevei az etnikai hátterüket tükrözik, akkor feltételezhető, hogy a 10. században nem skandináv eredetű személyek is a rusz elit tagjaivá válhattak, vélhetően mindazon jegyek legalább egy részének átvételével, amely ezt az elitet általában jellemezte. A rusz mint kultúra igen adaptív volt, ez a tárgyi kultúrában jól tükröződik. Összességében úgy gondolom, hogy hibás a ruszok etnikai hátterét illetően merev „skandináv” és „szláv” ruszok kategóriáiban gondolkodni, mivel ezek

---

¹¹⁷ MELICH 1909, 338–341.

¹¹⁸ KMOŠKÓ I/1. 122; NOT I. 125.

aligha lehetnek alkalmasak leírni azt a komplexitást, amely akkor az adott egyént és csoportot jellemezhetné. A dolgozatban a rusz egy olyan terminusként jelenik meg, amely nem egyenlő a skandinávval, de potenciálisan magában hordoz olyan elemeket, személyeket, tárgyakat, kulturális jellegzetességeket, melyek összekötik azt a skandináv világgal, s így közvetítőként szolgálnak a magyar–skandináv kapcsolatok témakörében.

Varég

A varég gyakran a russzal együtt, utóbbi értelmezéseként fordul elő a szakirodalomban. Valójában érdemes egy egészen különálló névként kezelni, amely kronológiailag jóval későbbi fejlemény a ruszhoz képest, bizánci és muszlim forrásokban csupán a 11. század harmincas éveitől mutatható ki a használata. Ettől eltér a kései keleti szláv történeti hagyomány, amelyben már 9. századi események kapcsán is előkerülnek mint a russzal szemantikailag azonos, de legalábbis igen hasonló elnevezések, majd egyre inkább különbséget tesznek a két név által jelölt csoportok között. Jellemzően a rusz fejedelmek szolgálatába szegődött skandináv zsoldosokat jelöli. Ettől eltérő használata is megfigyelhető: általános skandináv jelentésben, Novgorod lakóiként, Konstantinápoly 1204-es ostroma kapcsán annak védői között fordulnak elő, a katolikus vallás gyakorlói a „varjag hitet” vallották, a Russzkaja Pravdában pedig az idegenek státuszával bíró kategóriát jelent. A bizánci kútfőkben a varang egyrészt a császár közelében, annak testőreiként szolgálók szűkebb, privilegizált csapatát, illetve ezen az egységen kívül katonáskodó skandinávokat foglalta magába. A varég név elválaszthatatlanul összeforrt a császár skandináv testőrségének történetével, amely a szakirodalomban általánosan elterjedt nézet szerint a 980-as években jött létre. Ez a szervezeti megkülönböztetés tükröződhet vissza a „külső”, illetve a „palotán belüli” varangok megnevezésekben. Ehhez nagyon hasonló jelentéstartalom olvasható ki a skandináv forrásokból, ahol a vëringi a bizánci hadseregben szolgáló skandinávokra vonatkozik, de különbséget tesznek az ott megfordult normannok és a varégek között. A keleti szláv, a bizánci és a skandináv forrásokban tehát a skandináv etnikai mellett egy professzionális-zsoldos tevékenységre utaló jelentéstartalom is határozottan kirajzolódik. Általános vélemény szerint 1066-ot követően angolok mind nagyobb számban jelentek meg a bizánci hadseregben, azon belül is a császári testőrségben, fokozatosan kiszorítva ezzel a skandináv elemet. Angolok bizonyosan megtalálhatók voltak Bizáncban, de a forrásokból továbbra is tudunk skandináv jelenlétről a birodalmi hadseregben.¹¹⁹ A szónak magyar vonatkozása is van, hiszen Hadrovics László meggyőzően bizonyította azt a már

---

¹¹⁹ MELNYIKOVA–PETRUHIN 1994 [2011]; BIBIKOV 2004, 17–24.

korábban felmerült elképzelést, miszerint „óriás” szavunk a „varég” elnevezésre, pontosabban az ókeletiszláv varjag többszámú alakjára vezethető vissza.¹²⁰

Magyar és skandináv etnikumok – konklúzió

A népnevek bizonyos értelemben címkék, amelyek adott embercsoportokat jelölnek, de az azok mögötti tartalom, az embertömeg többnyire nem változatlan, idővel jelentős átalakuláson mehet keresztül egyes csoportok elszakadásával, mások csatlakozásával, valamint asszimilációs folyamatok eredményeként. A közösség bár saját önelnevezéssel bírhat, de – különböző eredetű – kisebb csoportokból állhat, melyek saját névvel is megkülönböztetik magukat a többi alkotórésztől. A PVL sorolja azokat a csoportokat, például a Kijev környéki poljanokat, akik „poljanságuk” mellett ruszok is voltak. A különböző eredetű csoportok egyben tartásában fontos szerepe van a közös politikai keretnek, melynek élén egy szűk hatalmi elit áll, amely arra utal, hogy a népnevek inkább politikai elnevezéseknek tekinthetők. A politikum azonban nem minden, hiszen az összetartozás érzése, az identitás megőrzése lehetséges az esetleg egymástól elszakadt és más hatalmi formációk alatt élő csoportok, például a keleti magyarok esetében. A magyar–skandináv kapcsolatokhoz a következőket emelném ki: a téma bonyolultsága ellenére a történeti források támogatják a szakirodalomban a nép és az etnikum megragadhatóságáról és a Csáji által az egymást metsző identitáskörökről írottakat. Értelmezésemben egy csoportnak vagy személynek egyszerre több etnikai jellegű identitása lehetett. Adott etnikai jelleg nem pusztán a születésből, a biológiai származásból következhet, hanem a más kultúrákkal történt bizonyos mértékű érintkezésből is, miként az Saleccus esetében feltételezhető, vagyis az etnikum kulturális, tanult jelenség. Ha az identitás képlékeny, tanult dolog, melyen belül az etnikai jellegű identitás nem születéshez kötött és egyszerre több is lehet belőle, akkor tulajdonképpen elképzelhető az „átjárás” a címkék között. Az etnikai jellegű identitások különböző erősségűek lehetnek, s talán szituációtól függően változhatott az éppen preferált önmeghatározás is (kifelé ruszok, befelé poljanok). A kutatás régóta számol elszlávosodott skandinávokkal, de véleményem szerint lehettek olyan szlávok is, akik kulturális jegyeikben skandináv vonásokat vettek fel (nyelv, anyagi kultúra stb.). Más kérdés, hogy mit látunk a forrásokon és a régészeti leleteken keresztül az adott csoportoknak és személyeknek a származásából és identitásából, hiszen tőlük maguktól ezt már nincs mód megkérdezni, még ha a származásról a természettudományos módszerek genetikai és földrajzi értelemben értékes információkat nyújthatnak. Érdemes megjegyezni azt is, hogy forrásaink túlnyomó része valójában nem belső, hanem külső keletkezésű, így az egyes népnevek többnyire úgy tárulnak

---

¹²⁰ HADROVICS 1975, 67–70.

elénk, ahogy azt a külső szemlélő megfelelőnek találta használni. Összességében azt kívántam érzékeltetni, hogy egyes népnevek, címkék milyen összetett társadalmakat jelölhetnek, semmint homogén embertömegeket. Ezt a ruszok kapcsán kell különösen hangsúlyozni, amely tehát egy olyan, skandináv, szláv és steppei elemeket is magába szívó kultúrát és politikai keretet jelöl, amely elsőszámú potenciális csatornaként értelmezhető a magyar–skandináv kapcsolatok terén.

Régészet és történelem – eltérő természetű forráscsoportok egymáshoz való viszonya

Történész disszertáció lévén illetékességem az írott források vizsgálatáig terjed, de azok korlátozott száma a korai magyar történet és kora Árpád kor, valamint a Rusz kezdeti története, s így a normann-kérdés tekintetében is szinte megköveteli az interdiszciplináris megközelítést. Ez alól a magyar–skandináv kapcsolatok problémaköre sem kivétel. A társtudományok közül a régészet különös figyelemre tarthat számot, melynek két alapvető oka van: a magyar–skandináv kapcsolatok kutatástörténetében hagyományosan erős vonalat képez a régészeti megközelítés, valamint az írott forrásokkal ellentétben forrásbázisa folyamatosan gyarapszik, s túlmutat korábbi önmagán a különböző természettudományos módszerek fokozódó alkalmazásával, növelve a leletanyagból kinyerhető információ mennyiségét. Problémát jelent azonban, hogy az írott kútfőktől eltérő természetű forrásokat miként lehet felhasználni történeti rekonstrukciók megalkotásához, miként lehet egyáltalán összevetni őket. Szempontunkból tehát az alapvető kérdés az, hogy a régészeti forrásanyag mit árulhat el a magyar–skandináv kapcsolatok történetéről, hogyan lesz – ha lehet – egy régészeti jelenségből – önmagában, illetve más természetű forrásokkal összevetve – történelem.

Bár hagyományosan központi helyet foglal el a régészeti források történeti és azzal szoros összefüggésben annak etnikai értelmezése, régóta megkérdőjelezik, hogy a régészet mennyire kompetens ilyen jellegű kérdésekben megnyilvánulni.¹²¹ Bálint Csanád véleménye szerint „*a régészet ritkán és kevésbé alkalmas eseménytörténeti és az ethnogenetikai folyamatok megrajzolására*”. Nála az adott régészeti kultúra nem etnikumspecifikus, hanem inkább a nagyobb, etnogenetikus értelemben több szálon futó, azaz különféle embercsoportokból álló politikai formációk és kulturális közegek megragadását tartja lehetségesnek, mely nagyobb egységeken belül az egyes kisebb csoportok régészeti hagyatéka nem azonosítható. Kritikus álláspontot fogalmazott meg egyes tárgyak, például fegyverzet etnikumjelölő értékével

---

¹²¹ Összességében elmondható, hogy a szkeptikus hozzáállás nyert teret nemzetközi szinten a régészeti anyag történeti-etnikai értelmezhetőségét illetően. A témára lásd: VIDA 2006; BRATHER 2006.

kapcsolatban is.¹²² Határozottan kiállt a régészet történetisége mellett Fodor István, aki úgy vélte, hogy a régészet igenis alkalmas néptörténeti folyamatok vizsgálatára és törekedni kell egy konkrét régészeti leletanyag konkrét néppel való összekapcsolására, bár elismerte, hogy minden helyzetre alkalmazható általános szabály nincs. A régészet alapvető feladataként a régészeti kultúrák elterjedésének és időrendjének meghatározását jelölte meg, illetve az etnikai azonosítás terén a temetkezési szokások jelentőségét hangsúlyozta.¹²³

A régészeti kutatásokra alapvető hatással vannak az írott forrásokból ismerhető információk. Nyilvánvaló összefüggés fedezhető fel a skandinávok kelet-európai jelenlétéről szóló írott források és a között, hogy ebben a tág térségben tömegével kerülnek elő Skandináviához köthető leletek.¹²⁴ Szintén logikus és az írott forrásokból következik, hogy a korai magyarság tárgyi emlékeit a Kárpátoktól keletre keresik és találják meg azok párhuzamait.¹²⁵ Tehát van lehetőség a régészeti leletanyag és az írott forrásokból ismert népnevek és történeti folyamatok összekapcsolására – még ha csak nagyvonalakban is –, attól függetlenül, hogy azok a népnevek egyébként milyen összetételű népességet vagy politikai szerveződést jelölnek. Az írott és régészeti forráscsoportok közötti összefüggések egyre nehezebben válnak megragadhatóvá, ahogy az általánosabbtól az egyre speciálisabb kérdések felé irányítjuk figyelmünket. Kétségtelenül ilyen speciális problémának tekinthető az etnikum meghatározása, főleg olyan esetekben, amikor egy adott nagyobb közösségen belül egy adott kisebb csoport, sőt egyén etnikai azonosítására teszünk kísérletet. Példa erre, hogy az írott forrásokból ismert, a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott és belső különállásukat azt követően is még évtizedekig megőrző kabarokat régészetileg máig nem sikerült meggyőző módon azonosítani.¹²⁶ A régészet a maga eszközeivel a tárgyi anyag és a temetkezési rítus vizsgálatával igyekszik a kérdést megközelíteni oly módon, hogy bizonyos tárgyaknak, illetve temetkezési szokásoknak etnikumjelölő szerepet tulajdonít.

A skandinávok idegen közegben való azonosításában jelentős szerep jutott az ékszereknek, különösen a női ékszereknek, azon belül is az ún. ovális (néhol „teknős” névvel jelölt) melltűknek, a viking kori Skandinávia jellegzetes női viseleti elemének, melyek feltűnése talán összefüggésben áll a skandinávok által kolonizált területekkel. Etnikumjelölő szerepet feltételeztek a kétélű kardok, az ún. Þórr kalapácsaként ismert kultikus tárgyak és a kerámiák

---

¹²² BÁLINT 2006, 309–346.

¹²³ FODOR 2006.

¹²⁴ A leletanyag bemutatásával lásd: FRANKLIN–SHEPARD 1996 [2013]; DUCZKO 2004; ANDROSHCHUK 2013. A déli Rusz területén feltárt skandináv jellegű leletanyag katalógusára lásd: ANDROSCSUK–ZOCENKO 2012.

¹²⁵ KOMAR 2018; TÜRK 2021.

¹²⁶ BÁLINT 2006, 314–315.

esetében is. A kétélű kardok ilyenén értelmezése rendkívül vitatott, önmagában aligha lehet etnikumjelölő értéket adni neki, noha párhuzamot véltek felfedezni azok és az ovális melltűk elterjedése és datálása között. „Pórr kalapácsai” esetleg valamilyen skandináv kultusz Ruszbeli jelenlétéről árulkodhatnak és az is említésre méltó, hogy ezek a tárgyak Skandinávián belül Åland szigetén és a Mälaren-tó környékén sűrűsödnek. A kerámia kapcsán Charlotta Hillerdal a szovjet-orosz és a nyugati régészet szemléletbeli különbségét emeli ki. Míg előbbi etnikai jelleget lát bennük, addig utóbbi nem tulajdonít ilyesfajta jelentőséget nekik. Van a tárgyaknak olyan csoportja is, amely egyfajta „romlottságot” mutat, azaz helytelenül használták őket vagy szláv hatást mutatnak. Ezt a jelenséget a kutatók két, egymással ellentétes módon értelmezték: utalhat másod- vagy harmadgenerációs skandinávokra, akik már kezdték elfelejteni és félreérteni azok eredeti használatát és értelmét, illetve utalhat szláv készítőkre is.¹²⁷ Az ilyen, látszólag idegen környezetben felbukkanó tárgyak értelmezése körüli óvatosság érthető, hiszen azok számos egyéb okból is eljuthattak oda, minthogy azok feltételezett „természetes” hordozóinak jelenlétét feltételezzük. Az etnikai értelmezés mellett felmerül a kereskedelem, a diplomácia, az egyes műhelyhagyományok (vándorműhelyek) stb. közvetítő szerepe is.¹²⁸ A skandináv jellegű leletanyag értelmezése nem pusztán tudományos, hanem politikai kérdés is volt, legalábbis a közelmúltig. Politikai-ideológiai megfontolások is szerepet játszottak az olyan kifejezések megjelenésében, mint a „druzsina-kultúra” vagy a „nemzetközi divatstílus”, a skandinávokra történő utalást elkerülendő.¹²⁹ Ennek az etnikum-semleges megközelítésnek pozitív kicsengése is lehet az effajta azonosítással szemben támasztott szkepticizmus fényében, de újfent hangsúlyozni kell a mögötte meghúzódó politikai-ideológiai befolyást. Természetesen korántsem egyértelmű azok megítélése, tekintve, hogy a rusz kultúra mint olyan, nem csak skandináv, hanem szláv, steppei és bizánci elemekkel is tarkított, a különböző eredetű tárgyak egyszerre lehetnek jelen egy adott temetkezésben.¹³⁰ A Kárpátok külső oldalán feltárt temetők „magyargyanús” leletei kapcsán Türk Attila megjegyezte, hogy azokat nem szabad tágabb kontextusukból kiragadva értelmezni, ahogy azt a kutatás korábban tette. Érdekes azonban, hogy az ún. druzsina-temetők kérdéses leleteinek nem a magyar etnikai azonosítása rendült meg, hanem az annak háttereként szolgáló történeti magyarázat van átalakulóban. Míg korábban magyar határvédő közösségeket láttak bennük, addig újabban rusz zsoldba szegődött magyar harcosok jelenlétét feltételezik.¹³¹

---

¹²⁷ HILLERDAL 2006, 101–102; JESCH 2015, 94–99.

¹²⁸ VIDA 2006, 210–211.

¹²⁹ HAMAJKO 2017, 369.

¹³⁰ ANDROSHCHUK 2013, 64.

¹³¹ FODOR 1994, 55–56; TÜRK 2021, 134–135.

A temetkezési szokásokat illetően elterjedt vélemény, hogy az jóval konzervatívabb a tárgyi kultúránál. A magyarok esetében tipikus temetkezési szokásnak tartják a lovas temetkezést (nyúzott lovas temetkezés különféle variánsai és jelképes lovas temetkezés, ahol ló nem, csak lószerszám van a sírban), illetve egyéb mellékletek sírba tétele. Ez a kép jelentősen árnyalható, hiszen az eddig feltárt temetők alig egyharmada tartalmaz csak lovas sírokat, melyek száma az ezret sem éri el. Bár egyes sírok vagy sírcsoportok kapcsán feltételezhető azok idegen volta, ám Révész László szerint ahhoz már nem elégségesek, hogy az etnikumukat is meghatározzuk. A kereszténység elterjedésével és vele egy új hatalmi-politikai berendezkedés kiépülésével a temetkezési szokások is alapvetően megváltoztak.¹³² A skandinávok régészeti eszközökkel való azonosítása sem problémamentes azokon a területeken, ahol az írott források alapján várhatóak volnának. Már Skandináviában is igen eltérő rítusok figyelhetők meg. Hamvasztásos és korhasztásos temetkezésekkel, eltérő sírkialakításokkal találkozunk, jellemző a mellékletadás. Sajátos szokást jelent a hajó vagy csónak felhasználása a temetés során. Különbség figyelhető meg Skandinávia és a skandináv diaszpórák emlékei között is. Kelet-Európában például a skandináv elemek helyi jellegekkel ötvöződtek.¹³³ A kereszténység térnyerése természetesen a skandinávoknál is a temetkezési szokások átalakulásával járt.¹³⁴ A 9. század közepétől az angolszászok és az ő rovásukra terjeszkedő skandinávok közötti alapvető különbség, hogy előbbiek keresztények voltak, utóbbiak pedig (legalábbis többségében) nem. Mivel az angolszászok a 7. században felhagytak a hamvasztásos rítussal, annak újbóli megjelenése igen nagy valószínűséggel a hódító-telepes skandinávokhoz köthető.¹³⁵ Ez pozitív példaként értékelhető a temetkezési szokás etnikumjelölő szerepét illetően, de látni kell, hogy a magabiztosságot ez esetben a két rítus közötti egészen durva eltérés mellett az írott forrásokból ismert történeti kontextus adja. Összességében a tárgyi anyag és a temetkezési szokások konzervativizmusa, s ezzel együtt etnikumjelölő szerepük megkérdőjelezhető, mivel bizonyos behatásokra (például kereszténység) megváltozhattak úgy, hogy maga a népesség voltaképpen változatlan maradt.

A régészeti leletanyag vizsgálatában egyre nagyobb teret kapnak a természettudományos módszerek. A radiokarbon (C14) kormeghatározás ugyan képes egy időintervallumot megadni az adott sír földbe kerülésére vonatkozóan, de az önmagában nem mindig jelent valós segítséget, illetve igen kockázatos abból az időintervallumból tetszőleges módon „kiválogatni”

---

¹³² RÉVÉSZ 2020, 46–48. A temetkezési szokásokra még lásd: TETTAMANTI 1975.

¹³³ PRICE 2008.

¹³⁴ GRÄSLUND 2008.

¹³⁵ McLEOD 2013, 69.

az adott elképzelésnek legmegfelelőbb időpontokat.¹³⁶ Az archeogenetika felhasználható egykor élt egyedek közötti biológiai kapcsolat felderítésére, de egyéb történeti jelenségekre – például népvándorlás – és etnikumra következtetni igen bizonytalan. Mindenesetre az archeogenetika történeti felhasználhatóságáról szóló diskurzus élénken zajlik és mutat perspektívát.¹³⁷ A stroncium izotópos vizsgálati módszer a fogzománcból nyeri információját, amely lehetőséget ad arra, hogy meghatározzuk, hogy az adott illető helyi, avagy idegen volt-e azon a helyen, ahol eltemették, de kevésbé megbízható az egyén származási helyének kijelölését illetően.¹³⁸ A természettudományos módszerekben tehát jelentős potenciál rejlik, de korántsem tekinthetők (legalábbis jelenleg) minden kérdés megoldására alkalmas „csodafegyvernek”.

Nem véletlen tehát, hogy meghatározóvá vált a régészeti leletanyag történeti-etnikai értelmezéséhez való szkeptikus hozzáállás, hiszen a fenti, tárgyakból, temetkezési rítusokból és természettudományos módszerekből kiinduló megközelítések inkább útkeresésnek tűnnek, mint megnyugtató megoldásnak. A DAI egy sajátjaitól elszakadt, az oguzokkal együtt élt besenyő csoportról a következőket állítja: *„olyan ismertetőjeleik vannak, hogy meg lehet különböztetni őket és észre lehet venni, hogy kik voltak, és hogyan esett meg, hogy elszakadtak övéiktől; ugyanis öltönyeik rövidek, térdigérők, s ezek ujjai válltól kezdve le vannak vágva, amivel mintegy jelzik, hogy övéiktől és törzsbeliéiktől elszakadtak.”*¹³⁹ A leírás alapján ezen besenyők ruházata kvázi etnikumjelölő szerepet töltött be, amelynek megfogalmazása mögött egy komplex történeti folyamat áll. Eltekintve e forrásrészlet hitelének vizsgálatától – pusztán a szemléltetés kedvéért – tegyük fel, ha valamilyen szerencsés körülménynek köszönhetően tucatjával kerülnének elő a földből ilyen kaftánok, az kétségtávol egy olyan jelenséggé válna értelmezhető, hogy az a tárgytypus jellemző arra az adott csoportra, de vajon képes volna-e a régészet a hagyományos eszköztárára támaszkodva megállapítani az e jelenség mögött megbúvó mélyebb történeti-etnikai összefüggéseket az itt idézett írott forrás ismerete nélkül? A régészet alkalmas lehet, hogy a tárgyi emlékek és a temetkezési rítus alapján egyes sírokat és sírcsoportokat elkülönítsen, azok kulturális kapcsolatrendszerét megállapítsa és támpontot nyújtson földbe kerülésük idejét illetően. Összességében azonban úgy tűnik, hogy a régészet lehetőségei korlátozottak a leletanyag történeti-etnikai értelmezhetőségét illetően. Az ezirányú vizsgálat szükségessé teszi más természetű források felhasználását is. Például, amennyiben

---

¹³⁶ RÉVÉSZ 2020, 21–22.

¹³⁷ BÁLINT 2018.

¹³⁸ PRICE–FREI 2015.

¹³⁹ DAI 2003, 168–169. (Moravcsik Gyula fordítása.)

rendelkezésre állnak az elhunyt idegen voltára utaló természettudományos eredmények, akkor az a kontextusukban szokatlan tárgyakat és temetkezési rítust is más megvilágításba helyezheti. Ám az is elképzelhető, hogy az idegen etnikum láthatatlan marad, mivel a temetkezésben nem a „hozott” kulturális jegyek, hanem az őt eltemető közösség szokásai tükröződnek vissza. Az összes forrástípus közül az írott források a legalkalmasabbak komplex történeti és gondolati síkok explicit ábrázolására, melyek segíthetnének jobban megérteni az események, etnikumok, identitások régészeti jelenségekkel való összefüggését. Az írott kútfők száma azonban kevés, megbízhatóságuk sokszor kétséges, nem beszélve arról, hogy szinte lehetetlen, de minimum rendkívül sok bizonytalanságot rejt azokat konkrét régészeti forrásokkal összekötni. Egy rúnafeliratból megismerhetjük az illető nevét, képet alkothatunk a családi háttéréről, a régióról, ahonnan származott, megtudhatjuk például, hogy a Ruszban halt meg, de képtelenek vagyunk azt a feliratot konkrét temetkezéssel összekapcsolni, melyet lehet, hogy a felirat helyéhez képest több száz kilométerrel arrébb ástak meg. A leletek történeti-etnikai megközelítése szükségszerűen az írott forrásokra támaszkodik, hiszen azokból ismerjük a történeti „népek” neveit. Mindazonáltal, ha egy sírt magyarként vagy ruszként határozunk meg, azzal tulajdonképpen mit állítunk? Ezek az etnikai jellegű nevek tudvalevőleg heterogén népeiségekre alkalmazhatók, így azok önmagukban aligha alkalmasak az általuk jelölt csoport (pillanatnyi) komplex összetételét, a benne lévő egyéni és csoportos identitások sokféleségét visszaadni. A leletek történeti-etnikai meghatározása alighanem sosem fogja nélkülözni a szubjektív (intuitív) megállapításokat, de egyetértek Vida Tivadarral abban, hogy nem is kell erről lemondani.¹⁴⁰

A forráshiányos korok esetében tehát érthető, hogy azokat a lehető legtöbb bevonható adat segítségével próbáljuk megvilágítani. Ez azonban a kevert érvelés veszélyével fenyeget, amikor egy forrástípus bizonytalan információját egy másik forrástípusból levonható bizonytalan adat segítségével próbáljuk megerősíteni, illetve megcáfolni.¹⁴¹ Az egyes forrásokat nyilvánvaló módon a maguk szabályszerűségei alapján kell vizsgálni, de elengedhetetlen, hogy az eltérő forráscsoportok adatait, az azokból levonható következtetéseket ne ütköztessük egymással. Az eltérő forrástípusok, de akár adott forráscsoporton belüli adatok közötti látszólagos ellentmondás arra készíthet, hogy az egyiknek nagyobb hitelt adjunk a másiknál. A látszólagos ellentmondás azonban nem feltétlenül jelent ténylegeset, hiszen az a rendelkezésre álló források értelmezhetőségének korlátaiból is eredhet, és számolni kell azzal is, hogy az összevetés tárgyát

---

¹⁴⁰ VIDA 2006, 213.

¹⁴¹ A kevert érvelésre lásd: LANGÓ 2007, 169–172.

képező, „logikusan” összekapcsolható információk sem feltétlenül állnak tényleges összefüggésben egymással.

A normann-elmélet a magyar historiográfiában

A normann-elmélet a skandinávok szerepét hangsúlyozza az egykori Rusz, vagyis a mai Oroszország, Ukrajna és Belarusz történeti előképének számító államalakulat létrehozásában. Ez a szemlélet egy ideológiától és politikától sem mentes diskurzust, az ún. normann-vitát generálta, amelyben a normann-elmélet ellen felszólaló anti-normannisták igyekeztek ezt a szerepet marginalizálni. A magyar–skandináv kapcsolatok forrásbázisa csekélynek mondható. A téma vizsgálatába bevonható források túlnyomó része a magyarok és a ruszok közötti kontaktusokról árulkodnak, a normann-vita egyik neuralgikus pontja pedig éppen ennek a „rusz” elnevezésnek az etnikai értelmezése. Ez egyben egy fontos módszertani problémára hívja fel a figyelmet. Ugyanis, ha a ruszoknak nem volna semmi köze a skandinávokhoz, úgy a magyar–skandináv kapcsolatok lehetőségeinek nagy része gyakorlatilag nem létezne. A következőkben ennek a vitának az alakulását tekintem át nagyvonalakban, valamint azt, hogy a normann-kérdés miként jelent meg a magyar kutatásban.

Oroszország elmaradottságát enyhítendő vágott bele reformjaiba I. (Nagy) Péter orosz cár (1682/1721–1725), amelyek a tudományos élet területére is kiterjedtek. Ennek gyümölcseként 1725-ben nyitotta meg kapuit a Tudományos Akadémia Szentpéterváron. A működés szempontjából azonban súlyos problémát jelentett a hazai tudósgárda hiánya, amit külföldi szakembereket meghívásával igyekeztek orvosolni.¹⁴² Közéjük tartozott Gottlieb (Theophilus) Siegfried Bayer. A német tudóst elsősorban a keleti nyelvek és népek, valamint az antikvitás érdekelte, az orosz történelem nem foglalkoztatta. Az egyébként jelentős munkásságából mégis egy ilyen tárgyú értekezés, a *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae* lapjain 1735-ben megjelent *De Varagis* (A varégokról) című dolgozata tette igazán ismertté az utókor számára. Bayer az orosz uralkodók és az államiság skandináv eredetét vallotta.¹⁴³ Ezzel tulajdonképpen megszületett az ún. normann-elmélet.

Bayer elmélete azonban nem előzmény nélküli. Gerhard Friedrich Müller már 1732-ben írt a varégok skandináv eredetéről,¹⁴⁴ de visszamehetünk még korábbra is. Sigismund Herberstein 1549-ben megjelent munkájában a varégok dán, svéd és porosz eredetének lehetőségét is megemlítette, végül mégis a wagrokkal, vagyis a Lübeck környéki szlávokkal azonosította

---

¹⁴² LIPSKI 1953.

¹⁴³ ALPATOV 1985, 15–18. Bayer életére és munkásságára lásd még: DUBOWOJ 1985.

¹⁴⁴ ALPATOV 1985, 19–20.

őket.¹⁴⁵ A „rusz” név eredetéről is több verziót közölt, de szerintem legtöbbször a „roxolán” névből vezetik le.¹⁴⁶ Meglehetősen népszerűségnek örvendett Európa-szerte az oroszok és a szarmataroxolánok összekapcsolásának gondolata, olyannyira, hogy még a 18. század első felében is széles körben elfogadott tétel volt.¹⁴⁷ A roxolán-teória megtalálható az itáliai humanista, Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades* című művében is, de van egy részlete, amely a normann-elmélet szempontjából bír érdekességgel. Ezt írta ugyanis: „*Az óceántól kelet felé egy rendkívül hosszú, de meglehetősen keskeny öböl nyúlik; ennél számtalan nép lakik. Az északi oldalt és az összes szigetet a dánok meg az általunk normannak, mások által rusinak mondott sueonok bírják...*”.¹⁴⁸ Ennek a részletnek a forrása Einhard 830-as években született munkája, a Nagy Károly életét bemutató *Vita Karoli Magni*. Bonfini azonban hozzátett egy információt a svédek (normannok) „rusz” elnevezéséről.¹⁴⁹ Ez az apró részlet igen nagy valószínűséggel Liudprandtól származik, aki szerint – amint említettem – a görögök a normannokat Ρουσσιος-nak hívják.¹⁵⁰ IV. (Rettegett) Iván cár a svéd uralkodónak 1573-ban leszögezte, hogy a varégek németek (értsd: külföldiek, idegenek), nem pedig svédek voltak. A 17. század eleji novgorodi politikai beszédekben is felbukkant a varégek svédekkel való azonosítása, svéd részről Peer Persson (Petrus Petrejus) 1614–1615-ben kiadott munkájában, illetve Johan Widekindi 1671-es írásában találkozunk ezzel a gondolattal.¹⁵¹

Bayer elméletéből egy érzelmeccsel és politikai töltöttséggel átszótt polémia nőtte ki magát, az ún. normann-vita, amelyben az első jelentős összecsapásra 1749–1750-ben került sor. Gerhard Friedrich Müller kiállt Bayer elképzelése mellett. Ez ellen emelt szót a híres orosz polihisztor, Mihail Lomonoszov, akinek a normann-elmélettel szembeni fellépés az Akadémián tapasztalt német befolyás elleni harc része volt.¹⁵² Mint arra Papp Ferenc felhívta a figyelmet, a vitának magyar vonatkozása is van, ugyanis Lomonoszov a vita során arra is hivatkozott,

¹⁴⁵ SZILI 2009, 289. Érdekes a szerző indoklása is. Mint írta: „... úgy tűnik tehát számomra, hogy az oroszok inkább a wagrok, vagyis a varégek közül hívták meg előkelőiket, hogy az uralkodást felajánlják, mintsem idegenek közül, akik vallásukban, szokásaikban és nyelvükben különbözöek.” („... videntur itaque mihi Rhuteni ex Vuagriis, seu Vuaregis potius, principes suos evocasse, quam externis, & a religione sua, moribus, idiomateque diversis, imperium detulisse.”): HERBERSTEIN 2007, 37–38.

¹⁴⁶ HERBERSTEIN 2007, 31.

¹⁴⁷ SZOKOLOV 2013, 124–125.

¹⁴⁸ BONFINI 1995, 197. (Kulcsár Péter fordítása.)

¹⁴⁹ „Sinus quidam ab occidentali oceano orientem versus porrigitur, longitudinis quidem inconspertae, latitudinis vero quae nusquam centum milia passuum excedat, cum in multis locis contractior inveniuntur. Hunc multae circumsedent nationes; Dani siquidem ac Sueones, quos Nordmannos vocamus, et septentrionale litus et omnes in eo insulas tenent.”: VITA KAROLI MAGNI 1911, 15. Vö. „Sinus quidam ab Oceano in Orientem forte porrigitur, inconspertae quidem longitudinis, latitudinis vero longe diuersae, hunc innumeri populi accolunt. Dauí, & Sueones, quos Nordmannos vocamus, alii vero Rusios, septentrionale litus, & omnes eius insulas possident...”: BONFINI 1581, 139.

¹⁵⁰ LIUDPRAND 2005, 460; NOT I. 28.

¹⁵¹ SZILI 2009, 253. A történelmi-politikai háttér bemutatásával lásd: SELIN 2014.

¹⁵² ALPATOV 1985, 23.

hogy a magyarok ugyanúgy hívják az oroszokat, mint azok saját magukat. Tehát, ha a magyarok a skandináv-rusok megérkezése előtt már oroszoknak hívták a szlávokat, akkor az súlyos érv a normann-elmélettel szemben.¹⁵³

Historiográfiánk bizonyos szempontból legérdekesebb, de minden bizonnyal legrejtélyesebb eleme egy térkép, melyet a Svédországba emigrált Kovárczy István közölt az általa szerkesztett Északi Vártán című folyóiratban 1976-ban.¹⁵⁴ A térképet Kovárczy nevezte el Bél Mátyás polihisztorról, mivel a térkép lapján található szövegben ott szerepel a neve [4–5. kép], mely szöveget Kovárczy betűhív átírásában közölök.

„Az Thule orszagnak historiaja megtalaltatik az pispob mivebëe Vatikamba és sagakba leirtba magyariakval rokon varingar harzosok akik ruszenok nyelvin vengernek neveztetntk vala hoioikon eliutanak Indiaknak ui reszihez mit utob Amerika orszagynak neveznek.

Ex Antiquis

*M. Beel*¹⁵⁵

Okkal merülnek fel kételyek azzal kapcsolatban, vajon a térkép és a szöveg Bél Mátyáshoz köthető-e. Ennek elsődleges oka, hogy minden információ, ami egyáltalán tudható erről a dokumentumról, Kovárczytól származik. Ha Bél életművéből indulunk ki, akkor a Notitia Hungariae novae historico-geographica című munkájában világosan megmutatkozik földrajzi érdeklődése. Szerteágazó munkássága a magyar rovásírásra is kiterjedt, ő e téma első monografikus feldolgozója, az 1718-ban megjelent De vetere litteratura Hunno-Scythica szerzője.¹⁵⁶ Azt is tudjuk róla, hogy ismerte és munkakapcsolatban volt Mikoviny Sámuellel, a 18. század első felének jelentős mérnök-térképészével, aki több térképet is készített Bél számára.¹⁵⁷ Továbbá tény, hogy 1725 és 1734 között levelezésben állt a normann-elmélet atyjának tekintett Bayerrel.¹⁵⁸ A szöveg tartalma alapján számomra úgy tűnik, hogy annak szerzője a „varingar” szót bizonyos formai és hangzásbéli hasonlóság alapján hozta összefüggésbe a magyarok szláv „venger” elnevezésével. Kronológiai okok miatt Bélnek elméletileg lehetősége nyílhatott a normann-elmélet megismerésére, hiszen Müller már 1732-ben írt a témában, a De Varagis 1735-ben látott napvilágot, Bél pedig csak 14 évvel később, 1749-ben halt meg.

---

¹⁵³ PAPP 1995, 226.

¹⁵⁴ KOVÁRCZY 1976. A térképpel később is foglalkozott: KOVÁRCZY 1982; KOVÁRCZY 1993.

¹⁵⁵ KOVÁRCZY 1976, 12.

¹⁵⁶ A rovásírás terén végzett munkájáról bővebben lásd: KOMLÓSSY 2006.

¹⁵⁷ TÓTH 2007.

¹⁵⁸ Bél és Bayer levelezésére lásd: SZELESTEI 1993, 146–147, 154–156, 162–165, 212, 214–215, 261–262, 272–277, 313–315.

A magyar–oroszl kapcsolatok jelentősen megélnkültek a 18. században. A nagyhatalommá váló Oroszlországnak szüksége volt megfelelő szakemberekre, így (németek és mások mellett) számos magyar orvos, pedagógus és tudós hagyta el hazáját és állt a cár szolgálatába.¹⁵⁹ Orlay János (Ivan Szemjonovics Orlaj) egészen az államtanácsosi rangig vitte. Orlay elsősorban orvos volt, de az ásványtan, növénytan, nevelésügy és a régészet mellett a magyar őstörténetkutatás területén is működött.¹⁶⁰ Úgy vélte, hogy a Balti-tenger mentén élt ruszok a többi tengermelléki néphez (finnek, svédek, poroszok, pomeránok) hasonlóan tengeri rablók voltak, azaz finnül: varégok. A varégok tehát nem egy népet alkottak, hanem olyan tengermelléki népek megjelölésére szolgáló név volt, akik ugyanazzal, tengeri rablóvállalkozással foglalkoztak. Intenzív kapcsolatot feltételezett a magyarok és a ruszok között, de egy rendkívül zavaros történetet vázolt fel róla.¹⁶¹ Orlay nézeteit Horvát István és Kállay Ferenc kemény kritikával illette.¹⁶² Magyarországra is eljutottak hírek az oroszországi kulturális és tudományos élet alakulásáról a folyóiratoknak köszönhetően. Kiemelkedő ezek közül Molnár János 1783-ban induló folyóirata, a Magyar Könyv-ház, amelyben az oroszöldi tudósok műveinek rövid ismertetését adta közre magyarul.¹⁶³ Pázmándy Sámuel a magyar nyelv ősiségét kimutatandó teljesen abszurd szómagyarázatokkal állt elő, például a „Valhalla” szót a magyar „halvala” szóból származtatta 1786-ban megjelent munkájában.¹⁶⁴ A pétervári tudósok munkái, köztük az orosz történelemre vonatkozó fontos művek elérhetőek voltak német és latin nyelven, így nem volt nyelvi akadály a ottani tudományos eredmények megismerésének.¹⁶⁵ Az „ultra-normannista” August Ludwig von Schlözernek hatalmas érdeme van abban, hogy a nyugattal megismertette az orosz történelmet és annak szláv forrásait.¹⁶⁶ Karakteres anti-normannista nézőpontot képviselt Gustav von Ewers. A Rusz létrejöttét délre, a Fekete-tenger mellé helyezte. Úgy vélte, hogy az állam létrehozása a keleti szlávok belső fejlődésének köszönhető, de komoly hatással voltak erre a kazárok is.¹⁶⁷ A korszak nagy történésze Nyikolaj Karamzin a normann-elméletet pártolta.¹⁶⁸ Összességében elmondható, hogy a Müller–Lomonoszov vitát követően a 19. század közepéig tartó időszakban a normannista-szemlélet dominált a kutatásban.¹⁶⁹

---

¹⁵⁹ V. MOLNÁR 2004, 45.

¹⁶⁰ Orlay János életére és munkásságára lásd: TARDY 1959.

¹⁶¹ Orlay történettudományi munkásságára lásd: BAJCURA 1977, 183–209.

¹⁶² HORVÁT 1835; KÁLLAY 1836.

¹⁶³ BOR 1961, 92–99; V. MOLNÁR 2017, 46–49.

¹⁶⁴ SIMAI 1915.

¹⁶⁵ BOR 1961, 89.

¹⁶⁶ Schlözer és az orosz történelem kapcsolatára lásd: ALPATOV 1985, 35–61.

¹⁶⁷ SCHMIDT 1970, 12–13; MORDOVIN 2006, 123–124; FOMIN–ISZAKOVA 2018, 162–166.

¹⁶⁸ SCHMIDT 1970, 13; MORDOVIN 2006, 124–125.

¹⁶⁹ SCHMIDT 1970, 12–13; MORDOVIN 2006, 126.

A 19. század közepéig tartó időszak meghatározó magyar tudósai többnyire elutasítóan álltak a normann-elmélethez. Lassú István kivételt képez. A korai orosz történelmet a PVL nyomán vázolta fel, a varégokat pedig skandinávokként mutatta be.¹⁷⁰ Horvát István az utókor szemében a fantasztikus, mindenhol magyarokat kereső és találó őstörténeti képéről vált ismertté.¹⁷¹ A halálakor mintegy harmincezer kötetből álló könyvtárában az orosz történelemre vonatkozó művek között ott találjuk Schlözer és Karamzin munkáit is.¹⁷² Nem meglepő, hogy Horvátnál az oroszok és a varégok tulajdonképpen magyarok voltak. Ennek megfelelően a varégok jászok, akik szintén magyarok.¹⁷³ A normannista Karamzin művéről írt ismertetőjében az oroszokat a bibliai idomaeus, a kazár, a kun és a türk népekkel hozta összefüggésbe.¹⁷⁴ Másik tanulmányában némi gúnnyal jegyezte meg, miszerint az a tétel, „*hogy a' Varaegusok Rurik kivándorlásakor Németek, vagy Svédek voltak, tsupán Schlözer eszének fanyaru gyümöltse*”.¹⁷⁵ Jerney János 1840-ben megjelent kétrészes írásában hosszan idézte Horvátnak egy be nem fejezett munkáját. Horvát a különböző forrásokban fellelhető névazonosságok alapján állapított meg rokonsági kapcsolatokat. Például, ha a magyarok felbukkannak szkíta név alatt, miként az oroszok is, az biztos jele az oroszok magyar nyelvűségének. Ugyanez a helyzet a török/türk elnevezéssel is. Ebben az univerzumban a kazárok, vagyis a kunok és a besenyők is magyarok voltak. A varég-oroszok – akiket behívtak a szlávok az uralkodásra – orosz-jászok voltak. Ehhez tette hozzá, hogy hazánkban lakik egy magát orosz-magyarnak nevező, magyarul beszélő népesség, ami tovább erősíti az oroszok magyar eredetének teóriáját.¹⁷⁶

Jerney ugyan nem zárkózott el a Horvát István és Gustav von Ewers által vallott nézetektől, de az orosz államiság eredetének kérdése körüli bizonytalanságot hangsúlyozta.¹⁷⁷ Kritikai érzékét dicséri az a megjegyzése, miszerint a forrásokban megjelenő névazonosság nem jelent automatikusan nyelvi azonosságot, miként a névbéli különbség sem nyelvbéli különbséget.¹⁷⁸ Bírálta Horvát orosz-magyarokról vallott elképzelését, rámutatva, hogy Magyarországon valójában magyar-oroszok vannak, akik eredendően szlávok voltak és csak itt váltak magyarrá. Megemlíti a Dnyeper folyó zuhatagainak a 10. század közepén szerkesztett De administrando imperio (a továbbiakban: DAI) című forrásban szereplő orosz (rusz) elnevezéseit, „*s azoknak*

¹⁷⁰ LASSÚ 1827, 103–105.

¹⁷¹ Életére és munkásságára lásd: VASS 1895.

¹⁷² SOÓS 1993, 173, 175–176.

¹⁷³ HORVÁT 1825, 40.

¹⁷⁴ HORVÁT 1828.

¹⁷⁵ HORVÁT 1831, 64.

¹⁷⁶ Horvátot idézi: JERNEY 1840, 231–237.

¹⁷⁷ JERNEY 1840, 228–231.

¹⁷⁸ JERNEY 1840, 237–238.

nyelvünk' sajátosságiból megfejthetetlenségét".¹⁷⁹ Tanulmányának második részében olyan forrásokat közölt, melyek a normann-elmélet pártolóinak adnak muníciót. Tette mindezt azért, hogy rámutasson Horvát tézisének gyengeségeire. Mint írta: „*Engem egyéb szándék nem vezérlett előterjesztésemben, mint annak kimutatása: mennyire hiányos a' történettudomány az orosz birodalom' alapítóinak eredete fölött, 's mi kevés okunk van azok' magyar vagy jász voltukat hinni, annál inkább bizonyosnak állítani.*”¹⁸⁰ Wenzel Gusztáv egy „hún–scytha” névvel fémjelzett népcsaládot rekonstruált, amelybe a magyarokon kívül az avarok, bolgárok, kazárok, palócok, oroszok, besenyők, úzok és a kunok is beletartoztak.¹⁸¹ A normann-elmélettel szemben be akarta bizonyítani, hogy már a 7. századtól élt a kazárok szomszédságában egy orosz nevű nép, illetve azt is, hogy az oroszok és a varégek nem skandinávok, hanem az ún. hun–szkíta népcsalád tagjai voltak.¹⁸² Érdekes módon Wenzel az Annales Bertiniani 839. évi eseményekre vonatkozó bejegyzését állította csatasorba saját elképzelésének alátámasztására, amely kútfő a normann-elmélet egyik alapvető forrása. Idézte a forráshely számára releváns részletét a ruszok uralkodójának „chacanus” címéről, amit széles körben a steppei eredetű „kagán” titulussal azonosítanak.¹⁸³ Ebből kifolyólag „*tehát skandináv származásról e nemzetről szó épen nem lehet*”.¹⁸⁴ Wenzel azonban elmulasztotta idézni azt a pár sorral lejjebb található információt, amely világosan utal a rusz követek svéd-sueon származására.¹⁸⁵ Jerney később határozottan fellépett a normann-elmélettel szemben: „*tanulásimból azon saját nézet és meggyőződés keletkezett bennem, hogy a régi oroszok kún-kazar, vagyis Wenzel újra élesztette nevezettel kifejezve: hún-scytha, és így magyar népcsaládi felekezethez tartoztak, nem pedig skandináviai germán fajhoz, mint az orosz tudósok tekintélyes serege tanítja.*”¹⁸⁶ Úgy vélte, hogy az uralkodásra behívott oroszok a Fekete-tenger mellékén éltek és magyar nyelvűek voltak. Korábbi megállapításához képest most már gond nélkül oldotta fel a DAI 9. fejezetéből ismert Dnyeper zuhatagainak orosz (rusz) neveit a magyar nyelv segítségével. Itt Jerney írásmódjában közlöm: 1. Nessupe: Ne szunyj-el; 2. Ulborsi: Al-bércz; 3. Gelandri: Jel-adó; 4. Aiphar: Hinár; 5. Baruphoros: Merő forrás; 6. Leanti: Leöntő. „*De tudnak-e az effélékről a' skandináviai orosz kérdést vitató külföldi írók valamit? Bizony kevésnél is kevesebbet*”¹⁸⁷ – jegyezte meg Jerney.

¹⁷⁹ JERNEY 1840, 238–239. A DAI vonatkozó részére lásd: DAI 2003, 58–61.

¹⁸⁰ JERNEY 1840, 270.

¹⁸¹ WENZEL 1851, 432.

¹⁸² WENZEL 1851, 451–452.

¹⁸³ GOLDEN 1982.

¹⁸⁴ WENZEL 1851, 454–455.

¹⁸⁵ ANNALES BERTINIANI 1826, 434.

¹⁸⁶ JERNEY 1851, 515–516.

¹⁸⁷ JERNEY 1851; JERNEY 1851a, 40–44.

A 19. század második felétől kezdődő és egészen a kommunista hatalomátvételig terjedő időszakot a normann-elmélet általános elfogadása jellemzi a magyar kutatásban. Szabó Károly 1860-ban megjelent székfoglaló előadásában lesújtó véleményt fogalmazott meg Pázmándy, Jerney és Wenzel magyar–oroszl (varég) rokonság terén végbevitt munkásságáról¹⁸⁸ és a „vezérek koráról” írt munkájában igen határozottan kiállt a normann-elmélet mellett. *„Hogy a rósok, vagy oroszok, kik 862-ben Rurik alatt az addig törzsenkint élő szláv és finn népek közt a mai orosz birodalom alapját megvetették, Skandináviából jött és így germán fajú lovagok voltak, vitatás alá sem jöhető történelmi tény.”*¹⁸⁹ A trianoni döntésig tartó időszak nagy történészei, a már említett Szabó Károly mellett Márki Sándor, Marczali Henrik és Pauler Gyula is az orosz államiság skandináv eredetét vallották.¹⁹⁰ Ezzel párhuzamosan a 19. század második felében a nemzeti érzelmek felerősödésével és jelentős állami támogatással az anti-normannista szemlélet erősödött meg Oroszországban, ugyanakkor a jelentős hatású Vilhelm Thomsen dán filológus a normann-elmélet mellett állt ki. A kérdés kutatásába bekapcsolódott a régészet is, amely számottevő skandináv jellegű leletanyagot hozott felszínre Oroszország területén.¹⁹¹ A korábbiakhoz képest tehát a magyar kutatás normannista álláspontra helyezkedett. Nem zárom ki, hogy ehhez tudományon kívüli tényezők is hozzájárulhattak. A 19. század második felében a hazai Oroszország-kép igen negatív irányba alakult, melyet a sztereotip nézetek mellett a pánszlávizmustól és a pravoszláviától való félelem táplált,¹⁹² így a normann-elmélet alkalmasint illeszkedett a szomszédos birodalomról elterjedt negatív felfogásba. Oroszország sok tekintetben még mindig egy ismeretlen, egzotikus ország volt. Ezen volt hivatott tompítani a Magyar Tudományos Akadémia 1872-ben tartott ülésén létrehozott bizottság, melynek célja részben *„a külföldi tudományos irodalmak jelesebb termékeinek lefordíttatása”* volt. A bizottság munkája során *„mindenekelőtt azon hiányokra fordította figyelmét, melyek az egyes tudományok körében leginkább érezhetők”*¹⁹³ voltak. Érdekes, hogy az orosz történelemre vonatkozóan nem egy orosz, hanem egy francia történész, Alfred Nicolas Rambaud művét tartották érdemesnek lefordíttatni magyar nyelvre, melynek lapjain a normannista szemlélet köszön vissza.¹⁹⁴

¹⁸⁸ SZABÓ 1860, 74–75.

¹⁸⁹ SZABÓ 1869, 56. 1. lábjegyzet

¹⁹⁰ MÁRKI 1877, 1; MARCZALI 1895, 81; PAULER 1900, 22.

¹⁹¹ SCHMIDT 1970, 14–17; MORDOVIN 2006, 126–132.

¹⁹² Az Oroszország-kép alakulására lásd: KENDE 1993; KENDE 2000. Kállay Béni, a korszak Oroszország-szakértője, politikus, diplomata és történész szintén normannista volt: KÁLLAY 1878, 2–17.

¹⁹³ RAMBAUD 1890, v.

¹⁹⁴ RAMBAUD 1890, 41–49.

Az első világháborúban az Osztrák-Magyar Monarchia és az oroszok háborús szembenállása jó táptalajjal szolgált a múlt aktuálpolitikai megközelítésére. A Monarchia és Oroszország viszonyát régóta feszítő konfliktusforrás a Balkán és a tengerszorosok kérdése volt, így nem csoda, hogy az megjelent a nagy történelmi ívben gondolkodók tollán. Nem szakmunka Szegh Dezső rövid cikke, amelyben a 9. századig vezette vissza az oroszok balkáni törekvéseinek eredetét. A 860. évi Konstantinápoly ellen vezetett első rusz támadással kapcsolatban megjegyezte, hogy *„Az első támadás nem sikerült, de ez időtől kezdődik mégis az az olthatatlan törekvés Byzanc után, amely ma sem halt ki az orosz népből.”*¹⁹⁵ Bernát István a magyarság történelmi küldetését hangsúlyozta ebben az évszázados küzdelemben: *„Körülbelül ezer évvel ezelőtt a varégok, kik a mai oroszok ősei, vizen és szárazon sűrű csapatokban vonultak ki zord honukból Bizáncz meghódítására. A császárok, nem bízva saját erejükben, a harcos magyarokat hívták segítségül és Bizáncz nem is esett el. A történelem íme ismétlődik és az, vajjon a fehér czár törekvései meggyűlölnak-e, a nagy európai tényezőkön kívül nem kevésbé függött és függ ma is attól, mit csinál a magyar?”*¹⁹⁶ Ugyan nem tudunk olyan eseményről, ahol a császárvárost a magyarok mentették volna meg a pusztulástól – sőt 970 körül a magyarok éppen a ruszokkal szövetségben törtek Bizáncra –, de az egykori rusz fenyegetés könnyen párhuzamba állítható volt az éppen zajló konfliktussal, amelyben a magyarság védelmezi a kultúrát „a keleti barbár hordákkal” szemben. Ezek mellett tudományosan értékelhető munkák is születettek. Az első világégés alatt látott napvilágot Bonkáló Sándor könyve a szlávokról. Az orosz államiság gyökereit a skandinávokra, vagyis a varégokra vezette vissza. Helyesen mutatott rá a „rusz” név körüli értelmezési problémákra és arra is, hogy annak jelentése idővel átalakult és elvesztette eredeti skandináv etnikai jelentéstartalmát.¹⁹⁷ Ezeknek az éveknek a nagyjelentőségű munkája Hodinka Antal forráskiadványa, amelyben az orosz évkönyvek magyar vonatkozású részeit adta közre magyar nyelven.¹⁹⁸

A bolsevikok 1917-es hatalomátvétele utáni évtizedben a normann-elmélet rendkívüli módon megerősödött a Szovjetunióban, amely részben a korábbi cári rendszer nacionalizmusa ellen irányult. Az internacionalizmus eszméje szabadságot teremtett a kutatás számára, de ez a Szovjetunióban élő kisebb népek nacionalizmusának erősödéséhez is vezetett. A hatalom azonban az 1920-as–1930-as évek fordulójától kezdve keményen fellépett bármiféle – általa annak tekintett – nacionalizmus ellen, így az etnikumra vonatkozó kutatásokkal szemben is. Ez

---

¹⁹⁵ SZEGH 1914, 742.

¹⁹⁶ BERNÁT 1915, 314.

¹⁹⁷ BONKÁLÓ 1915, 53–56.

¹⁹⁸ HODINKA 1916.

persze nem kedvezett a skandináv etnikum szerepét kiemelő normannista irányzatnak. Az 1930-as évek közepétől újabb fordulat következett: egyfajta szovjet-orosz nacionalizmus megjelenése, amelyben szerepet játszott a szlávok germánokkal szembeni alsóbbrendűségét hirdető német nemzetiszocialista tudomány elleni fellépés is.¹⁹⁹ A Szovjetunióban történekekkel szöges ellentétben a két világháború közötti időszakban a magyar–skandináv kapcsolatok kutatása lendületet vett idehaza a régészetnek köszönhetően. Fettich Nándor több munkájában foglalkozott a magyar és a skandináv leletanyag közötti összefüggésekkel. Úgy vélte, hogy mindkét fél jelentős hatással volt a másik anyagi kultúrájára és művészetére, szoros kereskedelmi kapcsolat volt közöttük és hangsúlyozta a skandináv elem szerepét a korai magyar történelemben.²⁰⁰ Eme meggyőződésével állapította meg a következőket: „*Különös dolog, hogy a magyar őstörténet a normannok szerepét a honfoglaló magyarság kialakulásánál nem vette tekintetbe, sőt mintha normannokról nem is tudna. A külföldi archaeologia azonban nem tehet szemrehányást ezért a magyar őstörténetnek, mert amaz viszont az ősmagyarságról nem akar tudomást venni.*”²⁰¹ Mellette Peter Paulsen 1933-ban összefoglalta a magyarországi skandináv vonatkozású tárgyi anyagot.²⁰²

A második világháború végével Magyarország szovjet megszállás alá került. Már 1945-ben megjelent egy magyar–orosz történelmi kapcsolatokat bemutató rövid kiadvány Illés Béla és Fogarasi Béla tollából.²⁰³ A rákövetkező évben a Szovjetunióról szóló vaskos kötetben Márkus Mihály egy „enyhe” normannista-képletet vázolt fel. A távolsági kereskedelemmel foglalkozó varégek a szlávoktól vásárolt prémekkel kereskedtek, amelyből mindkét fél hasznot húzott, így egyfajta érdekközösség és szövetség alakult ki közöttük. E szövetségből alakultak érdekeik védelmére a varég vezetésű keleti szláv druzsinák (katonai kísérek). A varégek szervezték tehát politikai keretek közé a szlávokat, ők alkották az uralkodó réteget, de kapcsolatukban fontos tényező volt az egymásrautaltság.²⁰⁴ A normannista-szemlélet 1945 utáni továbbélése érthető, hiszen a szovjet megszállás és a kommunista hatalomátvétel közötti pár év a tudomány területén is pluralizált volt, a marxista és a nem marxista irányzatok egyaránt jelen voltak. A politikai fordulattal 1948-ban a történettudomány marxista átalakítása is bekövetkezett.²⁰⁵ Témánk szempontjából az új elvárt irányt jól érzékelteti a Szovjet Tudományos Akadémia egykori alelnöke, Borisz Grekov előadásáról írott összefoglaló, melyet a Pázmány Péter

---

¹⁹⁹ MORDOVIN 2006, 133–140.

²⁰⁰ FETTICH 1931; FETTICH 1933; FETTICH 1935; FETTICH 1937.

²⁰¹ FETTICH 1937, 38.

²⁰² PAULSEN 1933.

²⁰³ ILLÉS–FOGARASI 1945.

²⁰⁴ MÁRKUS 1946, 288–290.

²⁰⁵ ROMSICS 2011, 356–377.

Tudományegyetemen tartott: „*Grekov professzor szembeszállt azzal a nézettel, mintha az orosz állam skandináv behatásnak köszönhetné eredetét. A tények azt mutatják – mondotta –, hogy az orosz nép már a varégek behívása előtt, a VI-ik századtól kezdve intenzíven fejlődött s tevékenyen vette ki részét a rabszolgaerőn nyugvó világ megsemmisítésében és más haladó társadalmi viszonyok megteremtésében.*”²⁰⁶ A grekovi iránymutatáshoz tökéletesen illeszkedik az 1950-es évek első felének meghatározó marxista történészének, Molnár Eriknek az állásfoglalása: „*Burzsoá történetírásunknak érdekébe ütközött volna, hogy fényt derítsen a magyar-ó-orosz viszony pozitív oldalaira, vagy hogy az ó-oroszok fölényét bármilyen tekintetben is elismerje. Ehelyett magáévá tette az orosz államalapítás norman »elméletét«, és magyar–norman kapcsolatok után kutatott.*”²⁰⁷ Ennek megfelelően a magyar kutatásban is megjelent a skandinávok szerepének marginalizálása a Rusz korai történetét illetően, a szovjet álláspont ugyanakkor mégsem „nyomta agyon” teljesen a magyar–skandináv kapcsolatok kutatását. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő periódus a magyar történettudomány bizonyos fokú liberalizálódását és professzionalizálódását hozta magával.²⁰⁸ Györffy György 1958-ban megjelent tanulmányában részletesebben foglalkozott skandináv eredetű katonai segédnépek Kárpát-medencei jelenlétével és szerepével. Ezt a munkáját a következő évben önálló formában is kiadták.²⁰⁹ Vécsey Zoltán a varégokat távolsági kereskedőkként ábrázolta, akik tevékenységük során szláv központokon keresztül is áthaladtak, melyek kereskedőközpontokká nőttek ki magukat. A varégek állandó telepeket hoztak létre a szlávok között és egyes szláv vezetőket elűztek vagy alávetettek maguknak, de a szláv közegben gyorsan asszimilálódtak és maga az államiség is a szlávoktól eredt.²¹⁰

Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála némi enyhülést hozott a szovjet kutatásban is, de a valódi fordulatra 1965-ig kellett várni. Lev Klejn leningrádi tanársegéd elemzést készített a normann-kérdésről, amelyben normannista álláspontra helyezkedett és a kéziratra támaszkodva tartott szemináriumot a témáról. Ez nem kerülte el a hatalom figyelmét és vitát szerveztek a normannizmus újraéledésének letörésére. Klejn és tanítványai a normannizmus és az anti-normannizmus definícióinak bizonytalanságát hangsúlyozták. A vita során Klejn egyik tanítványa, Gleb Lebegyev, Marx egy alig ismert, a magyar és a szovjet „Marx és Engels összes”-ből hiányzó, politikailag érzékeny, de témába vágó megnyilatkozására is

---

²⁰⁶ SZABAD SZÓ 1948, 2.

²⁰⁷ MOLNÁR 1954, 163.

²⁰⁸ ROMSICS 2011, 397–422.

²⁰⁹ GYÖRFFY 1958, 574–580; GYÖRFFY 1959, 85–91.

²¹⁰ VÉCSEY 1960, 803.

hivatkozott.²¹¹ Klejnek megvédték álláspontjukat és engedélyt kaptak az ezirányú munka további folytatására. Innentől kezdve a szovjet kutatásban a normann-elmélet már nem számított tabutémának. A Szovjetunió felbomlása a nacionalizmusok felerősödése mellett identitásproblémákat is okozott. Kijev, „az orosz városok anyja”, Ukrajna fővárosa lett és a két állam közötti viszony megromlása miatt új alapokra kellett helyezni az orosz államiság kezdeteit. Ennek eredményeképpen felértékelődött Sztaraja Ladogának, mint az orosz állam bölcsőjének a kutatása. Napjainkban az orosz állami ideológia nem veti el a skandináv-jelenlétet az orosz államiság korai történetében, de törekszik annak jelentőségét csökkenteni.²¹² A magyar kutatás az 1960-as éveket követően egészen napjainkig tulajdonképpen normannista vonalat képvisel. Még az emigrációba vonult magyarok is foglalkoztak a témával. Az 1974-ben Buenos Airesben megjelent Magyar Történelmi Szemle egy egész lapszámot áldozott a magyar–skandináv (viking) kapcsolatok kérdéskörének.²¹³ A magyar–skandináv kapcsolat kutatása terén végzett tevékenysége alapján kiemelhető Fodor István régész,²¹⁴ a történészek közül Györffy György²¹⁵ és Font Márta.²¹⁶ Legújabban Katona Csete foglalkozik intenzíven a skandinávok és a steppei világ, azon belül a magyarokkal történt kontaktusokkal.²¹⁷

Az 1970-es évektől kezdve úgy tűnt, hogy kialakult egy tudományos konszenzus annak elfogadásában, hogy a skandinávok jelentős szerepet játszottak a keleti-szláv államiság kialakulásában, amelyben finnek, baltiak és nomádok is éltek, a 11. századra pedig a skandináv eredetű rusz elit beolvadt a szláv környezetbe. Ez a tudományos konszenzus borult fel 2002-ben, mikor is legfelsőbb állami támogatás mellett éledt újjá az anti-normannizmus, melynek vezető személyisége, Andrej Szaharov (†2019), akkor az Orosz Tudományos Akadémia Orosz Történelmi Intézetének igazgatója, a normannizmust külföldi politikai befolyás által táplált szemléletként jellemezte. Az „új” irány az állami televízióban, a tömegmédiában, illetve

---

²¹¹ A Revelations of Secret Diplomatic History of the 18th Century (röviden: Leleplezések) című munkájában Marx arról értekezik, hogy a hódító skandinávok részben fegyverrel, részben kölcsönös megállapodás keretében hajtották uralmuk alá az egyes szláv törzseket. Ugyan az uralkodói körökben hamar elkezdődött az elszlávosodás, de a fegyveres kíséret, amely testőrség és „titkos tanács” is volt egyben, továbbra is skandinávokból állt: TAGAI 1988, 84–86. Maga Sztálin kételkedett abban, hogy ezt a munkát valóban Marx írta. 1956-ig nem merült fel a mű közzététele, de ekkor elvetették a megjelentetést. A Leleplezések 1986-ban látott napvilágot a Marxizmus-Leninizmus Intézet gondozásában, igaz, eredeti angol nyelven: TAGAI 1988, 22. 12. jegyzet. Az 1920-as–1930-as évek nagy Marx-kutatója, David Boriszovics Rjazanov foglalkozott Marxnak e munkájával. Rjazanov 1938-ban Szibériában a sztálini politika áldozataként fejezte be életét: TAGAI 1988, 7. *jegyzet. A kérdéses műre lásd még: SZVÁK 1982.

²¹² MORDOVIN 2006, 143–157; KLEIN 2013.

²¹³ ŐSMAGYAROK ÉS VIKINGEK 1974.

²¹⁴ FODOR 1981; FODOR 1986; FODOR 2000; FODOR 2001; FODOR 2017.

²¹⁵ GYÖRFFY 1977, 84, 108, 195, 313–314, 339, 375, 379, 513; GYÖRFFY 1984, 708, 712, 742–743, 749–750, 825, 832.

²¹⁶ Például: FONT 2001; FONT 2005, 119–133; FONT 2017, 8–11.

²¹⁷ KATONA 2017; KATONA 2018; KATONA 2019; KATONA 2019a.

könyvekben és cikkekben is helyet kapott, ugyanakkor nem szolgált semmiféle újdonsággal, a régi elődökhöz nyúltak vissza. A varég nevet ismét a wagrook nevével hozták összefüggésbe, a varégok és így Rurik eredetét is az „ősi szláv földön”, a balti szlávok között keresték. Mindez akkor jól jött a politika számára a Kalinyingrádi terület feletti orosz uralom jogosságának megokolására. A politika más történeti mítoszok mellett az anti-normannizmus propagálásával és a szláv (orosz) múlt dicsőítésével válaszolt a Szovjetunió felbomlása okozta társadalmi krízisre és identitásválságra, amelyben a szomszédos népek szerepe leértékelődött vagy akár szimplán a külső ellenség képét vették fel. Jelena Melnyikova szerint a 2010-es évek elejére a politika belátta, hogy a korai orosz történelem túlzott szlavofil értelmezése egy multietnikus államban veszélyes lehet, így kihátrált az anti-normannizmus mögül, amely ezáltal marginálissá vált az orosz történetírásban.²¹⁸

A történelem nem csupán fontos eszköz az orosz politikai vezetés kezében, hogy nemzeti identitást teremtsen az ország és az orosz fegyveres erők részére, hanem nemzetbiztonsági jelentőséggel bír, amely helyet kapott a 2009-es Nemzeti Védelmi Stratégiában és a 2013-ban elfogadott Külpolitikai Konceptióban is. Érthető módon az állami kontroll az oktatásban új történelem tankönyvek megírását sürgette. Vlagyimir Putyin orosz elnök 2013-ban adott utasítást az Oktatási Minisztériumnak olyan iskolai történelem tankönyvek megírására, melyek az orosz történelem egyféle, ellentmondástól és kettős értelmezéstől mentes – és a Kremlnek kedves – narratíváját adják. A tervezetben elvárás volt a hazafias nevelés, az etnikai tolerancia, a győzelmekre, Oroszország és múltjának nagyságára épített büszkeség erősítése a gyermekek körében.²¹⁹ A Kreml a filmekén keresztül is igyekszik az általa kívánt értékeket közvetíteni, azok finanszírozására pedig kormányzati pénzalapot is létrehozta. Ezen filmek közé tartozik a 2016-ban bemutatott *A Viking (Викинг)* Andrej Kravcsuk rendezésében. A cím alapján az orosz történelem egyfajta normannista szemléletű bemutatására is számíthatnánk, de a filmben és annak hivatalos honlapjában elmélyülve árnyaltabb képet kapunk. Maga a film Vlagyimir fejedelem kijevi trónért folytatott küzdelmét, valamint az ő és a Rusz megkeresztelkedésének történetét mutatja be, skandinávok (vikingek) csupán Vlagyimir zsoldosaiként jelennek meg. Ez ugyan nem mond ellent az írott forrásoknak, de felmerülhet a kérdés, hogy mi értelme volt a teljes filmet róluk elnevezni (marketing?). A film hivatalos honlapját szemlélve a vikingeket bemutató részben érdekes dolgokra lehetünk figyelmesek. Az egyik megjegyzés szerint a rusz-skandináv kapcsolatok első megbízható forrásai Vlagyimir idejéből, azaz a 10. század utolsó harmadából valók. Ez tarthatatlan, hiszen elég a már ismertett *Annales Bertiniani* adatát

²¹⁸ MELNIKOVA 2013, 42–43, 47–50; KLEJN 2013, 31, 33.

²¹⁹ PERSSON 2013.

felidézni, amely nagyjából másfélszáz évvel korábban egyértelmű kapcsolatot mutat a rusz mint fogalom és a skandinávok között. Második érdekesség a keleti-szláv évkönyvekben olvasható *заморья* vagyis „tengeren túl” kifejezés értelmezése. Az évkönyvek szerint Vlagyimir novgorodi fejedelemként a tengeren túlra ment, hogy varég zsoldosokat toborozzon, ez a tengeren túli föld a leginkább elfogadott értelmezés szerint Skandináviát jelöli. A film történeti háttérét magyarázó szöveg szerint azonban a *заморья* a Dél-Baltikumra korlátozódik és Vlagyimir a szláv wagrok közül hozta harcosait, amely felveti a kérdést, hogy végül is milyen etnikumú harcosokat láthatunk vikingként. A film tárgyalása kapcsán nem hagyható ki az a tény, hogy annak egy részét az Oroszország által 2014-ben annektált Krímben forgatták.²²⁰

A Szovjetunió felbomlásának eredményeként Oroszország és Ukrajna önálló államokként folytatták életüket és a Kijevi Ruszhoz, mint történelmi örökséghez való viszonyulásuk is szétvált. Nem előzmény nélküli, de a szovjet időköt követően nem volt semmi akadálya, hogy Ukrajna identitásépítésében az egyszerűen csak ukranofilként jellemezhető, a politikai elit által is felvállalt történeti értelmezés váljon uralkodóvá, amely a Kijevi Ruszt ukrán államnak tekinti. Értelemszerűen az orosz birodalmi (vagy ruszofil) és a szovjetofil álláspont ettől gyökeresen eltér. E két iskola nagyban hasonlít egymáshoz, mindkettő az oroszok vezető szerepét fogadja el a keleti szláv népek között és Oroszországot tekinti a Kijevi Rusz örökösének. Mindkettő azt vallja, hogy az ukrán nép a Kijevi Rusz 1240-es bukását követően évszázadokkal – a ruszofil nézet szerint csak a 17. században – alakult ki és egyetlen célja az Oroszországgal való újraegyesülés, amelyet az 1654-es perejesszlavi szerződés tett lehetővé. Orosz nézőpontból tehát Ukrajna függetlensége természetellenes állapot.²²¹ Vlagyimir Putyin – napokkal a február 24-én meginduló orosz invázió előtt – 2022. február 21-én elmondott beszédében a ruszofil szemlélet köszön vissza. Ukrajnát az orosz történelem elválaszthatatlan részének nevezte és megjegyezte, hogy a „délnyugati, történelmileg óorosz földek” lakói magukat oroszoknak és pravoszlávnak nevezték egészen a 17. századig, amikor is ezen területek egy része újraegyesült az orosz állammal.²²² Sejthető, hogy a háború a tudományos munkára is súlyos hatással lesz, de hogy milyen mértékben és meddig, nehezen megjósolható. Ez a korai magyar történelem

---

²²⁰ <https://viking.itv.ru/lands.html#vikingi> (Hozzáférés dátuma: 2022. 04. 09. 23:09) A film politikai-történeti háttérének érdekes elemzését adja: DAVIDKOVÁ 2018.

²²¹ KUZIO 2006.

²²² „Ещё раз подчеркну, что Украина для нас – это не просто соседняя страна. Это неотъемлемая часть нашей собственной истории, культуры, духовного пространства. Это наши товарищи, близкие, среди которых не только коллеги, друзья, бывшие сослуживцы, но и родственники, люди, связанные с нами кровными, семейными узами. Издавна жители юго-западных исторических древнерусских земель называли себя русскими и православными. Так было и до XVII века, когда часть этих территорий воссоединилась с Российским государством, и после.” Forrás: <http://kremlin.ru/events/president/news/67828> (Hozzáférés dátuma: 2022. 02. 22. 23:53)

kutatását és a hozzá kapcsolódó régészeti feltárásokat is nagyban érinti. A háború tépázta Ukrajnát újjá kell építeni, Oroszország elszigeteltségének közepette pedig kérdéses, hogy miképp lesz megoldható a közös munka az orosz és a nemzetközi tudományos közösségek között. Az is kérdés, hogy a háború következményeként létrejövő új politikai realitások miként fogják alakítani – ha alakítani fogják egyáltalán – a normann-kérdés megítélését.

A normann-vita és annak hazai lecsapódásának ismertetése azt az érzetet keltheti, mintha az anti-normannizmusnak, mint a skandinávok jelentőségét kisebbiteni kívánó irányzatnak ne volna tudományos megalapozottsága vagy egyenesen semmibe kellene venni, ez azonban nincs így. Az írott és régészeti források tükrében a skandinávok kelet-európai jelenléte tagadhatatlan és a (Kijevi) Rusz korai történetében is ott találjuk őket. Ez a kiindulópont. Az eltérő – legyen az normannista vagy anti-normannista beállítottságú – vélemények ütköztetése a tudomány számára hasznos, sőt elengedhetetlen, ennél fogva a szerepük jelentőségének kutatása releváns tudományos kérdés. A fenti áttekintés arra kívánt rávilágítani, hogy milyen mértékben képesek befolyásolni a történeti kutatásokat tudományos kívüli tényezők, mennyire ki van szolgáltatva politikai-ideológiai áramlatoknak.

A magyar–skandináv kapcsolatok kezdetei

Bevezetés

A magyar–skandináv kapcsolatok kezdeteinek megragadásához azokat a területeket szükséges kijelölni, ahol a két csoport egyszerre és egyidőben megtalálható volt. Kelet-Európában a skandinávokkal összefüggésbe hozható népséget a különböző források rusz néven említik, akik jellemző módon kereskedőkként bukkannak fel. Ennek a tevékenységnek a korai kútfője Ibn Hurdádbih, aki a rusz kereskedők két útvonaláról emlékezik meg. Leírása alapján egyrészt a Római-tengernek hívott Fekete-tenger felé veszik útjukat, ahol a Rüm fejedelme, vagyis a bizánci császár tizedet szed tőlük. Másik útvonaluk a Tanīs folyón keresztül vezet Kazáriába, s ott egy Ḥamlīh nevű kazár városban a kazárok szednek tőlük tizedet. Onnan a Kaszpi-tengerrel azonosítható Ġurġān-tengerre utaznak, de akár egészen Bagdadig is eljutnak teveháton.²²³ Első esetben valószínűsíthető, hogy a Dnyeperen hajózva érhatték el a Krím-félsziget nyugati partján fekvő Kherszönt, ahol az ottani bizánci sztratégosz szedett tőlük tizedet. Amennyiben tehát Ibn Hurdádbih ruszokról szóló részlete a 9. század első felére vonatkozik, úgy elképzelhető volna, hogy a Dnyeper már ekkoriban a ruszok által használt vízi útvonal volt.²²⁴ Másik esetben a Tanīs folyó azonosítása okoz problémát, mivel az lehet a Don (Tanais) és a Volga is. Mindenesetre a Kaszpi-tengerre való kijutáshoz használniuk kellett legalább a Volga alsó szakaszát. Ibn Hurdádbih egy másik helyen is említi a kazár Ḥamlīh városát, „*amely a ṣaqāliba földjéről jövő és Ġurġān tengerébe szakadó folyó partján fekszik*”, s így az nem lehet más, mint a Volga.²²⁵ A ruszok kiindulási helyét nehéz meghatározni, Ibn Hurdádbih is csak annyit érzékeltet, hogy számára rendkívül messziről érkeznek. A jóval későbbi keletkezésű PVL az idegen varégokkal azonosnak tekintett ruszok kezdeti megtelepedését északra, Novgorodba és annak környékére helyezi. Ez az a mag, ahonnan kiindulva a ruszok déli irányú terjeszkedésbe kezdtek.²²⁶ Ez a vázlat nem csak logikus, hiszen hihető, hogy a skandinávok először Kelet-Európa északi részén telepedtek meg, de összhangban van a régészeti megfigyelésekkel is, amelyek a 8. század közepétől meginduló skandináv kolonizáció kezdeteit a Ladoga és Ilmeny tavak vidékéhez kötik.²²⁷ Sematikusan ábrázolva a ruszok kereskedelmi tevékenysége vertikális, észak-déli irányú volt, amely átszelte a kelet-európai erdős és füves steppét is és a 9. század első felében már működött. Valószínűsíthető, hogy nagyjából ez a Volga és a Kárpátok

---

²²³ KMOŠKÓ I/1. 122.

²²⁴ BALOGH 2004, 119–120; BOLLÓK 2004, 367; TÓTH 2016, 68; POLGÁR 2019, 67.

²²⁵ KMOŠKÓ I/1. 120.

²²⁶ PVL 1950, 18–19; PVL 2015, 29–31.

²²⁷ ANDROŠCHUK 2013, 16–21.

között elterülő hatalmas tér lehetett az, ahol a magyarok és a skandinávok először kapcsolatba kerültek egymással a 9. század folyamán.

A magyarok Kárpát-medencei honfoglalását egy kelet-nyugati irányú mozgás előzte meg, melynek részletei, állomásai és időrendje bizonytalan. Elsődleges forrás e tekintetben a 10. század közepén összeállított DAI, amely több fejezetben, látszólag koherens módon meséli el a magyarok honfoglalás előtti történetét. A 38. fejezet a magyarok két szállásterületéről, Levediáról és Etelközről tud, mielőtt beköltöztek volna a Kárpát-medencébe. Eszerint a türköknek nevezett magyarok „*régen Kazáriához közel*” szereztek maguknak szálláshelyet, melyet Levedi nevű vezérük után Levediának neveztek el. Azt is megtudjuk, hogy ezen a területen keresztül folyik a „*Chidmasz folyó, melyet Chingilúsznak is neveznek*”. A besenyők háborút indítottak a kazárok ellen, de vereséget szenvedtek, így elhagyni kényszerülve addigi lakhelyüket a magyarokra támadtak és elfoglalták Levediát. Ez a támadás két részre szakította és továbbállásra kényszerítette a magyarokat. Egy részük „*Perzsia vidékén telepedett le*”, másik részük pedig Levedivel együtt nyugatra, az „*Etelközü nevezetű helyekre*” ment lakni. Etelközben került sor kazár közreműködéssel Árpád fejedelemmé választására, ám „*néhány év múlva*” a besenyők újra megtámadták és elűzték a magyarokat, aminek hatására a magyarok elfoglalták Kárpát-medencei hazájukat, ahol „*most is mindmáig laknak*”.²²⁸ Ezzel nagyfokú hasonlóságot mutató történetet mesél el a 37. fejezet, amely a besenyőkről szól. Mint írja, „*a besenyők szállása eredetileg az Etil folyónál, valamint a Jejik folyónál volt, s határosak voltak a kazárokkal és az úgynevezett úzokkal*”. Az úzok azonban „*ötven évvel ezelőtt*” összefogtak a kazárokkal, közösen elűzték a besenyőket szállásaikról és azt a területet „*mind a mai napig az említett úzok foglalják el*”. A besenyők lakhely után kutatva rátámadtak a magyarokra, „*kiverték és elűzték őket s telepedtek, és urai ennek a földnek, mint mondtuk, mind a mai napig ötvenöt esztendeje*”. A 37. fejezet azt is megemlíti, hogy egy besenyő csoport az úz–kazár támadás ellenére helyben maradt és „*az említett úzokkal összeköltöztek s mostanáig közöttük vannak*”.²²⁹

Levedia és Etelköz lokalizálására, a két szállásterület egymáshoz viszonyított helyzetének meghatározására számos kísérlet történt. Az elméleteket két nagy csoportra lehet bontani. Az egyik szerint Levedia és Etelköz két, földrajzilag különálló régió volt, míg a másik szerint Levedia tulajdonképpen Etelközön belül létezett. Ez utóbbihoz kapcsolódó elképzelés alapján Levedia Levedi vezér szállását jelöli, még ha azt a DAI kiterjesztő értelemben, a magyar törzsszövetség egészére is alkalmazza. Levedia egykori helyének felderítésében érthető módon

---

²²⁸ DAI 2003, 170–173.

²²⁹ DAI 2003, 166–169.

nagy szerepet kapott Kazáriához való közelsége és a vele kapcsolatban említett „*Chidmasz folyó, melyet Chingilúsznak is neveznek*”. A hipotézisek döntő része a Dontól nyugatra, a Don és az Al-Duna közti régió belüli kisebb területre helyezte el Levediát. Olyan elképzelés is van, miszerint a kérdéses szállásterület a Volgától keletre feküdt. A 38. fejezet a magyarok három lakhelyéről tud, Levediáról, Etelközről és a Kárpát-medencéről. A besenyők kétszer támadták meg a magyarokat és mindkétszer elfoglalták aktuális otthonukat, vagyis Levediát és Etelközt. Azt nem árulja el a fejezet, hogy honnan érkeztek a magyarokra Levediában rátörő besenyők. A 37. fejezet ezzel szemben csak egy besenyő–magyar összecsapásról tud, melynek eredményeképpen a besenyők birtokba vették azt a korábban magyarok által lakott területet, melyet „*mind a mai napig*” uralnak, tehát Etelközt. Arról is tud a 37. fejezet, hogy a besenyőket az Etil és a Jejik folyók vidékéről űzte el az úz–kazár koalíció. Ha tehát a 37. fejezet egyetlen magyar–besenyő háborúja azonos a 38. fejezet második összecsapásával és a besenyők azt megelőzően a Volga és az Urál folyókkal azonosítható Etil és a Jejik folyók vidékén éltek, akkor annak a területnek azonosnak kell lennie az egykori Levediával, amely egyben azt is jelenti, hogy Levedia a Volgától keletre feküdt.²³⁰ Levediát a Dontól nyugatra, illetve a Volgától keletre feltételező elméletrendszerek háttere közötti alapvető különbség, hogy előbbi esetben a Chidmasz és Chingilúsz folyók lokalizációján van a hangsúly, míg a másik inkább a DAI által elmesélt történetek (fejezetek) logikai összefüggéseiből indul ki. Etelköz lokalizálásához rendelkezésre áll a DAI által említett öt folyó, a Varuch (Dnyeper), a Bug, a Trullosz (Dnyeszter), a Prut és a Szeret.²³¹ Ezt kiegészíti – és egyben össze is zavarja – a DAI 40. fejezetének megjegyzése, miszerint „*azt a helyet pedig, amelyen a türkök korábban voltak, az ott keresztülmenő folyó nevéből Etelnek és Küzünek nevezik*”.²³² Azonban mindkétszer hozzáteszi, hogy mostanában, vagyis a 10. század közepén, a magyarok e korábbi lakhelyén a besenyők élnek. A 37. fejezet részletesen leírja a szállásterületüket, ismertetve az egyes törzseik elhelyezkedését és a szomszédos népektől való távolságokat. Eszerint a Dnyeper tekinthető országuk „tengelyének”, melytől nyugatra és keletre négy-négy törzs élt.²³³ Tóth Sándor László „kis” (egy folyó vidéke), „közepes” (Dnyeper–Al-Duna), illetve „nagy” (Don–Al-Duna) Etelköz-elméleteket különített el. Az elméletek általánosságban egyetértenek abban, hogy ez a honfoglalást közvetlenül megelőző szállásterület valahol a Fekete-tengertől északra eső

²³⁰ A különböző elméletekre összefoglalóan lásd: TÓTH 2016, 122–133. Továbbá: VÉKONY 1986; KESZI 2017; KOMAR 2018, 17–21.

²³¹ DAI 2003, 174–175.

²³² DAI 2003, 176–177.

²³³ DAI 2003, 166–169.

vidéken feküdt. Ettől a sémától elüt Vékony Gábor hipotézise, aki a Don és Volga közti Etelközt egy nagyobb, a Volga és Dnyeper által határolt szállásterületre helyezte.²³⁴

Régészeti szempontból, az elmúlt évek intenzívvé váló kutatásának köszönhetően a Kárpát-medencei 10. századi leletanyaggal szoros kapcsolatot mutató lelőhelycsoportok rajzolódnak ki a Kárpátoktól keletre egészen a Volga–Dél-Urál térségig. A Dnyeszter és a Dnyeper középső folyása mellett azonosított ún. szubbotci régészeti horizont a DAI-ból rekonstruálható Etelköz területével mutat átfedést, mely lelethorizontot radiokarbon vizsgálatok alapján a 9. század középső harmadára és második felére kelteznek. Ettől keletebbre csak a Volga és a Dél-Urál vidék (Szamara és Cseljabinszk térsége) 8–10. századi leletanyaga mutat szoros kapcsolatot a Kárpát-medence 10. századi és a szubbotci-horizont 9. századi régészeti emlékeivel. A Don–Szeverszkij Donyec régióban nincs nyoma népmozgásnak és a területre jellemző ún. szaltovói kultúrkör csekély hasonlóságot mutat a magyarok tárgyi emlékeivel, így abból nem következik őseink ottani jelenléte. Régészetiileg tehát indokolt Levediát a Volgától keletre helyezni [6–8. kép]. Ezek mellett új irányként jelentkeznek a vélhetően az Északnyugat-Kaukázus térségéből előkerült magyar leletanyaggal párhuzamot mutató tárgyak csoportja. Mivel azonban ezek illegális műinkskereskedelemről származnak, így azok értelmezésekor különös gonddal kell eljárni.²³⁵

Az elképzelések kritikájával kapcsolatban általánosságban a következőket jegyezném meg. Levédia kapcsán a Kazáriához való közelség értékes információ, de olyan tág értelmezési lehetőséget nyújt, amely legalább annyira használhatatlanná is teszi azt. Bár érthető a Chidmasz és Chingilusz folyók azonosítására való törekvés, az számos „megoldást” eredményezett viszonylag nagy földrajzi szórásban, így az ebből kiinduló lokalizációs kísérletek is bizonytalan talajon állnak. A Volgán túli Levedia mellett érvelő Olekszij Komar újabban felvetette, hogy a Chidmasz a Káma folyóval volna azonos, ezzel növelve a lehetséges értelmezések sorát.²³⁶ Egyetértek azzal, hogy Levediát a teljes magyar törzsszövetség lakhelyének tekintsük, még ha az elnevezés esetleg Levedi és „szűkebb” népe lakóhelyét jelöli. A szöveg tartalmi és logikai összefüggéseiből kiinduló magyarázat is rejt magában buktatókat. A DAI szerkesztői láthatóan nem törekedtek az eltérő eredetű és korú forrásaik adatait összhangba hozni, amely következetlenségekhez vezet a szövegben. Példa erre, hogy a 37. fejezet szerint az úzok és a kazárok ötven évvel korábban üzték el a besenyőket, akik ezt követően a magyaroktól hódították el Etelközt, melyet – mint a DAI állítja – ötvenöt éve birtokolnak, ez pedig

²³⁴ A különböző elméletekre összefoglalóan lásd: TóTH 2016, 226–260.

²³⁵ TÜRK–LANGÓ 2020; M. LEZSÁK 2020, 210–228; TÜRK 2021.

²³⁶ KOMAR 2018, 20–21.

nyilvánvalóan kronológiai képtelenség. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a Levedia folyójának azonosítása körüli bizonytalanság – legalábbis megnyugtató magyarázat megjelenéséig – növeli az előadott történetek általános logikájából levonható következtetések értékét. A DAI belső összefüggései alapján tehát a forrás mondanivalójához közelebb álló értelmezésnek gondolom azt, hogy Levedia és Etelköz két, területileg egymástól elkülönülő szállásterület volt és Levedia a besenyők „második”, Volgától keletre eső, a Volga és az Urál folyók vidéki lakóhelyével vagy annak környékével azonosítható.²³⁷ Etelköz minden bizonnyal a Fekete-tenger északi előterében feküdt, s noha pontos kiterjedése vitatható, mind az írott források, mind pedig a régészeti leletek támogatják, hogy a Dnyeper egy szakasza annak részét képezte. A DAI azonosítja a magyarok és a besenyők szállásterületeit, ez azonban aligha jelenti azt, hogy „egy az egyben” azonos helyen éltek, még ha erre a természetföldrajzi adottságok, például a folyók kétségkívül hatással is voltak. Ezek bizonyos értelemben leegyszerűsített megfogalmazásoknak tekinthetők, de ezek nem változtatnak azon a tényen, hogy a magyarok és a besenyők egykori lakóhelyei összefüggtek egymással. Ez csak részben vezethető le a földrajzi átfedésből, hiszen Etelköz kapcsán, úgy hiszem, elsősorban a kettejük geopolitikai helyzetében fogható meg az azonosság, ez volt az elsődleges szempont az azonosítás tekintetében Bizánc számára.

Megállapítható, hogy a magyarok honfoglalás előtti kelet-nyugati irányú vándorlása keresztezte a ruszok által használt két jelentős vízi útvonalat, a Volgát és a Dnyepert. Ezt a két útvonalat Ibn Hurdádbih alapján már a 9. század első felében használták a rusz kereskedők. A DAI, amely tehát az egyetlen, időben relatíve az eseményekhez közel álló, a korai magyar történetet úgy-ahogy koherens módon előadó kútfő, tulajdonképpen két generáció (Levedi és Álmos, illetve Árpád) alatt történeteket adja elő. E két generáció alatt jutottak el a magyarok Levediából a Kárpát-medencébe. A magyar–skandináv (rusz) kapcsolatfelvétel első helyszínének a Volga feltételezhető, amit egyébként nem befolyásol számottevően Levedia lokalizációja. A magyarok Volgán való átkelése sem az írott források, sem a régészeti leletek újabb teret nyerő értelmezése alapján nem tehető a 9. századnál korábbra. A Dnyeper melletti magyar megtelepedés szintén lehetőséget kínált a két népesség találkozására. Ezek a

---

²³⁷ Maszúdi 10. századi munkájában a következőket írja: „»Az ismeretek fajtáinak s az elmúlt idők eseményeinek könyvé«-ben említettük, mi volt az oka annak, hogy a törökök e négy fajtája Keletről elköltözött, miféle háborúk és portyázások voltak közöttük, valamint a Ġuzzīya, a Ĥarluĥīya, a Kīmākīya között a Ġurgān-tó (Aral-tó) mentén.” Sajnos az itt említett műve nem maradt ránk, de arra gondolhatunk, hogy becses forrása lenne a magyarok honfoglalás előtti történetének. A törökök négy fajtája valójában a magyarokat és a besenyőket takarja, s amellett, hogy egyértelműen utal a kettejük közötti harci cselekményekre, megemlíti az úzokat (oguzokat) is, akik a DAI szerint közvetve szintén szerepet játszottak a magyar–besenyő csatározásokban. A forrásra lásd: KMOSKÓ I/2. 218. Ibn Fadlān 920 körül találkozott úzokkal, majd pedig az ő szomszédságukban besenyőkkel a Volgától keletre, akik talán a DAI által említett, hátramaradt és az úzokkal együtt élő besenyő csoporttal azonosíthatók: IBN FADLĀN 2007, 42–43.

megállapítások a kapcsolatfelvétel kezdeteinek földrajzi (Volga és a Kárpátok által határolt területen belül elsősorban a Volga és a Dnyeper vidéke) és időbeli (9. század [első fele]) kijelölésén túl nem sok konkrétummal szolgálnak a kapcsolatok lehetséges jellegét illetően. Az alábbiakban két olyan eseményt vizsgálók meg, melyek a kapcsolattörténet szempontjából érdeklődésre tarthatnak számot, de a korai magyar történet szempontjából sem érdektelenek: a ruszok 839. évi követjárását, illetve a 860. évi Konstantinápoly ellen vezetett hadjáratukat.

A 839. évi rusz követség és a magyarok

A ruszok első ismert írásos említése²³⁸ az Annales Bertiniani 839. év alatti bejegyzéséből származik, amely jelentős szerepet kapott a korai magyar történelem kutatásában is. A kérdéses bejegyzés a következőket írja:

„Megérkeztek a görög követek Theophilus császár által küldött követei, tudniillik Theodosius calcedoni metropolita és Theophanius spatarius [kardhordozó], akik egy levelet hoztak a császárhoz méltó ajándékokkal együtt. A császár a június kalendáját megelőző tizenötödik napon tiszteletteljesen fogadta őket Ingulenheimben. Követjárásuk az egyezség, a béke, mégpedig mindkét császár és alattvalóik közti örök barátság és nagyrabecsülés megerősítését célozta; azokkal a győzelmekkel kapcsolatban pedig, amiket az idegen népekkel való háborúskodásban égi segítséggel vívtak ki, hálájukat és az Úrban való ujjongásukat juttatták kifejezésre. Theophilus egyúttal kérte, hogy a császár és alattvalói szívvel-lélekkel adjanak hálát Istennek, minden győzelem szerzőjének. Küldött még a követekkel bizonyos embereket, akik azt állították, hogy őket, illetve népüket rhusoknak hívják, és chacanusnak nevezett királyuk – ahogy ők is megerősítették – baráti szándékkal küldte őket hozzá. Azt kérte említett levelében, hogy ameddig a császár jóindulata terjed, legyen lehetőségük és segítségük a birodalmán át való hazatérésre, mivel azokat az utakat, amiken keresztül Constantinopolisba mentek, barbár és különös vadságú, rettenetes népek tartják kézben, s nem akarta, hogy ezeken át térjenek haza, nehogy véletlenül veszélybe kerüljenek.

A császár pedig jövetelük okát figyelmesebben megvizsgálva rájött, hogy a sueonusok népéből valók. Úgy gondolta, hogy inkább Theophilus, illetve a mi országunk kikémlelői, s nem barátságot kérni jöttek, ezért úgy ítélte meg, hogy addig őrizetben magánál tartja őket, míg valóban ki nem derül, hogy vajon becsületes szándékkal érkeztek-e vagy sem. Azt pedig Theophilusszal az említett követek és levél útján nem mulasztotta el közölni, hogy őket az iránta

---

²³⁸ Felmerült, hogy al-Hvázimí (†c.850) műve tartalmazza a rusz név első előfordulását. A szerző tulajdonképpen Ptolemaiosz Geographia című munkáját dolgozta át, melyet kiegészített néhány információval. Ebben olvasható a „Rūs hegye”, amely azonban nem a ruszokra, hanem a spanyol Rasón-hegyre vonatkozik, így kizárható a ruszokat említő források sorából: URBAŇCZYK 2013, 71–72.

*érzett szeretete miatt fogadta szívesen, és amennyiben becsületesnek bizonyulnának, és lehetőség adódna veszedelem nélküli hazatérésükre, kísérettel hazaküldi őket. Ha pedig másféléknek bizonyulnának, a mi követekkel együtt az ő színe elé küldessenek vissza, hogy – amit az effélékkel tenni kell – ő maga hozzon döntést.”*²³⁹

Egy rusz követség érkezett tehát Konstantinápolyba, majd onnan egy bizánci követség keretén belül jutottak el Ingelheimbe, Jámbor Lajos frank császár udvarába, ahol a császár 839. május 18-án fogadta őket.²⁴⁰ E forráshely számos kérdést vet fel, melyek közül a témánk szempontjából legfontosabb, hogy kiket kell érteni a „különös vadságú, rettenetes népek” alatt. Ehhez szükséges volna annak megállapítása is, hogy honnan és milyen útvonalon érték el a rusz követek a császárvárost. Erről sajnos hallgat a forráshely, így csupán feltételezésekre vagyunk utalva. Az írott és régészeti források újabb értelmezése alapján a rusz követség hazáját valahol északon, a Ladoga és Ilmeny tavak vidékén jelölhetjük ki, egy déli, főleg Kijev környéki otthon aligha lehetséges.²⁴¹ Ibn Hurdádbih 9. század első felére vonatkozó adata és Ibn al-Faqih al-Hamadani alapján sejthető, hogy a ruszok a Dnyeper folyót használták a Bizánccal történő kereskedelemben, később keletkezett forrásokból pedig egyértelmű, hogy ehhez a Dnyepert vették igénybe.²⁴² Feltételezhető tehát, hogy maguk a rusz követek is a Dnyeper folyón hajózva érték el a Fekete-tengert.²⁴³ Hozzá kell azonban tenni, hogy régészetileg nehéz megragadni a „görögöktől a varégokig” vezető útvonal kereskedelmi célú használatát a 10. századot megelőzően.²⁴⁴ Ez ellentmondani látszik az írott forrásoknak, de lehetséges, hogy ez csupán a két periódusra (9. század közepe és 10. század) jellemző eltérő intenzitásra vezethető vissza. Mindenesetre nem biztos, hogy a 839-es követjárás útvonalát a ruszok kereskedelmi tevékenységének fényében érdemes megítélni. A rusz követek hazájának és útvonalának kérdéséhez is kapcsolódik a rejtélyes „Rusz Kaganátus” problémája. Régóta foglalkoztatja a szakembereket, hogy honnan ered a ruszok urának kagán titulusa, amelyről 9–10. századi muszlim és latin, illetve 11–12. századi keleti szláv források is tudnak. Azon vélemény mellett, hogy a ruszok feje valamilyen okból jogot formált erre a címre, felmerült az is, hogy a 9. század első felében a ruszok elismerték a kazár kagán főségét és az Ingelheimben felbukkanó ruszok valójában a Konstantinápolytól Sarkel felépítését kérő kazár követség tagjai voltak. Az Annales

²³⁹ BOLLÓK 2004, 349–350; NOT I. 15–18. (Lakatos Bálint fordítása.) Vö. BALOGH 2004, 112–113; HKÍF 183–184. (részlet: Tóth Sándor László fordítása.) Vö. ANNALES BERTINIANI 1883, 19–20.

²⁴⁰ BALOGH 2004, 114; TÓTH 2016, 68.

²⁴¹ FRANKLIN–SHEPARD 1996 [2013], 31–41; DUCZKO 2004, 61; ANDROSHCHUK 2013, 95.

²⁴² Részletes leírását találjuk a Dnyeper-víziút, tágabb értelemben a „varégoktól a görögökig” vezető útnak a DAI-ban és a PVL-ben: DAI 2003, 56–63; PVL 2015, 20–21. A Dnyeper-útvonalra lásd még: POLGÁR 2019, 66–76.

²⁴³ BALOGH 2004, 119–120; BOLLÓK 2004, 367; TÓTH 2016, 68; POLGÁR 2019, 67.

²⁴⁴ BOBA 1967, 18–38; ANDROSHCHUK 2013, 117–125.

Bertiniani chakanus-adata kapcsán olyan vélemény is napvilágot látott, miszerint az a skandináv Hákon nevet takarja, vagyis a rusz követek ura nem egy kagán, hanem egy Hákon nevű személy volt.²⁴⁵ A „Rusz Kaganátus” a korai orosz, ukrán és belorusz történelem megoldatlan kérdései közé tartozik. A kazár-kapcsolatnak témánk szempontjából annyiban van jelentősége, hogy ha a kagán követeiként Kazáriából érkeztek a bizánci fővárosba, feltételezhetően a Don–Azov-tenger–Fekete-tenger útvonalon, és az úticéljuk (hazájuk) szintén Kazária volt, akkor végképp nehéz volna elképzelni, hogy miféle vad népek képeztek olyan akadályt, hogy egy nyugat-európai kitérővel kellett hazatérniük.

Feltéve, hogy a rusz követek a Dnyeper folyón keresztül érték el Konstantinápolyt, az útjukat veszélyeztető barbár népek megnevezésére is kísérletet tehetünk. A szakirodalomban többféle megoldás született erre nézve. Kazária²⁴⁶ a kelet-európai térség jelentős hatalma volt, amelynek nyugati befolyása vélhetően elért a Dnyeperig, de mégsem tűnik valószínűnek, hogy ők lennének a barbár és vad népek. Emellett szóló érv lehet, hogy a kazár–bizánci viszony jó volt, mivel a birodalom éppen ezekben az időkben nyújtott segítséget a kazároknak Sarkel várának felépítéséhez.²⁴⁷ Bár a bizánci–kazár viszony és az a mögött meghúzódó geopolitikai érdekek megítélésem szerint rendkívül bonyolultak voltak, magam sem hiszem, hogy Theóphilosz a kazároknak használta volna a „különös vadságú, rettenetes népek” meghatározást. Felmerültek a besenyők,²⁴⁸ akik azonban a DAI szerint még a Volgán túl éltek. Ugyanezen 948 és 952 között keletkezett forrás a saját korához képest ötven, illetve némiképp következetlenül ötvenöt évvel korábbra helyezi azt a közös kazár–úz támadást, amely a besenyőket a Volgán való átkelésre kényszerítette nyugati irányba.²⁴⁹ A datálás nem probléma nélküli, de nehéz elképzelni, hogy a 830-as években a besenyők veszélyeztették volna a rusz követek biztonságát, ha azok a Dnyeperen hajóztak. A követeket küldő ruszokkal szemben ellenséges érzületű másik rusz csoport megléte is számításba jött,²⁵⁰ mivel a rendelkezésre álló csekély forrásbázis arra enged következtetni, hogy a kelet-európai ruszok különböző, egymással is versengő csoportokat alkottak, és a Rurikidák vezette csoport is csak egy (igaz, igen sikeresnek bizonyuló) lehetett ezek közül. Amasztriszi Géorgiosz és Szurozsi Sztjefan életírásai viking tevékenységre mutatnak a Fekete-tengeren a 9. század első felében, bár e források hitelessége vitatott.²⁵¹ Ilyen

---

²⁴⁵ Vö. GOLDEN 1982; GARIPZANOV 2006; PETRUKHIN 2018.

²⁴⁶ VASILIEV 1946, 11.

²⁴⁷ BALOGH 2004, 120.

²⁴⁸ DUCZKO 2004, 46.

²⁴⁹ DAI 2003, 166–167.

²⁵⁰ DUCZKO 2004, 46–47.

²⁵¹ NOT I. 87–89, 107–109.

csoportok feltételezése mellett sem tűnik valószínűnek, hogy azok olyan mértékű fenyegetést jelentettek volna, amely a rusz követeket egy ekkora kerülőút vállalására készítette volna.

Általánosnak mondható az a vélekedés, miszerint a magyarok a 830-as években jelentek meg a Fekete-tengertől északra elterülő térségben,²⁵² így aligha lehet véletlen, hogy nem egy kutató a magyarokkal azonosította a rusz követek útját álló vad népeket.²⁵³ A magyarok ekkortájt történt felbukkanásáról szóló elképzelés néhány forrás kombinációján alapszik. (1.) Georgius Monachus Continuatus/Szümeon Logothetész egy bolgár–bizánci konfliktusról számol be. Ennek előzménye, hogy Krum bolgár uralkodó egy 811–813 között zajló bolgár–bizánci konfliktus során foglyokat ejtett, akiket az Al-Dunától északra telepített le. Idővel azonban ezek a foglyok haza kívántak térni Bizáncba. Ezt megakadályozandó, a bolgárok egy olyan néphez fordultak segítségért, melyet a forráshely ungri, hun és türk néven említ. Ennek a népnek a harcosai összezsúrtak a „makedón” foglyokkal, de vereséget szenvedtek.²⁵⁴ Az esemény ideje vitatott, több időpont is szóba jött: 831, 832, 836, 837, 838, 839, de inkább az évtized vége, azon belül 838 tűnik valószínűbbnek.²⁵⁵ (2.) A DAI 42. fejezete azt írja, hogy a kazár kagán és bég követeket küldött Theóphilosz császárhoz, hogy segítséget kérjen Sarkel várának felépítéséhez a Don folyó mellett. Theóphilosz a feladattal Petronász kardhordozót bízta meg, aki hazatérésekor azt tanácsolta a császárnak, hogy nevezzen ki katonai kormányzót (sztratégoszt) a Krím-félszigeten található Kherszónban.²⁵⁶ Sarkel felépítésének idejével kapcsolatban is különféle álláspontok alakultak ki: 830, 833–834, 837, 838, 839–840.²⁵⁷ A segítségkérő kazár követség érkezésére Theophanes Continuatus alapján Ióannész pátriárka kinevezése (837. január 21.) után került sor, így a vár felépítését is csak ezt követő időben feltételezhetjük, amely talán éveket vett igénybe. Ennélfogva Sarkel létrejöttének az idejét a 830-as évek legvégére és a 840-es évek elejére tehetjük.²⁵⁸ Ezekhez az intézkedésekhez illik (3.) Ibn Ruszta azon adata, miszerint: „*A kazárok állítólag annak előtte elsáncolták magukat, védekezve a maġġarīya és más szomszédos nemzetek ellen*”.²⁵⁹ Végezetül pedig (4.) az Annales Bertiniani itt tárgyalt adata is ennek a mozaiknak lenne az egyik darabja.

²⁵² Történetek kísérletek ennél korábbi időpontokra vonatkozó forrásokat is összekapcsolni a magyarokkal, de ezek nem tűnnek kellően megalapozottnak. Ezekre a próbálkozásokra összefoglalóan lásd: TÓTH 2016, 28–50.

²⁵³ CZEGLÉDY 1945, 54; VASILIEV 1946, 11; GYÖRFFY 1984a, 388; KRISTÓ 1996, 34–35; POLGÁR 2001, 116; PETRUKHIN 2009, 103; TÓTH 2016, 68–69.

²⁵⁴ ÁMTBF 53–58; HKÍF 142–146.

²⁵⁵ TÓTH 2016, 66–68.

²⁵⁶ DAI 2003, 182–185.

²⁵⁷ TÓTH 2016, 71–72.

²⁵⁸ POLGÁR 2001, 108–109.

²⁵⁹ KMO SKÓ I/1. 209. (Kmoskó Mihály fordítása.) Czegléd Károly fordítása: „Azt mondják, hogy a kazárok régebben körülsáncolták magukat a magyarok és az országukkal szomszédos más népek ellen.”: HKÍF 34. Zimonyi

Az itt felsorolt forrásokból az az általános következtetés vonható le, hogy a valamikor a 830-as években a Fekete-tengertől északra megjelenő harcias magyarok a térség két jelentős hatalmára, a Bizánci Birodalomra és a Kazár Kaganátusra is fenyegetést jelentettek, így mindkettő védelmi intézkedésekre kényszerült. Eleink tehát katonai tényezőként készek voltak mások konfliktusába (bolgárok és bizánciak) beavatkozni, illetve a rusz követek biztonságát is ők veszélyeztették.²⁶⁰

Azonban ennek a rekonstrukciónak az egyes elemeivel szemben is megfogalmazódott kritika. Mindenekelőtt azt érdemes hangsúlyozni, hogy egyedül Georgius Monachus Continuatus használ olyan neveket, melyek a magyarokkal hozhatók összefüggésbe, a többi forrás legfeljebb közvetett módon utalhat a magyarok jelenlétére. Kivétel Ibn Ruszta, ugyanakkor kérdéses, hogy mikorra kellene datálni a kazárok itt említett védekezését, ugyanis azt egyszerűen a múltba utalja vissza, konkrétabb időmeghatározás nélkül. Zimonyi István fenntartásokkal kezeli ezt a forráshelyet. Mint írja, későbbi betoldással (interpolációval) van dolgunk, amely 940 után kerülhetett bele a szövegbe, amelynek az eredete is kétséges. Zimonyi továbbá megkérdőjelezi azt is, hogy ez az adat összefüggésben áll-e Sarkel felépítésével. Úgy véli, hogy ez egy Mohamed próféta árok-csatáját felidéző irodalmi toposz.²⁶¹ A Don folyó melletti Sarkel felépítésének okairól sincs egységes álláspont. Különböző nézetek szerint a várat vagy a ruszok, vagy a besenyők, vagy a magyarok ellen emelték. Polgár Szabolcs úgy vélekedik, hogy eredetileg a kereskedelmet volt hivatott ellenőrizni, a 10. században pedig valóban határvárrá vált.²⁶² Ezzel szemben Ormos István amellet érvel, hogy Ibn Ruszta igenis utalhatott akármelyik vár építésére, köztük Sarkelére is. Sarkelnél találtak a régészek árok- és sáncrendszer maradványait.²⁶³ Tóth Sándor László a két információ (Ibn Ruszta körülsáncolás motívuma és Sarkel építése) közös elemét, Kazária védekező magatartását hangsúlyozza.²⁶⁴ Arra is ki kell térnünk röviden, hogy vajon miért volt szükség a Krím-félszigeti bizánci birtokok themává, vagyis katonai körzetté alakítására. Ez az információ egybevág Sarkel megépítésével, így logikus következtetésnek tűnik, hogy mindkét lépést egy, a kazárookra és a bizánciakra egyaránt veszélyt jelentő nép váltotta ki. A magyarokkal való azonosítás ebben az esetben sem magától értetődő a kutatók körében. A csekély számú írott forrás értelmezési lehetőségeinek „rugalmasságát” mutatja az, hogy Warren Treadgold ugyan a magyarokat és a kazárokat

---

István fordítása: „Azt mondják, hogy a kazárok régebben árokkal vették körül magukat a magyarok és más, az országukkal szomszédos népek ellen.”: ZIMONYI 2005, 250.

²⁶⁰ További szakirodalommal: TÓTH 2016, 64–74.

²⁶¹ ZIMONYI 2005, 252–253.

²⁶² POLGÁR 2001.

²⁶³ ORMOS 2005, 772–774; ORMOS 2009, 1151–1154.

²⁶⁴ TÓTH 2016, 71–72.

feltételezi a rusz követek útját álló vad népek mögött, mégis a ruszok jelentette veszélyt jelöli meg Sarkel építése és a krími bizánci birtokok megerősítésének okául.²⁶⁵ Véleményem szerint a krími thema megszervezésére maguk a kazárok is hatással lehettek. Miként arra Thomas S. Noonan rámutatott, bár hajlamosak lehetünk hagyományosan baráti bizánci–kazár viszonyt feltételezni, valójában igen bonyolult kapcsolat fűzte a két hatalmat egymáshoz. Kétségtelenül összekötötték őket bizonyos érdekek: egyrészt az arab hódítás elleni fellépés, másrészt északon a steppe ellenőrzése, ugyanakkor érdekeik éppen a Krímben keresztezték egymást, amely több összetűzéshez vezetett. Igaz, későbbi példa, de Bizánc kész volt a kazárokkal szemben fellépni az alánok felbujtásával,²⁶⁶ ha aktuális érdekei éppen úgy kívánták. Ezen keretek között Sarkel (és egy egész erőrendszer) felépítése – véleményem szerint – éppenséggel Bizánc érdekeit is szolgálhatta, amennyiben ez hozzájárult ahhoz, hogy a kazárok steppei befolyásuk fenntartásával biztosítsák a nyugalmat a Bizánci Birodalom északi határai mentén, de ez nem feltétlenül utalhat a kazár fenyegetés elmúlására a Krím-félszigeten. Az is említésre érdemes, hogy az ottélő bizánci alattvalók sem mutatkoztak mindig lojálisnak Konstantinápoly irányába.²⁶⁷ A 10. század közepéről származó – tehát az itt tárgyalt eseménynél valóban jóval későbbi – információk alapján a fekete bolgárok is veszélyt jelentettek Bizánc krími területeire és a DAI szerint képesek voltak megtámadni a kazárokat.²⁶⁸ A PVL-ben megőrződött 944. évi rusz–bizánci szerződésben a görögök arra kérték a ruszokat, hogy ne engedjék be a Krímbe a Kherszón körül dúlni akaró fekete bolgárokat.²⁶⁹ Georgius Monachus Continuatus/Szümeon Logothetész a konstrukció legfontosabb eleme, hiszen konkrétan említ magyarokként azonosítható népet egy al-dunai esemény kapcsán, de többen is megfogalmazták kételyeiket a forrás hitelességét illetően.²⁷⁰

Szántó Richárd véleménye szerint az Annales Bertiniani-ban szereplő vad népek nem lehettek a magyarok. A forrásokban egészen a 890-es évekig nem találkozunk a magyarok „vad” jelzőjével. A Bajor Geográfusként ismertté vált Descriptio a kelet-európai népek és

---

²⁶⁵ TREADGOLD 1988–1989.

²⁶⁶ „Amikor az alánok uralkodója nem él békében a kazárokkal, hanem többre becsüli a rómaiak császáranak barátságát, akkor, abban az esetben, ha a kazárok nem akarják a császárral való barátságot és békét fenntartani, ő nagy bajt okozhat nekik, amennyiben az utakon lesbe állhat és a védtelenekre rátámadhat, miközben ezek Sarkel, a klíma-vidék és Cherszón felé tartanak.”: DAI 2003, 64–65. (Moravesik Gyula fordítása.) Lásd még: TÓTH 2019.

²⁶⁷ A bizánci–kazár kapcsolatok értékelésére lásd: NOONAN 2006. Mindenesetre Petronász Kazáriába menet először Kherszónban kötött ki, így minden bizonnyal volt lehetősége tájékozódni a térség viszonyairól. A DAI éppen azzal magyarázza az ő katonai kormányzóvá történt kinevezését, hogy „a hellyel ismerős, és a dolgokban sem volt járatlan”. A forráshelyre lásd: DAI 2003, 182–185.

²⁶⁸ DAI 2003, 64–65.

²⁶⁹ PVL 2015, 54.

²⁷⁰ SZÁDECZKY-KARDOSS 1975, 151–154; BALOGH 2004, 121; BOLLÓK 2015, 71–72; B. SZABÓ–BOLLÓK 2018, 490. 42. jegyzet.

törzsek felsorolását tartalmazza, amelyben szerepel egy Attorozi nevű csoport is, még hozzá mint „populus ferocissimus”, vagyis „legvadabb nép”. Szántó szerint ez az Attorozi nevű csoport azonosítható az Annales Bertiniani-ban említett népekkel.²⁷¹ Való igaz, hogy a többnyire a 9. század középső harmadára keltezett forrás időben közel áll az Annales Bertiniani 839-es adatához, de azt is hangsúlyozni kell, hogy a Descriptio-ban felsorolt népek lokalizációja a legtöbb meglehetősen bizonytalan. Aligha véletlen, hogy a kutatók más-más következtetésekre jutottak azok elhelyezkedésének felrajzolásakor.²⁷²

A rusz követség körüli problémára van egy másik magyarázat, amely szerint a vad népekre való hivatkozás tulajdonképpen Theóphilosz kitalációja, egy ürügy arra, hogy miért kellene a rusz követeknek Jámbor Lajos országán keresztül hazatérniük. A követek éppen olyan időszakban érkeztek Konstantinápolyba, amikor Bizánc vereségekkel és területveszteségekkel járó harcot vívott az arabokkal, akik a Mediterráneumban és Kis-Ázsiában is teret nyertek. Különösen kellemetlen volt Amorion elvesztése 838 augusztusában, amely fontos hadikikötő és az uralkodó dinasztia szülővárosa is volt. Mivel Bizánc képtelen volt minden fronton fellépni ellenségeivel szemben, ezért szövetségeseket próbált maga mellé állítani. Követségek indultak Európa különböző udvaraiba. Ilyen kontextusban került sor a rusz követek bizánci látogatására. Feltételezhetően a rusz követség is ebbe a sorba illeszkedik oly módon, hogy Theóphilosz császár a rusz követeken keresztül próbálta meg bevonni a dánokat az arabok elleni küzdelembe. E feltételezés mellett alapvetően régészeti emlékek szólnak. Egy bizánci pecsétet találtak Novgorodban, amely a 9. századi körülmények között Rjurikovo Gorogyiscséhez köthető inkább (Novgorod később jött létre). Három bizánci pecsét került felszínre Dániában, három fontos központból: Hedeby, Ribe és Tissø. Ezek a pecsétek magas fokú politikai kapcsolatokat jeleznek a ruszok, a dánok, és a Bizánci Birodalom között, melynek részleteit az írott források sajnos nem árulják el, így természetesen a Theóphilosz császár törekvéséről szóló elképzelés is hipotézis marad, noha azt hiszem, semmiképpen sem elvetendő.²⁷³

Úgy vélem, hogy a két elképzelés nem zárja ki egymást. A Dnyeper-víziút valóban veszélyes lehetett, miközben a bizánciak megpróbálhatták bevonni a dánokat az arabok elleni háborúba. A Dnyeperen utazók megpróbáltatásainak részletes leírását adja a 10. század közepén szerkesztett DAI. A ruszok a Dnyeper zuhogóinál voltak leginkább kitéve a besenyők támadásának, mivel ott kénytelenek partra szállni és csónakjaikat cipelni.²⁷⁴ Brémai Ádám a

²⁷¹ SZÁNTÓ 2017, 156–160. A Descriptio szövegére és annak magyar fordítására lásd: VESZPRÉMY 1996, 159–161.

²⁷² Vö. POLGÁR 2003; SZÁNTÓ 2017.

²⁷³ DUCZKO 2004, 41–45; ANDROSHCHUK 2013, 93–95; ANDROSHCHUK 2016, 95–97.

²⁷⁴ DAI 2003, 56–63.

11. században valószínűleg szintén erről az útvonalról írta, hogy: „*A vidéken jártas emberek pedig azt állítják, hogy Svédországból szárazföldi úton mentek át egyesek egészen Görögországba. De a barbár népek, akik közöttük vannak, ezt az utat akadályozzák, ezért a veszedelmet hajókkal törekednek elkerülni.*”²⁷⁵ Az Annales Bertiniani, a DAI és Brémai Ádám információi között jelentős időbeli távolság van és a keletkezési koruk történelmi szituációi sem nevezhetők azonosnak, ennek ellenére mondanivalóik összhangban állnak egymással. Egyedül a DAI említi konkrétan a besenyőket, míg az Annales Bertiniani és Brémai Ádám általánosságban barbár népekről szól. Elképzelhető-e, hogy a három forrás egy általános felfogást és állapotot tükröz vissza a Dnyeper-út veszélyességéről? Ha a Dnyeper-útvonal általánosságban veszélyesnek számított, akkor az a kérdés is felmerül, hogy mennyiben indokolt csak és kizárólag új népek feltűnésével magyarázni az Annales Bertiniani-ban írtakat. Kérdés lehet továbbá, hogy a térségben lévő más közösség nem jöhet-e szóba.

Látható, hogy a források általános hiánya számos kombinációra ad lehetőséget a rusz követség okainak, szerepének, illetve a vad népek kilétének értelmezését illetően. A magyarok 830-as években történő megjelenése a Fekete-tengertől északra és szerepük a 839. évi rusz követség történetben az írott források tükrében vitatható. Nemcsak hitelességi problémák lépnek fel, de az sem feltétlenül meggyőző, hogy az a kevés kútfő valójában egy jelenségre reflektál. Az egyes forrásokban leírtak nem csupán a magyarok feltűnésével magyarázhatók. Nem lehet kizárni, hogy a ruszok hazaútját veszélyeztették valakik, mégis elképzelhető, hogy az Annales Bertiniani – független forrásokkal összhangban – valós, de inkább egy általános vélekedést tükröz a varégoktól a görögökig vezető út veszélyeiről. Ha innen nézzük, Theóphilosz nem hazudott a ruszokat fenyegető veszélyekről, de az már más kérdés, hogy indokolt volt-e pusztán ezért Jámbor Lajos országán keresztül hazatérniük.²⁷⁶

²⁷⁵ „Asserunt etiam periti locorum, a Sueonia terrestri via permeasse quosdam usque in Graeciam. Sed barbarae gentes, quae in medio sunt, hoc iter impediunt, propterea navibus temptatur periculum.”: BRÉMAI ÁDÁM 1917, 242.

²⁷⁶ A Cremonai Liudpranddal történtek bizonyos értelemben párhuzamba állíthatók a rusz követek esetével. A 968-ban Konstantinápolyban járt követet hosszú ott tartózkodás után sem engedték haza. Mint írja: „Christophorus patricius, aki ott Nicephorust [a császárt – K. M.] helyettesítette, azt üzent nekem, hogy az idő tájt nem utazhatok vissza, mert a szaracénok a tengert, a magyarok pedig a szárazföldi utakat elzárták; várnom kell tehát, míg ezek távoznak.” Az ok tehát tulajdonképpen ugyanaz, mint amely Theóphilosz császár Jámbor Lajoshoz írt levelében szerepelt: az út túl veszélyes. Liudprand azt is hozzátette, hogy „Mindkét állítás azonban, sajnos, hazugság volt.”: LIUDPRAND 2005, 542. (Süttő Szilárd fordítása.). Hogy Liudprandnak igaza volt-e, nehéz volna megválaszolni. A bizánciak aggodalmának megalapozottsága mellett szóló érv, hogy Cremona püspöke nem sokkal korábban említett két magyar betörést is Bizánc területére, a császár pedig elmondása szerint éppen az arabok ellen készült haddal vonulni. Liudprand egyébként enyhén szólva sem ápolta idilli kapcsolatot a bizánciakkal és ez fordítva is így volt, így nem hatna a meglepetés erejével, ha alaptalanul vádolta volna őket hazugsággal, de az sem, ha a görögök ok nélkül – ürüggyel – tartották volna őt vissza. Maszúdí a 10. század közepén készült munkájában a magyarokról és a besenyőkről azt jegyzi meg, hogy azok elállták a Konstantinápoly felől Róma felé vezető utat, így a két város közötti összeköttetés csak tengeri útvonalon keresztül lehetséges: KMOŠKÓ I/2. 217–218.

A ruszok 860. évi Konstantinápoly elleni hadjárata és annak lehetséges magyar vonatkozásai

A rusz–bizánci kapcsolatok mérőöldkövének tekinthető a ruszok 860-ban végrehajtott támadása Konstantinápoly ellen.²⁷⁷ A hadjárat számos mozzanata homályba vész, annak időpontjával kapcsolatban sem egyeznek a források. A PVL az eseményt a 852. és a 866. év alatt is említi.²⁷⁸ Egy Brüsszelben fellelt görög nyelvű szöveg szerint 860. június 18-án jelent meg a rusz hajóhad a város előtt.²⁷⁹ Az eseményeket maga is átélő Phótiosz konstantinápolyi pátriárka szerint a ruszok teljesen váratlanul bukkantak fel, felkészületlenül, s bizonyos értelemben védtelenül találva a császárvárost, az uralkodó ugyanis ekkor más ellenségekkel harcolt.²⁸⁰ Bár a kútfők a ruszok kudarcáról számolnak be, magam úgy vélem, hogy a támadók alapvetően elérték céljukat, hiszen bár a várost nem tudták bevenni, de a környék kifosztásából jelentős zsákmányra tettek szert.²⁸¹

Nem feladatom itt a támadás lefolyásának részletekbe menő elemzése, így csupán annak lehetséges magyar vonatkozásaira fókuszálok. A 860-as akció párhuzamba állítható a 839. évi követség történetével legalábbis a tekintetben, hogy a ruszok eljutottak Konstantinápolyhoz, majd onnan hazatértek. A PVL által fenntartott hagyomány szerint a támadók Kijevből indultak két varég, Aszkold és Dir vezetésével.²⁸² Ez azonban nem valószínű, mivel semmi jel nem utal arra, hogy Kijev ekkor már a ruszok kezén lett volna. A Tamany-félszigeti Tmutorokany a magyarok okozta fenyegetés miatt merült fel,²⁸³ de ez sem tűnik megfelelő helyszínnek, hiszen arra jóval később terjedt ki a ruszok befolyása és ott aligha kerülték volna el a bizánci felderítés figyelmét. Az írott (nem számítva ide a korai időszakra vonatkozóan rendkívül megbízhatatlan keleti szláv forrásokat) és a régészeti anyag arra utalnak, hogy a ruszok ekkor még nem jelentek meg délen, Kijev környékén, s valószínűbb, hogy a 860. évi támadást kivitelező politikai szervezet nagyjából azonos lehetett a 839. évi rusz követek lakóhelyével, azaz a Ladoga és Ilmeny tavak vidékével.²⁸⁴

A 9. század közepétől sűrűsödnek azok az adatok, amelyek a magyarokra, vagy nagy valószínűséggel a magyarokra vonatkoznak. A már szóba került, 9. század középső harmadára keltezhető *Descriptio* egy bizonyos Vngare nevű népet említ, de emlékeztetni kell az egyes itt

---

²⁷⁷ A támadás régi, de máig megkerülhetetlen feldolgozására lásd: VASILIEV 1946.

²⁷⁸ PVL 1950, 17, 19; PVL 2015, 28, 31.

²⁷⁹ KUZENKOV 2003, 155–157.

²⁸⁰ NOT I. 58–59, 60–61.

²⁸¹ A támadásra lásd: KISS 2017.

²⁸² PVL 1950, 19; PVL 2015, 31–32. Emellett érvelt: VASILIEV 1946, 173–174.

²⁸³ FONT 2005, 120–121.

²⁸⁴ FRANKLIN–SHEPARD 1996 [2013], 52–54; DUCZKO 2004, 82, 84–85.

felsorolt csoportok lokalizációja körüli bizonytalanságra.²⁸⁵ Konstantin-Cyryll valamikor 860–861 körül járt a kazár kagánnál egy bizánci követség keretén belül. Konstantin legendája szerint a bizánci követség először a Krím-félszigeti Kherszónba ment. A kazárok valamivel később ostrom alá vettek egy keresztény várost, Konstantin azonban tárgyalta a kazár vezérrel, akit sikerült lebeszélne a város további vívásáról. Ez után következik az az epizód, amikor a szentéletű Konstantin egy ungri nevű néppel találkozott, azok körülvették őt, de végül elengedték kíséretével együtt.²⁸⁶ A találkozásra tehát valahol a Krím-félszigeten vagy környékén kerülhetett sor. A következő forrás az Annales Bertiniani 862. év alatti bejegyzése, amely egy addig ismeretlen Ungri nevű ellenségről emlékezik meg, akik Német Lajos országát pusztították.²⁸⁷ Ezek az Ungrik már nyugaton hadakoztak, feltehetően az Ostmark (mai Ausztria) területén. Ezekkel a forrásokkal kapcsolatban is megfogalmazódtak kritikák, de immár több, egymástól független forrás is szól egy nagy valószínűséggel a magyarokkal azonosítható népeességről, s ezek között két latin nyelvű kútfő is van. Úgy tűnik, hogy a magyarok a nyugati írástudók látókörébe kerültek, amely közvetett módon a földrajzi közelségükre utalhat. A kutatásban is általánosan elterjedt vélekedés, hogy a 9. század közepén a magyarok már a Fekete-tengertől északra éltek.²⁸⁸

A sereg útvonalának a meghatározása kulcsfontosságú a magyar vonatkozások értékelése szempontjából. A magyar törzsek ekkoriban vélhetően a Dnyeper folyó közelében éltek (Etelközben), ha pedig a ruszok nem ezt a folyót használták a Fekete-tengerre való kijutáshoz, az igen jelentős mértékben csökkentené a kapcsolati lehetőséget a két csoport között. Például felmerült a Donyec folyó két kardmaradvány és egy csónakszegecs alapján.²⁸⁹ A rusz követség esetéhez hasonlóan ennél a problémánál is felmerül a vad népek okozta fenyegetés, amely a Dnyeper ellen szólhat.²⁹⁰ A ruszok hadjárataik tervezése során nyilvánvaló módon nem hagyhatták figyelmen kívül azokat a politikai alakulatokat, amelyek akadályozhatták volna őket céljaik elérésében. Maszúdi a ruszok 912-ben vagy 913-ban a Kaszpi-tenger térségébe vezetett hadjárata kapcsán érdekes részletet őrzött meg arról, hogy miként kezeltek egy ilyen szituációt: „...üzenetet küldtek a kazár királynak, hogy országain átkelve folyóján lefelé haladva, a kazárok folyójába behatolva, a Kazár-tengerbe vagyis, amint említettük, Ğurgān, Tabaristān és más (perzsa) barbárok tengerébe juthassanak el, azon föltétel mellett, hogy a zsákmány felét,

---

²⁸⁵ VESZPRÉMY 1996, 159.

²⁸⁶ A magyar epizódra lásd: HKÍF 160. A tágabb szöveggörnyezetre lásd: PANNÓNIAI LEGENDÁK 1978, 30–34.

²⁸⁷ HKÍF 184.

²⁸⁸ A források körüli véleményekre összefoglalóan lásd: TÓTH 2016, 116–119.

²⁸⁹ ANDROSHCHUK 2016, 97.

²⁹⁰ FONT 2005, 120–121.

amelyet ama tenger mentén lakó nemzetektől fognak elprédálni, nekik adják.”²⁹¹ A kazárok mellett a magyarok jelentették a másik olyan erőt, akiknek a területén keresztül lehetséges volt a Fekete-tengerre való kijutás. Nyilvánvaló, hogy a kazár vagy a magyar területen való áthaladás érdekében a kapcsolatfelvétel a ruszok oldalán jelent meg kényszerítő erőként. Nincs okunk arra gondolni, hogy átverekedtek volna magukat az egyik vagy a másik területén. Amennyiben magyar szállásterületen keresztül jutottak ki a Fekete-tengerre, úgy lehetségesnek tartom, hogy kialakult egyfajta magyar–rusz együttműködés abban az értelemben, hogy eleink nem állták el a ruszok útját. A kazároknak felkínálthoz hasonló ajánlat alighanem a magyarokat is érdekeltté tette volna ebben a vállalkozásban, főleg, ha a zsákmányért tulajdonképpen semmit sem kellett volna tenniük.

A támadás utóéletéről is érdemes néhány szót ejteni. Az esemény egy váratlan, új szituáció elé állította Bizáncot. Talán nem túlzás feltételezni, hogy ez a ruszokkal való kapcsolatok, de akár az egész északi külpolitikájuk újraértékelésére ösztönözhetette a birodalmat. Ha nem is feltétlenül kell komolyan venni Phótiosz retorikai elemekkel teletűzdelt írásának azon megjegyzését, miszerint a ruszok korábban ismeretlenek voltak a bizánciak számára,²⁹² 860-at követően elemi érdekükben állhatott, hogy minél többet megtudjanak róluk, illetőleg elejét vegyék a további esetleges támadásoknak.

Ez egyrészt elképzelhető volt a saját haderő felkészítésével. A VI. (Bölcs) Leó uralkodása (886–912) alatt készült, vélhetően 904 után befejezett Taktika című hadtudományi munka a ruszok (északi szkíták) kisméretű, könnyű és gyors hajói ellen hasonló jellemzőkkel bíró vízi eszközök alkalmazását javasolja. Azért bírnak a ruszok ilyen hajókkal, mert a Fekete-tengerre a folyókon keresztül jutnak ki, így nem tudnak nagyméretű hajókat használni.²⁹³

Feltételezhető, hogy Bizánc diplomáciai úton is igyekezett a biztonságát szavatolni. A források alapján a bizánci–rusz viszony váratlan fordulatot vett. Theophanész folytatója szerint a támadást követően egy rusz követség érkezett Konstantinápolyba a kereszténység felvétele iránt érdeklődve.²⁹⁴ Talán ehhez kapcsolható Phótiosz 867-ben írt levele, amelyben arról számol be, hogy a ruszok felvették a kereszténységet, befogadtak egy püspököt és önként a birodalom alattvalóivá és barátaivá lettek.²⁹⁵ A diplomáciai érintkezések később is folytatódtak, hiszen Theophanész folytatója I. Baszileiosz császár (867–886) idejére vonatkozóan közli, hogy az uralkodó arany, ezüst és selyemruhák osztogatásával bírta rá a ruszokat egy

---

²⁹¹ Kmoskó I/2. 175. (Kmoskó Mihály fordítása.)

²⁹² NOT I. 60.

²⁹³ TAKTIKA 2010, 533.

²⁹⁴ NOT I. 101.

²⁹⁵ NOT I. 64.

békeszerződés megkötésére és egy érsek befogadására.²⁹⁶ A források nem túl bőbeszédűek a rusz–bizánci viszony részleteit illetően, de úgy tűnik, hogy a ruszok és a görögök egyaránt fontosnak tartották a kapcsolatok szorosabbra fűzését. Úgy vélem, joggal feltételezhető, hogy Bizánc diplomáciai eszközökkel, kulturális és politikai befolyásának növelésével is igyekezett leszerelni a ruszok esetleges későbbi ellenséges magatartását.

Lehetséges forgatókönyvnek tekinthető, hogy a császári diplomácia esetleg csődöt mond a ruszok körében és mégis a birodalom megtámadása mellett döntenek. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy Bizánc további sorsa „csupán” saját flottáján, illetve a város falain nyugodott volna, hiszen ez alapvetően akkor következett volna be, ha a ruszok kijutnak a Fekete-tengerre. Miután a ruszok felprédálták Konstantinápoly környékét, 860–861-ben egy bizánci követség indult Kazáriába Konstantin-Cyryll vezetésével. A Konstantin-legenda szerint a követség feladata a keresztény hit védelme volt Kazáriában, emellett azonban politikai céljai is lehettek, ezek azonban a legenda műfaji sajátosságai miatt nem domborodnak ki. Elképzelhető, hogy ezek a politikai célok legalább részben összefüggésben álltak a rusz támadás okozta új külpolitikai-katonai kihívással. Dimitri Obolensky egy közös bizánci–kazár fellépés mellett érvelt a Dnyeper középső vidékén ekkor már berendezkedett ruszok ellen,²⁹⁷ de mint azt már említettem, ezen a területen nem feltételezhető ekkor tartós rusz jelenlét, nemhogy egy erős politikai struktúra. Konstantin-Cyryll egy ungri nevű csoporttal találkozott, akik általános vélemény szerint a magyarokkal azonosíthatók. A magyar-epizód a legendákra jellemző módon mutatja be a találkozást. Véleményem szerint nem alaptalan arra gondolni, hogy Konstantin megbízatása részben a kazárok és a magyarok mintegy pajzsként való felhasználásának kieszközlésére irányult. Mint már említettem, a Fekete-tengerre való kijutás az ő általuk uralt területeken keresztül volt lehetséges, így joggal vélhették, hogy képesek megakadályozni a ruszokat a bizánci főváros elérésében. A kazárok és a magyarok ilyen felhasználásának feltételezése összhangban van a DAI koncepciójával, amelyben a besenyők jelentik Bizánc északi biztonságának alappillérét: a ruszok nem tudnak eljutni a császárvárosba, csak ha a besenyőkkel békében vannak, mert ellenkező esetben a Dnyeper zuhogóinál a besenyők vereséget mérhetnek rájuk.²⁹⁸ Ez egy logikus elképzelés, de más kérdés, hogy az elmélet mennyire lehetett működőképes a gyakorlatban.

---

²⁹⁶ NOT I. 102.

²⁹⁷ OBOLENSKY 1999, 219–220.

²⁹⁸ DAI 2003, 50–51.

Összefoglalás – konklúzió

A magyarok és a Kelet-Európában tevékenykedő skandinávok (ruszok) 9. századi mozgása keresztezték egymást. A ruszok északi, Ladoga és Ilmeny tavak vidéki hazájukból kiindulva folytattak kereskedelmi tevékenységet a Volgán Kazária és a közel keleti muszlim területek, valamint Dnyeperen a Fekete-tenger és Bizánc irányába. A magyarok ezzel párhuzamosan nyugati irányba tolódtak, melynek során át kellett kelniük a Volga és a Dnyeper folyókon is. Ugyan bizonytalan Levedia földrajzi elhelyezkedése, de feltehető, hogy a Volga mentén találkoztak először magyarok és ruszok egymással a 9. század első felében. Az első konkrét esemény, melyet a kutatás a magyar–rusz kapcsolatok körébe sorolt, az Annales Bertiniani 839. évi rusz követjárása, mellyel kapcsolatban azt is feltételezik, hogy a magyarok akkor már a Fekete-tengertől északra eső térségben, a Dnyeper mellett éltek. A magyarokat említő Georgius Monachus Continuatus/Szümeon Logothetész hitelességével kapcsolatban súlyos aggályok fogalmazódtak meg, egyéb források adatai (Sarkel, a kazárok védekezése és a krími bizánci területek katonai megszervezése) pedig egyéb módon is magyarázható, mint a magyarok megjelenése okozta fenyegetés. Az Annales Bertiniani, a DAI és Brémai Ádám időben távol álló, mégis egymással összhangban álló adatai alapján úgy vélem, hogy az észak felől a Fekete-tenger irányába történő utazás általában véve veszélyes vállalkozásnak számított. Amennyiben az Annales Bertiniani erre az általánosnak tekinthető fenyegetésre reflektál, úgy kérdéses számomra, hogy a vad népek említését egy új nép, a magyarok megjelenésével kell-e feltétlenül magyarázni. A ruszok 860-as Konstantinápoly elleni támadása kapcsán nem említik a magyarokat, de egyéb források (Descriptio, Konstantin-Cyrrill legendája és az Annales Bertiniani 862. évi bejegyzése) alapján valószínűsíthető, hogy a magyarok ekkor már a Fekete-tengertől északra eső térségben, egy olyan zónában éltek, amelyen feltehetően magának a Bizánc felé tartó rusz seregnek is keresztül kellett haladnia. Ez felveti a kapcsolatteremtés lehetőségét, még hozzá egy olyanét, melyet a diplomáciai természetű kontaktusok közé sorolhatunk. Az áthaladásért cserébe a magyarok és a ruszok között létrejöhett valamilyen mindkét fél számára előnyös megállapodás, amely a zsákmányolt javak elosztását érintette. Feltételezem, hogy a támadást követően a bizánci stratégiai gondolkodásban a magyarok az esetleges leendő rusz támadások elhárításának egyik eszköze lehettek, így Bizánc érdekében állhatott a kapcsolatok szorosabbra fűzése öseinkkel is.

Magyar–rusz rivalizálás?

Bevezetés

A Dzsajhání-hagyományhoz sorolt szerzők egy része és Anonymus *Gesta Hungarorum*a a magyarok és a ruszok közötti konfliktusról árulkodnak. Anonymus a magyarok Álmos és Árpád vezetésével véghezvitt kelet-nyugati irányú vándorlását és Kárpát-medencei honfoglalását örökítette meg, amelynek során Kijev alatt a ruszokkal és azok kun szövetségeseivel is összecsaptak.²⁹⁹ A Mesternek mondott P. művének hitele erősen vitatott. Jó kérdés, vajon a honfoglalás előtti időkre visszamenő, mesés és történeti elemeket egyaránt felvonultató hagyományt őrzött-e meg, avagy pusztán a 11. század végétől adatolható magyar–rusz harcok emlékeinek visszavetítésével állunk-e szemben.³⁰⁰ Ehhez hozzá lehet tenni, hogy egy Mikó Gábor által nemrégiben fellelt, valószínűleg Mátyás király uralkodásának első évtizedében összeállított rövid krónika szerint Álmos fejedelem a ruténok (ruszok), brakkok(?), és vlahok ellen vívott csatában esett el, ezért nem jöhetett be Pannóniába. Mikó véleménye azonban az, hogy ez egy interpoláció, amivel a krónikás valamiféle értelmet próbált adni a homályos megfogalmazású mondatnak, így e részlet történeti forrásértéke vajmi kevés.³⁰¹ A magyar–rusz ellenségeskedés tekintetében nem e kései és kétes hitelű magyar források elemzésén lesz a hangsúly, hanem a muszlim forrásokon.

Anonymus, a nem régen felfedezett krónika és a Dzsajhání-hagyomány egyes szerzői – még ha csak igen nagy körvonalakban is – lényegében hasonló jelenségről számolnak be. Zimonyi István megállapítása szerint az alapszöveget ebben a vonatkozásban valószínűleg az 1120 után elhunyt al-Marvazí műve tarthatta fenn.³⁰² Eszerint a magyarok: *„A velük szomszédos saqālibákat és rūsokat legyőzik, foglyokat ejtenek közülük, a foglyokat Rūmba viszik s ott*

²⁹⁹ SRH I. 42–47.

³⁰⁰ Felmerült, hogy Anonymus tudósítása mögött valós konfliktus emléke húzódik meg, sőt maga a leírás rusz forrásra megy vissza: IGLÓI 1959, 61–62; SZAHAROV 1986, 111–112. Okkal lehet gondolni arra, hogy a gesztairó számára a magyar–rusz–kun fegyveres összecsapás történetének megalkotásához későbbi magyar–rusz harcok emlékei szolgáltattak „alapanyagot”: FONT 2005, 84–102.

³⁰¹ A rövid krónika szövegére és elemzésére lásd: MIKÓ 2013. Álmos halálának a körülményei ismeretlenek. A magyar krónikahagyomány annyit tud róla, hogy megölték, de hogy miért, az homályba borul: SRH I. 287; SRH II. 32. Az az indok, hogy nem jöhetett be Pannóniába, erős párhuzamot mutat Mózes biblikus történetével, aki bár elvezette népét az ígért földjére, de nem léphetett be oda (5Móz 31–34). Felmerült annak a lehetősége, hogy Álmost, mint szakrális fejedelmet, a besenyőktől elszenvedett vereség miatt áldozták fel: DÜMMERTH 1986. Ez a magyarázat az újabb kutatások alapján nem tűnik valószínűnek. Nincs ugyanis szilárd bizonyíték a kazár-típusú szakrális fejedelemség meglétére a magyarság körében: B. SZABÓ–SUDÁR 2019. Anonymus a krónikáktól eltérő hagyományt képvisel, mivel szerinte Álmos a Kárpát-medencében, Ungvárott adta át a hatalmat Árpádnak: SRH I. 52.

³⁰² ZIMONYI 2005, 231.

eladják őket.”³⁰³ Ettől némileg eltérő változatot közöl a 11. század közepén alkotó Gardízi: „Meg-megrohanják a saqlābokát és rūsokat, s onnan rabszolgákat hoznak, Rūmba viszik és eladják őket.”³⁰⁴ Az ismeretlen szerzőjű, 982/983 körül összeállított Hudúd al-álam (a továbbiakban: Hudúd) című munka nem nevezi meg a magyarok ellenfeleit, de plusz információt tartalmaz a magyarok és a ruszok kapcsán. „[A magyaroktól – K. M.] Nyugatra és északra a rūs vidékei vannak. [...] Télen a köztük és a rūsok között lévő folyónak a partján tartózkodnak. Élelmük a hal, s ezzel látják el magukat. [...] Az összes körülöttük lakó pogányokkal háborúskodnak, és a magyarok szoktak a győztesek lenni.”³⁰⁵ A magyarokról szóló leírások részletei alapján tehát a szlávok, a ruszok és a magyarok egymás közelében éltek, a magyarok pedig támadólag léptek fel ellenük.

A muszlim források kategóriáján belül a Dzsajhání-hagyomány alatt tartalmilag egymással rokonságot mutató szövegek csoportját értjük, mely szövegek mind végső soron egy közös ősré, al-Dzsajhání mára elveszett művére vezethetők vissza és a korai magyar történelem kiemelt jelentőségű forrásai. Az al-Dzsajhání művét fenntartó művek közé sorolható Ibn Ruszta (10. század eleje [903 után]), az ismeretlen szerzőjű Hudúd, Gardízi, vagy al-Marvazi munkái stb. Al-Dzsajhání számánida vezír műve valamikor a 10. század elején íródott. A kutatást régóta foglalkoztatja elveszett munkájának forrásai és a benne foglaltak kronológiai viszonyai. Annyi bizonyos, hogy vezírként rendelkezésére állt minden elérhető információ: könyvek (korábbi művek), kancelláriai anyag, diplomáciai jelentések, s maga is tudakozódott személyes beszélgetéseken keresztül. A szöveg kronológiai keretei kapcsán a benne található történeti adatok (besenyők szállásterülete, a ruszok déli irányú előretörése a PVL nyomán, Szvatopluk morva[?] uralkodó említése, a dunai bolgárok keresztény volta) alapján mondhatni konszenzussá vált, hogy a Kelet-Európára vonatkozó részlet a 870–880-as évek viszonyait tükrözi vissza. A magyar fejezet kapcsán van olyan vélemény, miszerint az kronológiailag nagyjából egységes, ugyanakkor van olyan elképzelés is, hogy különböző korú tudósításokat tartalmaz, melyeknek az elkülönítése nehéz feladat. Felmerült, hogy a fogolyszerző támadások, illetve a bizánciakkal folytatott kereskedelem a honfoglalás előtti, a Fekete-tengertől északra élt magyarságra, míg az adóztató akciók már a Kárpát-medencei őseinkre vonatkoznak.³⁰⁶ Sudár Balázs és B. Szabó János a Dzsajhání-hagyomány megszokottól merőben eltérő új

³⁰³ ZIMONYI 2005, 45. (Zimonyi István fordítása.) Vö. „Legyőzik azokat a saqāliba-kat és rūs-okat, akik közel laknak hozzájuk, foglyokat ejtenek közülük, a foglyokat Rūm-ba viszik s ott eladják őket.”: HKÍF 45. (Zimonyi István fordítása.)

³⁰⁴ ZIMONYI 2005, 39. (Zimonyi István fordítása.); HKÍF 38.

³⁰⁵ ZIMONYI 2005, 43. (Zimonyi István fordítása.); HKÍF 41–42.

³⁰⁶ ZIMONYI 2005, 13–33.

értelmezését adták. Véleményük szerint a Kelet-Európára, benne a magyarokról szóló tudósítások nem a 9. század végéről, s ezáltal nem a Fekete-tengertől északra élt magyarságról, hanem al-Dzsajhání elveszett művének keletkezési idejéről, azaz a 10. század elejéről nyújtanak képet. Ez a megállapítás és egyéb szempontok alapvetően befolyásolják a forráscsoport értelmezési lehetőségeit. Ennek megfelelően Sudár és B. Szabó a Dzsajhání-hagyományban nem a Kárpát-medencébe költöző Árpád magyarjait, hanem a Volgától nyugatra, az Oka és a Szura folyók vidékét is érintő „Gyula népét” feltételezik.³⁰⁷

A keleti magyarok szerepének kérdése a magyar–skandináv kapcsolatokban

Annak fényében, hogy a kelet-európai skandinávok aktivitásának egyik legfontosabb színtere volt a Volga,³⁰⁸ valamint az, hogy a források és a kutatás a magyarságot is összekötik e folyóval, adja magát a lehetőség a kapcsolatfelvételre. A magyaroknak nyugati irányú vándorlásuk során át kellett kelniük a folyón és nem kizárt, hogy Levediát is a Volga mellett, esetleg attól keletre kell keresni. Köztudott, hogy nem minden magyar folytatta útját és költözött be a Kárpát-medencébe, hanem egyesek keleten maradtak. Ennek részletei nem teljesen világosak. A DAI a magyarok szétválását az ún. első magyar–besenyő háborúhoz köti, melynek következményeképpen egy magyar csoport „Perzsia vidékén” telepedett le.³⁰⁹ Al-Isztahri és Ibn Haukal nyomán tudunk egy magyar közösségről, akik erdőlakók, így nehezen megközelíthetők és a volgai bolgárok fennhatósága alatt élnek.³¹⁰ Mint arról már szó esett, Sudár Balázs és B. Szabó János további magyar csoportot rekonstruált: az ún. „Gyula népét”, illetve Sudár egy bizonyos „Hétországot” a Tamany-félszigeten.³¹¹

Boba Imre feltételezte, hogy a magyarok már messze keleten kapcsolatba kerültek skandináv csoportokkal, sőt, úgy gondolta, hogy az ő katonai nyomásuk miatt hagyták el a magyarokkal azonosított mescserek az Oka folyó vidéki szállásaikat és költöztek a Fekete-tengertől északra, a Don és a Dnyeper folyók között elterülő vidékre nem sokkal 830 előtt. Boba a skandinávok lakóhelyét a titokzatos Arsza nevű hellyel azonosította.³¹² Boba rekonstrukcióját gyengíti, hogy a mescsereknek Vásáry István szerint semmi köze nincs a magyarokhoz.³¹³ Arsza a Balhí-hagyományban a ruszok három fajtája közül az egyiknek a központja, a fajtájuk neve pedig al-

---

³⁰⁷ SUDÁR 2019; B. SZABÓ–SUDÁR 2022. A két szerző egy másik tanulmányukban kifejtette, hogy a magyarok Dzsajhání-hagyományban alapján feltételezett két magyar vezetője valójában csak egy: a Gyula nevű kende. Az elméletre lásd: B. SZABÓ–SUDÁR 2019.

³⁰⁸ A Volgára, mint kereskedelmi útvonalra lásd: POLGÁR 2019, 79–86.

³⁰⁹ DAI 2003, 170–173.

³¹⁰ KMOŠKÓ I/2. 31, 79; HKÍF 50.

³¹¹ SUDÁR 2020.

³¹² BOBA 1967, 98–101.

³¹³ VÁSÁRY 2008, 37–72.

Arszanija. Arsza lokalizálása kétséges, de feltételelesen összefüggésbe hozható a Volga menti kereskedelemmel. Al-Isztahrí, Ibn Haukal és a Hudúd szerint vízre szállva prémekkel, ólommal és higannyal kereskednek, illetve jó minőségű kardokat készítenek. Vélhetően rájuk vonatkozik az a megjegyzés, hogy a kazárok, Bizánc és a volgai-bolgárok felé kereskednek. Nem túl barátságos képet festenek róluk a források, mivel szerintük mindenkit megölnek, aki a földjükre téved.³¹⁴

A Hudúd szerint a ruszok a magyarokkal szomszédosak és tőlük nyugatra és északra élnek, illetve egy Ruta nevű folyó választja el őket egymástól.³¹⁵ Míg elfogadhatónak tűnik a magyaroktól északra ábrázolni őket a képzeletbeli térképen, addig nehéz azt megmagyarázni, hogy miként lehettek nyugati irányból is szomszédosak a magyarokkal, amennyiben az a Fekete-tengertől északra élt, honfoglalás előtti magyarságról ír. Sudár Balázs úgy véli, hogy a Hudúd a 10. század eleji viszonyokat rögzíti és egy keleten maradt magyar töredék emlékét őrzi, melyet a Volga–Oka–Szura folyók közé lokalizált,³¹⁶ nagyjából oda, ahová Boba is magyarokat gondolt. Ez a népesség azonos a Sudár és B. Szabó által a Volgától nyugatra rekonstruált „Gyula népével”, azaz a Dzsajhán-hagyományban leírt magyarokkal [9. kép]. A források tehát beszámolnak a volgai bolgárok politikai kötelékein belül élő magyarokról, illetve számításba kell vennünk a fenti Sudár és B. Szabó hipotézise alapján a Volgától nyugatra élt Gyula népet.

A Volga-útvonal kereskedelmi szempontból különös jelentőséggel bírt a ruszok számára, így logikus volna feltételezni, hogy nem állt érdekükben a folyó mentén feszültséget kelteni. A források tükrében azonban ez nem feltétlenül volt így. Al-Isztahrí 930 körül írt, majd a 10. század közepén átdolgozott munkája, valamint Ibn Haukal 950 és 970 között született műve a ruszok növekvő katonai erejéről ad hírt. Utóbbi szerint megtámadták a Volga mentén élő népeket, a kazárokat, a bolgárokat és a burtászokat.³¹⁷ József kazár kagán Haszdáj Ibn Saprutnak 955 körül – vagyis mintegy tíz évvel Kazária összeomlása előtt – azt írta levelében, hogy nem engedi a csónakokon érkező ruszoknak, hogy áthaladjanak országán és kemény harcban áll velük.³¹⁸ Feltételezhető, hogy a 10. század folyamán a Volga mentén erőszakosan fellépő ruszok elleni védekezésből a volgai bolgárok alárendeltségében élő magyarok is kivették a részüket, azonban egészében véve úgy gondolom, hogy többnyire a kereskedelmi tevékenységgel összefüggő kapcsolat dominálhatott.

³¹⁴ POLGÁR 2019, 116–117. Vö. K MOSKÓ I/2. 32, 80; HUDÚD AL-ÁLAM 1937, 159.

³¹⁵ HUDÚD AL-ÁLAM 1937, 101; HKÍF 41–42; ZIMONYI 2005, 43.

³¹⁶ SUDÁR 2019.

³¹⁷ K MOSKÓ I/2. 32, 77, 80.

³¹⁸ JÓZSEF KAGÁN LEVELE 2003, 101.

A Hudúd a Dzsajhání-hagyománytól eltérően nem nevezi meg a magyarok ellenfeleit, egyszerűen a körülöttük lakó pogányokról ír, akiket a magyarok állandóan legyőznek, mivel azonban a ruszok is a magyarok szomszédaiként vannak ábrázolva, ezért a szöveg logikáját követve nekik is azon népek közé kellett tartozniuk, akiket a magyarok rendszeresen legyőztek. Ugyanakkor némileg ellentmondásos módon a ruszokról ugyanazt írja, mint a magyarokról: győzedelmeskednek a szomszédaik felett.³¹⁹ A Dzsajhání-hagyományhoz tartozó Gardízi és al-Marvazí azt közli, hogy a magyarok a közelükben lévő szlávokat és ruszokat támadták meg rendszeresen, és ha ez valóban a 10. század elején, nagyjából 900 és 920 között a Volgától nyugatra élt „Gyula népére” vonatkozik, akkor elmondható, hogy a Hudúd, Gardízi és al-Marvazí vélhetően ugyanarról a konfliktusokkal terhelt állapotról informálnak. De ha Sudár és B. Szabó hipotézisét elfogadjuk, akkor hol élhettek ezek a ruszok? Fontos hangsúlyozni, hogy a szövegek alapján szomszédos, de legalábbis egymáshoz közel élő közösségekről van szó. Sudár rekonstrukciója szerint a két népességet elválasztó Ruta folyó a Szura–Volga–Oka vízrendszerrel azonos, attól délre éltek a magyarok, északra pedig a ruszok.

A hely, ahová Sudár a Hudúd nyomán a ruszokat helyezte, átfedést mutat a Volga felső folyása és a Kljazma folyó által határolt terület skandináv jellegű leletanyagával. A skandináv jelenlét legkorábbi nyomaira a Nero-tó melletti Szarszkoje Gorogyiscsében bukkantak. Férfi és női tárgyak mellett egy talán a 830-as években földbe rejtett dirhemkincset is találtak. A település iparos, kereskedelmi és katonai jellege ütközik ki. A skandináv aktivitás 9. század második felében történt növekedésével kapcsolható össze új települések létrejötte a térségben. A mai Jaroszlavl város közelében, a Volgától nagyjából 10 kilométerre alakult ki Tyimerjovo, Petrovszkoje és Mihajlovszkoje. Tyimerjovóban kezdettől fogva skandináv jelenléttel számolnak, vagyis ők lehettek a település alapítói. Skandináv jellegű leletanyag mellett az ott talált dirhemkincs legkésőbbi verete 864/865-ből való. A település a 930-as években újabb skandináv csoportok beköltözésével fejlődésnek indulhatott. Az előkerült súlyok egyértelműen jelzik a lakosság részvételét a kereskedelemben. Az Oka folyó fontos útvonal volt a Don és a Gyeszna folyók irányába. Érdeemes itt megemlíteni, hogy e három település fegyveres temetkezéseiben találtak steppei hadviselésre utaló felszerelést. A Rusz területén talált steppei eredetű íjászfelszereléseket K. Mihajlov és Sz. Kainov vizsgálta meg. Ennek a tárgycsoportnak magyar és besenyő variánsait különböztették meg. Ebben a városias központokban rendre felbukkanó leletcsoportban a szerzők szerint bár a magyar jellegűek dominálnak, de éppen az itt tárgyalt térségben felszínre került leleteket lehet inkább a besenyőkhöz kötni. Úgy tűnik,

---

³¹⁹ HUDÚD AL-ÁLAM 1937, 159.

hogy a ruszok Hudúd alapján megállapított lokalizációját a régészeti leletek is támogatják [10. kép].³²⁰ Az Oka folyótól északra tehát a feltételezett magyar töredékhez relatíve közel valóban kimutatható régészetileg egy, a területen már a 9. században megjelenő, a 10. században pedig tovább gyarapodó, skandináv kulturális jegyeket mutató népesség, amely időben és földrajzi távolság tekintetében is összeegyeztethetőnek tűnik a Hudúd alapján a magyaroktól északra keresendő ruszokkal és az al-Marvazi által említett szituációval, miszerint a magyarok a közelükben élő ruszokra támadtak rá rendszeresen.

A Fekete-tengertől északra élő magyarok és a skandináv kolonizáció

A kutatásban hagyományosnak mondható nézet szerint a Dzsajhání-hagyomány részlete a magyarok szlávok és ruszok elleni támadásairól a Fekete-tenger északi partvidéke mentén élt magyarságra vonatkoztatható. Czeglédy Károly úgy vélte, hogy a skandinávok a 9. század elején már „*egész Dél Oroszországot*” fenyegették.³²¹ Czeglédy a magyarokra vonatkozó ősforrás keletkezési idejét 870 és 889 közé tette, ez pedig szerintem összhangban van a magyar–skandináv hadakozás idejével, amely a 9. század közepét követő időkben történhetett. A 860 után déli irányba nyomuló ruszok átvették a hatalmat a szlávok felett, s ezzel függenek össze a muszlim forrásokban említett magyar–rusz harcok. A neves kutató akkora jelentőséget tulajdonított a ruszok keltette katonai nyomásnak, hogy szerintem az hozzájárult a magyarok nyugati orientációjához.³²² Georgij Vernadszkij szerint Oleg megérkezése Kijevbe, illetve Aszkold és Dir megölése véget vetett a magyar fennhatóságnak Kijevben. A szembenállás azonban folytatódott. Oleg a különböző helyi törzsek hódoltatása során a Dnyeszter és a Bug folyóknál élő ulicsok és tivercek ellen fordult, akik akkor a magyarok befolyása alatt álltak. Az emigráns ukrán szerző egyenesen kijelenti, hogy Oleg háborúja az ulicsokkal és a tivercekkel tulajdonképpen egy közte és a magyarok közt vívott háború volt, amelynek a megtörténte 890 környékére tehető, de 893-nál nem későbbre.³²³ Font Márta véleménye szerint a 10. század közepéről származó adatok alapján nem éltek varég-ruszok az etelközi magyarok közvetlen szomszédságában. Nem maradt fenn írott forrás arról, hogy a kereskedő ruszok és a magyarok miként viszonyultak egymáshoz, konfliktusról nem tudunk. Font párhuzamot vont a DAI-ban ábrázolt konfliktusos besenyő–rusz és az elképzelhető magyar–rusz viszony között. Később azt írta, hogy a Fekete-tengertől északra megjelent ruszokkal nem alakult ki konfliktus, eleink csak szlávokkal találkoztak, aminek az lehet a magyarázata, hogy az Oleg vezette rusz csoport csak

---

³²⁰ DUCZKO 2004, 189–201; MIKHAILOV–KAINOV 2011; ANDROSHCHUK 2013, 21–24.

³²¹ CZEGLÉDY 1943, 105.

³²² CZEGLÉDY 1945, 41, 55. Szintén a ruszok katonai nyomásával számolt: PETRUKHIN 2009, 105.

³²³ VERNADSKY 1948, 24.

a magyar honfoglalást követően jelent meg délen, Kijev környékén.³²⁴ Font elképzelése szerint magyarok és skandinávok voltaképpen egyáltalán nem találkoztak a honfoglalást megelőzően.³²⁵ Zimonyi István kiemeli, hogy a magyarok és a ruszok egyaránt támadták a kettejük között elhelyezkedő szlávokat. A magyarok a ruszokra is rátörtek, amennyiben azok a magyarok fennhatósága alatt élő szlávokat támadták, vagy ha hajóikon magyar szállásterületre értek. Zimonyi is úgy véli, hogy a magyarok elvándorlása teremtett megfelelő helyzetet a rusz számára Kijev elfoglalásához.³²⁶ Katona Csete szerint az etelközi magyarok a 9. század közepétől már találkozhattak a térségben hajózó skandináv kereskedőkkel. A források szűkszávsága miatt a 9. századi kapcsolatok többféleképpen rekonstruálhatók, de akár az is lehetséges, hogy a magyarok nem találkoztak skandinávokkal Kijev környékén.³²⁷

Al-Marvazí szerint a magyarok a velük szomszédos vagy más fordítás alapján a közelükben élő ruszokat támadták meg. Egy ilyen szituáció a ruszok Fekete-tenger irányába történt terjeszkedésével képzelhető el, amelyről egészen részletesen ír a PVL és a leíráshoz évszámok is társulnak. Eszerint 859-ben a varégok különböző északi törzseket: a csúdot, a szlávokat, a merjákat és a krivicseket adóztatták, de erőszakosságuk miatt elkergették őket. 862-ben a helyiek mégis visszahívták a varégok azon csoportját, melyet Rurik és testvérei, Szineusz és Truvor vezetett és ők lettek az északi törzsek urai. Ez az ún. varégok behívásának története. A történet szerint Rurik testvérei rövidesen meghaltak. Szintén a 862. év alatt szerepel az, hogy Rurik két egykori embere, Aszkold és Dir elfoglalta Kijevet, a bejegyzés belső kronológiája alapján azonban erre 864-ben került sor. Rurik 879-ben bekövetkezett halálát követően hadvezére, Oleg vette át a hatalmat, mivel Rurik fia, Igor, még kiskorú volt. A 882. év alatti bejegyzés meséli el az Oleg vezette ruszok déli terjeszkedésének történetét. Elfoglalták Szmolenszket és Ljubecset, majd Kijev alá érve megölték az ott uralkodó Aszkoldot és Dirt és elfoglalták a várost. Mindezek után a Kijev környékén élő csoportok kazároktól való elhódítása következett: 883-ban a drevljanokat, 884-ben a szeverjanokat, 885-ben pedig a ragyimicseket vonta adófizetői körébe Oleg.³²⁸

A déli irányú rusz terjeszkedés PVL-ben olvasható ábrázolása földrajzilag és kronológiailag könnyen összeegyeztethetőnek tűnik a Dzsahání-hagyomány magyar–rusz viszonyról szóló részletével, amennyiben a muszlim forrásokat a kutatásban elterjedt vélekedéssel egyetértve a Fekete-tengertől északra élt magyarokra, illetve a 870–880-as évekre vonatkoztatjuk. Ennek

---

³²⁴ FONT 2001, 98–99.

³²⁵ FONT 2017, 8–10.

³²⁶ ZIMONYI 2005, 233, 240, 242.

³²⁷ KATONA 2019, 55, 58.

³²⁸ PVL 1950, 18–21; PVL 2015, 29–34.

segítségével kimutatható lenne a ruszok magyarokhoz való földrajzi közelsége már a 860-as évektől kezdve. Azonban bármennyire is egyszerűnek tűnik a két forrás összekombinálásával megvilágítani a magyarok és ruszok közötti ellenségeskedés történetét, figyelembe kell venni, hogy a PVL (és az NPL) kronológiája főleg a kezdeti időszakra vonatkozóan egy rendkívül megbízhatatlan, utólag kreált, mesterséges konstrukció.³²⁹ Érdeemes hangsúlyozni, hogy a muszlim források nyújtotta információk kronológiai viszonyainak meghatározásakor a kutatók nagymértékben támaszkodtak a PVL nyilvánvalóan megbízhatatlan évszámaira. Ez önmagában indokoltá teszi, hogy a ruszok Fekete-tenger és magyarok irányába történt terjeszkedését más – írott és régészeti – források bevonásával is megvizsgáljuk.

A rusz követek 839-ben egy politikai alakulat képviselőiként jelentek meg Jámbor Lajos udvarában, otthonuk pedig valószínűleg a Ladoga és Ilmeny tavak vidékén keresendő. Ibn Hurdábih 9. század első felében íródott munkája szerint a rusz kereskedők „*a saqlaba legszélső végei felől*”,³³⁰ tehát igen messziről hozzák áruikat a Fekete-tengerhez, bár tény, hogy elég homályos a megfogalmazás. Ez a homály nem tisztul Phótiosz konstantinápolyi pátriárka esetében sem, aki a 860-ban a császárvárost megtámadó ruszokról a következőket írja: „...onnan, ahonnan reánk támadtak, megannyi föld, törzsi felségterület, hajózható folyó és kikötő nélküli tenger választ el bennünket!”³³¹ Phótiosz emellett úgy tudja, hogy a támadók rabigába hajtották a környezetükben élőket,³³² amely – amennyiben nem csupán retorikai elem – az erőszakos terjeszkedésükre utalhat. A feltehetően a 9. század középső harmadában keletkezett Descriptio a ruszokat „Ruzzi” formában, a magyarokat „Vngare” alakban említi, a kettő között pedig több csoportot felsorol: Forsderen Liudi (van olyan vélemény, amely két külön népességnek tekinti: Forsderen és Liudi), Fresiti, Serauici, Lucolane.³³³ A magyarokat jó okkal kereshetjük a Fekete-tengertől északra a Dnyeper mentén, de kérdés, hogy hova helyezhetők a ruszok. Felemerült, hogy lakóhelyüket a magyarok szállásterületéhez igen közel, a Dnyeper völgyébe, gyakorlatilag Kijev mellé lehet helyezni.³³⁴ Más vélemény szerint nem tehetők Kijev környékére, hanem északabbra, a Dnyeper felső folyása, az Ilmeny és a Ladoga tavak vidékén élhettek.³³⁵ A két eltérő vélemény is jól mutatja a Descriptio értelmezési problémáit. Sok esetben csak igen bizonytalanul lehet azonosítani a benne szereplő csoportokat és az sem egyértelmű, hogy milyen rendezőelv szerint kerültek az egyes elemek felsorolásra.

³²⁹ SCSAVELOV 2017, 83–84.

³³⁰ Kmoskó I/1. 122. (Kmoskó Mihály fordítása.) Vö. NOT I. 125.

³³¹ NOT I. 59.

³³² NOT I. 64.

³³³ VESZPRÉMY 1996, 159.

³³⁴ SZÁNTÓ 2017, 155, 165, 172, 176. [térkép]

³³⁵ POLGÁR 2003, 245–247.

Úgy gondolom, hogy a Descriptio adatainak térképre vetítését olyan nehézségek terhelik, hogy abból aligha lehet a Ruzzi lakhelyére vonatkozóan a bizonyosság szintjén következtetéseket levonni.

A DAI különböző, elszórt információkat tartalmaz a ruszokról. Ennek 42. fejezete, amely egy Thesszalonikétől a Fekete-tenger északi partvidékén keresztül egészen Szotiriúpolisz városáig vezető útleírás, (a fejezet címét leszámítva) kétszer is szól róluk: „*A Dnyeper folyó felső folyásánál laknak az oroszok, akik ezen a folyón lehajózva eljutnak a rómaiakhoz.*”³³⁶ „*Ebbe a Meótisz-tengerbe sok és nagy folyó ömlik, északi részén a Dnyeper folyó, ahonnét az oroszok Fekete Bulgáriába, Kazáriába és Szíriába járnak át.*”³³⁷ Az előző forrásokkal szemben a DAI világosan kijelöli a ruszok lakhelyét a Dnyeper felső folyásánál, de választ kellene adni arra is, hogy mikori állapotokat tükröz ez az információ. A DAI-t a 10. század közepén, valószínűleg 948 és 952 között szerkesztették VII. (Bíborbanszületett) Konsztantínosz bizánci császár közreműködésével és általános vélekedés szerint különböző eredetű és különböző időben keletkezett források kompilációja. Romilly Jenkins és James Howard-Johnston szerint a DAI két szerkesztési fázison esett át és annak harmadik szekciója (14–42. vagy 14–46. fejezetek) a DAI-nál korábban keletkezett, de abban eltér a véleményük, hogy mikor. Jenkins szerint még a 940-es években, azaz még VII. Konsztantínosz korában,³³⁸ vagy mint Howard-Johnston véli, jóval korábban, VI. (Bölcs) Leó (886–912) uralkodása alatt 900 körül állították össze. Ezt VII. Konsztantínosz korában tovább szerkesztették, és ekkor kerültek a szövegbe a ruszokról szóló részletek.³³⁹ Ezt a nézetet támogatja Jelena Melnyikova is, aki úgy gondolja, hogy a ruszok lakóhelyének és a Dnyeperen való hajózásuknak az említése megzavarja az egyébként koherens útleírást. Nincs különösebb ok tehát ezt az információt említeni, amely bizonyos értelemben a rusz tematikájú 9. fejezet summázatának tűnik. Melnyikova érdekes megállapítása az, hogy a ruszoknak ez a Dnyeper felső folyásánál található lakóhelye azonos lehet Gnyozdovoval, amelyet a régészeti megfigyelések alapján a 9–10. század fordulóján alapítottak. Ez az időpont jelenti a kérdéses információ létrejöttének terminus post quem-jét. Gnyozdovo a bizánciak számára a 10. század elején, de még inkább a század közepén válhatott ismertté.³⁴⁰ Alekszej Scsavelov véleménye szerint a 42. fejezet ruszokról szóló részletei nem VII. Konsztantínosz kori betoldások, hanem a VI. Leó kori szerkesztés részei, vagyis ezek az információk a 10. század elejére nyúlnak vissza, illetve a Dnyeper folyón hajózó ruszokról

³³⁶ DAI 2003, 184–185. (Moravcsik Gyula fordítása.)

³³⁷ DAI 2003, 186–187. (Moravcsik Gyula fordítása.)

³³⁸ JENKINS 1967, 12.

³³⁹ HOWARD-JOHNSTON 2000, 321, 325–330.

³⁴⁰ MEL'NIKOVA 2016, 327–333.

szóló részlet sem lehet a 9. fejezet összefoglalása.³⁴¹ Ugyancsak a DAI harmadik szekciójához tartozik a 37. fejezet, amely a ruszok földjét (Rhószia) egy napi távolságra helyezi Besenyőországtól.³⁴² A közöttük lévő távolság rövidségéből arra lehet következtetni, hogy az itteni ruszok már a Dnyeper középső folyása mentén éltek, noha az nem említi Kijevet.³⁴³ Scsavelov a 37. fejezet leírását is a 10. század elejéhez köti.³⁴⁴ A híradás létrejöttének idejével kapcsolatban elmondható, hogy a besenyő törzsek elhelyezkedése miatt a magyar honfoglalás után keletkezett. Melnyikova úgy gondolja, hogy a híradás keletkezésének terminus post quem-je a ruszok adófizetőjeként említett ultínok (ulicsok) nyugatra költözésének az ideje.³⁴⁵ Ez ugyan érdekes megfigyelés, de egyben egy olyan problémát nyit meg, amellyel alább még foglalkozni fogok. A 37. és a 42. fejezetek alapján a ruszok két eltérő helyzetű vagy kiterjedtségű lakhelyének képe olvasható ki. Nem zárnám ki, hogy legalább a 42. fejezet ruszokról szóló információja 900 körül keletkezett forrásból származik, számításba véve azt is, hogy már a VI. Leóhoz köthető Taktikában is szerepelnek. Ugyanakkor azt gondolom, hogy VII. Konsztantínosz koráig tulajdonképpen bármikor keletkezhetek feljegyzések a ruszokról, melyek aztán utat találtak maguknak a DAI-ba. A 37. fejezet például részben történeti témájú és sorolhatnánk a VI. Leó kori adatokhoz, de a besenyő vándorlás kronológiája kapcsán tett megjegyzések („ötven évvel ezelőtt”, „mind a mai napig ötvenöt esztendeje”) a DAI szerkesztésekor tett aktualizálás jeleit mutatják. Figyelembe kell venni azt a lehetőséget is, hogy nem csupán az eltérő keletkezési időben keresendő az információk közötti összhang valós vagy vélt hiánya, hanem a felhasznált források jellegében és minőségében is, melyek adatainak összehangolására nem tettek kísérletet.

Kijev skandináv–rusz kézre kerülésének időpontját nem ismerjük. A PVL szerint a ruszok először 864-ben, Aszkold és Dir személyében jelentek meg Kijevben, majd tőlük 882-ben Oleg és Igor ragadta el a hatalmat.³⁴⁶ Az NPL-ben a két esemény tulajdonképpen nincs datálva.³⁴⁷ A Konstantinápoly ellen 860-ban vezetett hadjáratot követően a ruszok szinte eltűnnek a bizánci kútfőkből és csak a 10. század elejétől kezdve sűrűsödnek az őket említő források. Scsavelov szerint ennek az lehet az oka, hogy a ruszok nagyjából ekkortól telepedhettek le állandó jelleggel egy olyan régióban, amelynek közelsége miatt folyamatos kapcsolatai voltak

³⁴¹ SCSAVELOV 2018.

³⁴² DAI 2003, 168–169.

³⁴³ Melnyikova viszont megjegyzi, hogy a „Rhószia” fogalom a DAI-ban mindössze Kijevre és közvetlen környékére korlátozódik: MEL'NIKOVA 2016, 325.

³⁴⁴ SCSAVELOV 2017, 85.

³⁴⁵ MEL'NIKOVA 2016, 324–326.

³⁴⁶ PVL 1950, 18–19, 20; PVL 2015, 31, 32–33.

³⁴⁷ Az évkönyvben egy 854-től 920-ig tartó időszakon belül szerepelnek: NPL 1950, 106, 107; NOT I. 198–202.

Bizánccal. A 911. szeptember 2-án megkötött rusz–bizánci szerződés idején Oleg talán már Kijevben uralkodott, de érdemes megjegyezni, hogy a PVL kontextusából kiragadva a szerződés szövege abban a formájában, amelyben ránk maradt, ezt nem támasztja alá.³⁴⁸ Az al-Balhi-hagyományhoz tartozó al-Isztahrí említi Kijevet rusz központként 930 körül.³⁴⁹ Nem véletlen, hogy a kutatásban megjelent az a vélemény, miszerint a(z Oleg vezette) ruszok csak a magyar honfoglalás után vették birtokukba Kijevet, kihasználva a magyarok elvonulásával keletkezett hatalmi vákuumot.³⁵⁰

A régészeti leletanyag vizsgálata alkalmas lehet arra, hogy a skandináv tevékenységről ne csak területi, hanem kronológiai értelemben is képet alkothassunk. Tamara Puskina a Dnyeper felső folyásától délre egyáltalán nem ábrázolt 9. századra keltezhető skandináv jellegű leletanyagot [11. kép].³⁵¹ Johan Callmer a kelet-európai skandináv behatolás három periódusát jelölte meg. A második periódusban (kb. 750–860) egy hatalmas kereskedelmi hálózat és egy kereskedelmi-politikai alakulat jött létre a Pejpusz-tótól a Volgáig, déli irányban pedig a Dvina és a Dnyeper által határolt területig, amelyben skandináv dominancia érvényesült, de számban kevesen voltak. A harmadik periódus (kb. 860-tól) elején, a 860-as és 870-es években új, agresszív, merev kulturális normákkal rendelkező skandináv csoportok érkeztek Kelet-Európába. A régészeti leletanyag jelentős mértékű militarizálódást mutat. E tekintetben a 860. évi Konstantinápoly ellen vezetett rusz támadás mérföldkő lehetett. Ezekben a zavaros időkben a Rusz addigi vezetését egy új politikai erő váltotta fel, akik a Rurikokkal azonosíthatók. A távolsági kereskedelemben a 870-es évektől nagyjából 900-ig zavar állt be, amelyben a Kalifátus politikai-gazdasági krízise mellett szerepet játszhatott a magyarok és a besenyők mozgása is. A Dvina és a Dnyeper által határolt területen feltételezhető rusz temetkezés, illetve olyan sírok is, melyek inkább a ruszokkal való kapcsolatokról árulkodnak, mintsem tényleges rusz jelenlétről. Gnyozdovóban egyetlen sír sem keltezhető bizonyossággal a 10. század elejénél korábbra. A 10. század első éveiből származó raffelstetteni vámszabályzatban említett ruszok (rugi) feltételezhetően már a Dnyeper völgyéből érkezhettek a Duna mellékére. A ruszok a 9. század utolsó évtizedeiben nyomultak be a Dnyeper völgyének középső vidékére. A déli irányú terjeszkedéssel egy teljesen eltérő természeti adottságú, jóval sűrűbben lakott és más kulturális hátterű területre érkeztek. A szőrmék itt kevésbé voltak minőségiek, mint északon, de volt viasz, méz, több művelésre alkalmas terület, illetve a rabszolgakereskedelemben való

---

³⁴⁸ SCSAVELOV 2017, 85–86.

³⁴⁹ KMOSKÓ I/2. 32; NOT I. 144–145; HRAUNDAL 2014, 70.

³⁵⁰ FONT 2001, 99; FONT 2005, 120–121; ZIMONYI 2005, 240, 242; FONT 2017, 9.

³⁵¹ PUŠKINA 1997, 82, 87.

részvételhez emberanyag. A 9. század végétől indult átalakulásnak a településszerkezet Kijevben. A Gyeszna alsó és középső folyásának vidéke talán a 9. század legvégén és a 10. század elején lett integrálva a Rusz politikai kereteibe. Sesztovica legkorábbi hamvasztásos temetkezései vélhetően a 9. század végére datálhatók.³⁵²

Alekszej Scsavelov és Alekszandr Fetyiszov újabb régészeti áttekintése alapján a 9. század végéig csupán a Volhov folyó és az Ilmeny-tó vidékén feltételezhető állandó skandináv lakosság, amelyben nők és férfiak is megtalálhatók voltak. A skandináv beszivárgás megfigyelhető még a Ladoga-tótól délkeletre eső területen, ahol egy sajátos finn–skandináv kultúra jött létre, illetve kisebb csoportjaik jelenléte feltételezhető Izborsz, Szarszkoje és Szuprutszkoje Gorogyiscse településeken. A Dnyeper felső folyása és a Dvina mentén elszórt skandináv jellegű leleteket találtak a 9. század első felétől. Ez vagy kereskedelmi (import) kapcsolat, vagy háborús cselekmények (hadizsákmány), vagy egyes skandináv csoportok mozgásának az eredménye. A Szerzők szerint mindháromról szó lehet. A skandinávok esetleg új kereskedelmi útvonalakat térképeztek fel. Délebbre is van néhány skandináv vonatkozású lelet, melyek feltételezhetően a 9. századra keltezhetők (Bicseva, Lisztvin). Ezek a tárgyak kereskedelmi úton kerülhettek ide a Dnyeper felső folyása mellől, így azok hordozói/közvetítői egészen a Dnyeper középső folyásáig ereszkedhettek. A 9. század végén még két helyen lehet valószínűséggel skandinávok felbukkanásával számolni. Ekkoriban kezdett kiépülni Kijevben a Podol nevű településrész (a legkorábbi dendrokronológiai adat: 887), de ez a terület csak a 10. század elején indult komolyabb fejlődésnek. A 10. század elejétől jöttek létre az elit kurgános-kamrás temetkezések, melyek fegyvereket, presztízsjavakat és skandináv emlékeket rejtettek. A 10. század első negyedében építették fel a legkorábbi erődítést a Sztarokijevszkaja hegyen. Az első két dirhemkincset a legfiatalabb érmék alapján 905/906-ra és 906/907-re datálták. A kijevi Podol kiépülésével egyidőben, a 9. század végén, 900 körül jött létre a megerősített kereskedelmi-kézműves település, Sesztovica, amelynek első lakói minden valószínűség szerint skandinávok voltak, de meg kell jegyezni, hogy ezen a helyen egyértelműen 9. századra datálható leletanyaguk nincs. Lehetséges, hogy Podol és Sesztovica jelenti a skandinávok első nagyobb arányú bejövetelét a Dnyeper középső vidékére. A Dnyeper felső folyása tehát a 9. században skandináv aktivitás színtere volt. A szerzők szerint a jelentős skandináv aktivitás-terjeszkedés idejét a 9. század utolsó negyede és a 10. század első negyede által határolt periódusra tehetjük [12. kép].³⁵³

---

³⁵² CALLMER 2000, 73–85.

³⁵³ SCSAVELOV–FETYISZOV 2017, 293–314.

Ha a Dzsajhání-hagyomány magyar–rusz viszonyról szóló adatát szó szerint vesszük és a hagyományosnak mondható értelmezésnek megfelelően az etelközi magyarokhoz kapcsoljuk, akkor földrajzi és kronológiai problémába ütközünk. A csekély számú írott forrás és a régészeti leletek kronológiai értelmezése is inkább afelé mutat, hogy a ruszok déli irányú terjeszkedése lassabb volt, de legalábbis a Dnyeper középső folyása mentén később vetették meg tartósan a lábukat, hoztak létre politikai alakulatot, mint azt a PVL alapján gondolni lehetne. Ennek ellenére az alábbiakban a szöveg helyi hagyományos értelmezéséből kiindulva igyekszem felvázolni és további próbára tenni forrásunkat. Kiindulópontként megállapítható, hogy a magyaroknak a Fekete-tengertől északra történt megjelenésüktől kezdve alkalmuk lehetett a Dnyeperen vagy egyéb közelükben lévő folyón közlekedő ruszokkal kapcsolatba kerülni.

Az érintkezések megélénkülése és egy esetleges ellenséges viszony kialakulása feltehetően összefügg a ruszok Fekete-tenger és Bizánc irányába tanúsított érdeklődésével. Nyitrai István fordítása, miszerint a magyarok a szlávok és a ruszok között vallási okok miatt folyik harc, vélhetően helytelen interpretáció.³⁵⁴ Két alapvető ok kínálkozik arra nézve, hogy a ruszok miért nyomultak be a Dnyeper völgyébe: a környékbeli törzsek megadóztatása és a kereskedelmi kapcsolatok építése.³⁵⁵ A DAI 9. fejezetéből jól kirajzolódik, hogy a ruszoknak és a Kijevben székelő fejedelmüknek két fő bevételi forrása a körülöttük élő törzsek adóztatásából és a Bizánccal folytatott kereskedelemről származott.³⁵⁶ Gardízi is említi a szlávok adóztatását.³⁵⁷ A muszlim források tulajdonképpen ugyanúgy jellemzik a ruszok és a szlávok viszonyát, mint ahogyan a magyar–szláv kapcsolatot. A ruszok hajókon közlekedve támadják a szlávokat, foglyokat ejtenek közülük, akiket azután eladnak rabszolgának. Jelentős különbség, hogy míg a magyarok a bizánciaknak adták el a foglyaikat, addig a ruszok a volgai bolgároknál és a kazároknál.³⁵⁸ A muszlim források szerint a magyarok gazdagsága éppen a kereskedelemnek volt köszönhető.³⁵⁹ A magyarok és a ruszok érdekei tehát a Dnyeper völgyében nehezen tűnnek összeegyeztethetőnek, kibékíthetőnek egymással. Az sem kizárt, hogy a Konstantinápolyt 860-ban megrázó rusz támadást követően a bizánci diplomácia esetleg tudatosan igyekezett a magyarokat mintegy pajzsként felhasználni a ruszokkal szemben, ahogy arról később a DAI-ban a besenyők kapcsán olvashatunk. Más esetekben van forrásunk arra, hogy a bizánciak

---

³⁵⁴ NYITRAI 1996, 74. Kritikájára lásd: ZIMONYI 2005, 232.

³⁵⁵ ANDROSHCHUK 2013, 117.

³⁵⁶ DAI 2003, 56–63.

³⁵⁷ NOT I. 161.

³⁵⁸ KMOŠKÓ I/1. 212; NOT I. 139.

³⁵⁹ ZIMONYI 2005, 247–250, 262.

megpróbálták felhasználni a magyarokat saját külpolitikai érdekeik mentén.³⁶⁰ Mindenesetre a bizánci diplomáciától a magyarok kaphattak rusz-ellenes impulzusokat.

A honfoglalás előtti időszakban az írott források és a régészeti leletek alapján talán a Dnyeper folyó felső folyásánál képzelhetünk el tartósabb rusz jelenlétet. E tekintetben érdekes egy 862/863-ban kelt oklevél bizonyos Ruzaramarcha helyneve és a 903 és 906 között kiadott raffelstetteni vámszabályzatban szereplő rusz kereskedőkről szóló adat, melyek arra utalhatnak, hogy az otthonuk valahol a Dnyeper mellett képzelhető el. A rusz kereskedők aligha voltak érdekeltek a magyarokkal szembeni fellépésben és ehhez vélhetően a kellő erő sem állt a rendelkezésükre, a magyarok számára azonban az árukkal megrakott rusz karavánok csábító célpontot jelenthettek. Rusz kereskedők a magyarok szállásterületén, vagy a magyarok érdekszférájába tartozó régióban is megjelenhettek. Figyelemreméltó, hogy a 10. század legelején keletkezett raffelstetteni vámszabályzat szerint a rusz kereskedők viasszal, rabszolgákkal és lovakkal kereskedtek a Duna mentén. Ha már egy évtizedes gyakorlatot látunk itt rögzítve, akkor felmerül a kérdés, hogy kiktől szereztek be a lovakat. Ez arra is ráirányíthatja a figyelmet, hogy a magyar–rusz kapcsolatok nem csupán az ellenségeskedésben merülhettek ki.

Ettől a szituációtól meg kell különböztetni azt a valószínűleg a 9. század második felében indult folyamatot, amikor a ruszok agresszív, politikai-katonai auktorokként léptek fel délen. Elképzelhetőnek tartom, hogy a ruszok eredendően nem a magyarokkal szemben léphettek fel támadólag, hanem olyan közösségek ellen, amelyek magyar érdekszférába tartozhattak, például a Kijev környékén élők is. Ez történhetett zsákmányszerzés céljából, de akár illeszkedhet ahhoz a törekvéshez, amely a helyi törzsek feletti rusz befolyás kiterjesztését, illetve a Bizánchoz való közeledést célozta. A magyarok ennek megfelelően le- lecsaphattak a hajókon érkező ruszokra. Az is érdekes kérdés, hogy a ruszok mely csoportjával kerülhettek kapcsolatba a magyarok. Font Márta szerint az Oleg vezette ruszokkal nem alakult ki konfliktus, mivel ők csak a honfoglalás után jelentek meg a térségben. A keleti szláv évkönyvek szerint nem az Oleg és Igor fémjelezte Rurikida vezetésű entitás volt az első rusz politikum Kijevben, hanem az Aszkold és Dir voltak vezette csoport. Ugyan e két személy létezését nem tudjuk más forrásból

---

³⁶⁰ A honfoglalás előtt egy bizonyos Nikétasz tárgyalta a magyarok vezetőivel, Árpáddal és Kusanésszal a bolgárok megtámadásáról: ÁMTBF 59; HKÍF 147. Maga a DAI is beszámol egy követségről Gabriel klerikus személyében, aki arra akarta rávenni a magyarokat, hogy foglalják vissza korábbi lakhelyeiket a besenyőktől, de a magyarok ezt visszautasították: ÁMTBF 36–37; HKÍF 113; DAI 2003, 56–57. A követjárás ideje bizonytalan. Ez a diplomáciai manőver talán a magyar honfoglalást követő geopolitikai helyzetet tükrözheti vissza, ahol a besenyők új szereplőknek számítottak a sakktáblán. Lehetséges volna, hogy a Gabriel-féle követség a honfoglalás előtti helyzet helyreállítását tűzte ki célul? A bizánci vezetés talán szerencsésebbnek találta, ha továbbra is az évtizedek óta ismert és kiismert magyarok élnek a birodalom számára geopolitikai szempontból oly érzékeny területen. A Gábrriel-féle követségre vö.: TÓTH 2016, 76–78, 365–366; TÓTH 2020, 158–159.

ellenőrizni, de még ha mondai alakokról is van szó, Aszkold és Dir története annyiban valóságot tükrözhet, hogy a Rurikokat megelőzően már törekedett egy rusz politikai szervezet déli irányba, s az is elképzelhető, hogy Oleg és Igor hatalomátvétele Kijevben különböző skandináv csoportok közötti rivalizálás eredménye volt. Lehet, hogy a magyarok nem a Rurikok által vezetett csoporttal kerültek összetűzésbe, de az sem zárható ki, hogy az ő embereik szintén megjelentek a magyarokhoz közel eső térségben. Nem lehetünk biztosak abban ugyanis, hogy miként emelkedtek fel a Rurikok, esetleg hol uralkodtak Kijev megszerzése előtt, mivel arról csupán a varégok behívásának, a Rurik-dinasztia számára előnyös és nyilván tendenciózus története áll rendelkezésre.

Magyarok és ruszok a Dzsajhání-hagyományban – néhány megjegyzés

A magyarok és ruszok közötti ellenséges viszony bizonytalan hitelű magyar forrásai mellett a Dzsajhání-hagyomány információja áll. Ez utóbbi forrása az általa leírt eseményekhez és jelenségekhez időben közel keletkezett, de nem problémamentes, kezdve azzal, hogy magát a Dzsajhání művét nem, csak későbbi szerzők tollából ismerjük. A problémát tovább bonyolítja, hogy a Dzsajhání-hagyomány elterjedt értelmezését, miszerint az a Fekete-tengertől északra élt magyarságra vonatkozik, legutóbb Sudár Balázs és B. Szabó János megkérdőjelezte, s szerintük az valójában egy 10. századi keleten maradt magyar töredékről szól. Ez vélhetően vitát generál majd a kutatásban, de e kérdés eldöntése aligha e dolgozat feladata. Itt csupán arra vállalkozok, hogy a magyar–rusz kapcsolatról szóló rövidke információ vizsgálatán keresztül tegyek néhány megjegyzést.

1. A Hudúd által elénk tárt általános földrajzi szituáció – ti. a magyaroktól északra és nyugatra egyaránt a ruszok országai találhatók – általánosságban inkább egy keleten maradt töredék esetében értelmezhető.
2. E keleti magyar töredék rekonstruált Volga–Oka–Szura folyók vidéki lakhelyének relatív közelségében, attól – a Hudúd állításával összhangban – északnyugatra a Volga–Oka, szűkebben a Volga–Kljazma folyók által közrefogott területen kimutatható egy olyan közösség, melynek régészeti emlékei erőteljes skandináv hatásról tanúskodnak és már a 9. században is létezett.
3. Thorir Jonsson Hraundal a ruszokat vizsgálta a muszlim forrásokban és arra a véleményre jutott, hogy azoknak nem sok köze van a Kijev központú Rusz alapítóihoz. A muszlim kútfők a ruszokat elsősorban jóval keletebbre, a Fekete- és Kaszpi-tenger, a Kaukázus és a Volga folyó kapcsán említik (Hraundal a „Volga-Kaszpi Rusz” terminust használja). Leírásuk alapján nem igazán tűnnek politikailag különösebben szervezettnek vagy ilyen

létrehozására törekvő közösségnek. Ehelyett egy kisebb, többnyire vándorló és különböző helyeken eltérő szerepekben (kereskedő, harcos vagy fosztogató) feltűnő csoportként jellemezhetők. Ebben a forráscsoportban jóval később mutatkoznak meg a nyugati, kijevi ruszok.³⁶¹ Hraundal ruszokat középpontba helyező vizsgálatának eredményei összhangban vannak Sudár és B. Szabó magyar-fókuszú kutatásainak következtetéseivel.

4. Álmos és Árpád etelközi magyarjai közelében nehéz egy olyan, a 9. századra, a magyar honfoglalás idejét akár évtizedekkel megelőző skandináv tárgyi kultúrájú népességet kimutatni, mint az a Hudúd alapján rekonstruált magyar csoport kapcsán lehetséges és ez az írott források esetében is problematikus, bár ki kell hangsúlyozni azok igen töredékes voltát.
5. A keleti magyarok Volgától nyugatra elnyúló rekonstruált szállásterületén tudomásom szerint eddig nem került elő magyarokkal kapcsolatba hozható releváns régészeti leletanyag, ellenben a magyarok jelenlétéről tanúskodó markáns 9. századi leletcsoportot azonosítottak a Fekete-tengertől északra (szubbotci-horizont).
6. A magyar–bizánci kereskedelmi kapcsolatról szóló információ a földrajzi közelség okán inkább illik a Fekete-tengertől északra élt magyarokra, emellett pedig a Bizánccal, valamint a szlávokkal való érintkezés a szubbotci-horizont leletanyagában is kimutatható. Érdekes jelenség, hogy míg a ruszok rabszolgakereskedelme a Volgához kapcsolódik, addig a magyarok Bizáncnak adták el ugyanezt az árucikket, noha erre keleten is nagy volt a kereslet.
7. A Fekete-tengertől északra élt magyarok is kapcsolatba kerülhettek a ruszokkal. Ez lehetett kereskedelmi, de lehetett ellenséges természetű is. A ruszok jelentős politikai tényezőként a 9. század végén (utolsó negyede?) jelenthettek egyre növekvő konkurenciát az etelközi magyarok számára. Egy olyan típusú ellenségeskedés időbeli keretei tehát, ahol a magyarok (immáron nagyfejedelemséggént) egy politikailag szervezettebb rusz csoporttal kerülhettek összetűzésbe, aligha nyúlhatott vissza mélyen a honfoglalást megelőző időszakba.
8. Úgy gondolom, hogy a Dzsajhání-hagyomány Sudár és B. Szabó nyújtotta értelmezésével egyszerűbben megmagyarázhatóvá válnak a magyar–rusz ellenségeskedéssel kapcsolatosan előjövő földrajzi (közelség) és kronológiai problémák.

A ruszok háborúja az ulicsok és a tivercek ellen – a magyar befolyás kérdése a Kárpát-medencétől keletre

Georgij Vernadszkij szerint Kijev magyar fennhatóság alatt állt, ahol a két skandináv vezér, Aszkold és Dir, Álmos fejedelem vazallusaiként uralkodtak. Oleg érkezése véget vetett ennek az állapotnak, de a magyar–rusz harcok a továbbiakban is folytatódtak az ulicsok és a tivercek

---

³⁶¹ HRAUNDAL 2014.

feletti uralomért. Vernadszkij mindezt a honfoglalás előtti időre datálta. Ehhez hasonló, de a 10. század első felére keltezett elképzeléssel állt elő Szvetlana Rjabceva és Roman Rabinovics. A két moldáv szakember elképzelése az, hogy a magyarok nagyjából egy évszázadon keresztül, a 9. század harmincas éveitől a 10. század harmincas éveinek közepéig meghatározó szerepet töltöttek be a Kárpátok és a Dnyeszter között elterülő vidék népeinek életében, kulturális és politikai értelemben egyaránt. A magyar befolyás a honfoglalást követően is kiterjedt egészen nagyjából a Dnyeszterig, melynek alapvető szerepe volt abban, hogy az ott élő ulicsok és tivercek nem kerültek a Kijevi Rusz fennhatósága alá, noha alávetésükre történt kísérlet a ruszok részéről. Ezt az elképzelést támogatják a régészeti emlékek, hiszem a magyarral szemben alig találni a térségben ruszokhoz köthető skandináv jellegű leletanyagot. A dunai bolgárok és Bizánc között 927-ben létrejött béke a hatalmi viszonyok átrendeződését hozta magával: a bolgárok és Bizánc közeledése mellett a magyarok és a ruszok kapcsolatai is rendeződtek, s utóbbiak együtt léptek fel katonailag Bizánc és a bolgárok ellen. A magyarok a 930-as években állhattak el az ulicsok és a tivercek támogatásától, amely lehetővé tette a ruszok számára az alávetésüket valamikor 934 és 940 között.³⁶²

Az ulicsokat és a tiverceket említő források a keleti szláv évkönyvek (PVL, NPL), a DAI és a Descriptio. Pontosabban fogalmazva: az ulicsok mindegyik forrásban szerepelnek, míg a tivercek csupán a PVL-ben. Konstantin Zuckerman úgy véli, hogy a két elnevezés valójában ugyanarra a csoportra vonatkozik.³⁶³ Mindenesetre az ulicsokat valóban könnyebb nyomon követni a forrásokban. Az évkönyvek nem ugyanazt a történetet adják elő róluk. A PVL szerint Oleg kijevi fejedelem 885-ben háborúzott a két törzzsel,³⁶⁴ míg az NPL úgy tudja, hogy Aszkold és Dir voltak azok, akik Kijevből kiindulva hadat vezettek az ulicsok és a drevljanok ellen a 854. évben.³⁶⁵ A tiverceket a PVL a 907. és 944. évi Bizánc elleni hadjárat résztvevői között is említi.³⁶⁶ Ezeknek a harcoknak a kimeneteléről azonban egy szó sem esik, nem említik, hogy megtörtént-e az ulicsok és a tivercek alávetése. Az NPL egyértelműen Igor uralkodásának idejére teszi az ulicsok meghódítását, melyet a 922. és a 940. évek alatt mesél el.³⁶⁷

Rjabceva és Rabinovics elképzelésében fontos helye van a magyarok és a ruszok közötti Bizánc-ellenes együttműködésnek. Ezzel Andrej Szaharov is számolt, amit a Bizánc ellen indított vállalkozásaik időbeli közelségére alapozott. A rusz–bizánci viszony a 930-as évek

---

³⁶² RJABCEVA–RABINOVICS 2007. Vernadszkij elméletére már Zimonyi István utalt: ZIMONYI 2005, 241. Türk Attila pedig Rjabceva és Rabinovics ezirányú elképzelését foglalta össze: TÜRK 2014, 22; TÜRK 2016, 84.

³⁶³ KAZANSZKIJ–CÜKERMAN 2017, 16–17.

³⁶⁴ PVL 1950, 20–21; PVL 2015, 34.

³⁶⁵ NPL 1950, 106; NOT I. 200.

³⁶⁶ PVL 1950, 23, 33; PVL 2015, 38–39, 50.

³⁶⁷ NPL 1950, 109–110.

közepén megromlott, s éppen 934-re esik a Bizánc elleni első magyar támadás ideje is. Igor kijevi nagyfejedelem 941-ben sikertelen támadást indított Konstantinápoly ellen. A 943–944-es rusz–bizánci konfliktus idején a magyarok is a birodalom területét pusztították. Ez a Bizánc- és bolgár-ellenes együttműködés a későbbiekben is folytatódott.³⁶⁸ A magyarok 934-ben támadták először a birodalom területét és egészen Konstantinápolyig nyomultak előre, sok foglyot ejtettek, de megfelelő ellentételezés fejében sikerült velük egyezsége jutni.³⁶⁹ Ehhez a támadáshoz szokás sorolni Maszúdí leírását. Eszerint a magyarok és a besenyők között háború tört ki egy mohamedán kereskedőt ért sérelem okán, ám egy W.l.n.d.r nevű bizánci határváros lakóinak ellenük intézett támadása miatt végül is összefogtak és közösen léptek fel Bizánccal szemben.³⁷⁰ Ha a két leírás ugyanarra az eseményre vonatkozik, akkor a 934. évi magyar betörés nehezen volna összekapcsolható a ruszokkal való együttműködéssel. Ez még inkább így van, ha B. Szabó és Sudár véleményét vesszük alapul, akik a magyar–besenyő szövetség győzelmét a Kaukázusba, Bizánc keleti határvidékére helyezik és nem a Kárpát-medencei magyarságra vonatkoztatják a híradást.³⁷¹ A Vita Basilii szerint a magyarok naponta pusztították Bizánc nyugati területeit. Mivel ezt a ruszok 941. évi támadásának leírása követi, elképzelhető, hogy a magyarok 934 és 941 között többször is indítottak támadást a birodalom ellen, még ha ezekről nem is állnak források rendelkezésre.³⁷² 941-ben egy magyar csapat sikertelenül próbált átkelni a Dunán a Balkán felé.³⁷³ 943-ban ismét betörték a magyarok Bizánc területére, de sikerült öt évre békét kötni velük.³⁷⁴ A magyarok és a ruszok Bizánc ellen vezetett támadásai tehát valóban mutatnak bizonyos időbeli egybeesést, de ez inkább tűnik esetlegesnek és nem következik belőle a magyarok és a ruszok közötti együttműködés. A két fél szövetségéről Szvjatoszlav kijevi nagyfejedelem 970 körüli balkáni hadjárata kapcsán van biztos információnk.

Meglehetősen bizonytalan az ulicsok (és a tivercek) ruszok általi meghódításának az ideje. Mivel a DAI 37. (besenyő) fejezetében az ulicsokkal azonosítható ultínok a Rusz adóköteles területei között szerepelnek,³⁷⁵ így megállapíthatjuk, hogy a DAI összeállításának idejéig (948–952) az alávetésüknek meg kellett történnie, illetve az is kijelenthető, hogy ez az információ a besenyő törzsek elhelyezkedése miatt a magyar honfoglalás után keletkezett. Az NPL-ben a

---

³⁶⁸ SZAHAROV 1986.

³⁶⁹ ÁMTBF 61; HKÍF 149–150.

³⁷⁰ HKÍF 53–56; KMOSKÓ I/2. 183–185.

³⁷¹ B. SZABÓ–SUDÁR 2022a.

³⁷² BALOGH 2011, 60.

³⁷³ ÁMTBF 28–29; HKÍF 138–139.

³⁷⁴ ÁMTBF 61–62; HKÍF 150.

³⁷⁵ DAI 2003, 168–169.

922. év alatti bejegyzés szerint Igor uralkodása kezdetén háborút indított az ulicsok és a drevljanok ellen. Az ulicsok behódoltak, az adójukat pedig átengedte Szvenyeld nevű hadvezérének. Egy Pereszecszen nevű település csak három évig tartó ostromot követően adta meg magát. Ezután az következik, hogy az ulicsok eredetileg a Dnyeper mellett laktak, s csupán később költöztek nyugatra a Bug és a Dnyeszter közé. Igornak sikerült legyőznie a drevljanokat és az ő adójukat is odaadta Szvenyeldnek, mire Igor druzsinája panaszkodni kezdett emiatt.³⁷⁶ A következő tizenhét év üresen áll, majd a 940. év alatt az olvasható, hogy az ulicsok Igor adófizetői lettek, Pereszecszen a kezére került és az adót odaadta Szvenyeldnek. A következő év újra üres, a 942. évnél pedig az áll, hogy Szvenyeld megkapta a drevljanok adóját. A következő két év újfent üresen áll, a 945. év alatt pedig Igor meggyilkolásának történetét olvashatjuk. A történet arról szól, hogy a drevljanok a túladóztatás miatt lemészárolták Igort druzsinája egy részével együtt.³⁷⁷ A 945. évi bejegyzés azért érdekes, mert látszólag ott kezdődik, ahol a 922. évi lezárul: Igor harcosai panaszkodnak a saját ellátásuk elégtelensége, valamint Szvenyeld és druzsinája gazdagsága miatt. Constantin Zuckerman úgy véli, hogy az évkönyv szerkesztője csupán ki akart nyújtani egy valójában jóval rövidebb történetet. Elfogadva Igor halála éveként 945-öt, a kronológiai kulcsot a 922. évnél szereplő történet adhatja meg. Pereszecszen három évig tartó ostroma Igor uralkodása elején kezdődött, így visszaszámolva Igor 941 és 945 között uralkodhatott. A 940. és 942. évi bejegyzések „hamisak”, hiszen azok a 922. évi történet egyes elemeinek az ismétlései.³⁷⁸

Az évkönyvek kronológiája a Rusz korai történetére vonatkozóan igen megbízhatatlan, de az ulicsok alávetését az NPL Igor és Szvenyeld működésének idejére teszi, így ez is szolgálhat kronológiai támpontul. Igor halálának 945-ös dátuma hitelesnek fogadható el. Uralkodásának két jól megfogható kronológiai „oszlopa” a 941. évi Konstantinápoly elleni támadás és a 944. évi rusz–bizánci szerződés.³⁷⁹ Ezek a 940-es évek első felére mutatnak, de ez nem jelenti azt, hogy korábban ne lehetett volna fejedelem. Az NPL szerint az ulicsok legyőzésére Igor önálló uralkodásának kezdetén és Szvenyeld hadvezérsége idején került sor. Szvenyeld az évkönyvek alapján időben egy Oleg utáni karakter a Rusz történetében és szerepük tekintetében is van kettejük között hasonlóság. Egy névtelen kazár zsidó levele arról számol be, hogy I. Rómanosz Lekapénosz császár (920–944) felfogadta HaLGü-t, Rusz királyát, a kazárok megtámadására. HaLGü vereséget szenvedett, s arra kényszerítették őt a kazárok, hogy támadja meg korábbi

---

³⁷⁶ NPL 1950, 109.

³⁷⁷ NPL 1950, 109–110.

³⁷⁸ ZUCKERMAN 1995, 259–270.

³⁷⁹ Liudprand a 941. évi akció vezetőjeként, „királyaként” Ingert, vagyis Igort nevezi meg: LIUDPRAND 2005, 460–461; NOT I. 28–29. A 944. évi szerződésre lásd: PVL 1950, 34–39; PVL 2015, 51–55.

megbízóját, Bizáncot. A ruszok tengeren vívtak harcot a bizánciakkal, de a görögtűzzel nem tudtak mit kezdeni. Mivel HaLGü szegényében nem akart hazatérni, így tovább hajóztak Perzsiába, ahol meghalt.³⁸⁰ Constantin Zuckerman arra a következtetésre jutott, hogy az itt szereplő HaLGü Oleggel azonos, aki részt vett 941-ben a Konstantinápoly elleni balul sikerült akcióban, s végül a Kaukázusban halt meg.³⁸¹ Alekszej Scsavelov szerint HaLGü és az évkönyvekben szereplő Oleg azonosítása nem egyértelmű, akár egy másik személy is lehetett. Példaként felhossa a 944. évben kötött rusz–bizánci szerződést, amelyben Igor nagyfejedelem unokaöccsét ugyancsak Igornak hívják. Scsavelov HaLGü működését vagy a 930-as évek elejére vagy a 940-es évek elejére teszi.³⁸² A Zuckerman által felsorakoztatott források között vannak érdekes párhuzamok, de számomra nem teljesen egyértelmű, hogy a névtelen kazár zsidó levelének története a 941-es támadás eseményeibe hogyan illeszkedik. A 911. évi rusz–bizánci szerződés Oleget nevezi fejedelemnek.³⁸³ Nem tudjuk, hogy Oleg ekkor milyen idős volt, de megkérdőjelezhető, hogy harminc évvel később is még életben volt. Mindenesetre, ha figyelembe vesszük, hogy a Rurikok felbukkanásának idejét az évkönyvek kronológiájánál későbbre érdemes tolni, akkor az is feltehető, hogy Oleg nem 912-ben vagy 922-ben – ahová azt az évkönyvek teszik –, hanem valamivel később hunyt el. Szvenyeld az évkönyvek alapján igen hosszú karriert tudhatott magáénak. Igor, Olga és Szvjatoszlav oldalán találkozunk vele, de még Jaropolk mellett is felbukkan egy rövid időre majd hirtelen eltűnik és egy Blud nevű vezérről hallunk. Ha ez igaz, akkor Szvenyeld még 972 után is élt, azaz túlélte Szvjatoszlavot. Ennek azonban ellentmondani látszik két bizánci forrás. Leó Diakonosz és Jóannész Szkülitész egyetértenek abban, hogy egy Szphengelosz nevű rusz vezér 971-ben Dorosztolon (ma Szilisztra, Bulgária) ostrománál elesett.³⁸⁴ Még ha 970 körül is halt meg, valószínűsíthető, hogy hadvezérségének ideje nem nyúlhatott vissza 940-nél sokkal korábbra. Igor és Szvenyeld

³⁸⁰ A névtelen kazár zsidó levelére lásd: HUNYADI 2001.

³⁸¹ A 941. évi hadjárat két jelentős összecsapásból állt. Júniusban a rusz flottát sikerült a görögtűz segítségével szétzilálni. Liudprand csupán ezt az első összecsapást írja le, s megjegyzi, hogy Igor hazatért: LIUDPRAND 2005, 460–461; NOT I. 28–29. A szeptemberi összecsapásról György barát krónikájának folytatója és az őt felhasználó Theophanész folytatója azt írja, hogy a júniusi vereség után a ruszok egy része a keleti partok, Kis-Ázsia felé hajózott és ott pusztított. Szeptemberben sikertelen kísérletet tettek a Trákia felé való áttörésre, azonban a bizánci flotta újabb vereséget mért rájuk, s az éjszaka folyamán elszöktek, de nem írja, hogy hova: SZÜMEÓN LOGOTHETÉSZ 2019, 247–249; NOT I. 103–105. Az ifjabb Szent Baszileiosz élete erre a második eseményre fókuszál, amely azt közli, hogy a Kis-Ázsiából menekülő ruszok nagy része valamilyen gyomorbetegségbe halt bele: IFJABB SZENT BASZILEIOSZ ÉLETE 2014, 313–321. Ibn Miskavajh beszámol egy 943/944-ben az azerbajdzsáni Barda városát ért rusz megszállásról. A ruszok kénytelenek voltak elhagyni a várost, miután valamely ottani gyümölcs elfogyasztása betegséget okozott soraikban. Zsákmánnyal megrakodva igyekeztek vissza hajóikhoz, miközben nemcsak a betegség, de az ellenség rajtaütései is tizedelték őket. Egy ilyen rajtaütés során halt meg a ruszok vezére, akiről azt is megjegyzi, hogy számárháton közlekedett. Az akció leírására lásd: IBN MISKAWAYH 1921, 67–74.

³⁸² SCSAVELOV 2017, 90–91.

³⁸³ PVL 1950, 25–29; PVL 2015, 41–44.

³⁸⁴ LEÓ DIAKONOSZ 2005, 189; JÓANNÉSZ SZKÜLITÉSZ 2011, 289.

megbecsülhető működési ideje nem zárja ki Rjabceva és Rabinovics elgondolását az ulicsok 935 és 940 közötti alávetéséről, de a rendelkezésre álló megbízhatóbb évszámok inkább a 940-es évek első felére mutatnak.

Az ulicsok feletti magyar fennhatóság kérdése kapcsán azt is figyelembe kell venni, hogy az NPL szerint eredetileg a Dnyeper folyó mentén laktak, s csak valamikor később költöztek nyugatra, a Bug és a Dnyeszter vidékére.³⁸⁵ A DAI 37. fejezete leírja a besenyő törzsek elhelyezkedését és azt is, hogy kikkel szomszédosak. Eszerint a besenyő Javdierdim nevű tartomány a Rusz „*adóköteles területeihez, az ultínokhoz, dervlenínekhez, lenzenínekhez és a többi szlávokhoz van közel*”.³⁸⁶ Mivel a Javiderdim törzset a Dnyeper folyótól nyugatra ábrázolja a DAI, így a 10. század közepéig az ulicsoknak nyugatra kellett költözniük és az is világos, hogy ekkor már a ruszok adófizetői voltak. A DAI ezen része Howard-Johnston szerint 900 körül keletkezett, de tartalmaz későbbi, VII. Konsztantínosz kori betoldásokat is, melyek a leírások naprakésszé tételét szolgálták. Scsavelov a 37. fejezetet VI. Leó korába helyezi.³⁸⁷ Szergej Kozlov ennél némileg későbbre, a 910–920-as évekre teszi a besenyőkről szóló adatgyűjtést.³⁸⁸ Melnyikova úgy véli, hogy a 37. fejezet ruszokról szóló részei a 10. század második negyedének állapotait tükrözik vissza. Emellett megjegyzi, hogy a tudósítás keletkezésének terminus post quem-je az ulicsok nyugatra költözése, alávetésüket 920 és 944/945 közé datálja.³⁸⁹ Feltételezem, hogy a ruszokról és az ulicsokról szóló adatok a besenyőkről szerzett információkkal azonos időben keletkeztek, mivel egymással összefüggenek, egymást feltételezik. Egyértelmű, hogy a 37. fejezet magán viseli a VII. Konsztantínosz kori szerkesztés nyomait. Erre utal mindjárt a fejezet elején található besenyő történet, mellyel kapcsolatban leírja, hogy miután az úzok és a kazárok elűzték őket, a magyarokra támadtak és az ő szállásaikat vették birtokukba, s ma is ott élnek immár ötvenöt esztendeje.

Meggondolandó, hogy az ulicsok elköltözése és adófizetővé tétele nem feltétlenül történt egy időben vagy egymással összefüggésben, ahogy arra az NPL alapján gondolni lehet. Ha az ulicsokat csak a 930-as évek második felében győzték le, amely kiváltotta elköltözésüket, akkor ezt megelőzően a magyar befolyás rájuk nézve jóval nehezebben volna elképzelhető a honfoglalás utáni évtizedekben, bár ettől az még kiterjedhetett a Dnyeszterig. Zuckerman szerint elképzelhető, hogy az áttelepülésükről szóló mondat egy betoldás, és az alávetésükkor

---

³⁸⁵ NPL 1950, 109.

³⁸⁶ DAI 2003, 168–169. (Moravcsik Gyula fordítása.)

³⁸⁷ SCSAVELOV 2017, 85.

³⁸⁸ KOZLOV 2012, 119.

³⁸⁹ MEL'NIKOVA 2016, 326–327.

már a Bug és a Dnyeszter folyók környékén éltek. Felmerült, hogy nyugatra vándorlásuk a magyar honfoglaláshoz, a besenyők katonai nyomásához, összességében tehát a 9–10. század fordulóján bekövetkezett geopolitikai átalakuláshoz kapcsolható.³⁹⁰ Áttelepedésük terminus ante quem-jét a 37. fejezet besenyő törzseiről és az utínokról szóló információ keletkezésének ideje adhatná meg. A DAI szerint a besenyők bolgár szövetségben elkövetett támadása váltotta ki a magyarok Kárpát-medencébe költözését, de nem biztos, hogy ez az áttelepülésükkel is együtt járt. A besenyők a 910-es évek bizánci–bolgár harcaitól kezdve tűnnek fel rendszeresen a bizánci forrásokban.³⁹¹ A 930 körül alkotó al-Isztahrí úgy tudja, hogy a besenyők nemrég vették birtokukba a Fekete-tengertől északra elterülő új szálláshelyüket,³⁹² bár a „nemrég” szubjektív módon értelmezhető. Mivel elképzelhető, hogy a besenyők átköltözése a magyarok egykori szállásterületére a 910-es évek előtt nem történt meg, így nem minden alap nélkül feltételezhető, hogy a DAI 37. fejezetének besenyőkről szóló adatai VI. Leó halála (912) után keletkeztek.

Az írott forrásokban nincs adat arra vonatkozóan, hogy a magyarok befolyása kiterjedt a Kárpátoktól keletre a honfoglalást követően, sem arra, hogy segítséget nyújtottak volna az ulicsoknak a ruszok ellen. Gáll Erwin rámutatott arra, hogy a régészeti leletanyag önmagában nem alkalmas egy politikai entitás kiterjedésének meghatározására, az könnyen félrevezető lehet. Súlyos módszertani probléma, ha a magyar vonatkozásokkal bíró temetkezéseket kontextusukból kiragadva, nem pedig saját régiójukban, saját környezetükben előkerült leletanyaggal összehasonlítva vizsgálják. Gáll véleménye szerint a magyar jellegű régészeti anyag ugyan utalhat magyar jelenlétre a térségben, de nem feltétlenül jelenti a Kárpát-medencei magyar politikai hatalom kisugárzását. Az esetleg a Kárpátoktól keletre élt magyarok más urak szolgálatába is szegődhettek. A térségre inkább a kulturális heterogenitás jellemző.³⁹³ Ehhez hozzátehető, hogy az ulicsok ruszokkal szembeni feltételezhető sikerességének oka saját erejük is lehetett. A *Descriptio* az Vnlizi nevű csoportról megjegyzi, hogy „nagyszámú nép” (*populus multus*).³⁹⁴ Érdekes, hogy ugyanez a jellemzés a PVL-ben is szerepel.³⁹⁵ A *Descriptio* és a PVL megjegyzése alapján az ulicsok ereje önmagában is számottevő lehetett.

A Kárpátok és a Dnyeszter közötti térséget a 10. században három jelentős erőter fogta körbe: a magyarok, a besenyők és a ruszok. Nem biztos, hogy a magyarok honfoglalásával

---

³⁹⁰ ZUCKERMAN 1995, 263; KAZANSZKIJ–CUKERMAN 2017, 32–33.

³⁹¹ KOZLOV 2012, 116–117.

³⁹² KMOSKÓ I/2. 18; HKÍF 49–50.

³⁹³ GÁLL 2019, 217–221.

³⁹⁴ VESZPRÉMY 1996, 159.

³⁹⁵ PVL 1950, 14; PVL 2015, 25.

keletkezett hatalmi vákuumot azonnal kitöltötték. A DAI 37. fejezete leírja Besenyőország és a környező népek közötti távolságokat, de ez alapján egy vertikálisan elnyúló, horizontálisan összeszűkülő szállásterület képe bontakozik ki. Míg a ruszoktól egynapi és a vélhetően a dunai bolgároktól fél napi, addig a kazároktól és az úzoktól öt, a magyaroktól pedig négynapi a távolság.³⁹⁶ A ruszok hiába vetették meg a lábukat délen, hatalmuk megerősítése és kitágítása egy folyamat eredménye volt. A DAI 9. fejezete szerint a ruszok adóbehajtói körutakra mentek a nekik adót fizetőkhez.³⁹⁷ Gardízi hasonlóról emlékezik meg: „*Közülik 100–200 [fő] mindig eljár a szlávokhoz, és erőszakkal elveszi az ellátásához szükséges [dolgokat], amíg ott tartózkodnak.*”³⁹⁸ Úgy tűnik, hogy a rusz-befolyás sokáig törekény lehetett és még a 10. század közepén is katasztrófába torkollhatott Igor meggyilkolásával. A 10. század során a ruszoknak sikerült megszilárdítani hatalmukat a térségben. A Rusz 10. század közepi megerősödésére utal al-Isztahri és az ő munkáját átdolgozó Ibn Haukal. Utóbbi a besenyőkkel kapcsolatban egyenesen úgy fogalmaz, hogy „*Ők a Rūsīya katonai ereje és szövetségesei.*”³⁹⁹ Pár évtizeddel később Szvjatoszlav már a Balkánon terjeszkedett, sőt székhelyét is az Al-Duna mellé kívánta áttenni.⁴⁰⁰ Amennyiben a magyar befolyás valóban kiterjedt a Dnyeszterig, az konfliktushoz vezethetett az erőszakosan terjeszkedő ruszokkal.

Türk Attila megjegyezte, hogy a magyar uralom kiterjedése a Dnyeszterig segíthetne annak megértésében, hogy a 10. század első felében miért lehetett a magyar törzsszövetség hatalmi központja a Felső-Tisza-vidéken.⁴⁰¹ Abból kiindulva, hogy a Kárpát-medencei magyarok aktív (fegyveres) külpolitikát folytattak nyugati és déli irányba, nehéz érvelni az ellen, hogy miért ne tettek volna ugyanígy kelet felé is. Az ulicsok Dnyeszter menti élőhelyére a magyar kulturális hatás kiterjedt a honfoglalás után, amely persze nem jelent automatikusan politikai befolyást is, de érv lehet mellette. Mindezek azonban csak közvetett bizonyítékoknak tekinthetők, Rjabceva és Rabinovics elméletét írott forrás közvetlenül – jelenleg – nem támasztja alá.

Összefoglalás – konklúzió

A magyar–rusz ellenséges viszony elsődleges forrása a Dzsajhání-hagyomány, ám ez igen rövid információ, amely önmagában nehéz feladattá teszi annak lehetséges hátterének felderítését. A rekonstrukció lehetőségeit alapvetően határozza meg, hogy a Dzsajhání-hagyomány magyar részletét a magyarság mely csoportjára és milyen idősíkra vonatkoztatjuk. A hagyományosnak

---

³⁹⁶ DAI 2003, 168–169.

³⁹⁷ DAI 2003, 62–63.

³⁹⁸ NOT I. 161.

³⁹⁹ Kmoskó I/2. 32, 60, 77, 80. (Kmoskó Mihály fordítása.)

⁴⁰⁰ PVL 1950, 47, 48; PVL 2015, 63, 65.

⁴⁰¹ TÜRK 2014, 22; TÜRK 2016, 84.

mondható nézet, amely a 870–880-as évek etelközi magyarságát látja benne, mellett legújabban Sudár Balázs és B. Szabó János egy 10. század eleji keleten maradt magyar csoportra vonatkoztatja az abban leírtakat. Mindkét lehetőséget a magyar–rusz kapcsolat vizsgálatán keresztül próbára téve kijelenthető, hogy Sudár és B. Szabó elképzelése mellett több érv szól, az általuk nyújtott értelmezési keretből kiindulva a Dzsajhání-hagyomány kérdéses részlete könnyebben magyarázható. Nyitott kérdések persze maradnak. Ilyen a magyarok kereskedelmi tevékenységére vonatkozó adat magyarázata, illetve a keleti magyarság régészeti emlékeinek kimutatása. Ez nem jelenti azt, hogy az etelközi magyarok kiírandók a magyar–rusz kapcsolatok kérdésköréből. A ruszok aktivitása éppen a magyar honfoglalást közvetlenül megelőző időszakban növekedhetett meg a Dnyeper felső és középső szakaszán, terjeszkedésük pedig ellentétes lehetett a magyarok ottani érdekeivel. Ehhez kapcsolódik a magyar honfoglalás utáni keleti magyar befolyás kérdése, melyet írott forrás közvetlen módon nem bizonyít, csak közvetett adatok mentén lehet véleményt alkotni róla. A magyarság Kelet-Európa meghatározó hatalmi centrumaként aktív külpolitikát folytatott a Kárpát-medencén kívül, így nem lehetetlen, hogy kelet felé ugyanezt tette, s csak a forrásadottságok miatt nem látunk rá. Ha ez így volt, akkor a magyar–rusz érdekek újfent ütközhettek a Kárpátok és a Dnyeszter közötti régióban a 10. század második negyedében.

Skandináv harcosok a Kárpát-medencében

Bevezetés

A skandinávok Kárpát-medencei jelenlétének a lehetősége igen régen megjelent már a magyar historiográfiában. Ehhez mindenképpen szükség volt arra, hogy egyes kutatók a rusz/orosz név mögött skandináv népességet lássanak, s elfogadják azon anonymusi híradás hitelességét, miszerint Álmos fejedelemhez csatlakozva részt vettek a honfoglalásban, majd Zolta fejedelem jelölte ki számukra a nyugati határ védelmét.⁴⁰² E két szempont figyelembe vételével ki is alakult a határvédő skandináv rusz/orosz harcosokról szóló elképzelés,⁴⁰³ melyhez szorosan kapcsolódik egy Magyar Királyságon belüli marchia Ruthenorum nevű területet említő 12. századi forrás.⁴⁰⁴

Györffy György azon magyar kutatók közé tartozik, akik a legtöbbet vizsgálták a magyar–skandináv kapcsolatok kérdéskörét, az általa vallott nézetek pedig nagy hatást gyakoroltak a későbbi kutatásra. Györffy több munkájában is foglalkozott skandináv harcosok magyarországi jelenlétével és egy egész nézetrendszert dolgozott ki a témát illetően. Nem csupán határvédelmi feladatokkal megbízott skandinávokkal számolt, hanem úgy vélte, hogy ők alkották Géza fejedelem és Szent István király testőrségét, fegyveres kíséretét is. Ez utóbbi tekintetében a neves medievista koncepciójának középpontjában nem az anonymusi híradás, hanem Szent Imre herceg Annales Hildesheimenses által említett dux Ruizorum titulusanak értelmezése áll. A skandinávok eltérő neveken szereplő rusz/orosz, varég és kölpény nevű csoportjait különböztette meg. Már Taksony fejedelem korától kezdve számolt kölpények betelepülésével, akiket a nyugati határ védelmére alkalmaztak. Később a ruszok és a varégek is megjelentek hazánkban. Részben ők – de a kölpények is ide sorolhatók – alkották Géza fejedelem és Szent István király testőrségét. Györffy érvelésében fontos helyet foglalt el az a vélemény, miszerint a „rusz” név „ajtónálló, testőr” jelentése az egész középkoron át kimutatható Magyarországon. Ennek alátámasztására későközépkori adatok mellett megemlíti egy mára elveszett 1326-os oklevelet, amely szerint Nagy- és Kisoroszi lakói azt tartották magukról, hogy Kálmán király ajtónállói voltak. Ezen a ponton válik különösen jelentőssé Imre herceg dux Ruizorum címének az értelmezése, amely Györffy szerint a ruszok vezére vagy hercege fordításban adható vissza magyarul. Úgy vélte, hogy ez a cím azonos volt a dux exercitus regis titulussal, amellyel az István-legenda szerint a király Imre halála után immár trónörökösnek jelölt Orseolo Pétert

---

⁴⁰² SRH I. 113–114.

⁴⁰³ SZABÓ 1869, 56.

⁴⁰⁴ CFH III. 2326.

ruházta fel. Az általuk vezetett szervezet – a királyi sereg – tehát azonos lehetett a királyi testőrséggel, amelynek az élén a mindenkori trónörökös állt. Ezt a testőrséget szervezetileg párhuzamba állította a rusz druzsinával, a bizánci császár testőrségével és Mieszko lengyel fejedelem fegyvereseivel. Elhelyezkedésük és szerepük meghatározására helyneveket is bevont a vizsgálatba. A harcosok mozgására, lehetséges útvonalára is kitért. Egyrészt a Ruszból érkezhettek hozzánk, mivel a besenyők veszélyeztették a Dnyeper-víziutat, ennél fogva a biztonságosnak vélt Magyarországon keresztül közlekedtek Bizánc felé, amely lehetőséget adott magyar szolgálatba állításukra. Felvetette, hogy harcosok Magyarországról Bizáncba, de akár fordítva is, áttelepülhettek. Imre herceg állítólagos bizánci feleségével is érkezhettek ruszok hazánkba, akik az István halálát követő trónharcok előtt az özvegy hercegnővel együtt hazatértek a birodalomba. A testőrség etnikai összetétele Szent István király halála után megváltozott, mivel Orseolo Péter idejében olaszokkal egészült ki.⁴⁰⁵ Bár Györffy hipotézisei többeknél elfogadásra találtak,⁴⁰⁶ Kristó Gyula, illetve legújabban Katona Csete, kritikával illette azokat.⁴⁰⁷

A ruszok és a Közép-Duna-medence kapcsolata

Határozott jelek mutatnak arra, hogy a ruszok már jóval a magyar honfoglalást megelőzően kereskedelmi kapcsolatokat alakítottak ki Nyugat-Európával, karavánjaik pedig rendszeresen látogatták a Közép-Duna vidékét. A raffenstetteni vámszabályzatot valamikor 903 és 906 között adta ki IV. (Gyermek) Lajos frank király (899–911). A rendelet olyan szlávokat említ, „*akik kereskedés céljából érkeznek a rugoktól vagy a bohemektől*” a Duna partjához.⁴⁰⁸ Az itt említett rugok hovatartozása kérdéses, felmerült az egykor (5. században) itt élt rugokkal, csehekkel, szlávokkal való azonosítás lehetősége, de a kutatók többsége ruszoknak tekinti őket.⁴⁰⁹ Ez utóbbi azonosítás mellett szóló fontos szempont, hogy a ruszok többször felbukkannak rugi néven a forrásokban.⁴¹⁰ Helynevek is a ruszok itteni tevékenységéről árulkodhatnak. Német Lajos frank király (840–876) 862/863-ban kelt oklevelében megerősítette a nieder-altaichi kolostor birtokszerzeményeit, melyeket még Nagy Károly adományozott a kolostornak a bajorok keleti határvidékén. Az oklevél megemlíti egy bizonyos Ruzaramarcha nevű helyet is,

⁴⁰⁵ Györffy György e kérdésről alkotott nézeteire lásd: GYÖRFFY 1958, 574–580; GYÖRFFY 1959, 85–91; GYÖRFFY 1977, 84, 108, 195, 313–314, 339, 375, 379, 513; GYÖRFFY 1984, 708, 712, 742–743, 749–750, 825, 832.

⁴⁰⁶ PASUTO 1968, 51; KRISTÓ 1974, 54–55; SZÉKELY 1975, 9–11; MAKK 1996, 44; NÉGYESI 1999, 95; FODOR 2001, 24–25.

⁴⁰⁷ KRISTÓ 1983; KATONA 2017; KATONA 2018, 816–819; KATONA 2019, 166–173.

⁴⁰⁸ A forráshely magyar fordítására lásd: NOT I. 23–24.

⁴⁰⁹ POLGÁR 2019, 113–115. Szenthe Gergely a Frank Birodalom helyi, határmenti népességét látja bennük: SZENTHE 2007, 19–21.

⁴¹⁰ A rugi–rusz nevek kapcsolatára lásd: NAZARENKO 2001, 45–48; ANYISIMOV–ROGOZSIN 2019.

melynek első tagja (Ruzara-) a rusz névvel hozható összefüggésbe. A név második tagja (-marcha) igen elterjedt forma, amely egy többé-kevésbé meghatározott határokkal rendelkező területen élő falusi közösséget vagy annak központját jelöli. A. V. Nazarenko felhívja a figyelmet arra, hogy ez nem jelent okvetlenül rusz népességet, mivel a helynévadásnak a terület rusz kereskedőkkel fennállott sajátos kapcsolata is alapul szolgálhatott. Ruzaramarcha talán a Dunától délre, az Ennstől keletre a mai Neustadt közelébe lokalizálható.⁴¹¹ Régészeti leletek az északi Sztaraja Ladogával mutatnak kapcsolatot. Wladislaw Duczko úgy véli, hogy a só volt az az árucikk, amely a rusz kereskedőket Sztaraja Ladogából Közép-Európába vonzotta.⁴¹² Elképzelhető, hogy a Duna völgyével fennálló kereskedelmi összeköttetés ütőere a Dnyeper felső folyásának vidékén is áthaladt.

Az itt tárgyalt tágabb térség a 10–11. századi magyar történelem szempontjából sem közömbös, hiszen annak tekintélyes része a honfoglalást követően magyar érdekszférába került. A Magyar Nagyfejedelemség nyugati határa nagyjából Géza fejedelem koráig az Enns folyónál húzódott. Ez a határ a bajor terjeszkedéssel fokozatosan keleti irányba tolódott el.⁴¹³ Jó példa erre II. Ottó német-római császár 979-ben kelt oklevele, amely úgy utal az újonnan bajor telepésekkel benépesített területre az Erlauf folyó közelében (az Enns folyótól keletre), mint amely „*egykor az avaroké [magyaroké – K. M.] volt*”. Ugyanez az oklevél említi valahol az Ybbs folyó közelében (az Enns és az Erlauf folyók között) egy hegyet, melyet szlávul Ruznicnak hívtak (*in montem qui dicitur Sclauanice Rûznic*).⁴¹⁴

Géza fejedelem és Szent István király testőrsége

Géza nagyfejedelem testőrségéről semmit sem árulnak el az írott források. Amennyiben volt testőrségük, ami mégiscsak sejthető, akkor annak lehetséges előzményeit a honfoglaló magyaroknál, analógiáit pedig a magyarsággal rokon műveltségű népeknél kell keresnünk. Fia, Szent István testőrségére azonban konkrét utalás történik a 14. századi krónikakompozícióban. Az akkor még fejedelem István két németet, Hontot és Pázmányt jelölte ki testi épségének védelmére (*...ad custodiam corporalis salutis sue duos principes Hunt et Paznan constituit*).⁴¹⁵ Feltételezhető, hogy a szöveget nem szó szerint kell érteni a tekintetben, hogy nem egyedül, hanem egy testőrcsapat élén védelmezték a fiatal Istvánt. Érdeemes hangsúlyozni, hogy Hont és Pázmány megbízatásáról a Koppány ellen megvívott csata kontextusában történik említés, így

⁴¹¹ NAZARENKO 2001, 14–16, 105–106; FRANKLIN–SHEPARD 1996 [2013], 88–90.

⁴¹² DUCZKO 2004, 74–78; FRANKLIN–SHEPARD 1996 [2013], 89.

⁴¹³ GOMBOS 1911.

⁴¹⁴ ÁKÍF 30–32; II. OTTÓ LEVELE 1893, 231–232.

⁴¹⁵ SRH I. 313.

az is elképzelhető, hogy az csupán az összecsapás idejére vonatkozott. A Hartvik-féle István-legenda beszámol egy Szent István király ellen elkövetett merényletkísérletről. A legenda szerint a merénylet képes volt bejutni a király nyugvóhelyére, de meghátrált céljától.⁴¹⁶ Ez persze felveti a kérdést, hogy vajon örködött-e valaki ekkor a király mellett. A források tehát nem mutatkoznak informatívnak a testőrség intézményét illetően, de ennek ellenére sincs okunk kétségbe vonni, hogy valamilyen módon mégiscsak őrizhették Géza fejedelem és István király személyét.

Györffy Györgynek elég határozott körvonalakkal rendelkező elképzelése volt István király testőrségéről. A *dux Ruizorum* és a *dux exercitus regis* címeket, valamint a testőrséget és a királyi sereg intézményét azonosnak vélte, de Kristó Gyula meggyőzően érvelt amellett, hogy sem a két titulus, sem a két szervezet nem egyeztethető össze. A nagyobbik István-legendából kitűnik, hogy István király előbb nevezte ki Pétert seregének élére, minthogy örökösévé tette volna őt a hatalomban.⁴¹⁷ Ebből következően Péter már akkor *dux exercitus regis* lehetett (Kristó szerint akár 1026 óta), amikor Imre éppen a *dux Ruizorum* címet viselte. Ez arra is rávilágít, hogy a királyi sereg vezetése nem függött szorosan össze a trónörökös személyével. Kristó szervezetileg különválasztotta a testőrséget és a király seregét, hangsúlyozva azt, hogy előbbi csekély létszámú testület lehetett, s valószínűleg nem volt akkora jelentőségű, amely egy királyi herceget kívánt volna az élére.⁴¹⁸ Kristó véleményét támogatja a 14. századi krónikakompozíció, amely a Koppány elleni összecsapás alkalmával megkülönbözteti István testőreit és egész seregét Vencelinnel az élén (*Totius autem exercitus sui principem et ductorem Vencilium hospitem Alamanum genere prefecit*).⁴¹⁹

Györffy és Kristó egymásnak ellentmondó feltevései rámutatnak a kérdéskört körülengő szervezeti és terminológiai bizonytalanságra, melynek elsődleges oka alighanem – mint annyiszor – a forráshiány. Úgy vélem, hogy a csekély forrásbázisra támaszkodva igen nehéz nemcsak a korabeli katonai szervezetet rekonstruálni, hanem azon belül a testőrséget valahogy meghatározni. A testőrséggel a szakirodalomban (fegyveres) kíséret néven is találkozhatunk, azonban, hogy mi mindent lehet ez alatt érteni, ékes bizonyíték a testőrségről és a fegyveres kíséretről kialakult számos álláspont.⁴²⁰ Emellett az írott forrásokban szereplő kifejezéseket

---

⁴¹⁶ ÁLI 41.

⁴¹⁷ „Végre Isten irgalmából, a százszoros jutalom díjára érdemesen, láz vette le lábáról, s mikor már nem volt kétséges hamari halála, előszólította a püspököket és palotájának Krisztus nevét dicsőítő nagyjait; először megtárgyalta velük, hogy helyette a Velencében született Pétert, nővérének fiát választják királynak, akit már korábban magához hívatott, és seregének vezérévé nevezett ki...”: ÁLI 27. (Kurcz Ágnes fordítása.) Vö. SRH II. 392.

⁴¹⁸ KRISTÓ 1983, 198–202.

⁴¹⁹ SRH I. 313.

⁴²⁰ A különböző nézetekre lásd: BOROSY 1984.

sem egyszerű feladat tartalommal megtölteni. Ide tartozik az alább még részletesen elemzendő *dux Ruizorum* cím is. A kifejezés fordítása ugyan nem okoz különösebb gondot, mégis igen nehéz azt értelmezni.

Györffy szerint: „*Feltehető honfoglaláselőtti előzmények után Géza és István testőrsége ugyanolyan varég-orosz druzsina volt, mint Kievben és Bizáncban.*”⁴²¹ Ehhez később még a lengyel I. Mieszko fejedelem harcosairól szóló beszámolót is idekapcsolta.⁴²² A forráshiány miatt bár teljességgel indokolt analógiák keresése és bevonása a vizsgálatba, ez mégis nagy körültekintést igényel. Még az esetleges hasonlóságok ellenére sem szerencsés a bizánci császár testőrségét a keleti szláv–rusz druzsinával,⁴²³ vagy esetleg I. Mieszko fegyveres szervezetével⁴²⁴ azonosnak tekinteni, hiszen ezek más kulturális-történeti háttérben jöttek létre, s ezt a magyarok esetében sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Szent István király törvényei némi fényt vetnek az ezredforduló körüli hadakozók társadalmi rétegére. „*Azt akarjuk, hogy minden úrnak [senior – K. M.] saját vitéze [miles – K. M.] legyen, és senki ne beszélje rá őt arra, hogy régi urát elhagyja és hozzá menjen, ebből ugyanis*

---

⁴²¹ GYÖRFFY 1958, 580.

⁴²² GYÖRFFY 1977, 108; GYÖRFFY 1984, 742–743. A kelet-európai uralkodók szolgálatába szegődött skandináv harcosokra lásd: KATONA 2018.

⁴²³ Ahmed Ibn Fadlân egy követség tagjaként indult útnak 921-ben a volgai bolgárokhoz. Útibeszámolójában hosszan írt azokról a ruszokról, akikkel a Volga mellett találkoztak. Bár egy rusz előkelő temetése áll az elbeszélés középpontjában, röviden bemutatta a rusz uralkodó környezetét és hatalmi berendezkedésére is némi fényt vetett. Mint írja: „Rúsz királyának egyik szokása az, hogy a palotájában kísérete legbátrabb tagjai és megbízható emberei közül négyszázan vele vannak. Ők azok, akik vele együtt halnak és megöletik magukat érte. [...] Ez a négyszáz ember a király trónja alatt foglal helyet. [...] Van egy helyettese, aki irányítja a csapatokat, megütözik az ellenséggel és helyettesíti őt az alattvalók színe előtt.”: IBN FADLÂN 2007, 99–100. (Simon Róbert fordítása.) Érdekes példát nyújt a druzsina fogalmának rugalmasságára a PVL Jaroszlav és Msztjiszlav összecsapása kapcsán. Ferincz István a számunkra érdekes részletet a következőképpen fordította (kiemelés – K. M.): „Msztjiszlav még este felfegyverezte **harcosait**, és a szeverjanokat közvetlenül a varégokkal szemben sorakoztatta fel, maga pedig a **harcosaival** kétoldalt sorakozott fel.”: PVL 2015, 114. Az eredeti szöveg (kiemelés – K. M.): „Мъстиславъ же с вечера исполчивъ **дружину**, и постави сѣверъ в чело противу варягомъ, а сам ста с **дружиною своею** по крилома.”: PVL 1950, 100. Msztjiszlav seregének egészét (szeverjanok és „saját harcosok”), illetve a „saját harcosait” (szeverjanok nélkül) egyaránt a druzsina terminus jelöli. Ez már csak azért is érdekes, mivel a továbbiakban világossá válik, hogy a szeverjanok és a „saját harcosok” minőségileg nem számítottak egyenlőnek. Msztjiszlav csak azután avatkozott be a harcba, miután a szeverjanok és a varégok halomra öldösték egymást. A szeverjan és varég halottakkal borított csatamező láttára a történet lejegyzője a következőket adta Msztjiszlav szájába (kiemelés – K. M.): „Ki nem örül ennek? Íme, itt egy szeverján harcos, amott egy varég fekszik, az **én fegyvereim** pedig épségben vannak.”: PVL 2015, 114. Az eredeti szöveg (kiemelés – K. M.): „Кто сему не радъ? Се лежитъ сѣверянинъ, а се варягъ, а **дружина своя** цѣла.”: PVL 1950, 100. Ebben a példában tehát a druzsina egyrészt általánosabb „sereg”, illetve talán az Ibn Fadlân által felvázolt szűkebb „a fejedelem közelében tartózkodó állandó fegyveres csapat” jelentésben áll.

⁴²⁴ „Ami Mišqa országát illeti, ez a legnagyobb kiterjedésű országaik között; ételben, húsban, mézben és szántóföldekben rendkívül gazdag. Adószedése kereskedelmi súlymértékben történik; ez képezi emberei ellátását; minden hónapban minden egyes férfi meghatározott számú (pénzdarabot) kap belőlük. Van neki háromezer páncélosa; ezek katonák, akik közül száz annyit ér, mint tízszer száz másokból. Ezeknek az embereknek ruhát, lovakat, fegyvereket és mindent ad, amire szükségük van. Ha valamelyiküknek gyermeke születik, menten kiutaltatja ellátását, akár fiú, akár lány; ha felserdül és fiú, megházasítja s a lány apjának a hozományt kifizeti, ha lány, férjhez adja s a hozományt apjának fizeti ki.”: KMOŠKÓ I/2. 243–244. (Kmoskó Mihály fordítása.) Vö. NOT I. 155.

*veszekedés kezdődik.*⁴²⁵ Az István király kori miles (katona, harcos)-réteget sokan tárgyalták már.⁴²⁶ Itt csupán annyit emelnék ki, hogy a mileseknek bizonyosan volt egy olyan szabad jogállású rétege, amely akarata szerint valamely úr szolgálatába léphetett, átpártolhatott egy másik úrhoz, saját udvarháza volt, anyagi helyzetét tekintve pedig a társadalom középrétegének módosabb részét képezte. Eme szabad jogállású milesre vonatkozó törvénycikkkel mutat rokonságot a vendégek, jövevények, idegenek (hospites) szolgálatáról szóló cikkely: „*Ha valaki vendéget jóakarattal fogad be, és táplálását tisztességesen végzi, [a vendég] mindaddig, amíg szándéka szerint táplálják, ne hagyja el eltartóját, sem szállását ne tegye át más valakihez.*”⁴²⁷ Látható, hogy a hospes a szabad jogállású mileshez hasonlóan egyik úrtól egy másikhoz pártolhatott, még ha a törvényalkotók ezt nem is nézték jó szemmel. E hospesek között joggal sejthetők idegen eredetű harcosok is, akiknek katonai funkciójára István király Imre herceghez intézett Intelmei című művében utalást tesz és akiket hasznosságuk miatt a királyi méltóság hatodik helyén tart számon: „*minthogy különféle tájakról és országokból jönnek, ennek megfelelően különféle nyelveket, különféle ismereteket és fegyveres erőt hoznak magukkal, s mindezek díszére válnak a királyságnak, emelik az udvar tekintélyét, és elriasztják a külföldiek pökhendiségét.*”⁴²⁸ Géza fejedelem és István király testőrségéről tehát igen keveset mondhatunk, de az István kori forrásokból mégiscsak kirajzolódik, hogy nemcsak az uralkodó, hanem az ispánok és az urak (comites et seniores) is rendelkeztek saját katonasággal. Ezen harcosok között pedig idegen eredetűek is lehettek, akiknek az alkalmazását az Intelmek egyenesen kívánatosnak tartja.

Írott források a Kárpát-medencei skandináv jelenlét vizsgálatához

Az István király kori források alapján tehát okkal feltételezhető, hogy alkalmaztak idegen eredetű harcosokat Magyarországon. Ez azonban önmagában még nem elégséges skandináv eredetű harcosok Kárpát-medencei jelenlétének a bizonyításához, így feltétlenül szükséges megvizsgálni, milyen források vallhatnak itteni tartózkodásukról a 11. század elején.

Anonymus a 13. század elejéről visszatekintve két fontos információt közöl a 10. század első felében a Kárpát-medencében élő ruszokról. A honfoglalás idejére vonatkozóan említi, hogy: „*Az oroszok közül is sokan Álmos fejedelemhez csatlakoztak és vele jöttek Pannóniába. Utódaik*

⁴²⁵ ÁKÍF 62. (Kristó Gyula fordítása.) Vö. ZÁVODSZKY 1904, 148. xxiii.

⁴²⁶ Összefoglalóan lásd: BOROSY 1974. Továbbá: ZSOLDOS 2001; KRISTÓ 2003, 243–248.

⁴²⁷ ÁKÍF 62. (Kristó Gyula fordítása.) Vö. ZÁVODSZKY 1904, 148. xxiii.

⁴²⁸ ÁKÍF 135–136. (Bollók János fordítása.) Vö. ZÁVODSZKY 1904, 137.

a mai napig itt laknak szerte az országban.”⁴²⁹ Később, Árpád fejedelem fia, Zolta fejedelem kapcsán írja, hogy: „Zolta fejedelem pedig vitézei hazatérte után kijelölte Magyarország határait a görögök irányában Bazil kapujáig és Rácföldig, nyugatra a tengerig, Spalato városáig, a németek irányában Göncöl hídjáig. Ezen a vidéken bízta meg a nagyapja, Álmos fejedelem idején Pannóniába bevándorolt oroszokat, hogy várat építsenek. Erre a határra, a Mosoni mocsáron túlra telepítette le a besenyőket is, hogy védjék az országot, nehogy a jövőben a németek a rajtuk esett sérelem miatt dühöngve pusztítsanak a magyar határon.”⁴³⁰ Érdeemes aláhúzni, hogy Anonymus a ruszok két csoportjáról ad hírt: a szerte az országban élőkről és a nyugati határra telepítettekről. Az utóbbi esetében a besenyőkkel együtt említi őket, mint határvédő segédnépet.

Mint Anonymus annyi adatával kapcsolatban, itt is kételyek merülhetnek fel bennünk. A magyar hagyomány egy része Álmost tekinti a magyarok első fejedelmének,⁴³¹ de ettől független, valószínűleg hiteles, az eseményekkel korabeli bizánci követjelentés szerint (amely György barát krónikájának folytatásában maradt ránk) a honfoglalást közvetlenül megelőző időben Árpád és Kurszán töltötték be a legfőbb vezetői pozíciókat.⁴³² A Dzsajhání-hagyomány fentebb tárgyalt és a közelmúltban megjelent, mondhatni a meggyökeresedett állásponttól eltérő értelmezése ellenére sem zárható ki, sőt inkább valószínű, hogy az etelközi magyarok („Árpád magyarjai”) kapcsolatba kerültek a ruszokkal, akiknek 9. század végi tevékenysége ellentétben állhatott a magyarok ottani hatalmi pozícióival. Ebből kiindulva akár el is képzelhető, hogy fogolyként vagy rabszolgaként hozhattak belőlük az új hazába.

Anonymus Zolta fejedelemségére, pontosabban a 955-ös augsburgi vereséget követő időkre helyezte a ruszok határvédelmi szerepének kijelölését a nyugati határvidéken. Zolta uralkodási idejét nem ismerjük, ha uralkodott egyáltalán. Ennek annyiban nincs itt jelentősége, hogy a DAI alapján 950 körül Árpád egyetlen fia sem volt már életben, és Jutocsa fia, Falicsi volt a fejedelem (arkhón),⁴³³ ennél fogva Zolta 955-öt követően nem telepíthette le őket a nyugati

---

⁴²⁹ ANONYMUS 2004, 17. (Veszprémy László fordítása.) „Similiter etiam multi de Ruthenis Almo duci adherentes. secum in Pannoniam venerunt. Quorum posteritas usque in hodiernum diem per diversa loca in Hungaria habitat.”: SRH I. 47.

⁴³⁰ ANONYMUS 2004, 48. (Veszprémy László fordítása.) „Dux vero Zolta post reversionem militum suorum fixit metas regni Hungarie ex parte Grecorum usque ad portam Wacil et usque ad portam terram Racy. Ab occidente usque ad mare, ubi est Spaletina civitas, et ex parte Theotonicorum usque ad pontem Guncil et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce avo suo in Pannoniam venerant, et in eodem confinio ultra lutum Musun collocavit etiam Bissenos non paucos habitare pro defensione regni sui, ut ne aliquando in posterum furibundi Theotonicus propter iniuriam sibi illatam fines Hungarorum devastare possent.”: SRH I. 113–114.

⁴³¹ A források ellentmondásossága a kutatásban vitát generált arról, hogy Álmos vagy Árpád volt-e a magyarok első fejedelme. A vitára lásd: SZABADOS 2011, 62–90; TÓTH 2016, 201–214.

⁴³² ÁMTBF 59.

⁴³³ DAI 2003, 178–179.

határra. A szakirodalomban elterjedt nézet szerint ekkor Taksony volt a fejedelem, de hozzá kell tenni, hogy a 10. századi magyar fejedelmek személyének és uralkodási idejének a meghatározása a források részbeni hiánya, részbeni ellentmondásossága miatt igen nehéz feladat.⁴³⁴ A nyugati határvidéken letelepített ruszok – Anonymus logikájában – valószínűleg Oroszvár településsel hozhatók összefüggésbe. Úgy gondolom, hogy P. mesternek nem sok fogalma lehetett arról, vajon mikor érkeztek ruszok hazánkba. Anonymus hiányos ismereteire utalhat az, hogy jóformán minden, az ő idejében élt magyarországi ruszt egyedül ettől az Álmossal együtt bejött csoporttól származtatott, azaz nem számolt a valószínűsíthetően több hullámban történt bejövételükkel. Az Álmoshoz való csatlakozásuk logikus magyarázat lehetett arra, hogy miként jelölhette ki később számukra Zolta a nyugati határ védelmét és miért éltek még Anonymus korában is szerte az országban. A kérdéses szöveghely megítélését megnehezíti az a körülmény, hogy a német fenyegetéssel szemben a nyugati határvidéken letelepített ruszok története beleillik a 955-öt követő magyar–német viszonyról alkotott képbe, s valóban létezik azon a vidéken Oroszvár nevű település.

Hermann Korner lübecki domonkos szerzetes *Chronica Novella* című kései, 15. századi műve szerint már a Kárpát-medencében is normannokkal találkoztak eleink. A 902. év alatt a következőket olvashatjuk: „*A magyarok, akik értesültek Arnulf császár haláláról, Vincent Speculumja szerint, miután nagy sereget gyűjtöttek, a normannok népét – melyet az ő segítségükkel támogatott Arnulf magának alávetett – megtámadták, városaikat maguknak követelték, és a várakat, valamint a bajorok határait kezdték pusztítani. Váraikat lerombolták és az egyházakat felperzselték, a férfiakat és nőket legyilkolták, s hogy még inkább féljenek, a legyilkoltak vérért megitták.*”⁴³⁵ Korner Beauvais-i Vincét jelölte meg forrásául, hibásan, de nemcsak ez a probléma.⁴³⁶ A kérdéses szöveghely más, párhuzamosnak tekinthető szövegekkel való összehasonlításából világossá válik, hogy szövegromlással állunk szemben, s ott, ahol normannokról olvashatunk, valójában morvákról van szó.⁴³⁷

---

⁴³⁴ A 10. századi magyar nagyfejedelmekre lásd: TÓTH 2016, 499–513.

⁴³⁵ „Ungari audita morte Arnulfi imperatoris, secundum Vincentium in Speculo, collecto exercitu magno, gentem Normannorum, quam auxilio eorum fultus Arnulfus sibi subdiderat, invaserunt, et eorum sibi civitates vendicaverunt et castra, Bavarorumque fines vastare coeperunt, castella eorum deiecerunt et ecclesias combusserint hominesque utriusque sexus iugulaverunt, et ut magis timerentur, occisorum sanguinem potaverunt.”: CFH II. 1152–1153.

⁴³⁶ ALBRECHT 2014, 60.

⁴³⁷ „Primo namque mortis huius gnatique sui ordinationis anno permagno collecto exercitu Maravanorum gentem, quam virtutis eorum amminiculo rex Arnulfus subdiderat, sibi vendicant; Bagoariorum etiam fines occupant, castra diruunt, ecclesias igne consumunt, populos iugulant, et ut magis magisque timeantur, interfectorum sese sanguine potant.”: LIUDPRAND 1915, 36–37. „A. D. 900. Arnulfus imperator obiit, moxque eodem anno Ungari morte illius audita collecto permagno exercitu Moravianorum gentem, quam illorum auxilio Arnulfus imperator sibi subdiderat, invadunt sibi vendicant. Baioariorum quoque fines occupant, castella diruunt, aecclesias igni

A Nibelung-ének 22. kalandjában a germán Krimhild Attila (Etzel) hun király országába érkezik, ahol különböző etnikumokkal találkozik. Az ezt megörökítő részlet Szász Károly fordításában: „*Sok tarkabarka népet, minden nemzetbelit, / Láthatni ott az úton, hogy arra közelit. / Dalják, pogány s keresztyén, csoporttal szállnak ám, / A bájolót fogadni, sorban egymás után. // Orosz s görög levente egy a mást sarkalá; / Vágtatva jó nyomukban a lengyel és oláh; / Zömök serény lovon sok iramlík és üget, / Hordozva mind sajátos fegyver- s öltönyjüket. // Kiew tájékiról jött bozontos raj lovag; / A szilaj besenyők. Hejh, hogy megiramlanak, / Futtokban madarakra lődözve nyilaik’, Feszés húrról a vessző csak úgy levillanik.*”⁴³⁸ A Nibelung-ének általánosan elfogadott nézet szerint valamikor 1200 körül keletkezett.⁴³⁹ A hőseposzban – illetve annak minket leginkább érdeklő második részében – mondai és történeti elemek keverednek egymással. Hóman Bálint úgy vélte, hogy a műben a 10–11. századi magyar történet egyes elemei tükröződnek vissza.⁴⁴⁰ Simon V. Péter szerint emellett későbbi események és történelmi jelenségek is hathattak a Nibelung-ének alakulására.⁴⁴¹ Témánk szempontjából a legfontosabb kérdés az, hogy melyik korszakra vonatkozik a ruszok említése a hun (magyar) udvarban. Még ha Géza fejedelem és István király kori állapotok emlékei ki is mutathatók a hőseposzban, korántsem bizonyos, hogy ugyanezt a korszakot tükrözi vissza a ruszok említése. Más történelmi korszak magyar valóságából is meríthetett az eposz szerzője. Valószínűbbnek tartom, hogy a népnévlista (rusz, görög, lengyel, oláh, besenyő) egyes elemei nem külön-külön kerültek bele a formálódó műbe, hanem egyidőben, így egyetlen korszak realitásait tükrözik vissza. Kétségtelen, hogy a legtöbb problémát a Szász Károly által oláhként (románként) visszaadott vlach név értelmezése okozza, ugyanis nemcsak a mai románok őseit jelölték vele Nyugaton, hanem Itália lakóit is. Mügeln Henrik krónikája a Géza fejedelem és Szent István idején beköltözött népek között említi a Wolachen népet.⁴⁴² Ezzel szinte azonos lista található a 14. századi krónikakompozícióban, ahol a Wolachen helyén a Latini szerepel.⁴⁴³ Ugyanakkor a románok őseinek tekinthető vlachok magyar forrásokban éppen a Nibelung-ének keletkezése körüli időkből adathatók először mint katonai segédnép.⁴⁴⁴ A fennálló bizonytalanságok miatt a Nibelung-ének adatát nem

---

consumunt, populos iugulant, et ut magis magisque timeantur, interfectorum sese sanguine potant.”: ANNALES GRADICENSES 1861, 645.

⁴³⁸ NIBELUNG-ÉNEK 2017, 192. (Szász Károly fordítása.)

⁴³⁹ SIMON 1978, 277.

⁴⁴⁰ HÓMAN 1923.

⁴⁴¹ SIMON 1978, 297–300, 305–325.

⁴⁴² BOBA 2005, 32–34.

⁴⁴³ SRH I. 303.

⁴⁴⁴ VESZPRÉMY 2015, 153–154; KRISTÓ 2003a, 191–192.

tartom megbízhatónak a ruszok jelenlétének bizonyítására Géza fejedelem és Szent István udvarában.

A magyar krónikák számos idegen népesség hazánkba költözéséről adnak hírt Géza fejedelem, Szent István és a többi királyok idejében, azonban feltűnő, hogy ezek között ruszokat nem említenek.⁴⁴⁵ Ez annál érdekesebb, mivel a 13. és 14. századra már mindenképpen realitás volt Anonymus azon megjegyzése, hogy ruszok szerte az országban élnek.

Marchia Ruthenorum és confinium Rutenie

A Konrád salzburgi érsek életéről írt munka egy bizonyos marchia Ruthenorum nevű területet említ Magyarországon. A forrás szerint Konrád érsek követe a magyarok által foglyul ejtettek kiszabadítására és a békét helyreállítandó a királlyal kívánt találkozni. A követ azonban csak Felicián esztergomi érsekkel (c.1125/28–1139)⁴⁴⁶ tudott tárgyalni, mivel a király akkor éppen a marchia Ruthenorum területén tartózkodott.⁴⁴⁷

Kristó Gyula elképzelhetőnek tartotta, hogy a marchia Ruthenorum a nyugati határvidéken feküdt.⁴⁴⁸ Bonkáló Sándor véleménye szerint a követjárásra 1131-ben került sor, s az ekkor regnáló magyar király, II. Béla (1131–1141), seregével éppen Halics határánál tartózkodott. Bonkáló úgy vélte, hogy a német krónikás gondolkodása szerint a marchia Ruthenorum nem orosz lakosokra utal, hanem arra, hogy azt az orosz területekkel szemben szervezték.⁴⁴⁹ Font Márta szintén a Kijevi Russzal határos magyar határvidékre helyezte a területet, a követ érkezését pedig 1127-re datálta. II. István magyar király (1116–1131) a Rusz belharcában Vlagyimirko Volodarevics mellé állt, megsegítésének esetére pedig a halicsi–magyar határvidéken várakozott seregével, de nem avatkozott be.⁴⁵⁰ A két vélemény eltér az esemény idejét illetően, de abban egyeznek, hogy mindkettő Magyarország északkeleti határvidékére lokalizálja a kérdéses területet. Ettől igen eltérő véleményt képvisel A. V. Nazarenko, aki Spalatoi Tamás munkájának egy részletére hívta fel a figyelmet: „*Pannónia részein Ruténia határában [in confinio Rutenie – K. M.] egy igen kiváló templomot épített [Diocletianus császár – K. M.] porfírból, amely egészen mostanig – jóllehet rom – mégis nagy látványosságnak bizonyul a csodálkozó áthaladók számára, miként az a négy megkoronázott történetében*

---

⁴⁴⁵ SRH I. 192, 303–304.

⁴⁴⁶ ZSOLDOS 2011, 80.

⁴⁴⁷ CFH III. 2326.

⁴⁴⁸ KRISTÓ 1983, 203–204.

⁴⁴⁹ BONKÁLO 1940, 51–53.

⁴⁵⁰ FONT 2005, 152–154.

olvasható.”⁴⁵¹ Nazarenko véleménye szerint az itt szereplő *confinium Rutenie* nevű hely azonos a Konrád érsek életírásában található *marchia Ruthenorum*-mal.⁴⁵²

Az idézett részlet a Diocletianus római császár korában történt keresztényüldözések kapcsán szerepel. Nazarenko nézete szerint a *confinium Rutenie* kifejezésben Spalatoí Tamás ruszokra gondolt, de nem a Rusz lakóira.⁴⁵³ Az idézett szöveget a császár római építkezései előzik meg, és a *Servia seu Rasia*, azaz Szerbiában Dioclea (Duklja, ma a montenegrói Podgoricához közel), majd Salona (Dalmácia) építésének említései követik. Ebbe a kontextusba azonban nem igazán illeszkedik a *confinium Rutenie* helyszín, amennyiben azt Magyarország északkeleti határvidékére tesszük. Ennek ellentmond az is, hogy Spalatoí Tamás pontosan tudta, hogy a Kárpátokban húzódott a magyar–rusz határ.⁴⁵⁴ A szövegből nyilvánvaló, hogy Spalatoí Tamás számára a négy pannóniai kőfaragó (négy megkoronázott) történetének és a templomépítésnek a helyszíne szorosan összefonódott a *confinium Rutenie* elhelyezkedésével. A legendában a császár a pannóniai bányákat és az ott zajló építkezéseket látogatta meg. Magát a templomot – amire Spalatoí Tamás is utalt – az ún. Kővér-hegyen (*Mons Pinguis*) építették, de ennek a hegynek az azonosítása kérdéses. Megoldásként felmerült a Fruška-Gora hegység⁴⁵⁵ és a Baranya megyei Harsány-hegység is.⁴⁵⁶ Nagy Levente szerint a legendában szereplő helyszín prototípusa a Dráva bal partján elterülő Poetovióba (ma a szlovéniai Ptuj) helyezhető.⁴⁵⁷ A legenda cselekményében a kőfaragók kivégzését követően a császár Sirmiumba (ma a szerbiai Száva-szentdemeter) távozott. Nagy úgy gondolja, hogy Sirmium említésének egyetlen funkciója érzékeltetni azt, hogy a bányák és a templom a várostól nem messze voltak.⁴⁵⁸ Nazarenko véleményéhez csatlakozva magam is úgy látom, hogy a Spalatoí Tamás munkájában szereplő *confinium Rutenie* nevű helyet semmiképpen sem lehet az északkeleti Kárpátokba helyezni, hanem valahova az ország déli-délnyugati részén kell azt feltételezni.

De vajon ez a hely azonosítható-e a *marchia Ruthenorum*-mal, mint azt Nazarenko tette? Mielőtt erre rátérnék, először is néhány megjegyzés Kristó feltevéséről. Úgy gondolom, hogy a *marchia Ruthenorum* nem lehetett a nyugati határvidéken, hiszen a követ éppen abból az irányból érkezett Esztergomba, így nehéz megmagyarázni, hogy miért nem tudott találkozni a

---

⁴⁵¹ „In Pannonie partibus in confinio Rutenie quoddam construxit edificium ex lapidibus porfireticis satis excellens, quod adhuc, licet dirutum, magnum tamen inde transeuntibus admirationis spectaculum prestat, sicut legitur in ystoria quatuor coronatorum.”: SPALATOÍ TAMÁS 2006, 20.

⁴⁵² NAZARENKO 1978, 305–306.

⁴⁵³ NAZARENKO 1978, 304.

⁴⁵⁴ „Vix tandem rex his pulsatus clamoribus comovit se et abiit ad extrema sui regni venitque ad montes, qui sunt inter Ruteniam et Hungariam et usque ad confinia Polonorum...”: SPALATOÍ TAMÁS 2006, 256.

⁴⁵⁵ NAZARENKO 1978, 305–306.

⁴⁵⁶ SIMONYI 1959, 96.

⁴⁵⁷ NAGY 2012, 133–134.

⁴⁵⁸ NAGY 2012, 128.

magyar királlyal egy ilyen fontos diplomáciai ügyben. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy az uralkodó igen messze tartózkodott Esztergomtól és a nyugati határvidéktől egyaránt. Nazarenko a *confinium Rutenie*-t nagyjából a Dráva és a Száva közé lokalizálta. Ezt támogatandó megjegyzi, hogy 1127-ben az osztrák követ érkezésekor a magyarok Bizánc ellen készülődtek és II. István maga is a déli határszakaszon tartózkodott a rusz marchiában.⁴⁵⁹ Ez Ióánnész Kinnamosz alapján lehetséges, de ezen elhúzódó hadműveletek egy részében nem tudott részt venni, mivel valamikor betegsége miatt az „*ország belsejében orvosi kezelés alatt állt*”.⁴⁶⁰ Azt gondolom, hogy a *marchia Ruthenorum* nevű területet az északkeleti Kárpátokban feltételezhetjük és úgy kell értelmezni, hogy az a „ruszok felé eső határvidék”. A *confinium Rutenie* Spalatoi Tamás értelmezésében valahol a királyság déli-délnyugati részén keresendő, de ennek a vélelemnek az oka és – amennyiben annak valós alapja van – a területnek az eredete homályba vész. A ruszok Géza fejedelem és Szent István kori jelenlétének igazolására való felhasználásuk nehézségét azonban nem a lokalizációjukkal kapcsolatos probléma jelenti, hanem az írott forrásokban való előfordulásuk kései mivolta és a népességük etnikai háttere körüli bizonytalanság.

Településnevek mint történeti források

Györffy településneveket is felhasznált elképzelésének kidolgozásakor, melyeket orosz, varég és kölpény csoportokkal hozott összefüggésbe.⁴⁶¹ Ahhoz, hogy ezeket az adatokat – a fentebb bemutatott két földrajzi területhez hasonlóan – kellő biztonsággal használhassuk fel, az általuk jelölt településeknek alapvetően két kritériumnak kellene megfelelniük egyidőben: (1.) a településnév fejezze ki az ott élő népesség etnikai hovatartozását, illetve (2.) az adott település bizonyíthatóan létezzen Géza fejedelem, de legalább Szent István király korától kezdve. A helynevek forrásbázisa túlnyomórészt az okleveles anyagra épül, amely ugyan igen gazdagnak mondható, de a 11. századból, azon belül is Szent István király uralkodásának idejéből rendkívül kevés maradt az utókorra. Ennek oka nem csupán a legkorábbi réteg nagyobb mértékű pusztulásában keresendő, hanem felróható az oklevéladás gyakorlatában bekövetkezett változásoknak is. A kancellária és a hiteleshelyek létrehozása az oklevelek számának jelentős gyarapodását eredményezte a 12. század végétől.⁴⁶²

---

⁴⁵⁹ NAZARENKO 1978, 306.

⁴⁶⁰ ÁMTBF 196. (Moravcsik Gyula fordítása.)

⁴⁶¹ További szakirodalommal: GYÖRFFY 1958, 574, 577–578; GYÖRFFY 1977, 513; GYÖRFFY 1984, 708; ÁMTF I. 126, 464–465, 546, 649; ÁMTF III. 365–366; ÁMTF IV. 169–71, 282, 687–688; RÁCZ 2011, 51, 134–145.

⁴⁶² HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018, 23–24.

Mivel a 10–11. század forrásszegény időszaknak tekinthető, Kniezsa István kidolgozta a magyar településnevek tipológiai rendszerét. Ennek lényege, hogy az egyes településnév-típusokhoz kormeghatározó érték társítható. A településnév létrejötte és az első ránk maradt okleveles említése korántsem eshet egybe, de Kniezsa tipológiájával mégis lehetővé válna, hogy egyes helynevek létrejöttének korát meghatározzuk. Ezt alapul véve a szóba jöhető településnevek jó részéről valóban feltételezhető lenne, hogy igen korai keletkezésűek. Kniezsa elméletével szemben korábban is megfogalmaztak kritikákat, a legújabb szakirodalom pedig egyenesen tagadja a helynevek kormeghatározó értékét, helyette azok divatjáról beszél, de Kniezsának abban igaza lehetett, hogy a helynévtípusok mutatnak bizonyos kronológiai rétegzettséget.⁴⁶³ Kijelenthető, hogy az okleveles anyagra támaszkodva képtelenség minden kétséget kizáróan megmondani, hogy egy 13. században említett település (a ránk maradt első említés ideje esetleges) létezett-e két-három évszázaddal korábban is.

Amennyiben ez lehetséges is volna, úgy egy másik módszertani nehézséggel kerülünk szembe: a helynévadás indítékával. Még ha tudnánk is adatolni például „orosz” nevű települést a 10. század végéről vagy a 11. század elejéről, az nem jelenti mintegy automatikusan azt, hogy nevét az ott élt orosz etnikumú lakosságról kapta. Mint arra Kristó Gyula felhívta a figyelmet, a lakosok etnikai háttere csak egy a helynévadás számos lehetséges indítéka között.⁴⁶⁴ Györffy két „varég” nevű települést említett: Warang (1138/1329), mai Várong, illetve az elpusztult Warung~Warang (1193).⁴⁶⁵ Előbbi település a dömösi prépostság adománylevelében (1138/1329) szerepel, de ugyanez a név ugyanebben a dokumentumban egy ecseri szolga személyneveként is előfordul.⁴⁶⁶ Az is elképzelhető, hogy az említett települések ilyen nevű emberekről nyerték nevüket. Ugyanakkor érdekes kérdés, hogy ha ezek az alakok valóban a „varég” névvel állnak összefüggésben, akkor mi lehet a személynévi vagy a nem személynévi használat hátterében. E módszertani problémák fényében mindenesetre nem szerencsés a létezésüket a 11. század elejére visszavetíteni és varég népelemet feltételezni bennük. Arra is van példa, amikor a helynév egyáltalán nem utal az ott lakók etnikumára. Ilyen Taszár esete, ahol besenyők éltek (11. század), vagy Šid, az oroszok faluja (14. század).⁴⁶⁷

Kis- és Nagyoroszi sajátos csoportot képeznek, mivel keletkezésük körülményeiről is fennmaradt információ, ezek azonban későbbi időszakra mutatnak, amelyről később bővebben

---

⁴⁶³ HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018, 183–185.

⁴⁶⁴ KRISTÓ 1983, 193.

⁴⁶⁵ GYÖRFFY 1958, 577.

⁴⁶⁶ Az oklevél szövegét közli: SZABÓ 1936, 132. Magyar fordítására lásd: LEDERER 1964, 184–193; ÍF (1116–1205) 29–48.

⁴⁶⁷ KRISTÓ 1983, 194.

lesz szó. Anonymus szerint Zolta fejedelem a Göncöl hídjánál (*ad pontem Guncil*), vagyis a Lajta folyónál jelölte ki a 955-ös augsburgi vereséget követően az ország nyugati határát, amely vidékre ruszokat telepített várépítés céljából (*in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis*).⁴⁶⁸ Béla király nótáriusa alighanem Oroszvár (ma a szlovákai Rusovce) településre gondolt, melynek létrejöttét ezáltal a 10. század közepére tehetnénk (Zolta ekkor már nem élt). Bóna István elfogadta azt, hogy ide oroszokat/varégokat telepítettek, de úgy véli, nem sok dolguk volt az építéssel, hiszen Oroszvár nem előzmény nélküli. Eredetileg a későrómai Gerulata castellum volt itt, benne egy lakótoronnyal, amely még a 10–11. században is állt.⁴⁶⁹ A probléma újfent az, hogy a település első ránk maradt okleveles említése kései, 1208-ból való,⁴⁷⁰ amely igen közel áll egyébként a geszta keletkezési korához. Oroszvár esetének megítélését megnehezíti az a körülmény, hogy Anonymus indoklása – ti. a német veszély miatt kellett odatelepíteni őket – teljes mértékben beleillik a 955 utáni magyar–német határon bekövetkezett történeti helyzetről alkotott képbe. A német nyomás következtében a magyar határ fokozatosan keletebbre tolódott, így logikus lépésnek tűnik annak megerősítése, akár idegen népelemekkel (a geszta besenyőket is említ itt).

Meg kell említeni Györffy azon gondolatát, miszerint a talán Oroszvárral azonosítható *Kervellen(burg) neve a Gerulatum germán változata (Gervell~Kervell), vagy esetleg a ruszok közé sorolható „*magyar kölpény nevének a germán kylfing felel meg; s ez esetben kerfell(en) népetimológiás német többes számú alak is számba vehető.*”⁴⁷¹ Ez már a kölpények témája felé visz bennünket, mellyel alább foglalkozok részletesen. A problémát bonyolítja, hogy különböző munkákban más-más számú településnevet kötöttek össze a kölpényekkel.⁴⁷² Benkő Loránd vizsgálat alá vette ezeket a helyneveket, melyek jó részéről kimutatta, hogy azoknak semmi köze nincs a kölpény névhez.⁴⁷³ Azonban nem vizsgálta az összes lehetőséget. Györffy szerint ide tartoznak Alsó-Ausztriában, a Traisen folyó keleti oldalán Kulping és Árva megyében Kolbin (ma Kubin) települések is.⁴⁷⁴ Magam – Benkő korábbi vizsgálatának tanulságai alapján – erős fenntartásokkal kezelem ezeket az adatokat és szükségesnek vélem, hogy alaposabb nyelvészeti vizsgálat alá vegyék őket annak kiderítésére, valóban felhasználhatók-e a kölpénykérdés tisztázására.

⁴⁶⁸ SRH I. 113.

⁴⁶⁹ BÓNA 1998, 26–27.

⁴⁷⁰ ÁMTF IV. 169.

⁴⁷¹ ÁMTF IV. 169–170.

⁴⁷² KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973, 21; GYÖRFFY 1958, 577–578; GYÖRFFY 1977, 84; GYÖRFFY 1984, 708; ÁMTF IV. 169–170; RÁCZ 2011, 51.

⁴⁷³ BENKŐ 1999, 27–28.

⁴⁷⁴ GYÖRFFY 1977, 84; GYÖRFFY 1984, 708.

Kölpények – egy skandináv eredetű katonai segédnép a Kárpát-medencében?

A kölpény-kérdés viszonylag jól lehatárolható problémakört jelent mégsem lehet azt teljesen kiszakítani a Györffy-féle elméletrendszer kereteiből, mivel annak szerves részét képezi. A kölpények nála az egyfajta gyűjtőfogalomként értelmezhető ruszok közé tartoznak. Anonymus nyomán határvédelmi feladatot rekonstruált számukra (Oroszvár), másrészt úgy gondolta, hogy ők alkották Géza fejedelem és Szent István király testőrségét, fegyveres kíséretét. Györffy a kölpényekben a legkorábban, Taksony fejedelemsége idején hazánkba költözött skandináv eredetű csoportot vélte felfedezni, akiket azzal a népességgel azonosított, amely a skandináv forrásokban Kylfingar (a továbbiakban: kylfingr), az ókeletiszláv kútőkben колбѣги (a továbbiakban: kolbjag), Bizáncban pedig Κουλίγγοι (a továbbiakban: kulping) nevek alatt jelenik meg.

Emlékeztetni kell arra, hogy a skandináv eredetet valló elmélet melletti másik – és régebbi – feltevés besenyőket lát a kölpényekben. Az egyszer külbejnek, máskor pedig külpejnek olvasott Κουλπέη Szurukülbej (Συρουχάλπειη) formában is előforduló besenyő törzs-, illetve tartománynév a DAI 37. fejezetében bukkan fel, amelyről azt tudatja, hogy három másik besenyő törzsszel vagy tartománnyal együtt a Dnyeper folyón túl – attól keletre – helyezkedett el, Úzia, Kazária, Alánia és Kherszón irányába.⁴⁷⁵ Az a nézet is megjelent, miszerint a Κουλπέη összefüggésben áll egy 1075-ben keletkezett és a bizánci hadseregben szolgálatot teljesítő etnikumokat felsoroló dokumentum Κουλίγγοι adatával. A kölpények tehát ezen információk alapján az egykor a Dnyepertől keletre élt besenyő törzsszel volnának összekapcsolhatók, akik bizánci szolgálatban kulping néven ismertek.⁴⁷⁶ Kezdetben Györffy is elfogadta a besenyőkkel való azonosítás gondolatát,⁴⁷⁷ később azonban határozottan kiállt skandináv eredetük mellett.

A Kölpény személynévként egyedülálló a középkori magyar névanyagban.⁴⁷⁸ Őróla egyedül Anonymus gestája emlékezik meg a Salán vezér elleni harcok leírását követően a 41. fejezetben mint Botond vezér apjáról, aki részt vett a honfoglalás harcaiban. A Salán feletti győzelem és a szeri tanácskozás után a gesta a következőt adja elő: *„Ezután pedig Árpád fejedelem és előkelői továbbindultak innen, s az útjukba eső népet hódoltatván Titelig jutottak. Ezt elhagyva, Szalánkemén révjéig haladtak, és a Tisza és Duna közének egész népességét igájuk alá hajtották. Innen a Bodrog vidékére értek, és a Vajas vize mellett táboroztak le. Ehelyütt a fejedelem Lél apjának, Tasnak, valamint nagybátyjának, Botond apjának, Kölpénynek nagy*

---

⁴⁷⁵ DAI 2003, 166–169.

⁴⁷⁶ Vö. NÉMETH 1922, 5; PAIS 1928, 174–175; KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973, 21; TÓTH 1988, 469.

⁴⁷⁷ GYÖRFFY 1940, 441.

⁴⁷⁸ FEHÉRTÓI 2004, 228.

földet adott a rajta lakozókkal együtt.”⁴⁷⁹ A kontextus alapján valamiféle katonai vezető képe sejlik fel, aki rokonságban áll Tas vezérrel. Mindössze ennyi az, ami kiderül róla, további sorsáról hallgat a Névtelen gestaíró és csupán fia, Botond vezér közelebbi meghatározása miatt kerül elő még a neve. A kölpény nevet kapcsolatba hozták III. Béla király székesfehérvári johanniták számára 1193-ban kiállított oklevelében szereplő silua Culpen, vagyis Culpen erdő helynévvel. Az oklevél a még III. Béla király édesanyja, Eufroszina királyné által nekik nyújtott birtokadományt erősítette és toldotta meg további javakkal.⁴⁸⁰ A terület lokalizálására több kísérlet történt, de Benkő Loránd alapos elemzésében meggyőzően érvelt amellett, hogy a silua Culpen – s voltaképpen az Anonymusnál olvasható birtokadományozás – helyszíne „a Tolna–Szekszárd menti Duna-szakasz éppen átellenben levő, balparti részén: a régi Fejér megye és Bodrog megye érintkező területén, a Duna és a Vajas felső szakasza közt, Fajsz körzetében feküdt.”⁴⁸¹ További helyneveket is összefüggésbe hoztak a kölpény névvel, melyek jó részéről Benkő azt a véleményt fogalmazta meg, hogy azoknak semmi közük nincs hozzá. Egyedül az erdélyi Mezőkölpény és a Szerém megyei Kupinovo esetében tett kivételt.⁴⁸² Nem vizsgálta azonban az összes lehetőséget, mint például a fentebb említett Oroszvár esetét.

A kylfingr, kolbjag és kulping neveken feltűnő csoportokra vonatkozóan skandináv, ókeletiszláv és bizánci források állnak rendelkezésre, melyek mind keletkezési idejükben, mind jellegükben igen különbözőek. A kutatásban alapvetően egyetértés uralkodik a tekintetben, hogy e három név egy és ugyanazon népesség megnevezésére szolgál, így ettől a gyakorlattól nem fogok eltérni az alábbiakban, miként nem tért el attól Györffy sem. Ez azt a célt szolgálja, hogy az így keletkezett forráscsoport segítségével általános képet alkossunk a Györffy és mások által skandinávként meghatározott közösségről, s azt ütköztessük majd a kölpény-teória elemeivel. A kylfingekkel, kolbjagokkal és kulpingokkal kapcsolatos kérdések létezésük kronológiai kereteire, lakóhelyük lokalizálására vonatkoznak. A két leginkább fontos probléma azonban, hogy milyen etnikumhoz tartoztak és miképpen léphettek kapcsolatba a magyarokkal.

Ha a leírt események időrendjét vesszük alapul, akkor a kylfingek legkorábbi megjelenése a 13. század első felében keletkezett Egils sagában található. A saga magyarul is elérhető Bernáth István fordításában, aki a kylfingr elnevezést csúdként adta vissza: „*Thórólf aztán, ahogy továbbvonult az erdős vidéken keletnek, hírére vette, hogy csúdok [Kylfingar – K. M.] jártak arra, kelet felől jöttek, adót is szedtek, sőt ki is raboltak lappokat. Thórólf ekkor szétküldött*

⁴⁷⁹ ANONYMUS 2004, 36. (Veszprémy László fordítása.); SRH I. 85.

⁴⁸⁰ ÁKO 93–96.

⁴⁸¹ A lokalizációs kísérletekkel együtt lásd: BENKŐ 1999.

⁴⁸² BENKŐ 1999, 27–28.

néhány lappot, hogy kémleljék ki a csúdok útját, majd pedig maga is nyomukba eredt. Egy lapp településen rá is akadt harmincukra, és mind egy szálig lemészárolták őket, egyikük sem bírt elmenekülni. Utóbb még tizenöt-húsz más csúddal is esett találkozásuk. Összességében mintegy száz csúdot megöltek, és mérhetetlen nagy vagyont harácsoltak össze.”⁴⁸³ A saga idézett részlete Thórólfr Kveldúlfssonról szól, aki (Széphajjú) Haraldr norvég király (c.870–930) embereként igazgatta az uralkodó birtokait Hálogalandon (Észak-Norvégia) és engedélyt kapott a lappok (Finnar) közötti kereskedésre és adószedésre is. E számunkra érdekes részlet is éppen egy ilyen kereskedelmi és adószedő körúton történeteket meséli el.⁴⁸⁴ Amennyiben a történet időrendjéből indulunk ki, úgy a kylfíngek itteni feltűnése a 9. század végére tehető, mivel a Hafsrfrjord-i csatát követően járunk, bár ennek az összecsapásnak az ideje vitatott. de az nagyjából a 9. század utolsó negyedére datálható.⁴⁸⁵ Kérdés azonban, hogy az Egils saga a kylfíngek kapcsán valóban a 9–10. század fordulójáról vagy a saga keletkezési idejéről ad-e hiteles képet. Az 1264 és 1265 között írt Hákonar saga gamla Hákonarsonar elmesél egy történetet a Hákon Hákonarson norvég király és Alekszandr Nyevszkij fejedelem közötti 13. század közepén történt követjárásról. Ez a munka sajátos a királyságak csoportjában, mivel az általa leírt eseményekhez időben igen közel keletkezett és szerzője a királyi kancellária anyagát is használhatta, így a kutatás megbízható forrásként kezeli. A tárgyalások középpontjában a norvég adószedők karéliaiak elleni támadásai álltak, akik akkor a ruszoknak fizettek adót. Tatjana Dzsakszon nézete szerint a norvég támadások már fél évszázaddal korábban elkezdődhettek és az Egils sagában voltaképpen a norvég–rusz konfliktus tükröződik vissza.⁴⁸⁶ Ebből az következik, hogy az Egils saga alapján bizonytalan a kylfíngek legkorábbi feltűnését a 9–10. század fordulójára keltezni.

Másik kútforrás, melyen elindulhatunk a kolbjagok első konkrétabban datálható feltűnésének keresésében, a Russzkaja Pravda néven ismert törvénygyűjtemény. A számos másolatban fennmaradt Russzkaja Pravda szövegeinek egy rövidebb (a továbbiakban: Rövid Pravda) és egy bővített (a továbbiakban: Bővített Pravda) változata különböztethető meg. Emellett a kutatás egy ún. rövidített verziót is ismer, amely a Bővített Pravda lerövidítéséből jött létre. A Rövid Pravdán belül is elkülöníthető két rész: Jaroszlav Pravdája vagy Legrégibb Pravda, illetve a Jaroszlavicsok Pravdája. A Jaroszlav név a bölcs jelzővel illetett kijevi nagyfejedelemre (1019–1054), a Jaroszlavicsok megnevezés pedig az ő fiaira utal. Két legkorábbi szövege az NPL két

⁴⁸³ EGILS SAGA 2015, 35. (Bernáth István fordítása.); EGILS SAGA 2003, 13.

⁴⁸⁴ EGILS SAGA 2015, 32; EGILS SAGA 2003, 11.

⁴⁸⁵ KRAG 2003, 186–187.

⁴⁸⁶ A Hákonar saga gamla Hákonarsonar releváns részletének idézésével lásd: JACKSON 2004, 87–89.

15. század közepén írt kéziratába illesztve maradt ránk. Témánk szempontjából a Rövid Pravda bír különös jelentőséggel, nem csupán azért, mert említi a varjagokat és a kolbjagokat, hanem a lehetséges keletkezési körülményeiből fakadóan is. A PVL szerint Jaroszlav még novgorodi fejedelemként évi kétezer grivnát fizetett adóként apjának, Vlagyimir kijevi nagyfejedelemnek, azonban 1014-ben megtagadta ennek átadását. Erre válaszul Vlagyimir hadjáratra készült Novgorod ellen, ezt kivédendő pedig Jaroszlav varjag harcosokat fogadott fel. Vlagyimirt súlyos betegsége megakadályozta a megtorlásban és hamarosan meg is halt (1015. július 15.). Trónját egyik fia, Szvjatopolk foglalta el, aki a PVL elbeszélése szerint hozzálátott fivérei megöletéséhez. Eközben Jaroszlav komoly belső válsággal nézett szembe Novgorodban, mivel a dühös novgorodiak fellázadtak és lemészárolták a varjag zsoldosokat, akik korábban erőszakosan viselkedtek a helyi lakossággal szemben. Jaroszlav kivégeztette a felkelésben résztvevőket, mikor hírt kapott hűgától, Predszlavától, Szvjatopolk ténykedéséről. Jaroszlav kellemetlen helyzetben találta magát, hiszen feszült légkör alakult ki a novgorodiak és közöttük, mégis sikerült megszereznie a támogatásukat a Szvjatopolk elleni harchoz. Jaroszlav és Szvjatopolk Ljubecsnél ütközött meg 1016-ban. A csatából Jaroszlav került ki győztesen és megszerezte a kijevi trónt.⁴⁸⁷ A PVL és az NPL eddig a pontig lényegében ugyanazt meséli el, de ezt követően az NPL szerint Jaroszlav megjutalmazta harcosait, valamint pravdát és usztávot adott a novgorodiak számára.⁴⁸⁸ Ezt követi a Rövid Pravda szövege az 1016. év eseményeihez illesztve.⁴⁸⁹ Elterjedt nézet, hogy a Rövid Pravda azon részének, melyet Jaroszlav Pravdájának hívnak, de legalábbis az alapvetően személyek közötti konfliktusokra koncentráló első tíz vagy tizenegy cikkely létrejötte a novgorodiak és a varjagok közötti konfliktusban gyökerezik. Ha ez így van, akkor a varjagokat és a kolbjagokat említő két cikkely is 1016 körül keletkezhetett.⁴⁹⁰ Úgy tűnik, hogy a kolbjagok a 11. század legelején már létező csoportként bukkannak fel, s feltételezhető, hogy ez az állapot visszanyúlik a 10. századra is, de hogy meddig, azt nem tudjuk megmondani.

A lokalizáció tekintetében az Egils saga is elejt némi információmorzsát. Thórolfr és csapata keletnek indultak a lappokhoz adószedés végett, majd még keletebbre mentek, ahol a kylfíngek adóztatásáról és rablásáról értesültek, akikről a saga azt közli, hogy oda kelet felől érkeztek.

---

⁴⁸⁷ PVL 1950, 88–96; PVL 2015, 103–110; NPL 1950, 168–175.

⁴⁸⁸ NPL 1950, 175–176. „Jaroszlav bevonult Kijevbe, és felült az atyja, Vologyimir trónjára. Tüstént megjutalmazta hadinépét: a sztarosztákat [fejenként] 10 grivnával, a szmerdekét egy-egy grivnával, a novgorodiakat 10 grivnával, mindnyájukat. [Aztán] hazaengedte valamennyiüket. Miután pravdát adott nekik és egy írott szabályzatot, hozzájuk fordult: »Ezen oklevéllel menjete [utatokra]! Ahogy leírtam nektek, úgy tartsátok be!«” NOT I. 205–206. (Szili Sándor fordítása.)

⁴⁸⁹ NPL 1950, 176–180.

⁴⁹⁰ FELDBRUGGE 2018, 101–113.

Ennél jóval egyértelműbben írnak az izlandi földrajzi leírások, az 1150 körül keletkezett Landafræði és az 1200 körül írt Heimslýsing, melyek az ún. Kylfingaland (kylfingek földje) nevű területet Garðaríkiivel azonosítják.⁴⁹¹ Garðaríki vagy Garðar a középkori skandináv forrásokban a Rusz megnevezésére szolgál,⁴⁹² ez pedig elég határozott mutatója annak, hogy lakhelyük a Rusz területén keresendő. Ez természetesen még mindig hatalmas területet takar, de több jel is arra utal, hogy a kylfingek földje valahova a Rusz északi részére szűkíthető. Jaroszlav Pravdája kapcsán már szó esett arról, hogy megalapozott feltételezés szerint az a Novgorod környéki társadalmi viszonyokra reflektál. Településneveket is kötött hozzájuk a kutatás, többségük az egykori Rusz északi részén feküdt.⁴⁹³ Az ókeletiszláv források között találunk két nyírfakéreg levelet, melyek kapcsolatba hozhatók a kolbjagokkal, s mindkettő a Novgorod környéki ásatások során került elő. A 222. számú levelet a 12. századra, újabban a 13. század első negyedére datálják és a kolbjagokat mint eleven, élő csoportot említi.⁴⁹⁴ A 831. számú levél a 12. század második negyedére keltezhető és szintén történik benne utalás a kolbjagokra.⁴⁹⁵ Ide tartozik, hogy a régészet eszköztárával is igyekeztek a kolbjagok nyomára bukkanni. Dmitrij Macsinszkij dolgozta ki a 80-as években majd Vjacseszlav Kulesov is magáévá tette azt az elméletet, amely a Ladoga-tótól délkeletre, a Szjasz, a Pasa, az Ojat és a Szvir folyók menti ún. Ladoga melletti kurgános régészeti kultúra (приладожская курганная культура – röviden: PKK) népességét a kolbjagokkal azonosította.⁴⁹⁶ Ez az elképzelés az újabb szakirodalomban nem talál elfogadásra.⁴⁹⁷ Összességében tehát a kolbjagok működése az északi Ruszban, Novgorod környékén mutatható ki, de az írott források alapján nem lehet megragadni valamiféle jól kirajzolódó törzsterületüket, a kylfingek földjét, ha beszélhetünk ilyesmiről egyáltalán és esetleg nem volt más oka Garðaríki és Kylfingaland egy az egyben történő azonosításának.

A skandináv kölpényekről szóló hipotézis teherbíróképessége tekintetében kulcsfontosságú kérdés, hogy a kylfingr/kulping/kolbjag névvel fémjelzett csoport valóban skandináv etnikumú volt-e. A kutatásban különféle elképzelések születtek, mint a finn, török (steppei), dél baltikumi vagy általánosságban idegen/külföldi stb., de kijelenthető, hogy a skandináv eredetet valló

⁴⁹¹ A szövegekre lásd: KÅLUND 1908, 8; HAUKSÞÓK I. 165; PRITSAK 1981, 524–526. E forrásokra már Szántó Richárd felhívta idehaza a figyelmet: SZÁNTÓ 2001, 175.

⁴⁹² JACKSON 2019, 65–69.

⁴⁹³ Például Kolbeki (Колбеки) a Szjasz mellékfolyója, a Volozsba mellett (Leningrádi régió, Boksztogorszkij terület), Kolbezsici (Колбежицы), ma Uszagyisce (Pszkovi régió, Osztrovszkij terület), vagy Kolbezsicse (Колбежиче) Kijevtől 70–80 km-re nyugatra. Vö. MACSINSZKIJ 1988, 97; MACSINSZKIJ–KULESOV 2004, 217; МИХАЙЛОВА 2019, 8.

⁴⁹⁴ A 222. számú levélre vö. АРЧИОВСЗКИЈ–БОКРОВСЗКИЈ 1963, 44–45; SMIDT 1971; ZALIZNYAK 2004, 442–443.

⁴⁹⁵ A 831. számú levélre vö. JANYIN–ZALIZNYAK–GIPPIUSZ 2004, 48–52; SZICSINAVA 2020, 298–301.

⁴⁹⁶ MACSINSZKIJ 1988; MACSINSZKIJ–KULESOV 2004; KULESOV 2014.

⁴⁹⁷ További szakirodalommal lásd: МИХАЙЛОВА 2019.

nézet a legmeghatározóbb, még ha az adott állásfoglalásba bizonytalanság is vegyül. Alekszej Sahmatov úgy vélte, hogy a kolbjagok olyan skandinávok voltak, akik letelepedtek Oroszország északnyugati területére a finn törzsek közé és egy részüket uralmuk alá hajtották. A varjagok és a kolbjagok közötti különbséget abban látta, hogy az előbbiek svédek voltak, az utóbbiak pedig dánok.⁴⁹⁸ Juliusz Bruckusz szembeállította a gazdag és kereskedelemmel foglalkozó skandináv kolbjagokat a szintén skandináv zsoldos varjagokkal.⁴⁹⁹ Alekszej Scsavelov felvetette, hogy a skandináv kolbjagok átvették a finn nyelvet, hasonlóképpen a ruszokhoz, akik elszlávosodtak, de velük ellentétben a varjagok megőrizték skandináv nyelvüket.⁵⁰⁰ Mivel az írott források explicit módon nem mondanak semmit a kérdéses csoport etnikumáról, így a kutatók kénytelenek közvetettnek tekinthető bizonyítékokból kiindulni. A Russzkaja Pravda a kolbjagokat mindig a varjagokkal együtt említi, amely valamiféle hasonlóságra, netán etnikai azonosságra enged következtetni. A bizánci chrysobullonok kulpingjai is rendre a ruszok és a varégek mellett jelennek meg az idegen népek listáján, amely talán szintén az ezen csoportok közötti valamiféle szorosabb, akár etnikai kapcsolatra utalhat. Ez a logika tehát a kolbjagok és a kulpingok különböző felsorolásokban elfoglalt helyzetének tulajdonít jelentőséget. Ugyanide sorolható, de sajátos nézet a Russzkaja Pravdában említett ruszin–varjag–kolbjag, valamint a bizánci chrysobullonok rusz–varang–kulping hármasát párhuzamba állítása a Chronica monasterii Casinensis Russi–Guálani–Dani felsorolásával, ahol a kolbjagok/kulpingok a dánokkal volnának azonosak.⁵⁰¹ Leo Ostiensis montecassinoi apát az apátság történetét 1072-ig bezárólag írta meg és a Dél-Itáliában a bizánciak szövetségeseiként a normannok ellen harcoló ruszokat, varégek és dánokat említ.⁵⁰² Mint az látható, a skandináv eredet mellett lándzsát törő elméleteken belül kísérlet történt a dánokkal való azonosításra. E tekintetben különösen érdekes a kortárs Merseburgi Thietmar beszámolója a Jaroszlavval szemben Szvjatopolkot támogató Boleslav lengyel fejedelem 1018-ban indított hadjáratáról, amelyben Boleslav besenyő, német és magyar szövetségesei is részt vettek. A támadók elűzték Jaroszlavot Kijevből és Thietmar szerint „gyors” dánok is tartózkodtak a városban,⁵⁰³ amely híradás összecseng a PVL rögzítette eseményekkel, miszerint Jaroszlavnak a ruszokon és szlávokon túl varjag harcosai is voltak a Boleszlavtól és Szvjatopolktól elszenvedett vereség idején.⁵⁰⁴ Feltehető, hogy Thietmar dánjai valóban dánok voltak, de ezek a dánok inkább azokkal a

---

⁴⁹⁸ SAHMATOV 1919, 48–49.

⁴⁹⁹ BRUCKUSZ 1935, 100–101.

⁵⁰⁰ SCSAVELOV 2013, 116.

⁵⁰¹ DANYLENKO 2004, 186, 193.

⁵⁰² LOUD 2010, 372. A forráshelyre lásd: CHRONICA MONASTERII CASINENSIS 1980, 237.

⁵⁰³ A forráshelyre lásd: MERSEBURGI THIETMAR 1935, 530–531.

⁵⁰⁴ PVL 1950, 96.

varjagokkal azonosíthatók, akiket Jaroszlav fogadott fel zsoldjába még 1015-ben, és nem a kolbjagokkal.⁵⁰⁵ A rúnafeliratok jelentik azt a forrástípust, amely a legközvetlenebb módon utal a kylfingr valamiféle skandináv etnikai tartalmára. A formulaszerű szövegek többnyire annyit árulnak el, hogy valaki egy másik személy emlékére állíttatott követ és hogy milyen viszonyban állt vele (apa, fiú, férj stb.) Előfordul, hogy további információkkal is szolgálnak, például, hogy ki készítette a feliratot, hol halt meg és milyen körülmények között az illető, akiről a kő megemlékezik. A feliratok datálása nehéz feladat. Anne-Sofie Gräslund a köveket díszítő ornamentikából indult ki, főként az állatfejes motívumokból, melyek a régészeti leletanyagból is ismertek. Ennek ellenére még mindig csak annyi állítható viszonylagos biztonsággal, hogy az adott felirat valószínűleg, de nem kizárólagosan, a 11. században keletkezett.⁵⁰⁶ A számunkra releváns példákban a Kylfingr személynévként bukkan fel (akárcsak a Kölpény esetében) és a velük együtt említésre került személyek nevei, illetve a közöttük lévő jól kifejezett kapcsolat arra utalnak, hogy ezek a Kylfingek skandináv származásúak voltak. Egy bizonyos Kylfingr testvére Holmgeirr volt, apjuk Vreiðr, lánytestvérük pedig Vébjörg, míg máshol az apa neve Nesbjörn. Másik kiolvasható információ, hogy az itteni Kylfingek mind Skandináviában élhettek, hiszen maguk a kövek a mai svédországi Uppland és Södermanland megyéiből származnak és azok élő emberekként, az emlékkövek állítatóiként hivatkoznak ezekre a személyekre.⁵⁰⁷ Úgy tűnik, hogy az itteni Kylfingek a helyi társadalom beágyazódott tagjai voltak. Ellentmondás fedezhető fel azonban, mivel éppen skandináv források alapján nem itt várnánk őket, hanem a Rusz területén, a kylfingek földjén. Ez persze megmagyarázható azzal, hogy a rúnakövek túlnyomórészt Skandináviából jönnek elő, az egykori Rusz területéről csupán egyet ismerünk, azt is délről, Berezany-szigetéről.⁵⁰⁸ Feloldható volna az ellentmondás egyszerű mobilitással is, de a kérdés végsősoron az, hogy a nyilvánvaló névrokonságon túl volt-e bármiféle közük a Kylfingeknek a kylfingekhez, azaz a névadás esetleg összefügg-e a csoporthoz tartozással. Ez sajnos magukból a feliratokból semmilyen módon nem dönthető el. Érdemes felhívni a figyelmet, hogy rúnafeliratokban a Víkingr is előfordul személynévként. Elterjedt felfogás ellenére a nőnemű víking az óészakiban valójában nem etnikumjelölő terminus volt – tehát nem létezett olyan, hogy viking nép –, hanem bizonyos harci jellegű tevékenységet fejezett ki. A víking ennek megfelelően nem csak skandinávokat jelölhetett.⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ A szöveg értelmezésével kapcsolatos problémákra lásd: RIASANOVSKY 1964.

⁵⁰⁶ A viking kor késői szakaszában keletkezett rúnafeliratokra általában lásd: JESCH 2001. A datálási kérdésekre lásd: GRÄSLUND 2006.

⁵⁰⁷ A rúnafeliratok azonosítói: Sö 318, U 320†, U 419, U 445. A rúnafeliratokat a Runor nevű adatbázison keresztül értem el: <https://app.raa.se/open/runor/search> (Hozzáférés dátuma: 2022. 05. 30. 16:14).

⁵⁰⁸ JESCH 2001, 96.

⁵⁰⁹ JESCH 2001, 44–56. A viking terminus használatára lásd még: LIND 2011; LIND 2021.

Szintén érdekes, hogy a PVL említ egy Varjazsko nevű személyt Jaropolk kíséretéből, akinek a neve a varjag szóval függ össze. A varjag (varég) nagyjából skandináv zsoldos jelentésben állt és az etnikai mellett hozzákapsolódott egy professzionális (zsoldos) jelentéstartalom is.⁵¹⁰ Ezek a példák arra figyelmeztetnek, hogy a kylfingben, a kolbjagban és a kulpingban nem feltétlenül kell egy jól meghatározható etnikumot látnunk, de emellett legalábbis kifejezhetett valamiféle etnikumtól független foglalkozást is. Az Egils sagában adóztattak és fosztogattak a lappok között, alighanem fegyveresen. A nyírfakéreg levelek különlegesen abban a tekintetben, hogy egyfajta alulnézetből láttatják a kor emberének mindennapjait, de töredékességük miatt gyakran bizonytalanul értelmezhetők. A 222. számú levelet egy Matej nevű személy írta egy bizonyos Georgijnak. Feltételezik, hogy a levél címzettje Georgij Ivankovics novgorodi kormányzóval (1215–1216) azonos. A történet középpontjában pénzlopás, talán az adó eltulajdonítása áll, amivel Matejt vádolták meg, de nem világos benne a kolbjagok szerepe. A 831. számú levelet Kuzma és fiai írták Raguilnak, amelyben ugyancsak pénzügyekről van szó és Kuzma azt panasolja, hogy ő nem Raguil kolbjagja. Az 1073 és 1088 közötti időszakban a bizánci chrysobullonok által említett kulpingok a bizánci hadsereg idegen etnikumú csapatai között szerepelnek. Általánosságban tehát ez a csoport egy militarizált társaságként jelenik meg, akiknek a tagjai zsoldosként a bizánci hadseregben szolgálnak, a lappokat adóztatják és valamiképpen a novgorodi pénzügyekhez kötődnek. Az is meggondolandó, hogy ha a kolbjag valóban egy Novgorod környéki skandináv csoport volt a 11. század elején, nem biztos, hogy ugyanez elmondható a 13. század első felére vonatkozóan is. Nem zárható ki, hogy a kolbjag etnikai tartalma és jelentése átalakult ebben a periódusban, hasonlóan a ruszhoz.

A kölpény-kérdés értékelése kapcsán elsőként kiemelendő, hogy az egészen elenyésző mennyiségű forrásanyag nem említ ilyen nevű közösséget létező, eleven csoportként. Egy ilyen nevű népesség egykori hazai jelenléte melletti egyetlen érv, hogy a kutatás szerint maga a kölpény népnévként viselkedik, illetve, hogy az – nézettől függően – kapcsolatba hozható a valóban „népekként” megragadható besenyő külbej/külpej, vagy skandináv(?) kylfingr, kolbjag és kulping nevű csoportokkal. Benkő Loránd nagyobb valószínűséget látott Györffy azonosítási kísérletében, anélkül azonban, hogy ebbéli véleményét részletesebben kifejtette volna.⁵¹¹ A kylfingek és a kulpingok militarizált karaktere kirajzolódik a skandináv és a bizánci kútfőkből, így a kölpények katonai szerepének a feltételezése nem alap nélküli. Györffy Taksony fejedelem idejére helyezte a kölpények beköltözését. Mint írta: *„a kölpények beköltözését is erre a korra datálja az az anonymusi hagyomány, amely Botond vitézt [958] »Kölpény fiának«*

⁵¹⁰ PVL 1950, 55. A varég terminus használatára lásd: MELNYIKOVA–PETRUHIN 1994 [2011].

⁵¹¹ BENKŐ 1999, 40.

mondja...”.⁵¹² Némileg ellentmondásos, hogy Györffy Botond személyét helyezi előtérbe, miközben éppen az apja viseli a Kölpeny nevet, aki Anonymus szerint részt vett a honfoglalás harcaiban, s így akár jóval előrébb lehetne datálni a kölpenyek magyarországi megjelenésének idejét. Tekintve, hogy a kolbjagok szűkebb hazáját a Rusz északi részébe helyezhetjük, a magyarokkal való érintkezés úgy képzelhető el, ha annak tagjai délen, a magyarok közelében is felbukkantak. Erre alkalmat adhatott Jaroszlav Kijev elleni hadjárata 1016-ban és fontos szempont, hogy nem sokkal később magyar csapat is részt vett a Szvjatopolkot támogató hadjáratban Jaroszlav ellenében. Másik lehetőség András és Levente hercegek hazatérése a Ruszból 1046-ban. Az Annales Altaenses maiores szerint András mérhetetlen sokaságú zsoldossereg élén érkezett Magyarországra.⁵¹³ Természetesen elképzelhető volna bármiféle különlegesebb eseménytől független spontán népmozgás és többszöri beköltözés is, de nem tartom valószínűnek, hogy már Taksony fejedelemsége idején megjelentek az országba. Ezt a véleményt erősítheti bizánci feltűnésük kései volta a 11. század második felében.

A fentiek abból a munkahipotézisből indulnak ki, hogy a kölpenyek a kylfingr, kolbjag és kulping nevek mögött rejtőző csoporttal azonosak. A kylfingr és a kolbjag között felfedezhető bizonyos összefüggés, figyelembe véve a forrásokból kiolvasható tevékenységüket és földrajzi jellemzőiket. A bizánci kulping azonban kilóg közülük, elsősorban földrajzi értelemben és ne feledjük, hogy őket már korábban azonosították a besenyőkkel is. Nem mellesleg, formájában és hangzásában a kulping mutatja a legnagyobb mértékű hasonlóságot a magyar kölpennyel. A besenyők a magyar honfoglalás után birtokba vették az egykori Etelközt, így a 10. századtól kezdve a magyarok közelében éltek. Anonymus szerint Taksony fejedelem idején költözött be Tonuzoba, s ha hihető a tudósítás, akkor vélhetően nem egyedül érkezett. Más hazánkba érkező besenyőkről is tudunk Géza fejedelem és Szent István király korában, de betöréseket is végrehajtottak. Ezek mögött a Kijevi Rusz helyzetének megszilárdulása mellett elsősorban az őket fokozatosan nyugati irányba szorító úzok álltak. A besenyő törzsszövetségben belül a külbej törzs a 10. század közepén még a Dnyepertől keletre tartózkodott, de úgy tűnik, hogy az 1040-es évekre a Dnyepertől keletre eső területeket már az úzok uralták. A belső válsággal küzdő besenyők egy része Kegen vezetésével bebocsájtást nyert a Bizánci Birodalomba 1046 körül, majd 1048 táján egy másik jelentős nagyságú besenyő betelepülés érte a birodalmat a Tirek vezette csoport részéről. A besenyők Fekete-tengertől északra eső uralma véget ért, de maradhattak még ott egyes töredékeik.⁵¹⁴ Tekintve, hogy a külbej törzs a Dnyepertől keletre élt,

---

⁵¹² GYÖRFFY 1984, 708.

⁵¹³ ANNALES ALTAHENSES MAIORES 1891, 42.

⁵¹⁴ SRH I. 116–117, 303. Vö. KOVÁCS ET AL. 2016, 7–11; PAROŃ 2021, 293–330, 372–377.

így őket az úzok jelentette nyomás korábban érhetette, akár már a 10. század végétől vagy a 11. század elejétől. Ettől kezdve számíthatnánk a külbejek magyarországi megjelenésére, tehát korábban, mint Bizáncban, ahol ez csak a 11. század közepétől valószínűsíthető, s ennek nem mondanak ellent a kulpingok chrysobullonokban történő említései az 1073 és 1088 közötti időszakból.⁵¹⁵

A rendelkezésre álló forrásbázis szűkossége nagy teret ad a kombinációknak, főleg, ha a kölpények kylfingekkel, kolbjagokkal és a velük azonosnak tekintett kulpingokkal való kapcsolatát feltételezzük. Történeti szempontból a kölpények besenyő eredetét hirdető álláspont több előnnyel bír a skandináv-teóriával szemben, mivel az kevésbé erőltetett módon magyarázható. Úgy gondolom, hogy a kölpény-kérdés megítélésében kulcsszerepe van a nyelvészeti vizsgálatoknak. Annak kiderítésének, hogy a kölpény mely névalakkal hozható szoros összefüggésbe, s annak is jelentősége van, hogy a kylfingr, kolbjag és kulping valóban ugyanarra a csoportra vonatkozik-e, hiszen ezek a szempontok nagyban érintik a rekonstrukció lehetőségeit. Amennyiben megerősítést nyerne, hogy a három név valóban egy közösséget takar, úgy a skandináv eredetük bizonyítása még mindig akadályokba ütközne. Amíg ezek a kérdések nem tisztázódnak meggy nyugtatóan, addig a kölpények besenyő eredetét sem lehet elvetni.

A skandináv és rusz migráció lehetséges útvonalai a Kárpát-medencébe

A középkori skandináv földrajzi gondolkodás a világot négy részre osztotta fel az égtájaknak megfelelően, s minden részbe bizonyos területek, országok tartoztak bele. Egy negyedből egy másikba való utazás leírásakor nem az iránytűnek megfelelően adták meg az útirányt, hanem az adott negyed nevével, vagyis, ha valaki például Svédországból Dániába utazott, akkor azt déli irányba tette, mivel Dánia a déli negyedbe tartozott, vagy keletről utazott, mert Svédország a keleti negyed része volt. Az egyes negyedeken belüli utazásnál érdekes módon ugyancsak nem az iránytűnek megfelelő irányt adták meg, hanem az adott negyed nevét, amelyben az utazás történt, azaz egy keleti negyeden belüli mozgás leginkább keletre vagy keletről történhetett.⁵¹⁶ Nyilvánvalóan ezek a leírások sokszor nem találkoznak a tényleges földrajzi viszonyokkal. A skandináv forrásokban gyakran találkozhatunk az Austrvegr, szó szerint „keleti út” kifejezéssel, bizonyos esetekben az Austrlond, „keleti földek” vagy Austrríki „keleti ország” szókapcsolatokkal. Értelemszerűen egymással és a keleti negyeddel is összefüggő

---

⁵¹⁵ SCHEEL 2015, 823–827.

⁵¹⁶ JACKSON 2019, 21–22.

nevekről van szó, melyek többnyire Kelet-Európát fedték le földrajzilag.⁵¹⁷ Feltéhetően Magyarország is a keleti területekhez tartozott a skandináv földrajzi gondolkodásban.⁵¹⁸ Örvar Oddr sagájának egyik redakciója szerint a főhős a Szentföldről kelet felé ment Magyarországra (*hann kemr austr í Ungaraland*).⁵¹⁹ Óláfr Tryggvason norvég király legnagyobb sagája szerint III. Ottó császár idején lettek kereszténnyé a ruszok, a lengyelek és a magyarok. Ottó császár katonai erővel ment a „keleti útra” (*í Austrveg*), ahol kereszténnyé tette az ott élő népeket.⁵²⁰ A forráshely logikus értelmezése szerint a ruszokon kívül a lengyelek és a magyarok is az Austrvegr részei voltak. Egy ismeretlen szerzőjű, nagyjából 1200 körül keletkezett rövid munka egy dán–norvég keresztes vállalkozás történetét meséli el Jeruzsálem 1187-es elestét követően. Hazaútjuk során Magyarországon keresztül haladtak át, ahonnan német területre vették útjukat (*ad australem Saxoniam transducuntur*).⁵²¹ A szöveg alapvetőnek tűnő fordítása szerint a dán–norvég csapat magyar földről Dél-Szászországba (értsd: német területre) jutottak át, de nem vagyok biztos, hogy erről van szó. Elképzelhetőnek tartom, hogy a szöveget úgy kell fordítani, hogy Magyarországot dél felé elhagyva érkeztek meg német területre, amely földrajzi képtelenség, vagy legalábbis meglehetősen szerencsétlen útvonalválasztás. Egy ilyen fordítás azonban beilleszthető lenne a Tatjana Dzsakszon által felvázolt mentális sémába, tekintve, hogy Szászország (német területek) a déli negyedbe tartozott.⁵²² E kis kitérőt lezárva tehát nem tartom kizártnak, hogy a középkori skandináv földrajzi felfogásban Magyarország az Austrvegr fogalmába tartozott.

Rátérve az útvonalakra, az egyik lehetséges, az eddigiek alapján magától értetődő útvonal a Ruszon keresztül vezethetett. Györffy vetette fel azt a lehetőséget, hogy skandináv harcosok a besenyő-veszély miatt inkább a Kárpát-medence irányába kerültek Bizáncba menet. A 860. évi rusz támadással kapcsolatban már tárgyaltam ezt a problémát. Azt gondolom, hogy a ruszok hajlandóak voltak vállalni a veszélyt, ez olvasható ki a DAI 9. fejezetéből. A Kárpát-medencén való áthaladás a 10. század középső harmadában nem tűnik kevésbé veszélytelennek, mint a Dnyeperen vezető út. Maszúdí arról tudósít, hogy a Konstantinápoly és Róma közötti utat a magyarok elállták, s csak a tengeri útvonal volt működőképes.⁵²³ Ezzel egybeesik Liudprand leírása, akit a bizánciak nem engedtek hazatérni a császárvárosból arra hivatkozva, hogy a

---

⁵¹⁷ JACKSON 2019, 26–31.

⁵¹⁸ JAKOBSSON 2006, 940.

⁵¹⁹ ÖRVAR ODDS SAGA 1892, 65.

⁵²⁰ ÓLÁFS SAGA TRYGGVASONAR EN MESTA 1892, 392–393.

⁵²¹ DE PROFECTIONE DANORUM IN HIEROSOLYMAM 1918–20, 491–492.

⁵²² JACKSON 2019, 21.

⁵²³ KMOŠKÓ I/2. 218.

szaracénok a tengeri, a magyarok pedig a szárazföldi utat állták el.⁵²⁴ A 10. század második feléből van információnk kereskedelmi és katonai kapcsolatnak, így a Kárpát-medence mégsem tűnik eleve elzártnak a ruszok és a skandinávok előtt.

Szent István király idején megnyílt a Jeruzsálem felé vezető zarándokútvonal, amiről több forrás is beszámol.⁵²⁵ Rodulf Glaber így ír erről: „*Ebben az időben szinte mindenki, aki Itáliából és Galliából Jeruzsálembe, az Úr sírjához vágyott menni, a hullámzó tengeren át vezető megszokott útvonalat mellőzni kezdte, s e király hazáján keresztül kezdett áthaladni. Ő pedig mindenkinek igen biztos útviszonyokat biztosított, s mindazokat, akikkel csak találkozott, testvéreként fogadta, s nekik hatalmas ajándékokat adott. Ettől a kegyességtől indítatva nemesek és közrendűek mérhetetlen tömege ment Jeruzsálembe.*”⁵²⁶ Egy 12. századból származó útleírás a Fischa folyónál jelöli ki Magyarország nyugati határát és Hainburgot is magyar területre teszi, ez a geopolitikai szituáció azonban csak 1031 és 1043 között állt fenn, így ez a szövegrész mindenképp korai keletkezésű.⁵²⁷ 14. századi másolatból ismert a Leiðir nevű izlandi útleírás, amely szerint Izlandról Norvégiába, onnan Dániába, majd Németországba lehetett eljutni. Német területről tovább lehetett menni gyalog Magyarországra, ahonnan két út nyílt: egy a Ruszba, egy másik pedig Konstantinápolyon keresztül Jeruzsálembe.⁵²⁸ Talán erre az útvonalra történik elnagyolt utalás a Laxdœla sagában. Bolli Bollason Izlandról Norvégiába utazott, onnan Dániába ment, ahonnét szárazföldi útvonalon jutott el Konstantinápolyba.⁵²⁹ Így nyugati irányból is elképzelhetőnek tűnik skandináv harcosok Magyarországra jövelete, akár úgy, hogy Bizánc felé utazva haladtak át az országon.

Györffy felvetette, hogy északi harcosok a Bizánci Birodalomból is érkezhettek hozzánk, azzal az indoklással, hogy Imre herceg bizánci feleségét bizonynyal elkísérték Magyarországra. Imre herceg bizánci feleségének a létezése vita tárgyát képezi.⁵³⁰ A már említett dán–norvég keresztesek mellett korábban „Jeruzsálemjáró” (Jórsalafari) Sigurðr norvég király is magyar földön keresztül tért haza.⁵³¹ Van tehát pozitív példa, de meg kell jegyezni, hogy a Ruszon át is volt lehetőségük a hazatérésre. Arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy ezek csupán olyan utakat írnak le, melyeken keresztül valóban vagy feltételezhetően skandinávok érkeztek az országba, de egyik sem ír arról, hogy itt álltak volna szolgálatba, vagy telepedtek volna le.

---

⁵²⁴ LIUDPRAND 2005, 542.

⁵²⁵ ÁKÍF 146–147, 157.

⁵²⁶ ÁKÍF 185–186. (Rihmer Zoltán és Thoroczkay Gábor fordítása.)

⁵²⁷ ÁKÍF 160–162.

⁵²⁸ PRITSAK 1981, 721. Szántó Richárd is utalt erre a forrásra: SZÁNTÓ 2001, 175.

⁵²⁹ LAXDÆLA SAGA 1920, 226.

⁵³⁰ Vö. HOLLER 2011; TÓTH 2012a; HOLLER 2012.

⁵³¹ MORKINSKINNA 2012, 325; SZÁNTÓ 2001, 175–176; ÁGRIP 2008, 72–73; HEIMSKRINGLA III. 154.

Kárpát-medencei skandináv jelenlét kérdése a régészet tükrében

A magyar–skandináv kapcsolatok vizsgálatának a régészetben nagy hagyománya van. Ennek a kutatási iránynak igen jelentős hazai képviselője volt Fettich Nándor, aki már a honfoglalás előtt aktív kontaktusokat feltételezett a két népesség között. Az bizonyos, hogy az új hazában találhatók rusz, skandináv és baltikumi kapcsolatrendszerrel bíró tárgyak. A teljesség igénye nélkül: különböző ékszerek, például a spirálisan összecsavart fejű gyűrűk, karperecek és nyakperecek. A niello technika hazai felbukkanását is skandináv gyökerekre vezették vissza. Érdekes tárgyi emlék a skandináv szalagfonattal díszített veszkényi zablapálca [13. kép]. A fegyverzet és felszerelés tekintetében a skandináv, rusz és baltikumi kapcsolatokhoz kötődtek az ún. balta alakú amuletteket, az egyenes pengéjű kétélű kardok egy részét, kardkoptatókat [14–16. kép], a nyéltámaszos baltákat és a trapéz alakú vagy karoling-normann kengyeleket. Külön kiemelendő a budapesti lándzsa, a Bécsben őrzött szablya és a Prágában található Szent István királynak tulajdonított kard [17–19. kép]. Az érdekesség kedvéért megemlíthető még két tárgy. A veszprémvölgyi apáca kolostor feltárása során került elő egy apátnői botvég. A leírás alapján rozmárgyárból faragott tárgy az ún. urnes-stílusban készülhetett valamikor a 11. század vége és a 12. század eleje között [20. kép].⁵³² 1937-ben Bodrogszerdahelyen tárták fel azt a kisméretű, 1,21x1 cm nagyságú aranyozott ezüstveret is, amely egy szakállas férfi arcot ábrázol homlokára fésült hajjal. Fodor István szerint esetleg egy veretes tarsoly záró szíjának felső szakaszát díszíthette és talán Þórr istent jeleníti meg [21. kép].⁵³³ A következőkben azonban nem az egyes tárgyak részletes ismertetésével kívánok foglalkozni, hanem arra a kérdésre szeretnék koncentrálni, hogy a régészeti jelenségek vajon árulkodnak-e skandináv és rusz harcosok Kárpát-medencei jelenlétéről. Van-e olyan temetkezés, amely egyértelműen hozzájuk köthető, illetve, milyen nehézségek merülnek fel ezek értelmezése során. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyozni, hogy a Kárpát-medencében talált skandináv vonatkozású emlékek már önmagukban is bizonyos kapcsolatokra utalnak, de nem jelentik automatikusan idegen eredetű harcosok jelenlétét. A balta alakú amulettekkel kapcsolatban kialakult az a vélemény, hogy azok Ruszföldről érkezett druzsina tagok jelenlétét jelzik az adott területen. Ez a tárgy típus Észak-, Kelet- és Közép-Európában is felbukkan. Magyarországon sokáig csak a szabolcsveresmarti példány volt ismert, de az utóbbi évek kutatásának köszönhetően a számuk gyarapodott. A nemzetközi kutatásban többféle vélemény született a tárgy típus értelmezésével

⁵³² FÜLÖP–KOPPÁNY 2004; HÉCZEY–MARKÓ–KOPPÁNY 2015; PÁTKAI 2020.

⁵³³ A Kárpát-medencei skandináv kötődésű régészeti anyagra, illetve általában a magyar–skandináv kapcsolatok régészeti vonatkozásaira vö. PAULSEN 1933; FETTICH 1933, 258–273, 369–399; FETTICH 1935, 19–28, 32; FETTICH 1937, 38–45, 52–57; FODOR 1981; MESTERHÁZY 1981; MESTERHÁZY 1993, 458–459; FODOR 2000; FODOR 2001, 19–25; FODOR 2017; POLGÁR 2019, 280–281.

kapcsolatban, melyek alig kerülnek elő férfi és harcos sírból, ellenben inkább nők és gyermekek mellől. Kronológiailag későbbre kell keltezni őket, a keresztény korszakhoz köthetők. Az újabb kutatások fényében megkérdőjeleződött ennek a tárgytypusnak a rusz és skandináv harcosok jelenlétéhez kötése.⁵³⁴ Skandináv kapcsolatrendszerrel bíró tárgyak egyéb érintkezések során is eljuthattak a magyarokhoz, mint például kereskedelem és diplomácia útján.

A szakirodalomban határozottan megjelent az nézet, miszerint skandináv és rusz harcosok szolgáltak a Kárpát-medencében. Ebből egyenesen következik annak a lehetősége is, hogy egyesek közülük ott haltak meg és temettek el. Kovalovszky Júlia a visegrád-várkerti ásatások során feltárt 362. számú csónakos sírt összefüggésbe hozta a skandináv hajós/csónakos temetkezési rítussal. A templom körüli temetőben talált sírban egy idős férfi nyugodott, akit csónakban temettek el. A csónak mintegy 260 cm hosszú, legnagyobb szélessége pedig 90 cm volt. A férfi mellé később egy csecsemőt temettek. A sírban melléklet nem volt [22. kép]. Kovalovszky végül a skandináv vonatkozás lehetőségét visszautasította, ugyanis a csónakot véleménye szerint a temetés számára készítették és kis mérete miatt nem alkalmas a Dunán való használatra, illetve a skandináv párhuzamokban valódi eszközöket találunk, melyek jóval hosszabbak (8–12 méter) a visegrádi csónaknál. Az is felmerült, hogy a visegrádi ispáni székhelyen tartózkodó északi eredetű harcosok, a királyi testőrség egy tagját láthatjuk az elhunytban, de Kovalovszky szerint őket alighanem az esperesi templom mellé temették volna el. A szerző végül arra a következtetésre jut, hogy a visegrád-várkerti csónakos temetkezés az ott élők vízi életmódjával állhat kapcsolatban, azaz nem skandináv szokásra vezethető vissza.⁵³⁵ 1923-ban földmunkák során találtak rá Székesfehérvár-Bikaszigeten/Rádiótelepen egy sírra, melyet sajnos a munkások nemcsak erősen megbolygattak, de vélhetően részben ki is fosztottak. Emberi maradványok két fog kivételével nem kerültek elő. A sírból megmaradt többek között egy ló koponyája és lábszárcsontjai, kétélű kard, nyéltámaszos balta, trapéz alakú kengyelpár, zabla, favödör vasabroncsai és füle stb. A sírt egy nagyobb temetőtől mintegy 100 méterre találták. Tőle pár méterre feltártak még egy temetkezést, amely nem tartalmazott mellékletet. Kovács László szerint a sírban egy rusz harcos nyugodott, aki a 10. század második felében érkezett a Kárpát-medencébe és akit részben magyar tárgyakkal temettek el, magyar rítus szerint [23. kép].⁵³⁶ Ezzel a sírral vonta párhuzamba Jakab Attila a Nyíregyháza-Felsősimán előkerült lovas temetkezést. Mindkettőben találtak nyéltámaszos baltát, trapéz alakú kengyelpárt és lócsontokat. Ezzel szemben a székesfehérvári elhunyt közelében találtak

⁵³⁴ FÜREDI ET AL. 2017; ZÁGORHIDI–FÜREDI–TÜRK 2018.

⁵³⁵ KOVALOVSKY 1994.

⁵³⁶ KOVÁCS 1995.

egy melléklet nélküli sírt, a Felsősimán feltárt temetkezésben pedig nem volt kétélű kard, ellenben két nyílcsúcs igen. Jakab Attila ezek mellett egy Békéscsabán előkerült sírra is utal, amely egy Árpád kori lelőhelytől mintegy 80 méterre teljesen került elő nyéltámaszos baltával.⁵³⁷ Korábban Németh Péter a Borsova vármegye kialakulásáról írt tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy a Kisvárda környéki kétélű kardot tartalmazó sírokban az oda telepített varég-rusz testőrség rangos katonái feküdtek. Kiemelte a beszterec-gyalaptanyai temetkezést, amelyben arany fülbevalót, nyerget, ezüstberakásos kengyelpárt és zablát, egyenes pengéjű kétélű kardot, és öt darab nyílcsúcsot tártak fel.⁵³⁸

Amennyiben skandinávokhoz köthető sírokat keresünk a Kárpát-medencében, logikusnak tűnik magukból a skandináviai temetkezésekből kiindulni. A probléma ezzel az, hogy igen nehéz meghatározni, mi az a temetkezési szokás, amely a korabeli skandináv világot általában jellemezné, vagyis, hogy mi nevezhető tipikusan skandináv jellegnek. Ennek oka elsősorban a rítusok sokféleségében keresendő. Hamvasztásos és korhasztásos temetkezésekkel, eltérő sírkialakításokkal találkozunk. Sajátos rítust jelent a hajó vagy csónak felhasználása a temetés során. Különbség figyelhető meg Skandinávia és a skandináv diaszpórák emlékei között is. Kelet-Európában például a skandináv elemek helyi jellegekkel ötvöződtek.⁵³⁹ A kelet-európai kereskedelmi utak mentén mozgó, esetleg ott letelepedett skandinávokra nagy hatást gyakorolt az új környezetben megjelenő számos kultúra, amelyek az anyagi kultúrájukra és a temetkezési szokásaikra is hatással voltak. A muszlim források szerint a skandináviai példához hasonlóan a ruszok is többféle temetkezési rítust követtek. Hamvasztották vagy korhasztották a halottat. Ibn Ruszta szerint, ha nagyúr hal meg, „házhoz hasonló tágas sírt” ásnak. Egyedül Ibn Fadlán ír csónakos temetésről, de csak arról. Rendszeresen szó esik a mellékletadásról: fegyverek, felszerelés, ruházat, étel-ital, ló és lószerszám, ékszerek (karperec) és emberáldozat, aki vagy az elhunyt asszonya, vagy rabszolga lehetett.⁵⁴⁰ A rusz anyagi kultúra a kelet-európai kereskedelmi utak mentén működő közösségekhez köthető. Ebben az anyagi kultúrában erősen kifejeződik a mobilitáson, kereskedelmen és a hadviselésen alapuló életmód, illetve a más népekkel, kultúrákkal ápolt aktív kapcsolat.⁵⁴¹ Ennek az új, kialakuló politikai közösségnek (népnek) a tárgyi kultúrájában a skandináv mellett szláv, steppei (benne magyar) és bizánci

---

⁵³⁷ JAKAB 2009, 114–115, 115. 58. jegyzet.

⁵³⁸ NÉMETH 1975, 14–15.

⁵³⁹ A viking kori Skandinávia temetkezési szokásairól összefoglalóan lásd: PRICE 2008.

⁵⁴⁰ Ibn Ruszta: KMOSKÓ I/1. 213–214; NOT I. 141. Gardízi: NOT I. 161. Al-Isztahri: KMOSKÓ I/2. 32. Hudúd al-álam: HUDÚD AL-ÁLAM 1937, 159. Ibn Miskavajh: IBN MISKAWAYH 1921, 73; DRSZI III. 104. Ibn Fadlán: IBN FADLÁN 2007, 90–99; NOT I. 132–135.

⁵⁴¹ HEDENSTIERNA-JONSON 2017, 94–95.

összetevők találkoznak.⁵⁴² A különböző eredetű tárgyak és temetési rítusok keveredése és azok együttes értelmezése felettébb nehéz feladat, amely egyben igen bonyolulttá teszi a sírban nyugvó személy etnikai hátterének megvilágítását. A skandináv temetkezések tehát már Skandináviában is sokféle képet mutatnak, amelyek a diaszpórákban tovább színesedhettek. Johan Callmer felhívja a figyelmet: tévedés lenne azt feltételezni, hogy a kelet-európai síroknak pontosan a Skandináviában feltártakhoz kellene hasonlítaniuk.⁵⁴³ Ez a Kárpát-medencei feltételezett skandináv temetkezések kapcsán is megfontolandó szempont, melyet ki lehet egészíteni azzal, hogy a ruszbeli skandináv síroknak sem kell feltétlenül hasonlítaniuk a Kárpát-medencei társaikhoz.

A skandináv és a Rusz területén feltárt példákhoz képest a visegrád-várkeri csónak valóban kisméretűnek mondható, de találhatunk hasonló méretű csónakot a skandináv világban is. Az izlandi Kaldárhöfði nevű gazdaság közelében feltárt sírban [22. kép] a csónak hosszúsága 280 cm-re tehető.⁵⁴⁴ A két temetkezés közötti párhuzam első látásra az, hogy az izlandi esetben a férfi rossz megtartású váza és egy gyermek két foga került elő, ugyanakkor úgy tűnik, hogy a visegrád-várkeri sír esetében a gyermeket utólag temették a férfihez közel. Jelentős különbség, hogy míg idehaza melléklet nélküli a sír, addig Izlandon az elhunytak mellé különböző tárgyakat helyeztek: kard, lándzsahegy, hat nyílhegy, törött balta stb.⁵⁴⁵ Ibn Fadlán, aki egy rusz előkelő hajós temetésének szemtanúja volt, azt is megjegyzi, hogy „*Ha a halott szegény ember, akkor egy kis hajót készítenek neki, abba helyezik el, és elégetik azt*”.⁵⁴⁶ Ibn Fadlán képe a ruszok temetkezési szokásairól igen egysíkú (hajó, hamvasztás), de talán helyesen mutat rá, hogy a társadalmi-anyagi helyzet befolyásolta a hajó/csónak méretét, és arra is, hogy készítettek ilyen járműveket kifejezetten a temetés céljára is. Tekintve, hogy nincs semmiféle melléklet a visegrádi halott mellett, amely további támponttal szolgálhatna, bizonytalan bármiféle etnikai jellegű megállapítást tenni. A csónak használata különlegessé teszi a temetkezést, de azt akár praktikus célból is felhasználhatták. Kérdéses az idős férfit eltemető közösség kiléte is. Semmit sem tudunk az életéről, de ha itt élt huzamosabb ideje, ez inkább csökkenti a valószínűségét az etnikai hovatartozás kifejezésének. Hajlok Kovalovszky véleményének elfogadására, amely inkább a helyi lakosság vízi életmódjával kapcsolja össze a kérdéses temetkezést. Mint azt Kovalovszky megjegyzi, a dömösi egyház javainak 1138-as összeírása több halászt is említ a

---

⁵⁴² ANDROSHCHUK 2013, 64.

⁵⁴³ CALLMER 2000, 76.

⁵⁴⁴ MÜLLER-WILLE 1974, 193. A Ruszbeli csónakos temetkezésekre lásd: STALSBERG 2001.

⁵⁴⁵ HALSTAD-MCGUIRE 2010, 172.

⁵⁴⁶ IBN FADLÁN 2007, 91. (Simon Róbert fordítása.)

Visegrádhoz közeli Helemba faluban, akik a dokumentum szerint az Ipoly egy meghatározott szakaszán, a Dunán pedig szabadon halászhattak, ahol csak akartak.⁵⁴⁷

A Kárpát-medencei sírok egy része a hagyományosnak tekintett magyar fegyverektől és felszereléstől eltérő, azaz valamilyen idegen hatást feltételező mellékleteket tartalmaz. Ezek közül kiemelt figyelmet kaptak az egyenes pengéjű kétélű kardok, amelyek magyarok körében történt elterjedését többféleképpen magyarázták. Felmerült, hogy ezt a fegyvertípust már a honfoglalás előtt megismerték a magyarok, míg más elképzelés szerint a 10. századi hadjáratok során szerezték őket őseink. Nagyhatásúnak bizonyult az a vélekedés, amely fontos történelmi eseményhez, a 955-ös augsburgi csatavesztéshez, illetve valamely tudatos tervezéshez, az államszervezés folyamatához kapcsolja a kétélű kardok elterjedését. Tehát az ún. szablya-kard fegyverváltás egyfajta Géza fejedelem és István király kori „haderőreformba” illeszthető bele. A történelmi trauma megélése és a vélt haderőreform összekapcsolódik azzal a szemlélettel, amely a kétélű kardokban a szablyákhoz képest egy fejlettebb fegyvert lát, így bizonyos szükségszerűséget véltek felfedezni a kétélű kardok elterjedésében. A fegyverzet bizonyos mértékű átalakulásának háttere az utóbbi időben átértékelés alatt áll, mindenesetre az idegen eredetű fegyverzet és felszerelés megjelenésének vannak egyéb magyarázatai annál, minthogy (többek között) skandináv vagy rusz harcosok hozták azokat magukkal.⁵⁴⁸

Ezek a sírok párhuzamba állíthatók a Rusz területén feltárt ún. druzsina temetkezésekkel. A „druzsina” címke megszületése összefügg a kelet-európai skandináv jelenlét problémájával. A Szovjetunióban a 2. világháborút követően a normann-elmélet politikailag vállalhatatlan volt, ezért a szovjet kutatók a „druzsina kultúra” és a „nemzetközi divatstílus” terminusokat vezették be a tudományos diskurzusba annak érdekében, hogy ne kelljen nyíltan beszélni az „óorosz” kultúra skandináv elemeiről.⁵⁴⁹ Alekszandr Fetyiszov szerint az sem igazán nyilvánvaló, hogy mit nevezhetünk druzsina sírnak/kurgánnak, mivel azok definíciója nem kielégítő. Általában azok tartoznak ebbe a kategóriába, amelyek fegyvert vagy a druzsina kultúrába sorolt egyéb mellékletet (veretes öv, skandináv eredetű tárgyat stb.) tartalmaznak. Fetyiszov szerint a druzsina kultúra fejlődésének első szakaszára (9–10. század fordulója–10. század második fele) a temetkezési szokások sokfélesége jellemző. Számos különböző fegyver található a sírokban: kard, balta, íj, nyílvevő, pajzs. Előfordul, hogy egy sírban egyszerre fordul elő többféle fegyver. Vannak csónakos temetkezések, melyek a 10. század közepe táján eltűnnek, de

---

⁵⁴⁷ ÍF (1116–1205) 41.

⁵⁴⁸ A kérdésre lásd: BAKAY 1965; KOVÁCS 1990; FODOR 2001. Új megközelítésekre lásd: BÍRÓ 2012; B. SZABÓ 2017, 140–143, 151–158.

⁵⁴⁹ HAMAJKO 2017, 369.

nagyjából ekkortól megjelennek a fából épített kamrás sírok. A fejlődés második szakaszában (10. század vége–11. század első fele) a druzsina temetkezések jelentősen leegyszerűsödnek. A fegyverzetet többnyire a balták képviselik, ritkán előfordul lándzsa, a nyílvevők és a kardok jóformán eltűnnek. A fegyvereken kívül alig, vagy egyáltalán nincs egyéb melléklet. A 11. században a kamrás sírok szintén eltűnnek, s úgy tűnik, hogy a veretes övek is nagymértékben veszítenek népszerűségükből.⁵⁵⁰

Bakay Kornél az egyenes pengéjű kétélű kardos sírok mellékletei között említi a kengyelt, lócsontokat, lószerszámot, övdíszeket, tegzet, nyílcsúcsot, fokost és baltát. Bakay elfogadta Györffy elképzelését, hogy az uralkodó testőrsége idegen eredetű harcosokból állt, de véleménye szerint nem a nagyobb sírszámú temetőkben feltárt kétélű kardos sírokban kell őket keresni, mivel azokban az „új típusú” fejedelmi hadsereg szegényebb, szabad jogállású magyar katonái nyugodtak. A benepusztai és a székesfehérvár-rádiótelepi A. sírokat viszont összekötötte az uralkodói testőrség rusz és skandináv elemeivel.⁵⁵¹ A benepusztai sír azonban nem tartozik a kardos temetkezések körébe, mivel Kovács László meggyőzően érvelt amellett, hogy az ott talált, azóta elkallódott fegyver valójában szablya volt.⁵⁵² A druzsina kategóriába sorolt temetkezések tehát igen változatos képet mutatnak és a bennük található skandináv kapcsolatrendszerrel bíró tárgyak ellenére sem szabad azokat mintegy automatikusan skandináv eredetű személyekhez kötni, noha joggal feltételezhetünk közöttük ilyeneket. Azt hiszem, hogy Bakay etnikai meghatározása a Kárpát-medencei sírok többsége esetében alapvetően elfogadható.

Kovács szerint az általa rusz harcosként értelmezett székesfehérvár-rádiótelepi A. sírban nyugvó személyt részben magyar tárgyakkal és magyar módra temették el. Ez a megállapítás két fontos szempontra is ráirányítja a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a tárgyi kultúra mennyire tekinthető konzervatívnak, másrészt pedig arra a tényre, hogy a temetés formája legalább annyira múlik az elhunytat eltemetőkön, mint magán az elhunytan.⁵⁵³ Ahogy azt már említettem, a Kelet-Európában tevékenykedő skandinávok a velük kapcsolatba került népek kulturális hatása alá kerültek és átvettek bizonyos tárgyi elemeket másoktól. Ez inkább arra vall, hogy az anyagi kultúra könnyen változhat, például idegen közegben és más népekkel való

---

⁵⁵⁰ FETYISZOV 2012, 406–413.

⁵⁵¹ BAKAY 1965, 21–25.

⁵⁵² KOVÁCS 1990, 42; KOVÁCS 1995, 293.

⁵⁵³ Érdekes példával szolgál erre a jelenségre Jó Hákon norvég király (934–961) sagája. A keresztény Hákon csatában szerzett sérülésbe halt bele. Mielőtt ez megtörtént volna, arra utasította embereit, hogy ha ott, a még pogány norvég földön hal meg, akkor olyan temetést adjanak neki, amelyet a legjobbnak ítélnék. Hiába volt keresztény Hákon, a saga szerint mégis pogány módra temették el fegyvereivel és legjobb ruházatával együtt: HEIMSKRINGLA I. 115.

intenzív kapcsolatok hatására. Azt is figyelembe kell venni, hogy nem csupán skandináv férfiak érkezhettek Kelet-Európába, hanem nők is. A kutatásban megjelent nézet szerint a női viselethez tartozó ún. ovális alakú melltűk skandináv közösség vagy valamiféle skandináv identitás meglétére mutatnak az adott temetkezésben.⁵⁵⁴ Tudomásom szerint ez a tárgytypus nem ismert a Kárpát-medence területéről. A skandináv nők hiánya – más etnikai, nyelvi és kulturális háttérű nők megléte – az asszimilációs folyamatok felgyorsítója lehetett. Amennyiben feltételezzük, hogy skandináv és rusz harcosok érkeztek a Kárpát-medencébe, itt telepdtek le és helyi nőkkel alapítottak családot egy nagyobb, viszonylag egységes kulturális és nyelvi közegben, az az identitásukra és kulturális karakterükre, például a kinézetükre alapvető hatással lehetett. Jó kérdés, hogy egy ilyen elképzelt szituációban milyen mértékben tükröződhetnek vissza az idegen származású elhunyt és az őket eltemető közösség szokásai. Elképzelhető, hogy egy skandináv származású és identitású személy egy idegen közegben a temetkezési rítus és a tárgyi mellékletek alapján – régészeti módszerekkel – teljesen láthatatlan marad előttünk. A kutatásban elterjedt vélemény a *dux Ruizorum* cím és Anonymus híradása nyomán, hogy Oroszvár település az ott szolgálatot teljesített határvédő skandináv-rusz elemekről kapta nevét. A nagyjából a 10. század középső harmada és a 11. század közepe/második fele között használt temetőben azonban ennek a kutatás jelenlegi szintjén semmilyen – általunk elvárt – nyoma nincs.⁵⁵⁵ A varég névhez köthető Várong település mellett feltárt temetőrészlet sem utal skandináv harcosokra, de meg kell jegyezni, hogy a lelőhelyet a 11. század végére és a 12. század első fele közötti időszakra keltezte Ódor János Gábor,⁵⁵⁶ vagyis olyan időszakra, amikor a keresztény vallás már jelentős teret hódított Magyarországon. Az új vallás Skandináviában és a Ruszban is alapvető hatással volt a temetkezési szokásokra. Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a skandináv asszimiláció lezárult volna és felolvadtak a többnyire szláv közegben.⁵⁵⁷ Kérdéses, hogy az idegen eredetű harcosok vajon miképpen temetkeztek volna Géza fejedelem, de mindinkább Szent István király korában, főleg, ha azok az uralkodói testőrség tagjaiként állandó jelleggel uruk közelében tartózkodtak volna. Természetesen azt a lehetőséget sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a feltételeken itt szolgáló skandináv és rusz harcos már eleve keresztényként érkezett.

Összességében úgy látom, hogy pusztán a régészet eszköztárával jelenleg nem lehet vitán felül meghatározni skandináv és rusz harcosokhoz köthető sírokat a Kárpát-medencén belül.

---

⁵⁵⁴ ANDROSHCHUK 2013, 33, 40–41, 45, 214; JESCH 2015, 95–97.

⁵⁵⁵ HORVÁTH–MERVA–TOMKA 2012, 399.

⁵⁵⁶ ÓDOR 1998.

⁵⁵⁷ MELNIKOVA 2003, 454; ANDROSHCHUK 2013, 157.

Fontos kiemelni, hogy a tárgyi melléklet és a temetkezési rítus egy részét jelenti az elhunyt – ha nem az őt eltemető közösség – egykori komplex identitásának és kulturális karakterének, de önmagukban semmit nem mondanak el például arról, hogy az illető milyen nyelven beszélt, és elsősorban csak az utókor értelmezésén alapulnak azok a megállapítások, hogy az eltemetett miként gondolkodott saját magáról és az őt körülvevő világról, vagy miként tekintettek rá mások.

További információkkal szolgálhat a természettudományos módszerek alkalmazása. A hencidai ásatások során feltárt egyes sírok emberanyaga antropológiailag erőteljes „nordicus” vonásokat mutat.⁵⁵⁸ Az utóbbi években Magyarországon egyre inkább felfutóban vannak az archeogenetikai vizsgálatok. Neparáczi Endre a doktori disszertációjában archeogenetikai módszerrel vizsgált honfoglaláskori mintákat, melyekben jelentős skandináv-germán vonalat mutatott ki. Neparáczi a skandinávokkal és ruszokkal történt kapcsolatok ellen felveti, hogy a germán vonal egy jóval régebbi kapcsolatból eredhet, és hogy annak a feltérképezése még további kutatásokat igényel.⁵⁵⁹ Ebből kiviláglik, hogy az archeogenetika segítségével kinyert információk történeti értelmezése korántsem egyértelmű. Elképzelhető, hogy olyan személyek skandináv eredetét sikerül kimutatni ezzel a módszerrel, akik nem is voltak tudatukban ennek, hiszen az a genetikai kapcsolat jóval régebbi időkre mehet vissza, és más jellegzetességükben sem lehet őket a skandináv világhoz kötni. Megemlítendő még a stroncium és oxigén izotópos vizsgálatok, melyek leginkább arra lehetnek alkalmasak, hogy a nem az eltemetés helyén született személyeket meghatározza, de a születés tágabb földrajzi helyére is lehet következtetni belőlük.⁵⁶⁰

Imre herceg – dux Ruizorum

Imre herceg életéről igen keveset mondhatunk bizonyossággal. Eredeti neve Heinrich~Henrik volt, amelyet valószínűleg István király felesége, Gizella királyné testvére után kapott. Istvánnak és Gizellának bizonyosan volt egy Ottó nevű fia is, akit III. Ottó császárról neveztek el. Ha a névadásban az az elv érvényesült, hogy az éppen regnáló uralkodóról kapták nevüket a fiúk, akkor elképzelhető, hogy Ottó 1002 előtt, Imre pedig 1002 után született (ugyanis Gizella testvére, Henrik, ezen a néven másodikként, 1002-ben lépett trónra) – mint azt Kristó Gyula vélte.⁵⁶¹ Imre herceg Ottó nevű bátyja halálát követően a magyar trón várományosa lett, de azt már nem tölthette be, mivel 1031-ben elhunyt. István királyt és fiát 1083-ban avatták

---

⁵⁵⁸ FETTICH 1933, 259, 378–379.

⁵⁵⁹ NEPARÁCZI 2017, 68–69.

⁵⁶⁰ PRICE–FREI 2015, 445–446, 455, 462.

⁵⁶¹ KRISTÓ 2000. Ottó hercegre lásd: MIKÓ 2013.

szentté. Nem véletlen, hogy alakja a források többségében szentéletű királyfiként jelenik meg, életének „világi(bb)” oldalát nem igazán látjuk. Ebből következik, hogy a rendelkezésre álló források alapján aligha lehetséges egy hiteles Imre-kép megrajzolása. A herceg életének két igazán történeti jellegű forrása az Annales Altahenses maiores és az Annales Hildesheimenses.⁵⁶² Mindkettő István király fiának haláláról ad hírt, de utóbbi egy igen érdekes információval is szolgál: „*Et Heinricus, Stephani regis filius, dux Ruizorum, in venatione ab apro discissus, periit flebiliter mortuus.*”⁵⁶³ Magyarul: „Továbbá István király fia, Imre, az oroszok hercege, akit egy vadászon vadkan hasított fel, siratni való módon szerencsétlenül járva meghalt.”⁵⁶⁴ Eszerint tehát Imre herceg egy bizonyos dux Ruizorum, vagyis a „ruszok hercege/vezére” címet viselt [24–25. kép], sajnos azonban azt nem részletezi a bejegyzés, hogy mit kell ez alatt érteni, így többféle vélemény alakult ki annak értelmezését illetően.

Felmerült például, hogy a dux Ruizorum nem hiteles információ.⁵⁶⁵ Ehhez hasonlóan Pauler Gyula félreértésnek vagy tollhibának vélte a titulust, „*s nem érdemli meg azt a sok, gyakran éleseszű combinatiót, melyeket e szavak magyarázatára tudósok és tudatlanok pazaroltak*”.⁵⁶⁶ Hóman Bálint szerint másolási hiba lehet az Ungri névből.⁵⁶⁷ Bonkáló Sándor véleménye szerint Imre herceg felesége a horvát király lánya volt, akiről a nyugati krónikás és környezete azt hitte, hogy a kijevi nagyfejedelem lánya, amely házassággal Imre birtokot kapott a Ruszban. Tehát a cím egy tévedésen alapul.⁵⁶⁸ Marczali Henrik úgy vélte, hogy az 1030-as német–magyar háború végén a németek lemondtak a Lajta és a Fischa folyók közti területről, amely azonos a rugok egykori földjével, Rugilanddal. Mint írta: „*az osztrákokat még a XII. században is »ruzarii«-nak nevezték Oroszországban, a mi egyuttal kizárja azt a lehetőséget, hogy a ruiz=orosz.*” Marczali tehát összefüggésbe hozta a Ruiz alakot a rugok nevével. Szent István király ennek a nyugati határterületnek a vezetésével bízta meg Imre fiát.⁵⁶⁹ Mátyás Flórián két értelmezési lehetőséget vázolt fel. Egyrészt Imre herceg a nyugati határszálon letelepített ruszokból álló határőrség parancsnokaként viselhette a dux Ruizorum címet, s ezt az elképzelést támogatja Font Márta is. Font szerint e harcosok letelepítésére 1024 és 1031 között került sor, Imre herceg halálát követően pedig vélhetően Orseolo Péter töltötte be a kérdéses tisztséget.⁵⁷⁰ Másik lehetőségként Mátyás felvetette, hogy Imre a bajorországi Reuss hercegséget birtokolta,

⁵⁶² Szent Imre herceg életének forrásaira és kultuszára további szakirodalommal lásd: BRADÁCS 2008.

⁵⁶³ ANNALES HILDESHEIMENSES 1878, 36.

⁵⁶⁴ ÁKÍF 215–216. (Thoroczkay Gábor fordítása.)

⁵⁶⁵ PESTY 1880, 184.

⁵⁶⁶ PAULER 1893, 530. 152. jegyzet.

⁵⁶⁷ HÓMAN 2003, 228.

⁵⁶⁸ BONKÁLÓ 1940, 50–51.

⁵⁶⁹ MARCZALI 1895, 302. 4. jegyzet; MARCZALI 1911, 74.

⁵⁷⁰ FONT 2005, 93; FONT 2015, 307; FONT 2018, 74.

amely még édesanyja, Gizella királyné hozománya volt.⁵⁷¹ Györffy György a dux Ruizorum címben az uralkodó ruszokból és varégokból álló testőrségének a parancsnokát látta.⁵⁷² Ezt az elméletet mások is átvették, köztük Kristó Gyula is.⁵⁷³ Később azonban Kristó már bírálta Györffy elképzelését⁵⁷⁴ és hasonlóan kritikus álláspontot képviselt legújabbán Katona Csete is.⁵⁷⁵ A historiográfiában többféle nézet alakult ki, amelyek bizonytalan vagy igen nagy valószínűséggel hibás magyarázatot adnak a kérdéses titulus jelentésére.⁵⁷⁶ Napjainkban két

⁵⁷¹ MÁTYÁS 1896, 9–13.

⁵⁷² GYÖRFFY 1958, 574–580; GYÖRFFY 1977, 313–314; GYÖRFFY 1984, 831–832.

⁵⁷³ KRISTÓ 1974, 54–55; SZÉKELY 1975, 11; NÉGYESI 1999, 95; FODOR 2001, 25.

⁵⁷⁴ KRISTÓ 1983.

⁵⁷⁵ KATONA 2017; KATONA 2018, 57–63; KATONA 2019, 166–173.

⁵⁷⁶ Megjelent az a vélemény a kutatásban, hogy egyes források Magyarországot és a magyarokat összefüggésbe hozzák a Russzal. Jerney János szerint például Imre herceg a Duna és a Lajta közötti orosz hercegség élén állt és valahol ezeken a részeken még egy 1242 januárjában kelt levél is egy Szent Máriának szentelt monostort in Ruscia nevez: JERNEY 1851a, 43. A levél magyar fordítására vö. MAKKAY–MEZEY 1960, 150–151; NAGY 2003, 175–176. Valami oknál fogva a Makkay–Mezey-féle kiadványból hiányzik az „in Ruscia” fordítása. A levelet korábban a celldömölki bencés apátnak tulajdonították, azonban újabb álláspont szerint Felixtől, a bécsi Schottenstift apátjától származik az írás és itt nem magyarországi monostorról, hanem egy Ruszbeliről van szó: MAKKAY–MEZEY 1960, 333, 303. jegyzet; NAGY 2003, 202, 46. jegyzet. Fest Sándor a két száműzött angolszász herceg, Edward és Edmund történetének kapcsán fejtette ki azon véleményét, hogy egyes források Magyarországot és a Ruszt összetévesztik. Az angolszász királyfik történetével itt nem foglalkozok, csupán annyiban, hogy Brémai Ádám és a Leges Edwardi Confessoris (a továbbiakban: Leges) mindössze arról tud, hogy a hercegek a Ruszba mentek. Fest azonban úgy vélte, hogy ez képtelenség és mind a két esetben valójában Magyarországról vagy annak egy részéről – szerinte a magyar–rusz határhoz közel eső területről – van szó. Hogy elméletét megerősítse, további példákat hozott fel az általa tévedésnek hitt jelenségre. Ilyen a dux Ruizorum cím és Wipo krónikája: FEST 1939, 49–61. Edward és Edmund kalandos életútjával kapcsolatban a kutatásban ma mérvadó nézet szerint jelentős időt töltöttek a Ruszban, s csak András és Levente hercegekkel érkeztek Magyarországra 1046-ban. A téma kutatástörténeti összefoglalójára lásd: LASZLOVSZKY 2008. Brémai Ádám és a Leges ennek megfelelően nem keverik össze a két országot, bár tény, hogy valamiért mégsem említik Magyarországot. Wipo kétszer is megemlíti, hogy miután Boleszlav lengyel uralkodó meghalt, Mieszko nevű fia száműzte testvérét, Ottót, aki rusz területre (in Ruzziam provinciam, in Ruzziam) menekült: WIPO 1915, 32, 48. Fest az itt említett Ottót Boleszlav magyar feleségétől született fiával, Bezprymmel azonosította, és amellett érvelt, hogy Ottó-Bezprym Magyarországra menekült, azaz a Ruzzia meghatározás Magyarország egy részét jelöli: FEST 1939, 53. Ottó és Bezprym azonosítása abból fakadhat, hogy Wipo csupán Boleszlav két fiát, Mieszkot és Ottót említi. Ezzel szemben Merseburgi Thietmar megemlékezik Bezprymről, és arról is, hogy Boleszlav harmadik felesége két fiút szült neki, Mieszkot, és mint írja: egy „másikat, akit apja szeretett ura után nevezett el...”. (Duxit hic Ricdagi marcionis filiam, postmodum dimittens eam; postquam ab Ungaria sibi sumpsit uxorem, de qua habuit filium, Besprim nomine, similiter expellens eam. Tercia fuit Erminildis, filia venerabilis senioris Dobrerimi [...] Peperit hec duos filios, Miseconem et alium, quem dilecti sui senioris nomine pater vocavit...). MERSEBURGI THIETMAR 1935, 199. Ez a fiú alighanem az Ottó nevet viselte, amiből az következik, hogy Bezprym és Ottó valójában két különböző személy volt. Ez azt is jelenti, hogy Bezprym nem menekülhetett a „magyarországi Ruszba”, amely alatt inkább az egykori Ruszt kell érteni, nem pedig Magyarországot. Úgy tűnik tehát, hogy azok a források, amelyek elvileg összekeverik Magyarországot és a Ruszt, ténylegesen a Ruszt jelölik.

Másik kérdés, hogy a dux Ruizorum címnek van-e valami köze Rugiland és egykori lakói, a rugok nevéhez. Marczali Henrik egyenesen kizárta, hogy Imre herceg címét a ruszokhoz kell kapcsolni. Érvelését azzal kívánta megerősíteni, hogy a ruszok még a 12. században is Ruzarii néven hívták az osztrákokat. A Ruzarii névalak tudomásom szerint mindössze V. Leopold osztrák és stájer herceg 1192-es oklevelében szerepel. „A Ruzari-k, bármikor is mennek, két talentumot fizessenek és a Ruzia-ból való visszatéréskor fél talentumot; tizenkét dénárt adjanak, bárhol kívánnának belépni.” (Ruzarii quocumque tempore vadant, duo talenta solvant et in reditu ex Ruzia dimidium talentum; duodecim denarios dabunt ubicumque velint intrare.) A Ruzarii név itt olyan kereskedőket jelöl, akik a Rusz és Regensburg között közlekedtek, tehát egyfajta foglalkozást fejez ki: NAZARENKO 2001, 17–18; 102–103; NAZARENKO 2012. Ebből azonban egyáltalán nem következik Marczali véleménye. A forrás nem utal arra, hogy a ruszok miként hívták az osztrákokat, ezzel szemben inkább arra gondolhatunk, hogy német nyelvetterületen hívták így ezeket a kereskedőket. Az 1030-as magyar győzelemmel végződő magyar–német

elmélet határozza meg a dux Ruizorum-ról való gondolkodást: egyrészt vannak, akik az uralkodó skandinávokból álló testőrségét, mások pedig a nyugati határon letelepített határőrség parancsnokát látják Imre herceg címében.

Ugyan Imre hercegről jóformán képtelenség hiteles képet rajzolni, az mégis vitán felül áll, hogy az uralkodásra készítették fel, melyre kiváló bizonyíték István király fiához intézett Intelmei: „*Itt az idő, hogy többé ne puha kásával étessenek, az téged csak puhánnyá s finnyássá tehet, ez pedig a férfiaság elvesztegetése s a bűnök csiholója és a törvények megvetése; hanem itassanak meg olykor fanyar borral, mely értelmedet tanításomra figyelmessé teszi.*”⁵⁷⁷ Nem ok nélkül gondolhatunk arra, hogy apja valamilyen feladattal bízta meg őt, főleg annak tudatában, hogy Orseolo Péter a királyi sereg vezetője lett. A dux Ruizorum cím értelmezését leginkább megnehezítő tényező, hogy egymagában áll, máshol nem fordul elő, és az azt fenntartó Annales Hildesheimenses rövid bejegyzése sem fűz hozzá semmilyen magyarázatot. Érthető tehát annak a lehetőségnek a felmerülése, hogy csupán valamilyen félreértésről van szó. Ám, hogy ez az adat önmagában áll előttünk, annak magyarázata az Imrét körülvevő legendárium is lehet, amely a herceg életének világi oldalát tulajdonképpen eltakarja előlünk. Azt gondolom, nem áll rendelkezésre olyan erőteljes érv, ami miatt ezt a közel egykorú adatot egy egyébként is forráshiányos korszakból egyszerűen elvethetnénk.

A testőrség-elmélet melletti érv, hogy több kelet-európai udvarban megfigyelhető, tehát skandináv harcosok alkalmazása a korszak egyfajta jelenségének tekinthető. A Rusz, Bizánc és a kazárok esetében ez az írott források alapján jól kimutatható, de a lengyel és legfőképp a volgai bolgár példánál elsősorban régészeti alapja van ennek az elképzelésnek. A külföldi példák természetesen még nem igazolhatják Magyarországon is hasonló etnikai felépítésű testőrség létezését. Ennek igazolására nem dúskálunk írott kútfőkben. A feltételelesen ideköthető dux Ruizorum adat mellett esetleg a Nibelung-ének kapcsolható a kérdéshez, ugyanis említ

---

konfliktus a magyarok számára területgyarapodással járt. A háború rendkívül szűkszavú kútfői nem említik ezt, erre csak későbbi forrásokból következtethetünk. A terület nagyságáról III. Henrik császár 1051-ben kelt oklevele ad tájékoztatást. Egyrészt a Lajta és a Fischa folyók közötti területtel, másrészt a Dunától északra a Morva folyó mentén húzódó területsávval bővült Magyarország. A hadjárat régi, de rendkívül alapos vizsgálatára lásd: GOMBOS 1938. Marczali szerint ennek a területnek az élére nevezte ki fiát István király, amely terület azonos az 5. századi rugok lakhelyével, Rugilanddal, s ez a név tükröződik vissza a dux Ruizorum címben. Hozzá kell tenni, hogy a rugok törzsterülete leginkább a Dunától északra lokalizálható: PAULUS DIACONUS 2012, 65–66. Szent Severinus életére lásd: SZENT SEVERINUS 1969. Herwig Wolfram amellet érvel, hogy a Lajta és a Fischa közötti föld már a háborút megelőzően is a magyaroké volt, mivel II. Konrád császár a Fischa folyón való átkelést követően kezdett harci cselekményekbe, ami elképzelhetetlen birodalmi területen. Ennélfogva a területi engedmény mindössze a Dunától északra eső területre vonatkozott: WOLFRAM 2002, 516. Tény, hogy a ruszokat több forrás rugi név alatt említi, vagyis a két név között van kapcsolat. A rugi–rusz kérdésre lásd: ANYISZIMOV–ROGOZSIN 2019. Ám ennek ellenére sem egyértelmű, hogy a dux Ruizorum címet a rugokkal és Rugilanddal kellene magyarázni, főleg nem olyan értelemben, hogy a titulus nem is a ruszokra vonatkozik.

⁵⁷⁷ ÁLI 48. (Kurcz Ágnes fordítása.)

ruszokat a hun (magyar) udvarban. Azt tudjuk a hőseposzról, hogy megőrzött Géza fejedelem és István király kori történeti elemeket, és ha a ruszok is ebbe a kronológiai rétegbe sorolhatók – ami korántsem bizonyos –, az érv lehet a testőrség-elmélet mellett. Sajnos azonban azt nem részletezi a mű, hogy milyen szerepkörben álltak ezek a harcosok.

Rusz testőrök alkalmazásáról szóló információ jelenlegi ismereteim szerint egy igen kései, több száz évvel az események után keletkezett Istvánffy-féle krónikából származik, s még ha el is fogadjuk a hitelét, semmi többet nem állít, minthogy valószínűleg Könyves Kálmán király telepített be ruszokat ilyen célra. Ez azonban nem utal arra, hogy az valamiféle korábbi, már létező gyakorlatra menne vissza, s nem szabad annak mondanivalóját visszavetíteni korábbi időszakokra. Az a roppant kevés információ, amely egyáltalán rendelkezésre áll az István kori testőrségről, mindössze két németet említ, noha valószínűleg ennél többen vigyáztak az uralkodóra. A szent királyt követő rosszlemkű Orseolo Péter király (1038–1041, 1044–1046) németekkel és olaszokkal vette magát körül a magyar krónikáshagyomány szerint,⁵⁷⁸ amely esetleg a korábbi skandináv testőrség fennállásának terminus ante quem-jét jelentené. Amennyiben a testőrség-elmélet helytálló, akkor a cím rövid életére a tartalom időbeli rövideje is magyarázat lehet, vagyis skandináv testőrök ténylegesen rövid időszakban voltak megtalálhatók az országban. Az Eymundar þáttir Hringssonar-ban Eymundr és csapata egy évre kötöttek szerződést, amit annak lejártá után újra lehetett tárgyalni, ha az alkalmazó továbbra is igényt tartott szolgálataikra.⁵⁷⁹ Természetesen Imre herceg halála súlyos okként eshetne latba, de ez önmagában miért jelentené azt, hogy el kellett küldeni a zsoldosokat? Más vezetőt nem lehetett az élükre állítani? Miért ne lett volna rájuk szükség a herceg halálát követően is? A bizánci feleség gondolata sem tűnik többnek, mint bizonyíthatatlan elmélet, így a vele együtt érkezett és távozott skandináv harcosokról írottak is ugyanebbe a kategóriába esnek.

A másik, napjainkban elterjedt nézet szerint rusz harcosokat a nyugati határon telepítettek le határvédelmi céllal. A határőrség-elmélet alapvetően a dux Ruizorum címen és Anonymus azon közlésén alapul, miszerint Zolta fejedelem a nyugati határra telepített ruszokat, hogy várakat építsenek. Ezt a várat a mai Oroszával szokás azonosítani. Anonymus híradásának megítélése nem egyszerű feladat, ugyanis bár az elbeszélés forrásértéke kikezdzhető, mégis, a Névtelen gesztairó igen jó érzékkel vázolta fel a 955-ös augsburgi csatavesztést követő geopolitikai változásokat, konkrétan megjelölve a németek okozta fenyegetést. I. Ottó birodalmának a megszilárdulása és a magyar belpolitika alakulásának hatására a magyarok békés kapcsolatokra törekedtek a német szomszédokkal, bár az összetűzést így sem sikerült elkerülni. Az Enns folyónál

---

⁵⁷⁸ SRH I. 323.

⁵⁷⁹ EYMUNDAR ÞÁTTIR HRINGSSONAR 1989, 72–73, 76–77.

húzódó határ fokozatosan nyugatabbra tolódott.⁵⁸⁰ Általános mondanivalóját tekintve tehát nem mond ellent az ismert korabeli helyzetnek. Ehhez hozzá lehet tenni, hogy Anonymus kijevei eseményekkel kapcsolatos történetével hasonló a helyzet, összeegyeztethető a 9. századi magyarság hatalmi szerepéről alkotható képpel, még ha az egyes konkrét tartalmi elemei (pl. Kijev kőfalai, a kunok stb.) anakronisztikusak is.

Anonymus alighanem Oroszvár településre célzott. A településnevek rendkívül problémás forráscsoportot jelentenek, hiszen bizonyítani kellene, hogy a településnév valóban kifejezi az ott élők etnikai hovatartozását, valamint azt, hogy Géza fejedelem és Szent István király korában már létezett. Ez azonban általában elég bizonytalan. Oroszárral azonosítható az egykori római Gerulata castellum, amelynek egy része még a 10–11. században is állhatott, de Oroszvár első ránk maradt okleveles említése nagyjából kétszáz évvel későbből származik. Ez nem jelenti azt, hogy ne létezhetett akár a 11. század elején rusz lakókkal, de a bizonyosság szintjén kezelni ezt nem szabad. Varang és Várong településekkel kapcsolatban ugyanez a helyzet. A településnév-adásnak korántsem csak az ott élő népesség lehet az oka. A *marchia Ruthenorum* és a *confinium Rutenie* két különböző területnek tűnik. Az első valószínűleg „a Rusz felé eső határ” értelemben áll, vagyis nem a terület rusz lakói lehettek a névadók, noha ettől még élhettek ott ruszok. A második példa érdekes, mert a déli-délnyugati határvidékhez lehet kötni, de nehéz megmagyarázni létezésének okát.

Amennyiben mégis elfogadjuk a határvédelem-elméletet, akkor is kérdés, hogy miért szűnt meg a *dux Ruizorum* titulus használata. Imre herceg halálán túl elsősorban a korszak fegyveres konfliktusai veendő figyelembe. Az 1030. évi magyar–német háború során a támadók nehezen küzdöttek át magukat a természeti akadályokon, de a határterületeket pusztították, sőt, Reichenau Hermann szerint egészen a Rábáig prédálták a magyar területeket.⁵⁸¹ 1042-ben III. Henrik serege és a csehek a Dunától északra kilenc magyar határvárat foglaltak el, kettő ezek közül addigra már leégett, vélhetően a visszavonuló magyarok gyújtották fel őket.⁵⁸² A következő évben a császári sereg már a Rábcánál, azaz a Dunától délre eső vidéken álló védműveket vette volna ostrom alá, de sikerült megállapodni a magyarokkal. Ekkor történt, hogy a még az 1030-as háborút követően magyar fennhatóság alá került területeket a magyarok visszaadták.⁵⁸³ 1044-ben a német sereg a Rába folyón is átkelt.⁵⁸⁴ Ezek a konfliktusok súlyosan érinthették az ország nyugati határvédelmének népeit, köztük azokat a ruszokat is, akiket

⁵⁸⁰ GOMBOS 1911; GYÖRFFY 1977, 82–88.

⁵⁸¹ ÁKÍF 181, 221.

⁵⁸² ÁKÍF 247–248.

⁵⁸³ ÁKÍF 249.

⁵⁸⁴ ÁKÍF 252.

esetleg odatelepítettek. Nincs különösebb ok azt feltételezni, hogy Imre vagy István király halála után esetleg távoztak volna, hiszen a szolgálatukra alighanem később is szükség lehetett. Elképzelhetőnek tartom, hogy nem mentek el, hanem a harcok során morzsolódtak fel, vagy a visszavonulásukat és a harcokat követően lettek máshová telepítve. Ezt figyelembe véve még az is lehetséges, hogy az 1030-as és 1040-es évek háborús cselekményei után oly mértékben alakult át a nyugati határvédelem etnikai képe, hogy az újjászervezéskor értelmetlen volt tovább alkalmazni a Ruiz kitélt.⁵⁸⁵

A régészeti emlékek értelmezésével is óvatosan kell eljárni. Kétségtelen, hogy vannak a Kárpát-medencében skandináv és rusz kapcsolatrendszerrel bíró tárgyak, de ezen túl roppant kétséges, miként lehetne régészeti eszközökkel skandináv és rusz harcosok jelenlétét igazolni. A hazai fegyverzetben a 10. század második felében megindult változások okai nem mondhatók megoldottnak, de semmiképpen sem lehet azokat csakis idegen etnikum jelenlétével magyarázni. A tágabb kontextusból levonható következtetés az, hogy nehéz meghatározni, mi is tulajdonképpen a skandináv temetkezés és ez még inkább megnehezül egy olyan, etnikailag és kulturálisan sokszínű térségben, mint Kelet-Európa. Megkérdőjelezhető ugyanis a tárgyi kultúra konzervativizmusa főleg egy új, kialakuló politikai közösségben, mint a Rusz, ahol a különböző népek közötti intenzív kapcsolatok határozottan kifejeződnek a régészeti leletekben. Az Oroszvárnál feltárt temetőben semmi sem utal skandináv és rusz harcosokra, pontosabban fogalmazva, nem olyan kép tárul elénk, amit a modern kutató várna Anonymus közlése és a hozzákapcsolt elmélet alapján. Számolni kell a kereszténység hatásával is, amely István király korától és az azt követő időszakból eltüntetheti az etnikailag esetleg értékelhető jegyeket. Az újnak számító természettudományos módszerek alkalmazása talán további adatokkal szolgálhat a kérdés vizsgálatához.

Több lehetőség is felmerül, hogy mikor kerülhettek skandináv és rusz harcosok a Kárpát-medencébe. Korábban amellet érveltem, hogy a honfoglalókkal már érkezhettek, leginkább rabszolgaként, bár velük és az ő utódaikkal aligha számolhatunk még a 10. század végén is. Katona Csete felvetette a 973-as quedlinburgi találkozót, ahol a magyar követek mellett a dánok és a ruszok is képviseltették magukat. Katona szerint ez az esemény lehetőséget teremthetett a felek közötti kapcsolatfelvételre, melynek nyomán harcosok áramolhattak egymás területeire,

---

⁵⁸⁵ Az *Annales Altahenses maiores* említést tesz egy Schebis nevű marchio (határispán) haláláról 1039-ben: ÁKÍF 239. Ez a Schebis talán azonos a Sebőssel, aki a 14. századi krónikakompozíció szerint Orseolo Péter embere volt, s akit a Péter király ellen lázadók öltek meg: SRHI. 325. Mivel Sebős Orseolo Pétert szolgálta, így lehetséges, hogy korábban István király köreihez tartozott. Schebis talán a nyugati határvédelemhez köthető személy: ZSOLDOS 2000, 112, aki mindenestre Imre herceg halála körüli időszakban volt határispán.

így hozzánk dánok és ruszok.⁵⁸⁶ Merseburgi Thietmar szerint Boleszlav lengyel fejedelmet és sógorát, a kijevi trónról elűzött Szvjatopolkot 300 német, 500 magyar és 1000 besenyő harcos támogatta az 1018-ban Jaroszlav ellen vezetett hadjáratban.⁵⁸⁷ Ugyanezen hadjárat kapcsán Thietmar dánokat említ Kijevben.⁵⁸⁸ Az évkönyvek úgy tudják, hogy Jaroszlav 1000 varégot fogadott fel korábban a Szvjatopolk elleni küzdelemhez.⁵⁸⁹ Thietmar rengeteg kincsről emlékezik meg, amit a Jaroszlav elleni támadásban segítők kaptak.⁵⁹⁰ A Paterikon szerint Boleszlav foglyokat is vitt magával haza.⁵⁹¹ A PVL is megemlíti a kincseket, embereket és azt, hogy a cserveni városokat is megszerezte.⁵⁹² A létszám nagyságrendjére engedhet következtetni az az adat, hogy Kázmér lengyel fejedelem a Jaroszlav lányával kötött házasság után „*nászajándékul nyolcszáz rusz foglyot adott vissza, akiket még Boleszlav ejtett fogságba, amikor legyőzte Jaroszlavot*”.⁵⁹³ Megkockáztatható, hogy a kincsek mellett foglyokból is részesültek a magyarok. Ugyan ez sem nélkülözi a feltételezést, de az 1018. évi hadjárat egy olyan konkrét időpontot jelenthet, amikor nem csupán skandináv zsoldosok (varégek), de kolbjagok (kölpények?) is a Kárpát-medencébe kerülhettek. Font Márta 1024 utánra teszi a harcosok letelepítését, mivel ekkor II. Konrád személyében a magyarokkal ellenséges érzelmű uralkodó került a császári trónra, ami indokoltá tette a nyugati határvédelem megerősítését.⁵⁹⁴ Házassági kapcsolatok is lehetővé teheték idegen harcosok áramlását. Az Árpádok Vazul-ágából származó Szár László felesége a Ruszból érkezett, de felmerül a lehetőség, hogy Vlagyimir fia Szvjatoszlav magyar nőt vett feleségül, bár ezt forrás nem támasztja alá.⁵⁹⁵ Imre herceg bizánci feleségének teóriája rendkívül bizonytalan. Ezek a nézetek többnyire a Ruszból „vezetik be” a harcosokat Magyarországra, de István király uralma alatt megnyílt a Szentföld felé vezető zarándokútvonal, az országon való áthaladás biztonságosnak számított. Ez lehetővé tette a Bizánc felé közeledő skandináv csoportok felfogadását. Ehhez kapcsolódik Györffy véleménye arról, hogy a Ruszból Bizáncba igyekvő skandinávok és ruszok Magyarországon keresztül kerültek a besenyő veszély miatt. A 860. évi Konstantinápoly ellen végrehajtott rusz

⁵⁸⁶ KATONA 2019, 109–110.

⁵⁸⁷ ÁKÍF 114.

⁵⁸⁸ „In magna hac civitate [Kijev – K. M.], que istius regni caput est, plus quam quadringente habentur ecclesiae et mercatus VIII, populi autem ignota manus; quae, sicut omnis haec provincia, ex fugitivorum robore servorum huc indique confluencium et maxime ex velocibus Danis, multum se nocentibus Pecinegis hactenus resistebat et alios vincebat.”: MERSEBURGI THIETMAR 1935, 530.

⁵⁸⁹ PVL 1950, 96; PVL 2015, 109; NPL 1950, 175.

⁵⁹⁰ ÁKÍF 114.

⁵⁹¹ PATERIKON 2021, 183.

⁵⁹² PVL 2015, 111.

⁵⁹³ PVL 2015, 119. (Ferincz István fordítása.)

⁵⁹⁴ FONT 2005, 93, 128; FONT 2015, 307.

⁵⁹⁵ FONT 2005, 127; FONT 2015, 306.

támadás kapcsán már kifejtettem, hogy ez nem meggyőző érv, éppen ellenkezőleg, a ruszok a besenyő-fenyegetés ellenére is használták a Dnyeper-útvonalat.

A dux Ruizorum megfejtésének legfőbb gátja az, hogy önmagában áll, bármiféle magyarázat nélkül. Abból a kevés forrásból többféle, tetszőleges és logikusnak tűnő rekonstrukciót lehet alkotni, de a közöttük lévő összefüggés megkérdőjelezhető. Imre herceg címének és Anonymus ruszokról szóló adatának az összekapcsolása, valamint előbbi utóbbiból való magyarázata nem biztos, hogy célravezető, hiszen Anonymus hitelessége nem áll szilárd talajon. Az egyetlen forrás tehát, amely Szent István korában ruszokról adhat hírt, az maga a dux Ruizorum titulus. Mind Géza fejedelem, mind István király uralkodását meghatározták a fegyveres konfliktusok, így harcosokra alighanem mindig szükségük volt. Azt is kijelenthetjük, hogy ezekben a harcokban igénybe vettek idegen eredetű katonai erőt. Ilyen katonák alkalmazásának az igényét István király Intelmei és törvényei világosan kifejezik. Mivel Imre herceget az uralkodásra készítették fel, ezért azon megoldás felé hajlok, hogy a címe területi alapú hatalmat takart, ahol ruszok is megtalálhatóak voltak. Ezt a területet azonban nem feltétlenül kell az ország nyugati határán keresnünk.

András herceg rusz zsoldosai

Vazul Szent István elleni lázadásának következményeképpen fiai, András, Béla és Levente száműzetésbe kényszerültek. Ennek kronológiáját Font Márta a következőképpen határozta meg: talán 1032-ben menekültek Csehországba, ahonnan a következő évben átmentek lengyel földre. Béla Lengyelországban maradt, András és Levente pedig továbbindultak a Ruszba, ahová 1034 és 1036 között érkezhettek meg. A Ruszban eltöltött idő döntő jelentőségű volt András számára, mivel feleségül vette Jaroszlav kijevi nagyfejedelem lányát, így dinasztikus kapcsolat és szövetség alakult ki közöttük. A két herceg 1046-ban tért haza és a magyar előkelőkkel együttműködve megdöntötték Péter király hatalmát. Levente hamarosan meghalt, Andrást pedig 1047-ben királlyá koronázták.⁵⁹⁶

Az Annales Altahenses maiores a korszak magyar történelmének elsőrangú forrása, melynek használata kimutatható a 14. századi krónikakompozícióban. Ez nem csak arról tud, hogy a hercegek hazatértek Magyarországra, hanem arról is, hogy András „*mérhetetlen sokaságú zsoldos sereget hozott magával*” (*inmensam multitudinem conductii exercitus secum advexisset*), illetve azt a hazai előkelők fegyveresei egészítették ki.⁵⁹⁷ András herceg Jaroszlav lányával kötött házasságának fényében érthető, hogy apósa katonai erőt biztosított veje

⁵⁹⁶ András Jaroszlavval létrejött családi kapcsolatára és annak hátterére lásd: FONT 2015a.

⁵⁹⁷ ÁKÍF 256. (Makk Ferenc fordítása.) Vö. ANNALES ALTAHENSES MAIORES 1891, 42.

számára, sajnos azonban erről a seregről az évkönyv semmi egyebet nem közöl. Makk Ferenc orosz zsoldosokat említ,⁵⁹⁸ Font Márta szerint pedig nem jelentős létszámú, a fejedelem kíséretének etnikai összetételéhez hasonló csapat volt.⁵⁹⁹ Nem tudjuk, miként épült fel, hogy azt Jaroszlav a saját csapataiból fedezte, vagy zsoldosokat fogadott fel. Létszámáról sem mond semmit, azon kívül, hogy „mérhetetlen sokaságú” volt, miként arról sem, hogy milyen volt az etnikai összetétele. Valószínű, hogy a bejegyzés leírója a sereg háttéréről nem bírt pontos ismeretekkel. Meg kell jegyezni, hogy bár tisztában van András száműzetésével, de annak helyszínével már nem, vagy valamilyen okból nem említi ezt a jelentős tűnő mozzanatot.

Testvére, Msztiszlav Vlagyimirovics 1036-ban bekövetkezett halála után Jaroszlav a Rusz egyedüli uraként annak teljes haderejére támaszkodhatott. Az 1036-os események kapcsán említi a PVL, hogy a Kijevre rárontó besenyőkkel szemben Jaroszlav „középre állította a varégokat, jobboldalt álltak a kijevi harcosok, baloldalt pedig a novgorodiak voltak”.⁶⁰⁰ Ez nyilván nem tekinthető a Rusz teljes hadseregének, de rámutat arra, hogy az területi-törzsi alapon szerveződött. Emellett Jaroszlav rendelkezésére állt a magyarul fegyveres kíséretként visszaadható druzsina (дружина),⁶⁰¹ vagyis a szűkebb értelemben vett kísérete és belső bizalmi köre, illetve szükség esetén zsoldosokat fogadhatott fel, akiket a varégok képviselnek. Az írott források segítségével képet alkothatunk a korabeli sereglétszámokról. Ibn Fadlán a 920-a évekre vonatkozóan úgy tudja, hogy a ruszok fejének kíséretéből négyszázan mindig vele vannak,⁶⁰² míg a 11. század közepén alkotó Gardízi szerint száz-kétszáz fő jár el a szlávokhoz behajtani az adót.⁶⁰³ Ezek az adatok a fejedelem környezetében tartózkodó, állandóan fegyverben tartott harcosokra, a druzsinára utalhatnak. Jaroszlav novgorodi fejedelemként a Kijev ellen vezetett hadjáráshoz a PVL szerint ezer varégot fogadott fel és ezen felül volt negyvenezer harcosa, amely túlzásnak tekinthető, az NPL ezer varégról és háromezer novgorodiról szóló adata mindenképpen realisabbnak tűnik.⁶⁰⁴ A varég zsoldosokat illetően említhető Kekauménosz, aki Haraldról, Jaroszlav későbbi vejéről azt jegyzi meg, hogy egy ötszáz fős csapat élén jelentkezett Bizáncban szolgálatra,⁶⁰⁵ míg az Eymundar þáttir Hringssonar egy hatszáz főből álló varég csapat ruszbeli harcainak történetét mutatja be, méghozzá Jaroszlav személyével összefüggésben.⁶⁰⁶ E rövid áttekintés alapján az András számára biztosított sereg

---

⁵⁹⁸ MAKK 1996, 80.

⁵⁹⁹ FONT 2015, 309; FONT 2015a, 616–617.

⁶⁰⁰ PVL 2015, 116. (Ferincz István fordítása.)

⁶⁰¹ FONT 1999, 27–30.

⁶⁰² IBN FADLÁN 2007, 99. (Simon Róbert fordítása.)

⁶⁰³ NOT I. 161.

⁶⁰⁴ Vö. PVL 2015, 109; NPL 1950, 175.

⁶⁰⁵ Kekauménoszt idézi: JACKSON 2015, 74–75.

⁶⁰⁶ EYMUNDAR ÞÁTTIR HRINGSSONAR 1989.

létszámát pár ezresnél semmi esetre sem lehet többre becsülni, de figyelembe véve azt, hogy a magyar előkelők aktívan támogatták a herceget, valószínűbb, hogy csupán pár száz főről beszélhetünk, amely így is jelentős erőt képviselhetett a kor viszonyai között.

Nem tudjuk, hogy az évkönyvben említett zsoldosereg alatt Jaroszlav harcosait kell-e sejteni, vagy az évkönyvi bejegyzés írójának jellemzése szó szerint értendő, azaz egy zsoldos csapatról van szó, ami alapvetően befolyásolhatja a sereg vélhető etnikai összetételét. Egy országos toborzású sereg etnikailag többnyire szláv karakterű lehetett. A fejedelmi druzsina etnikai összetétele heterogénnek képzelhető el, de feltűnő az egyes fejedelmek környezetében felbukkanó vélhetően skandináv származású személyek aránya. A rusz–bizánci szerződéseken kívül rendszeresen jelennek meg skandináv nevű személyek a fejedelem harcosainak körében, de nem csak ilyenek. Szvjatoszlav mellett Szvenyeld és Pretics, Jaropolknál Blud, Vlagyimir idején egy Volcsij Hvoszt nevű vezér, Szvjatopolk esetében Buda, az 1043. évi bizánci főváros elleni akció kapcsán pedig Visatáról és Ivan Tvorimiricsről hallunk.⁶⁰⁷ Emellett elszórt emlékek is szólnak skandináv kötődésű személyekről a fejedelmek mellett.⁶⁰⁸ Jaroszlav előszeretettel alkalmazott skandináv zsoldosokat, kezdve a kijevi trónért folytatott harccal, de később is, utolsó rájuk vonatkozó adatot az 1043-as Konstantinápoly elleni hadjárat kapcsán találjuk.⁶⁰⁹ Egy Ruszban toborzott sereg esetében tehát indokolt skandináv eredetű személyekkel számolni, ha pedig ez a sereg valóban zsoldos volt, úgy logikus arra gondolni, hogy Jaroszlav szokásához híven a „tengeren túlról” hozatta be azokat.

Szintén kérdéses, hogy András hatalomra kerülését követően, 1047 után mi lett ennek a seregnek a sorsa. Ha Jaroszlav fegyvereseiről van szó, hazaküldhette, ha pedig zsoldosok voltak, akkor a feladat teljesítését követően szintén elbocsájthatta őket. Tekintve azonban, hogy az országos támogatottsága ellenére is szüksége lehetett a személyétől függő, lojalitásukban megkérdőjelezhetetlen emberekre, feltételezhető, hogy legalábbis egy részüket megtarthatta. András király esetleges skandináv harcosai miatt irányult a figyelem a Pozsony ostromát leíró krónikarészletre. III. Henrik császár 1051-ben és 1052-ben is megtámadta Magyarországot. A második próbálkozáskor Pozsony várát vették ostrom alá, de ezt a támadást a 14. századi krónikakompozíció tévesen elsőként említi: *„Abban az időben a német király nagy hadsereggel ostrom alá vette Pozsony várát; meg akarta torolni a Péterén esett sérelmet, és Magyarországot a saját uralma alá akarta vetni. Sok hadigépet állított föl a vár megvívására, de nyolcheti*

---

⁶⁰⁷ A rusz–bizánci szerződések elemzésére lásd: MELNIKOVA 2003, 458–459. Szvenyeld: PVL 2015, 55–56, 58, 68–70. Pretics: PVL 2015, 64. Blud: PVL 2015, 71–72. Volcsij Hvoszt: PVL 2015, 75. Buda: PVL 2015, 109–110. Visata és Ivan Tvorimirics: PVL 2015, 118–119.

⁶⁰⁸ MELNIKOVA 2003, 457; ANDROSHCHUK 2013, 167.

⁶⁰⁹ MELNYIKOVA–PETRUHIN 1994 [2011], 158. Jaroszlav skandináv összeköttetéseire lásd: CROSS 1929.

ostrom után sem tett semmi előrehaladást. Az említett király egyébként hajóhaddal érkezett Pozsony várának ostromlására. Ekkor a várban lévő magyarok találtak egy úszáshoz roppant jól értő embert, név szerint Zotmundot, és az éj csendjében a császár hajóihoz küldték. Ő a víz alatt a hajók közelébe férkőzve valamennyit meglékelte, s azok hirtelen megteltek vízzel. Tönkrement a németek hadereje, s így meggyengülve és erejüket veszítve visszatértek hazájukba. Sok vitéz volt Pozsonyban, de ezek közül különösen kiemelkedett Vojtek, Endre, Vilungard, Urosa és Márton, akik naponta keményen küzdöttek a németekkel.”⁶¹⁰ Katona Csete vetette fel annak lehetőségét, hogy a szövegben szereplő Zotmund és Vylungard (a Képes Krónika kódexében szereplő alakok skandináv eredetű nevek, s azon belül is a kéttagú nevek csoportjába tartoznak, de a skandináv névcorpusban nem talált ilyen összetételű neveket, azaz megfelelő analógiákat. Ennek ellenére a Zotmundot a Þjóðmundr vagy Suðmundr, esetleg a Sólmundr alakokkal hozta kapcsolatba, Vylungard esetében pedig az első tagban (vylun) az óészaki vilja igét feltételezi. Ezzel összefüggésben hívta fel a figyelmet az Örvar Odds sagára, amelynek legkorábbi (S) variánsa tartalmaz egy epizódot, amiben a főhős, Örvar Oddr két magyar királyfi trónért folytatott harcában vesz részt.⁶¹¹ Katona rámutatott, hogy a Szent István halálát követő időszak belső konfliktusok sorozatát hozta, amely párhuzamba állítható a saga elbeszélésével, de leginkább András herceg és király korában voltak adottak a feltételek skandináv harcosok magyarországi jelenlétéhez. A magyarországi szolgálat emléke eljuthatott Északra is és ez tükröződik vissza torzult formában Örvar Oddr történetében.⁶¹² Zotmund és Vylungard egyedülállóak a középkori magyar személynévanyagban⁶¹³ és az is kijelenthető, hogy mindkettő germán eredetű. Katona helyesen kereste a két név lehetséges skandináv analógiáit a kéttagú személynévek között. A kéttagú nevek képzése viszonylag kötetlen, de meg kell jegyezni, hogy vannak olyan egytagú nevek, amelyeket nem használnak összetételekben, néhány csak első, vagy csak második tagként szerepel, vagy mindkét pozícióban állhat. Az adott szóösszetételnek nem kell szükségszerűen valamilyen speciális jelentéssel bírnia, mint amilyet Katona keresett a Sólmundr (ház/csarnok védelmezője) alakkal. A Vylungard kapcsán hozzátéhető, hogy első tagként talán meggyőzőbb volna egy melléknévi alakot találni, amely a vilja esetében a viljandi, ahogy azt a „védelmezni akaró” kifejezéssel egyébként Katona is visszaadta.⁶¹⁴ A viszonylag szabad névalkotás és az írott források fogyatékosága azt jelenti, hogy a meggyőző analógia hiánya egyáltalán nem perdöntő e kérdést illetően, ugyanakkor e két

⁶¹⁰ KÉPES KRÓNIKA 2004, 59. (Bollók János fordítása.)

⁶¹¹ A forráshelyre lásd: ÖRVAR ODDS SAGA 1892, 65–67.

⁶¹² A bővebb okfejtésre lásd: KATONA 2019, 173–201; KATONA 2019a.

⁶¹³ FEHÉRTÓI 2004, 812, 858.

⁶¹⁴ Az óészaki nevekre összefoglalóan lásd: HARALDSSON 1977.

név eredetének felderítése nem történetész kompetenciát, hanem nyelvész szakember vizsgálatát igényli.

Kálmán király ajtónálló oroszai

Györffy varég-rusz testőrségről alkotott elképzelésének igen fontos eleme az a kijelentés, hogy az orosz „ajtónálló, testőr” jelentése az egész középkoron át kimutatható, így a dux Ruizorum címben szereplő Ruiz testőröket jelöl. Ezt a jelentéstartalmat későközépkori adatokkal illusztrálta, de ennek alátámasztására még egy 1326-ból származó oklevelet is bevont ezt írva: „1326-ban Nagy- és Kisoroszi lakói azt tartották magukról, hogy ők Kálmán király ajtónállói voltak. Ennek az oklevélnek ma már csak irodalmi említését ismerjük...”.⁶¹⁵ Elképzelése korántsem előzmény nélküli, hiszen Melich János már 1909-ben párhuzamot vont a magyar „oroszl” szó „ajtónálló, testőr” jelentése és a bizánci császár varég testőrei között.⁶¹⁶

Meglehetősen kérdéses, hogy Györffy honnan vette az 1326-ban kiadott oklevélről szóló adatot. Györffy Nagy Iván 1857-ben napvilágot látott cikkére hivatkozott és megjegyezte, hogy Nagy az oklevél szövegét nem közölte.⁶¹⁷ Valóban, csupán Nagyoroszi kapcsán tett megjegyzéseket, s bár megemlítette, hogy Kálmán király telepítette be annak első lakóit, de nem utalt semmiféle 1326-ban kelt oklevélre, sőt egyáltalán nem nevezte meg forrását.⁶¹⁸ Kristó Gyula is átvette az oklevélről szóló adatot, amelyet szerinte „szakirodalmi utalásból” ismerünk.⁶¹⁹ Csánki Dezső ugyan utalt egy Nagyoroszi település levéltárában akkor még fellelhető, Károly Róbert óta többször megerősített szabadságlevélre, de nem említett 1326-os dátumot.⁶²⁰ Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a Kálmán kori betelepítést Istvánffy Miklós (1535–1615) humanista történetíró munkája említi,⁶²¹ amelyből a számunkra érdekes részletet Tállyai Pál 17. századi fordításában közlöm: „Második tábor megszállással az oroszok városához, melyet Oroszfalvának hínak, jutának. Mely várost négyszáz esztendővel annakelőtte magyarországi Kálmán király, Lodomériából s Galíciából, az oroszok tartományából lakosokat odavivén épített vala, olyan törvényt szabván nekik, hogy egyébképpen szabadosok lennének, csak az királyok kapuit és ajtait állanak, melyet az mi időnkben is megtartottnak lenni ráemlítünk.”⁶²² A régebbi szakirodalom Istvánffyra hivatkozott a Kálmán kori betelepítés

---

⁶¹⁵ GYÖRFFY 1958, 574.

⁶¹⁶ MELICH 1909, 339.

⁶¹⁷ GYÖRFFY 1958, 574. 77. jegyzet.

⁶¹⁸ NAGY 1857.

⁶¹⁹ KRISTÓ 1983, 200.

⁶²⁰ CSÁNKI 1890, 93.

⁶²¹ MOCSÁRY 1821, 305–306.

⁶²² ISTVÁNFFY I/2. 109. „Secundis castris ad oppidum Ruthenorum, quod Orosfalvam vocant, est peruentum. Illud oppidum ante quadringentos annos Colomanus Rex Pannoniae, deductis, a Lodomeria & Galicia Russorum

kapcsán.⁶²³ Györffy később már Nagy- és Kisoroszfalva lakóinak vám- és adómentességétől, valamint ajtónállóküldési kötelezettségétől külön említette az Istvánffynál olvasható Kálmán kori betelepítésről szóló adatot. Figyelemreméltó, hogy itt már hiányzik az 1326-os oklevélre való hivatkozás.⁶²⁴

Istvánffy mellett meg kell említeni Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi érseket és humanista történetírót, aki arról írt Hungaria című munkájában (1536), hogy Ság prépostságától keletre fekszik: „*Drégely vára és Oroszi mezőváros, melyben csupa szabad ember lakik. Ezek semmi más terhet nem viselnek, csak azt, hogy nekik kell gyülekezetükből a király és királyné ajtónállóit kiállítaniuk. Hűséges nép ez, még sosem derült ki róluk, hogy árulást követtek volna el szolgálatukban, bármennyire szabad bejárásuk van a király és királyné hálószobájába.*”⁶²⁵ Az Istvánffy és Oláh híradása közötti hasonlóság szembeötlő, ugyanakkor a kettő közötti nyilvánvaló különbség,⁶²⁶ hogy csak Istvánffynál szerepel a Kálmán kori betelepítés.

A zavart tovább tetézi az a kérdés, hogy melyik Kálmánról van szó. A korábbi kutatás világosan Könyves Kálmán királyt értette alatta.⁶²⁷ Györffy 1958-ban Kálmán királyt említ, de ebből csak feltételezni lehet, hogy Könyves Kálmánra gondolt. Kristó felhívta a figyelmet arra, hogy ez a Kálmán akár IV. Béla öccse, Kálmán halicsi király is lehetett.⁶²⁸ Györffy sem lehetett biztos az azonosítás dolgában. Később már egyenesen úgy fogalmaz: Istvánffy „*azt írja*” [sic!], hogy „*Kálmán, Galícia királya (1214–26), telepítette be s rendelte őket királyi szolgálatra.*”⁶²⁹ Györffy ezen írására hivatkozva pedig Kristónál már az szerepel, hogy: „*a hagyomány szerint*” Kálmán halicsi király telepítette be őket.⁶³⁰ Ez az értelmezés azonban nem következik az eredeti Istvánffy-féle latin szövegből, hiszen ott „*Colomanus Rex Pannoniae*” szerepel.

---

prouincia, colonis condiderat, lege lata, vt caetera liberi essent portas duntaxat & ianuas regum custodirent; quod nostra aetate obseruatum esse meminimus.”: ISTVÁNFFY 1622, 273.

⁶²³ FEJÉR 1839, 20; MÉSZÁROS 1850, 60; KERÉKGYÁRTÓ 1880, 124; BONKÁLÓ 1940, 13.

⁶²⁴ ÁMTF IV. 282.

⁶²⁵ OLÁH 2000, 32. (Németh Béla fordítása.) „...praepositura Saagh ad Ipolum, a qua arx orientalis Dregel, oppidum Orosy, quod incolunt omnes liberi. Hi nihil aliud subeunt oneris, quam, quod tenentur e suo gremio regi et reginae ianitores dare. Populus fidus, nulla proditio eorum ministeriis facta fuisse unquam cognita est, quamvis libere ingrediantur regis et reginae cubiculum.”: OLÁH 1938, 19.

⁶²⁶ További különbség lehet az, hogy pontosan melyik településre gondolt a két szerző. A földrajzi információk alapján Oláhnál a mai Nógrád megyei Nagyoroszi település lakóiról van szó, de mit értett Istvánffy Oroszfalva alatt? Istvánffy az 1544-es események kapcsán emlékezett meg Oroszfalva lakóiról. Az idézett szöveget Visegrád török ostromának elbeszélése előzi meg, utána pedig Nógrád várának törökök általi megszállása következik. A két esemény között, Nógrád felé menet jutottak el a török erők Oroszfalvára, így számomra kétséges, hogy itt valóban Nagyorosziról van-e szó, mivel az Nógrádtól még északabbra van. Úgy vélem, hogy inkább a Duna-kanyarban fekvő, légvonalban Visegrád és Nógrád között elhelyezkedő Kisoroszi jöhet számításba.

⁶²⁷ MÉSZÁROS 1850, 60; MÁRKI 1877, 12; KERÉKGYÁRTÓ 1880, 124; BONKÁLÓ 1940, 13.

⁶²⁸ KRISTÓ 1983, 200–201.

⁶²⁹ ÁMTF IV. 282.

⁶³⁰ KRISTÓ 2003a, 87.

Igaza lehet abban Kristónak, hogy egy népnév foglalkozásnévvé válásához idő kell, a későközépkori példák pedig már egy gyakorlatot tükrözhetnek vissza. Az egyetlen rendelkezésre álló forrás alapján legkorábban tehát Kálmán király korától kezdve mutathatók ki rusz ajtónállók, testőrök alkalmazása, de mint láthattuk, még abban is kételyek merültek fel, hogy melyik Kálmánról van szó. Nyilvánvalóan egy Könyves Kálmán korára vonatkozó információ nem használható fel Géza fejedelem és Szent István kori rusz testőrség létezésének bizonyítására.

Összefoglalás – konklúzió

Györffy György skandináv eredetű harcosok jelenlétével számolt Taksony fejedelem korától kezdve egészen Szent István király uralkodásának végéig. Anonymus alapján a nyugati határon szolgálatot teljesítő katonákat feltételezett, illetve Imre herceg dux Ruizorum címét értelmezve a királyi testőrség (sereg) állományát látta bennük, míg más kutatók a nyugati határvédelem vezetője titulусának tekintik ezt a kifejezést. Az István kori forrásokból jól kivehető, hogy idegen eredetű harcosok alkalmazására volt igény az országban és nem csak az uralkodó, hanem a társadalom felső rétegének környezetében is feltételezhető a jelenlétük. A dux Ruizorum kapcsán úgy gondolom, hogy az Imre herceg trónörökösi minőségével összefüggésben inkább lehetett területi alapú, ahol ruszok is éltek, de ennek a területnek a lokalizálása bizonytalan és ebben a régészeti leletek sem nyújtanak jelenleg megfelelő segítséget. A Géza fejedelem és Szent István kori testőrségről rendkívül hiányosak az ismereteink és legkorábban Könyves Kálmán király uralkodásától van információnk ruszok testőrként való alkalmazásáról. A kölpények skandináv eredete vitatható. Nyelvészeti vizsgálódások szükségesek annak eldöntéséhez, hogy a kölpény kapcsolatban áll-e a kolbjag, kylfing és kulping nevekkal, illetve, hogy e három név valóban egy és ugyanazon csoportot jelöli-e. Ha a kulping a másik kettőtől elválasztható és a kölpénnyel mutat rokonságot, úgy e két csoport besenyő származása nem vethető el.

Magyar–skandináv érintkezések kérdése a Kárpát-medencén kívül

Magyarok, ruszok és skandinávok a bizánci hadseregben

Bizánc történelme során nagymértékben támaszkodott idegen eredetű katonai erőre. Tény, hogy a magyarok, a ruszok és a skandinávok igen jó harcosok hírében állottak, így nem véletlen, ha szolgálataikra igényt tartottak [26–27. kép]. Tulajdonképpen Bizánc és hadserege olyan közeget biztosított, amelyen belül magyar–skandináv kapcsolatok létrejöhettek. Hárún ibn Jahjá feltehetőleg 880 és 900 között keletkezett munkájában Konstantinápoly leírásakor megemlíti a császári palota kapuinak védelmét ellátó, különféle népekből származó harcosokat, így a „feketék” és a kazárok mellett a türköket. Utóbbiakat a magyarokkal szokás azonosítani. *„Ami a Tenger kapuját illeti, (abból) oly folyosóba lépsz, amelynek hossza háromszáz, szélessége ötven lépés; kövezete vörös téglából való. A folyosón jobbra és balra kerevetek állanak, azokra derékaljakat helyeztek, ezeken pedig török népség hever, kezükben íjak és pajzsok.”*⁶³¹ A VII. Konsztantínosz császár idejéből származó és a bizánci udvar szertartásait bemutató *De ceremoniis* a császári testőrség idegen tagjai között említi a türköket, a kazárokat és a „többieket”, amely információ Philótheosz 899-ben írt szakkönyvéből került bele.⁶³² Nehéz volna megmondani, hogy skandináv és rusz harcosok mikortól álltak Bizánc szolgálatában, mivel erre nézve a 10. századot megelőzően bizonytalan adataink vannak.⁶³³ A 911. évi rusz–bizánci szerződés számos rendelkezése mellett azt is kiköti, hogy: *„Ha pedig háborúba toboroznak hadat, és ezek (ti. a ruszok) meg akarják tisztelni a császárokat, bármennyien is jönnek és bármikor, és a saját akaratukból császároknál kívánnak maradni, legyen akaratuk szerint.”*⁶³⁴ Ezzel összhangban van a krétai hadjárat, amelyben 700 rusz harcos vett részt.⁶³⁵ Ennek az akciónak az idejét Sigfús Blöndal a 902. évre helyezi,⁶³⁶ de Romilly Jenkins

⁶³¹ HKÍF 27–28; Kmoskó I/1. 185. (Kmoskó Mihály fordítása.)

⁶³² HKÍF 95; ÁMTBF 35; DE CEREMONIIS 2017, 772.

⁶³³ Felmerült annak a lehetősége, hogy már 838-ban Theóphilosz császár a nála megfordult rusz követség révén megpróbált északi harcosokat toborozni az arabok elleni háborúhoz: DUCZKO 2004, 44–45; BLÖNDAL–BENEDIKZ 1978 [2007], 32–33; ANDROSHCHUK 2016, 96–97. Felvetődött az is, hogy a Genésziosz művében olvasható történetben Theoktiszosz régenst 855-ben meggyilkoló tauroszták tulajdonképpen ruszok voltak: GENÉSZIOSZ 1998, 79–80; BLÖNDAL–BENEDIKZ 1978 [2007], 33. Úgy tűnik, hogy a 860. évi bizánci főváros ellen intézett rusz támadást követően a két fél kapcsolata pozitív irányba fejlődött. Phótiosz pátriárka 867-ben keletkezett levele a kereszténység iránt érdeklődő ruszokról és baráti kapcsolat kialakulásáról ír: NOT I. 64–65. I. Baszileiosz császárnak (867–886) sikerült egyezséget kötni velük: NOT I. 102. A békés kapcsolatok kedvezhettek skandináv–rusz harcosok alkalmazásának. Pszeudo-Szümeon krónikája a 904. év eseményei alatt ír a dromitákról, amely esetleg a ruszokra vonatkozik: SCSAVELOV 2017, 86. A forráshelyre lásd: NOT I. 90–92.

⁶³⁴ PVL 2015, 43. (Ferincz István fordítása.)

⁶³⁵ DE CEREMONIIS 2017, 651.

⁶³⁶ BLÖNDAL–BENEDIKZ 1978 [2007], 27.

meggyőzően érvelt amellet, hogy az 910 előtt nem indulhatott meg. Következtetése szerint a hadjárat 911-ben kezdődött és a következő évben ért véget.⁶³⁷

935-ben a Langobardiába küldött bizánci haderő kötelékében a ruszok 7 hajóval és 415 emberrel képviseltették magukat, míg a türkök (véltetően magyarok) közül 84 fő vett részt a hadjáratban.⁶³⁸ Langobardia alatt itt nem Észak-Itáliát kell érteni, hanem a dél-itáliai bizánci birtokok elnevezése volt. A De ceremoniis a császári palotában található Khalké-kapuhoz közel szolgálatot teljesítő megkeresztelkedett ruszokat említ VII. Konsztantínosz és II. Rómanosz császárok idején.⁶³⁹ Balogh László feltételezi, hogy 954–955-ben az észak szíriai Hadath-nál hadakozó bizánci seregben említett türkök magyarok voltak.⁶⁴⁰ Ezekben a hadműveletekben ruszok is részt vettek.⁶⁴¹ A magyarok 961-re datált bizánci területre történt betörése alkalmával vereséget szenvedtek és számosan kerültek közülük fogságba.⁶⁴² Cremonai Liudprand 968-as konstantinápolyi követjárása alkalmával elsőkézből számolt be magyar harcosok besorozásáról a császár testőrségébe: „*Mikor Barit ostromoltátok, mindössze háromszáz magyar Thesszaloniké mellett elfogott ötszáz görögöt, és Magyarországra hurcolta őket. E dolog szerencsés kimenetele arra indított kétszáz magyart, hogy nem messze Konstantinápolytól, Macedóniában hasonlóképp cselekedjék. Közülük, minthogy a hazaúton vigyázatlanul keltek át egy szoroson, negyvenet elfogtak, akiket most Nicephorus börtönükből elővezettetett, drága ruhába öltöztetett, aztán testőreivé és védelmezőivé téve, magával vitte őket az asszírok ellen.*”⁶⁴³ Magyarok tehát nemcsak önkéntesen csatlakozhattak, hanem hadifogolyként is besorozhatták őket. A 988. év mérőöldkőnek számít a skandinávok és ruszok bizánci alkalmazásának történetében. II. Baszileiosz császár 986-ban a Trajanus-kapunál vereséget szenvedett a bolgároktól, aminek hatására felkelés robbant ki ellene Bardasz Szklérosz vezetésével. A császár Bardasz Phókaszt küldte ellene, de ahelyett, hogy megütköztek volna, tárgyalásba kezdtek a birodalom egymás közötti felosztásáról. Phókasz később elfogatta Szkléroszt és egyedül szállt szembe a császárral. A központi hatalom végveszélybe került és a császár ebben a helyzetben fordult Vlagyimir kijevi nagyfejedelemhez segítségért. Ennek

---

⁶³⁷ JENKINS 1953 [1970].

⁶³⁸ DE CEREMONIIS 2017, 660–661. Vö. ÁMTBF 34; HKÍF 137.

⁶³⁹ DE CEREMONIIS 2017, 579.

⁶⁴⁰ BALOGH 2015, 97.

⁶⁴¹ BLÖNDAL–BENEDIKZ 1978 [2007], 37.

⁶⁴² ÁMTBF 69.

⁶⁴³ LIUDPRAND 2005, 541. (Süttő Szilárd fordítása.) Hasonló esetről van tudomásunk Hispániából. Ibn Hajján a magyarok 942. évi hispániai betörése kapcsán írta: „Dū l-ḥiġġa 18-m [IX.3.] pénteken pedig megérkezett Muḥammad b. Hāšim miniszternek, Zaragoza urának követe s vele őt fogoly turk férfi, akiket meghagytak eredeti külsejükben és ruházatukban. Kordova alatt a qarqarīti új palotába vitték őket, mert Al-Nāšir (kalifa) ezidőtájt mint tuszkulánumban lakott itt. A kalifa megsejmelte őket. Felvették az iszlám vallást, majd a kalifa besoroztatta őket testőrei közé.”: ELTER 2009, 88. (Elter István fordítása.)

természetesen ára volt. II. Baszileiosz lánytestvérét, Annát kínálta feleségül a ruszok fejedelmének, aki a kereszténységet is hajlandó volt a jelentős presztízzsel járó házasságért felvenni. Vlagyimir harcosokat küldött, akiknek a segítségével sikerült úrrá lenni a felkelésen. Ez az ún. varég-gárda történetének kezdete, amelynek a császár védelme volt a feladata.⁶⁴⁴ Szent Athanasziosznak, az Athosz-hegyi Nagy Lavra monostor alapítójának életéről írott történet szerint Athanaszioszt szerzetestársai féltékenységből be akarták vádolni II. Baszileiosz császárnál, aki akkor éppen a bolgárok ellen készült hadjáratra és Makedóniában pihentette seregét. A császárhoz tartó útjuk során türkökbe ütköztek, akik levetkőztették és meztelenül az út közepén hagyták Isten szolgáit.⁶⁴⁵ Balogh László mellett érvelt, hogy a 991 és 994 közé datálható eseményekben részt vevő türkök nem a magyarokkal összefüggésbe hozott vardarióta-türkökkel⁶⁴⁶ azonosítandók, hanem egy olyan Kárpát-medencei magyar vezető által küldött csapattal, aki a bizánci fenyegetés miatt vált a császár szövetségesévé és küldött neki segítséget.⁶⁴⁷ Nehéz elképzelni, hogy a császárt újdonsült testőrcsapata ne kísérte volna el a hadjáratra,⁶⁴⁸ ezért feltételezhető, hogy magyarok, skandinávok és ruszok egy zászló alatt harcoltak a bolgárok ellen. Szent István is harcolt bizánci szövetségben a bolgárok ellen az ezredfordulón.⁶⁴⁹ Az Annales Barenses az 1027. év eseményei alatt számol be az Oresztész parancsnoksága alatt Itáliába küldött seregről, amelynek Szicília megszállása lett volna a

---

⁶⁴⁴ BLÖNDAL–BENEDIKZ 1978 [2007], 42–45. Stephanos Asoghik vagy Taron-i Stephanos örmény történetíró – igaz, egészen más esemény kontextusában – a bizánci seregben szolgáló ruszokról írta, hogy gyalogosként harcolnak, lándzsával és pajzzsal vannak felszerelve. Létszámukat 6000 főben határozta meg és azt is megjegyezte róluk, hogy őket II. Baszileiosz kérte a ruszok uralkodójától: TARON-I STEPHANOS 2017, 308–309.

⁶⁴⁵ ÁMTBF 74–77.

⁶⁴⁶ A vardarióta-türkök kapcsán felmerült azok magyar eredete. Az elképzelés szerint a 10. században a Balkánra költözött magyarokról van szó, akik a Vardar folyó környékén telepedtek le (innen a vardarióta név): MORAVCSIK 1953, 49; GYÖRFFY 1993, 32–33. Az azonosítás egyik alapja az Anonymusnál megőrződött Csaba-monda, amely úgy tudja, hogy Zovárd és Kadocsa vezérek seregükkel betörték a Balkánra és birtokba vették a Durazzo és Rácföld közötti vidéket. Ez a népesség a monda szerint Zovárd halála után is Görögországban maradt: SRH I. 92–93; ANONYMUS 2004, 39. A vardarióták írott forrásban először a 10. században bukkannak fel. A 14. századi Pszeudo-Kodinosz a vardariótákat az udvarban szolgálatot teljesítő csoportként írja le (miként a varégokat is). Vörös ruhát hordanak, fejükön perzsa fejfedővel. Övükön ostort hordanak, de van náluk bot vagy valamilyen pálca is. Amikor a császár kilovagol, akkor őt megelőzve rendet teremtenek a tömegben: PSZEUDO-KODINOSZ 2013, 100–103. Etnikai hovatartozásuk vitatható. Pszeudo-Kodinosz szerint eredetileg perzsák voltak, akiket egy meg nem nevezett császár telepített át a Vardar folyó vidékére: PSZEUDO-KODINOSZ 2013, 102–103. Bár nincs direkt bizonyíték magyar eredetükre, a szakirodalom számol ezzel a lehetőséggel is. Elképzelhető ugyanis, hogy a 14. századra már teljesen elvesztette magyar etnikai karakterüket és más etnikumból töltötték fel az alakulatot. Vö. KAZHDAN 1991, 2153; BARTUSIS 1992, 279–281; SHUKUROV 2016, 171–173. Pszeudo-Kodinosz 14. századi információja nem biztos, hogy hiteles képet nyújt a 10–11. századra vonatkozóan, hiszen például a varégok nyelvének az angolt teszi meg: PSZEUDO-KODINOSZ 2013, 154–155.

⁶⁴⁷ BALOGH 2015.

⁶⁴⁸ BLÖNDAL–BENEDIKZ 1978 [2007], 45–46. Erre utalhat az a névtelen szerzőjű hadügyi munka, amely a császár jelenlétét feltételezi Bizánc északi ellenségeivel szemben indított hadjáratban. J. Kulakovszkij véleménye szerint a műben szereplő császár II. Baszileioszra, a szituáció pedig a 991 és 995 közötti eseményekre vonatkozik, ugyanakkor ez az elképzelés nem talált teljes elfogadásra: NÉVTELEN HADÜGYI MUNKA 1985, 242–243. A hadügyi munka a ruszokat a császár közelében tartózkodó harcosokként írja le: NÉVTELEN HADÜGYI MUNKA 1985, 281, 295, 313.

⁶⁴⁹ MAKK 1996, 54; BALOGH 2015, 97.

feladata. Az évszám azonban téves, hiszen a sereg küldése közvetlenül megelőzi II. Baszileiosz halálát, amely 1025. december 15-én következett be. Az évkönyv alapján a sereg etnikailag vegyes volt, ruszok, egy skandinávokkal azonosítható „Guandalii” nevű csoport, türkök (magyarok), bolgárok, vlachok, makedónok, „és mások” (*aliorumque*) alkották. A hadjárat eredménytelenül zárult, a császár halálát követően mindenki hazatért.⁶⁵⁰ Olajos Teréz ezzel szemben lehetségesnek tartotta, hogy a sereg vagy annak egy része mégiscsak Dél-Itáliában maradt.⁶⁵¹ Egy 1053/1054-ben kiadott oklevél szerint annak kiadója, Kürillosz, a magyarok csapattestének parancsnoka volt. Olajos úgy véli, hogy ez a csapattest tekintélyes létszámú, akár 1200 fős is lehetett. Egy calabriai Rhegionban 1050 körül kiállított dokumentum bizonyos Ungros nevű személy birtokát említi. Egy másik, szintén calabriai illetőségű szerződés 1076/1077-ből „*az Ungrosénak mondott föld*” kifejezést használja. Olajos nem zárja ki, hogy ezeket a harcosokat I. András király küldte Calabriába, de valószínűbbnek véli, hogy már korábban megtalálhatóak voltak magyarok a bizánci haderőben és legfeljebb az utánpótlás érkezett I. András idején.⁶⁵² A 11. század közepére Bizánc dél-itáliai hatalmát a régióban már régóta tevékenykedő normannok fenyegették leginkább. Ruszok és skandinávok a 11. században rendszeresen felbukkantak bizánci oldalon a különböző dél-itáliai harcokban, ahogy arról Langbarðalandban elhunyt személyek emlékére készült rúnafeliratok is tanúskodnak. Langbarðaland a dél-itáliai bizánci birtokokat jelöli [28. kép].⁶⁵³ Így tehát Kürillosz magyarjai esetében sem vethető el a kapcsolatfelvétel lehetősége.

Kétségtelen, hogy Bizánc egy potenciális közeg volt magyar, skandináv és rusz személyek találkozásához, de hozzá kell tenni, hogy míg az utóbbi két kategória meglehetősen sűrűn fordul elő a forrásokban, ami folyamatos alkalmazásukat sejteti, addig a magyarokról szóló adatok már jóval sporadikusabbak. Ez nem jelenti azt, hogy az említettekén kívül más időszakban, más hadieseményeknél ne lehettek ott magyarok, lehet, hogy forrás nem említi őket. Feltehető, hogy Bizánc kért a magyaroktól harcosokat. A *De ceremoniis* részben az idegen uralkodóknak és vezetőknek küldendő levelekről értekezik. Eszerint a magyarok arkhónjainak 2 aransolidus értékű pecséttel ellátott levél járt, ugyanolyan értékű, mint amit a ruszok fejedelmének

---

⁶⁵⁰ ANNALES BARENSES 1844, 53.

⁶⁵¹ OLAJOS 1998, 219–222.

⁶⁵² OLAJOS 1987–1988; OLAJOS 1998, 215–219.

⁶⁵³ BLÖNDAL–BENEDIKZ 1978 [2007], 51–52, 53, 56, 59–61, 65–74, 106–107, 110–112. Guðlaug két rúnakövet állíttatott ugyanazzal a felirattal maga és fia, Holmi emlékére, aki Langbarðalandban halt meg (U 133, U 141). Ugyancsak itt lelte halálát Óleifr, akinek Inga készítettett emléket, de az nem derül ki, hogy milyen kapcsolat volt közöttük (Sö 65). Egy harmadik példát is ide kötötték, de annak töredékes volta miatt nem állapítható meg, hogy ki és kinek az emlékére emeltette az emléket és a halál helyszíne is kétséges (Sö Fv1954;22). Feltehető, hogy Holmi és Óleifr bizánci szolgálatban álltak és Dél-Itáliában vesztették életüket. A rúnafeliratok forrása: <https://app.raa.se/open/runor/search> (Hozzáférés dátuma: 2022. 06. 03. 14:23) Lásd még: JESCH 2001, 85–88.

küldtek.⁶⁵⁴ Analógiaként szolgálhat ez utóbbira a 944. évi rusz–bizánci szerződés: „*Ha pedig mi, császárok, harcosokat kérünk tőletek ellenségeink ellen, és erről írást küldünk nagyfejedelmeknek, akkor ő küldjön annyit, amennyit kértünk: és ebből tudják meg az országok, milyen nagy szeretet uralkodik a görögök és a ruszok között.*”⁶⁵⁵ A magyaroknak küldött levelek tartalmát sajnos nem ismerjük, de feltételezhető, hogy Bizánc igényt tartott a magyarok katonai segítségére.

Magyar jelenlét a „keleti úton” és Skandináviában

A magyarság a honfoglalás előtt hosszú utat tett meg a Kárpát-medencéig, de bizonyos, hogy nem mindenki költözött be az új hazába. A DAI a magyarok közösségének szétszakadásáról ír a besenyők támadása következményeként. A leszakadók „Perzsia vidékére” költöztek, másik részük pedig nyugatra ment az Etelköz nevű szállásterületre, akik aztán birtokba vették a Kárpát-medencét.⁶⁵⁶ Muszlim forrásokból (Balhí-hagyomány) tudjuk, hogy egy magyar töredék a volgai bolgárok alávetettségében élt.⁶⁵⁷ Sudár Balázs és B. Szabó János egy Volgától nyugatra élt magyar csoportot, az ún. Gyula népét rekonstruálta.⁶⁵⁸ A különböző elméletektől függetlenül is számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a magyarság különböző, egymástól elválasztott csoportjai léteztek egyidőben. Ez azt jelenti, hogy az esetleges magyar jelenlét nem csak a Kárpát-medencei csoportból, de a keleten maradtakból is táplálkozhatott.

A magyarok és a Rurikidák állama közötti 10. századi kapcsolatról igen keveset tudunk, a század első felére vonatkozóan tulajdonképpen semmit, a források csupán a 10. század második felétől informatívabbak. Ibn Jakúb a 960-as évek, esetleg a 970-es évekre vonatkozóan azt adja elő, hogy a magyarok (türkök) mellett a rusz kereskedők is felkeresték a prágai piacot.⁶⁵⁹ Szintén kereskedelmi kapcsolatra utal a PVL, amely szerint a 960-as évek végén Szvjatoszlav kijevi nagyfejedelem kezére került bulgáriai Perejeszlavec jelentős kereskedelmi központ volt, ahová magyarok is jártak lovakkal és ezüsttel kereskedni.⁶⁶⁰ Katonai együttműködésről értesülünk Szvjatoszlav balkáni hadjárata kapcsán, amelyben a ruszok a bolgárokkal, a magyarokkal és a besenyőkkel szövetségben törtek rá Bizáncra, azonban a koalíció 970-ben súlyos vereséget szenvedett Arkadiopolisznál.⁶⁶¹ A Kárpát-medencei magyar állam és a Kijevi Rusz közötti diplomáciai kapcsolatok ezek szerint a 10. századig nyúlnak vissza és bár azok

---

⁶⁵⁴ DE CEREMONIIS 2017, 690–691. A magyarokra vonatkozó részt közli: ÁMTBF 34; HKÍF 137.

⁶⁵⁵ PVL 2015, 54. (Ferincz István fordítása.)

⁶⁵⁶ DAI 2003, 170–175.

⁶⁵⁷ KMSKÓ I/2. 31, 79; HKÍF 50.

⁶⁵⁸ SUDÁR 2019; B. SZABÓ–SUDÁR 2022.

⁶⁵⁹ KMSKÓ I/2. 242.

⁶⁶⁰ PVL 2015, 65.

⁶⁶¹ FONT 2005, 123–124. A csata részletes elemzésére lásd: TÖSÉR 2004.

alapvetően békésnek mondhatók, feszültség is kimutatható. Szent István király fegyveresen avatkozott be Boleszlav lengyel uralkodó és Szvjatopolk oldalán a kijevi trónt megszerző Jaroszlavval szemben 1018-ban. Az Árpádok és a Rurikidák (s rajtuk keresztül skandináv dinasztiák) között családi kapcsolatok jöttek létre, amellyel a hetedik fejezetben részletesebben foglalkozok. Ez a rövid áttekintés is jól mutatja, hogy a magyar–rusz kapcsolatok különböző síkokon mozogtak a kereskedelemtől a házasságpolitikáig bezárólag, melyek mind emberek mobilitását vonták maga után.

Az írott források keletkezésének sajátosságai miatt – amelyek többnyire a társadalom felső rétegének képviselőiről emlékeznek meg – kevésbé látunk rá a „kis emberek” történetére. Ennek ellenére ismerünk magyarokat a Kijevi Rusz területén, illetve az is felmerült, hogy a Groenlendinga saga egyik mellékszereplője, a skandináv Tyrker, magyar származású volt. Az ő személyével alább egy önálló alfejezetben foglalkozok bővebben. Régóta ismert, hogy a három magyar testvér, György, Mózes és Efrém Vlagyimir kijevi nagyfejedelem fia, Borisz szolgálatában álltak, működésük a Vlagyimir kijevi nagyfejedelem fiai közötti harc és az abból győztesen kikerülő Jaroszlav uralkodásának idejére esik. Vlagyimir nagyfejedelem halálát követően fia, Szvjatopolk ragadta magához a hatalmat Kijevben és megölette testvéreit, Boriszt, Glebet és Szvjatoszlavot, aki Magyarországra akart menekülni. Borisz a besenyőkkel kívánt összecsapni, de az elmaradt, s miután visszautasította katonái biztatását, hogy vegye át a hatalmat Kijevben, otthagyták őt. Boriszt az Alta folyónál gyilkolták meg s mint a PVL írja: *„vele együtt szúrták le szolgáját is, aki védelmére kelt, és testével oltalmazta őt. Ez a szolga ugyanis Borisz kedvence volt, magyar származású, név szerint György; Borisz nagyon szerette, egy nagy arany nyakékkal tüntette ki, s György ezt viselte, amikor őt szolgálta.”*⁶⁶² Testvére, Mózes is Borisz seregében volt, de ő korábban Kijevbe ment, így menekült meg. Mózes is azok között volt, akiket Boleszlav Lengyelországba hurcoltatott, ahonnan csak hat év múlva szabadult. A kijevi barlangmonostorban telepedett le és ott is halt meg.⁶⁶³ Efrém a testvérharcot követően a Tverca folyó mellett templomot és kolostort emelt Borisz és Gleb tiszteletére és ott élt haláláig. Nem tudjuk, hogy mikor, miért és honnan érkeztek a testvérek a Ruszba, de az látható, hogy a fejedelmi család közvetlen környezetében, egyik tagjának kíséretéhez tartoztak. Az is kétséges, hogy milyen pozíciót töltöttek be. Felmerült a bojár és a lovászmester státusz, de György otrokként, mondhatni, egyszerű harcosként is szerepel, amely kevésbé tűnik előkelő pozíciónak.⁶⁶⁴ Skandináv harcosok ekkor is, mint később is, a dolgozat által felölelt

---

⁶⁶² PVL 2015, 105. (Ferincz István fordítása.)

⁶⁶³ PATERIKON 2021, 183–191.

⁶⁶⁴ A három testvér történetére lásd: FERINCZ 1998; LEPAHIN 1998.

periódusban megtalálhatóak voltak a fejedelmi személyek kíséreteiben. A PVL szerint a támadás ellenére még mindig életben lévő Borisszal végül két varég végzett.⁶⁶⁵ A druzsinára tehát olyan szervezetként tekinthetünk, ahol magyar és skandináv származású személyek találkozása joggal várható. Egyéb „magyargyanús” személyekről is tudomásunk van a 11–12. századból. A novgorodi Szent Szófia Székesegyház falán található felirat egy bizonyos Ugrin (magyar) nevű személyt említ [29. kép]. A feliratot a 11. század második felére és a 12. század első felére keltezik. Nem ad bővebb információt Ugrin személyéről, így az sem derül ki, hogy miért tartózkodott a messzi Novgorodban. Egy Ugrinec és Ugrin nevű illető működése a 12. század első felére datálható, mindketten másolók voltak és egyértelműen az egyházhoz köthetők.⁶⁶⁶

A fentiek a társadalom alsóbb rétegei emlékeinek tekinthetők, amelyek mellett ismerünk példákat a magyar elit ottani szereplésére is. Ezek között elsőként a magyar historiográfiában régóta fennálló, Álmos fejedelem kijevi uralmával kapcsolatos dilemmát érdemes tárgyalni, habár az még a 9. századhoz sorolható. Álmos kijevi szereplésének alapját a PVL 882. év eseményeihez írt bejegyzése adja.

„A 6390. (882.) évben hadba vonult Oleg, sok harcost víve magával: varégokat, csúdokat, szlávokat, merjákat, veszeket, krivicseket, és Szmolenszkhez érve a krivicsekkal, átvette a hatalmat a városban, és saját emberét ültette a hatalomba. Onnan lefelé vonult, és elfoglalta Ljubecset, és ott is saját emberét helyezte el. És a kijevi hegyekhez érkeztek, és Oleg megtudta, hogy itt Aszkold és Dir a fejedelem. Harcosainak egy részét elrejtette a csónakokban, másokat hátrahagyott, és a gyermek Igort magával víve, egyedül indult hozzájuk. Amikor csónakja Ugorszkoje [= Magyarhely] alá ért, elrejtven harcosait, Aszkoldhoz és Dirhez küldött ezt üzenve: »Kereskedő vagyok, Oleg és Igor herceg megbízásából a görögökhöz megyünk. Gyertek eléink, rokonaitok elé!« Aszkold és Dir eljöttek hozzá, és miután a többiek a csónakokból mind előugráltak, így szólt Oleg Aszkoldhoz és Dirhez: »Ti sem fejedelmek, sem fejedelmi nemzetségből valók nem vagytok, de én fejedelmi nemzetségből vagyok.« És ekkor előhozták Igort, »Ő pedig Rjurik fia!« És megölték Aszkoldot és Dirt, és felvitték [tetemüket] a hegyre, és eltemették: Aszkoldot a hegyen, amelyet most Ugorszkojének neveznek, ahol most Olma udvarháza (Olmin dvor) van; e sír fölé emeltette Olma Szent Miklós templomát; Dir sírja pedig a Szent Irén [templom] mögött van.”⁶⁶⁷

---

⁶⁶⁵ PVL 2015, 105.

⁶⁶⁶ H. TÓTH 1998; GYÓNI 2017.

⁶⁶⁷ PVL 2015, 32–33. (Ferincz István fordítása.)

A bejegyzés a Rurikidák Kijev feletti hatalomátvételét örökíti meg egy másik skandináv eredetű politikai entitás kárára, ahol Olma mintegy mellékszereplőként jelenik meg. Kijev magyarokkal való kapcsolatának forrásai közé sorolható Anonymus gesztájának magyarok és ruszok, illetve utóbbiak kun szövetségesei közötti összecsapásról szóló részlete⁶⁶⁸ és a PVL azon megjegyzése, miszerint a magyarok a kijevi Ugorszkoje (magyar) nevű helyen keresztül vonultak.⁶⁶⁹ Mindezen források alapján megfogalmazódott az a nézet, hogy a magyarok uralma kiterjedt Kijevre, Álmos vezérük pedig a PVL-ben említett Olmával azonosítható.⁶⁷⁰ Ez odáig vezetett, hogy Aszkold és Dir meggyilkolását és a Rurikok terjeszkedését egyenesen magyar–rusz konfliktusként értékelték.

Olma és Álmos azonosítását a kutatás szinte egyöntetűen elutasítja. Az azonosítással szembeni egyik fontos érv nyelvészeti jellegű: a magyar Álmosból nem alakulhatott Olma a szlávban. Fodor István nem tekinti perdöntőnek a nyelvészeti megközelítést és lehetségesnek véli, hogy az Olmin dvor Álmos kijevi udvarházára vonatkozott.⁶⁷¹ Olma a szöveg alapján egy kijevi illetőségű keresztény volt, Bartha Antal szerint kazár származású. A kutatás viszont arra is felhívta a figyelmet, hogy a szöveg megfogalmazása szerint Olma udvarháza „most” áll azon a helyen, amelyet „most” hívnak Ugorszkojének, ezért joggal tehető Olma működése és az Ugorszkoje név létezése a leírás keletkezési idejére, vagyis az 1110-es évekre. Erdélyi István, Kristó Gyula és H. Tóth Imre ennek megfelelően egy kijevi orosz-szláv bojárt feltételeznek Olma személye mögött.⁶⁷² Sajátos véleményt fogalmazott meg Hölbling Tamás, aki szerint Olma nem a 9. századi, hanem a 11–12. század fordulóján élt Álmos herceggel, I. Géza király (1074–1077) fiával lenne azonos, aki 1104-ben Kijevben kötött házasságot Predszlavával, Szvatopluk kijevi nagyfejedelem lányával, ezzel áthidalva a „most” kitétel okozta kronológiai problémát.⁶⁷³

Magam sem értek egyet azzal, hogy az Olma név Álmos vezért takarná. Álmos keresztény volta bizonyíthatatlan hipotézis, még annak ellenére is, hogy a magyarság kapcsolatba került a

---

⁶⁶⁸ SRH I. 42–47.

⁶⁶⁹ PVL 2015, 34–35.

⁶⁷⁰ Határozottan ezt a nézetet képviselte Georgij Vernadszkij: VERNADSKY 1939; VERNADSKY 1948, 24. Bartha Antal szerint bár biztos adatok hiányoznak arra nézve, hogy Kijevben nagyjából 830 és 880 között magyar uralom lett volna, az erőviszonyok tükrében ezt nem is tartotta megcáfolhatónak: BARTHA 1968, 102. Kristó Gyula az Olma és az Ugorszkoje adatot, mint az Álmos fejedelemsége melletti lehetséges érvet említi: KRISTÓ 1980, 140. Később Kristó inkább a források értelmezése körüli bizonytalanságot hangsúlyozta, de mégsem tartotta eleve elvetendőnek az anonymusi híradást és a bizonyos ideig tartó kijevi magyar uralom lehetőségét: KRISTÓ 1982, 62–63. Olma és Álmos azonossága, illetve a kijevi magyar uralom mellett érvel Fodor István: FODOR 2007; FODOR 2009, 58–59; FODOR 2014, 58.

⁶⁷¹ FODOR 2007; FODOR 2009, 58–59; FODOR 2014, 58.

⁶⁷² Az Olma–Álmos azonosítást elutasító álláspontokra lásd: KRISTÓ 1982, 62–63; BARTHA 1988, 364–365; KRISTÓ–H. TÓTH 1996, 21–23; FONT 2005, 121–122; ERDÉLYI 2008, 20–21.

⁶⁷³ HÖLBLING 2010, 36–39.

keresztény világgal már a honfoglalás előtt.⁶⁷⁴ Egyáltalán nem biztos, hogy Aszkold keresztény volt. Mindenesetre a forrás szövege nem állítja, hogy a templomot azért építették oda, mert ott volt Aszkold sírja, csupán ténymegállapítást tesz: Aszkold sírja ott van, ahol „most”, vagyis a szöveg lejegyzésének idején Szent Miklós temploma áll. Tudomásom szerint a magyar kutatás figyelmét eddig elkerülte az a feltevés, hogy az Olma név – annyi más, a PVL-ben szereplő személynévhez hasonlóan – skandináv eredetű és az északi Holmi név szláv alakját láthatjuk benne.⁶⁷⁵ Számos skandináv telepedhetett le a Ruszban,⁶⁷⁶ így Olma/Holmi is talán egy 11. század végén, vagy a 11–12. század fordulóján és a 12. század elején élt skandináv származású kijevi keresztény férfi volt, akinek az udvarháza egy „magyar” nevű helyen állt, amelyhez a kijevi hagyomány egy előkelő skandináv személy sírját köti. Említésre érdemes, hogy 2003-ban a Podil nevű városrészen, a Kirilivszka, Jurkivszka, Kosztyantynivszka és Olenivszka utcák által határolt területen feltártak egy kőből épült templomot, amelyről feltételezik, hogy azonos az Olma/Holmi által emelt épülettel. Ez összhangban van a PVL „most” kitételével és azzal az elképzeléssel, hogy az Ugorszkoje nevű helyet nem délen, hanem Kijev északi részén kell keresni [30–31. kép]. Ehhez a templomhoz közel egy elit temetkezéseket is tartalmazó sírmező terület el.⁶⁷⁷ Az Ugorszkoje-problémával és a templom tágabb környezetének 9–12. századi történetével érdemes lesz a jövőben behatóbban foglalkozni.

Font Márta rekonstrukciója szerint Vazul fiai, András és Levente, 1034 és 1036 között érkezhettek meg a Ruszba. Nem ők voltak az egyetlen előkelő születésűek, akik menedéket kerestek Jaroszlav udvarában.⁶⁷⁸ A norvég elit tagjai rendre megfordultak a Ruszban. Óláfr Tryggvason és Óláfr Haraldsson (Szent Óláfr) után annak fia, Magnús, a későbbi norvég (1035–1047) és dán (1042–1047) király is Jaroszlav vendégszeretét élvezte. Magnúst éppen azokban az időkben hívták haza Norvégiába, amikor András és Levente a Ruszba kerültek.⁶⁷⁹ Másik fontos szereplő Haraldr Sigurðarson későbbi norvég király (1046–1066), aki kétszer is megfordult a Ruszban. András és Haraldr között rokoni kapcsolat alakult ki azzal, hogy mindketten Jaroszlav lányát vették feleségül és igen valószínűnek mondható, hogy személyesen

---

⁶⁷⁴ A Metód-legenda szerint Konstantin-Metód a „dunai részekben” találkozott az „ugor királlyal”, aki illően fogadta és arra kérte őt, hogy emlékezzen meg róla imáiban. Ez persze még önmagában nem jelenthette azt, hogy az ugor király keresztény lett volna. Az „ugor király” olyan homályos megfogalmazás, melyet nem köthetünk biztosan Álmoshoz. A Metód-legendára lásd: PANNÓNIAI LEGENDÁK 1978, 105; HKÍF 161.

⁶⁷⁵ PANZER 2002, 1041; BLÖNDAL–BENEDIKZ 1978 [2007], 111; ANDROSHCHUK 2013, 55.

⁶⁷⁶ Például az a Kijevben élt varég és fia, akik a keresztény hit mártírjai lettek a Ruszban. A PVL a 983. év alatt szól róluk: „Volt egy varég, az udvara ott volt, ahol most a Szent Istenszülő temploma áll, amelyet Vlagyimir építtetett. Ez a varég Görögföldről érkezett, és keresztény hitet vallott. És neki volt egy testben és lélekben szép fia...”: PVL 2015, 74. (Ferincz István fordítása.)

⁶⁷⁷ SAHAJDAK 2007.

⁶⁷⁸ FONT 2015a, 614.

⁶⁷⁹ JACKSON 2019, 145, 151–153.

is ismerték egymást. A hosszú Ruszban eltöltött idő lehetőséget teremthetett a találkozáson túl mélyebb kulturális érintkezésre is. Tekintve, hogy Jaroszlav nagymértékben támaszkodott skandináv harcosokra és felesége a svéd Ingigerðr volt, András és Levente meglehetősen skandináv miliőben tölthették ottani éveiket. Kordé Zoltán feltételezi, hogy András herceg kijevi tartózkodása alatt elég jól elsajátíthatta az „orosz” nyelvet.⁶⁸⁰ Azt gondolom, abban nem kell kételkedni, hogy András és Levente valóban idegen nyelvi hatás alá kerültek, hiszen több évnyi ott tartózkodás alatt erre rá is lehettek kényszerülve. Mai értelemben vett orosz nyelv azonban a 11. században még nem létezett, de ókeletiszláv dialektusokkal találkozhattak.⁶⁸¹ Bár egy évszázad választja el Andrást és Leventét a DAI összeállításának idejétől, amelyben a ruszok nyelve egyértelműen az óészakra vonatkozik, de nem lehetetlen, hogy Jaroszlav udvarában hallhatták az óészaki nyelvet és akár el is sajátíthattak belőle valamit. Nehéz elképzelni, hogy András felesége, Anasztázia ne ismert volna semmit édesanyja anyanyelvéből, így ő az óészaki nyelv potenciális közvetítőjének tekinthető az ókeletiszláv mellett.

Sírmellékletként az elhunyt mellé helyezett magyar kapcsolatrendszerrel bíró tárgyak kerültek elő a Kijevi Rusz és Skandinávia területén, így felmerül az azokban a sírokban nyugvók etnikai meghatározásának problematikája. Ezek közül ismertetek röviden néhányat a teljesség igénye nélkül. Tagán Galimdzsán hívta fel a figyelmet a kijevi Tized templom területén feltárt kamrasírra. A sírt a 19. században épített Tized templom egyik pillére átvágta és vélhetően meg is bolygatták. A csontváz medencétől fölfelé és talán a mellékletek egy része is elveszett. A mellékletek között balta, lándzsa, agyagedény töredéke, tegez fémrészei, benne tizenöt darab nyílveesszővel, zabla, két kengyel, hét darab szívalakú veret, négy darab vascsat, ezüst kapocs és favödör maradványai kerültek elő. Tagán a sírt etnikailag magyarként értékelte [32–33. kép].⁶⁸² A 109-es számú sír a Tized templom déli apszisa alatt lett feltárva. Mellékletei cserépdarabok, azonosítatlan fém darabok, csat és pénzérmék mellett tegez függesztőveret voltak. A sírkamra szokatlanul nagy mérete folytán felmerült az a vélemény, hogy a sírban egykor Jaropolk Szvjatoszlavics nagyfejedelem nyugodott, akit testvére, Vlagyimir öletett meg. A Tized templom alatt feltárt sírok – főleg a skandináv és magyar jellegű tárgyakat egyszerre tartalmazók – a 10. század második felére datálhatók.⁶⁸³ Újabban az ún. Vlagyimir-város területén találtak egy kamrasírt, amelyben kétélű kardot, bizánci típusú oroszlános csatot, tegzet, favödröt, veretes tarsolyt, tarsoly- vagy tegezfüggesztőt és pénzérmét találtak.⁶⁸⁴

---

⁶⁸⁰ KORDÉ 2018, 274, 278.

⁶⁸¹ SZILI 2009, 278–279.

⁶⁸² TAGÁN 1941.

⁶⁸³ ANDROSHCHUK 2013, 198–203.

⁶⁸⁴ Ivan Movcsan nyomán a sírt ismerteti: FODOR 2007, 202.

Idehaza is jól ismert a kijevei Aranykapunál előkerült 108-as sír, amely lovat, a markolatánál magyar stílusú palmettahálóval ellátott kétélű kardot, egy keleti baltát, kést, melltűt, üveg játékdarabokat, csont dobókockát, pénzérméket, kengyeleket és kantárt rejtett [34. kép].⁶⁸⁵ A skandináviai Birka a Stockholmtól nem messze keletre, a Mälaren-tavon található Björkö szigetén fekszik. Az egykori jelentős kereskedelmi-politikai központ a 8. század közepén jött létre és valamikor a 970-es években pusztulhatott el egy támadás következtében. A település fontos csomópont volt a Skandináviát Kelet-Európával, a Közel Kelettel és Bizánccal összekötő távolsági kereskedelemben. A településen, a sírokban és a helyőrség épületében is felleltek magyar vonatkozású tárgyakat, de a legjelentősebbek a hadikultúrához tartozó emlékek. Charlotte Hedenstierna-Jonson még megemlíti néhány példát Birkán kívül (Rösta, Vårby), ahol magyarokkal kapcsolatba hozott leleteket találtak, de ezek száma elenyésző. A 10. századra keltezett 1125b kamrásír különösen felkeltette a kutatók figyelmét. A bolygatott és részben megsemmisült temetkezés egy férfi és egy ló maradványait, nyíltartó tegez függesztővereteit, egy íjtartó tegzet, tíz darab nyílvesszőt, pajzsdudort, vaskést, kaftángombot, lószerszámot és vaskulcsot tartalmazott [35–37. kép].⁶⁸⁶

Mindenekelőtt megjegyezhető, hogy a kevés írott forrás tükrében nem olyan meglepő, hogy a magyar kapcsolatrendszerű anyagi kultúra, „divat”, kisugárzott messze keletre és északra. Gardízi szerint *„a magyarok szemrevaló és szép külsejű emberek. Ruhájuk brokát, fegyvereik ezüsstel vannak kiverve és gyönggyel berakottak.”*⁶⁸⁷ Theotmár a morvák szemére vetette, hogy azok magyar szokás szerint kopaszra nyírják a fejüket.⁶⁸⁸ Liudprand ugyanezt panaszolja a bolgárok *„magyar módra nyírott, fémlánccal övezett”* követéről Konstantinápolyban.⁶⁸⁹ Részben talán magyar hatás feltételezhető Ibn Jakúb leírásában, aki az Ottó császár udvarában megjelenő bolgár követekről írja a következőket: *„Szűk ruhákba öltöztek, hosszú övekkel voltak felövezve, amelyekre arany- és ezüsfibulák voltak varrva.”*⁶⁹⁰ A magyar vonatkozású tárgyi emlékek más népek körében történő felbukkanása különböző módokon magyarázható. Először is eljuthattak keletre és északra kereskedelem útján. Árucserére lehetőséget kínálhattak a különböző piacok, mint a forrásokból ismert prágai és perejaszlaveci. Elképzelhető, hogy magyar vagy más közösségekből való mesterek helyben készítettek ilyen tárgyakat, de az is,

---

⁶⁸⁵ DUCZKO 2004, 221.

⁶⁸⁶ HEDENSTIERNA-JONSON 2009; HEDENSTIERNA-JONSON 2012; ILÉS-MUSZKA 2019; ILÉS-MUSZKA 2019a.

⁶⁸⁷ ZIMONYI 2005, 39. (Zimonyi István fordítása.)

⁶⁸⁸ HKÍF 186.

⁶⁸⁹ ÁKÍF 17; LIUDPRAND 2005, 522.

⁶⁹⁰ Kmoskó I/2. 245. (Kmoskó Mihály fordítása.)

hogy igyekeztek a „magyar stílust” utánózni vagy éppen mással ötvözni.⁶⁹¹ Fjodor Androszcuk szerint az északi leletek kontextusa az olyan városias központokban, mint Kijev, Csernyigov és Gnyozdovo, azt jelzi, hogy sokan azután telepedtek le ott, miután bizánci, bolgár és magyar területen jártak [38. kép].⁶⁹²

A Rusz és Skandinávia területén feltárt, magyar kapcsolatrendszerrel bíró leletcsoporton belül meghatározók a steppei hadikultúrával összefüggő emlékek. Kirill Mihajlov és Szergej Kainov áttekintése alapján a lovasíjász felszerelés és fegyverzet a Rusz városias központjaiban sűrűsödik és egyértelműen kapcsolatba hozhatók az elit (gyakran druzsinának hívott) kultúrával [39. kép]. Megjelenésük a 10. század közepére, harmadik negyedére tehető. A szerzők érdekes megjegyzése, hogy a besenyő típusúként meghatározott íjak a Jaroszlavl-Volga régióra, a magyar típusúként szereplők pedig a Dnyeper régióra és az északkeleti Ruszra jellemzők.⁶⁹³ Fjodor Androszcuk azt a következtetést vonta le, hogy a kelet-európai skandinávok körében a lovasság magyar hatásra jelent meg.⁶⁹⁴ Mind Androszcuk, mind az előbb említett szerzőpáros munkájában visszaköszön az a gondolat, hogy ezeknek a tárgyaknak a feltűnése a Kijevi Rusz területén összefügghet Szvjatoszlav kijevi nagyfejedelem balkáni hadjáratával és a magyarokkal kötött szövetségi viszonyal.⁶⁹⁵ A PVL Szvjatoszlavot (†972) és embereit lovas harcosokként ábrázolja, erős kontrasztot mutatva például a 10. század elején alkotó Ibn Ruszta híradásával, aki szerint a ruszok katonai vállalkozásaikat nem lóháton, hanem hajókon – és bizonyára gyalogosan – hajtják végre.⁶⁹⁶ A kijevi fejedelem balkáni hadjáratáról írva Leó Diakónosz és Jóannész Szkülitész meglepve számolnak be arról, hogy a ruszok lóháton is harcolnak, hiszen addig gyalogosan küzdöttek, de a hatékonyságukról mindketten lesújtó képet festenek.⁶⁹⁷ Némileg leegyszerűsítőnek tartom Androszcuk véleményét, miszerint a lovasság megjelenése a ruszok körében magyar hatásnak volna köszönhető. Egyrészt ez vélhetően egy folyamatként fogható fel. Másrészt a kelet-európai skandinávok más, a magyarokkal jóformán azonos hadikultúrát képviselő népekkel is kapcsolatban álltak, így volt honnan megtapasztalni

---

⁶⁹¹ Jó példa erre az ún. bécsi szablya, amelyről azt is feltételezik, hogy kijevi műhelyben készülhetett: FODOR 2000, 13–19.

⁶⁹² ANDROSHCHUK 2013, 223.

⁶⁹³ MIKHAILOV–KAINOV 2011.

⁶⁹⁴ ANDROSHCHUK 2013, 222.

⁶⁹⁵ MIKHAILOV–KAINOV 2011, 242; ANDROSHCHUK 2013, 218.

⁶⁹⁶ „Amikor Szvjatoszlav felnőtt és férfivá érett, sok bátor harcost gyűjtött össze, és mint egy párduc, oly könnyedén mozgott a hadjáratokban, és sok hadat viselt. Hadjárataiba pedig nem vitt magával sem szekereket, sem üstöket, nem főzte a húst, hanem a lóhúst, vadat vagy marhahúst vékony szeletekre vágva parázson sütötte meg, és úgy ette. Sátra sem volt, hanem a nyeregtakarót a földre terítette, a nyeret a feje alá tette, s úgy aludt. Ilyenek voltak a harcosai is.”: PVL 2015, 63. (Ferincz István fordítása.); „Támadásaikat nem lóhátról intézik, hanem portyázó háborúik és küzdelmeik hajókon mennek végbe.”: Kmoskó I/1. 213. (Kmoskó Mihály fordítása.).

⁶⁹⁷ LEÓ DIAKONOSZ 2005, 187–188; JÓANNÉSZ SZKÜLITÉSZ 2011, 286.

és eltanulni ezt a hadviselési formát és az idevonható leletanyag sem csak és kizárólag a magyarokkal hozhatók összefüggésbe.

Továbbra is kérdés, hogy kik feküdtek a szóba jöhető sírokban és hogy van-e bármilyen mód meghatározni az etnikumukat. Az egyes sírok etnikai értelmezése esetén tehát mindenkor észben kell tartani, hogy az adott tárgyak nem jelzik, vagy ha mégis, korántsem közvetlen módon tükrözik az adott elhunyt származását és etnikai identitását (amely két elválasztandó kategória). Az olyan viseleti elemek, mint a veretek, kaftánok stb. minden bizonnyal kedvelt árucikkékként forogtak a kereskedelemben. Charlotte Hedenstierna-Jonson véleménye szerint a leletek előkerülésének kontextusa a kapcsolat mélységére is következtetni enged. Míg a veretek, övek és tarsolyok felszínesebb kapcsolatra utalhatnak, addig a fegyverek és felszerelés már ennél jóval mélyebb interakciót sejtetnek, méghozzá amiatt, hogy azok tulajdonosai és használói nem egyszerűen hozzájutottak ezekhez az eszközökhöz, hanem azokat magas színvonalon használták.⁶⁹⁸ Ehhez a véleményhez csatlakozik Ilés-Muszka Andrea is, aki szerint a birkai 1125b jelű sírban talált tárgyak és a temetkezési szokás is (nyúzott lóbőrös temetkezés a halott lábánál) jelzik, hogy itt egy keletről érkezett zsoldosról van szó, s bár ugyanezt elképzelhetőnek véli a helyőrség állományáról is, kijelenti, hogy az etnikumukat nem lehet meghatározni. Ilés-Muszka úgy véli, hogy „*a két térség kapcsolatának lehetséges bizonyítékait a viking harcmodortól eltérő fegyverekben, és azon belül is az íjászfelszerelés tartozékaiban és azok díszében találhatjuk meg, nem pedig a széles körben és nagy területen elterjedt övveretekben*”.⁶⁹⁹

A kamrasírok használata nagy földrajzi térségben, Skandináviától Kelet-Európáig elterjedt temetkezési szokás, melyek többsége városokban vagy kereskedelmi központokban került elő és többnyire a 10. századra datálható. Mellékletük változó, regionális különbségek kitapinthatók, általánosságban azonban megállapítható, hogy fegyvereket, luxuscikkeket, lovasfelszerelést és gyakran lovat tartalmaznak. A kamrasírok eredete és értelmezése vita tárgyát képezi. Skandináviában idegen eredetűnek vélték, Dániában svéd vagy fríz, Birkában pedig keresztény hatást láttak benne. Oroszországban és Ukrajnában nomád vagy skandináv harcosok és kereskedők temetkezéseinek tekintették őket. Kirill Mihajlov szerint az összekötő kapocs nem etnikai, hanem sokkal inkább társadalmi-szociális természetű. A kamrasírokban nyugvók a társadalom elitjéhez tartoztak, amelynek megfelelően megjelent az a vitatott nézet,

---

⁶⁹⁸ HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 41–42.

⁶⁹⁹ ILÉS-MUSZKA 2019; ILÉS-MUSZKA 2019a.

hogy a druzsina tagjainak temetkezéseiről van szó. Mihajlov úgy véli, hogy ez a temetkezési rítus egy új transzregionális társadalmi réteg vagy elit divatját tükrözi vissza.⁷⁰⁰

A fentebb említett példák rítusukat és mellékleteiket tekintve sem térnek el igazán egymástól és valószínűleg hozzávetőleg azonos társadalmi állású személyek nyugodtak bennük. Valamilyen indítatásból tehát egy nagyjából Birkától Kijevig megtalálható módosabb réteg különböző eredetű – köztük skandináv és magyar – tárgyakkal tartotta fontosnak reprezentálnia magát. A magyar kapcsolatrendszerű tárgyak a Ruszban elterjedtnek mondhatók, de feltűnő, hogy Skandinávián belül azok jóformán csak Birkára korlátozódnak.⁷⁰¹ E tekintetben fontos Hedenstierna-Jonson megjegyzése, hogy Birka kulturális szempontból inkább a Ruszhoz köthető.⁷⁰² Ha valamilyen etnikai jellegű meghatározást kívánunk adni ezeknek a síroknak, akkor véleményem szerint a rusz volna a legmegfelelőbb választás, mivel ez önmagában kifejezi a más népekkel fenntartott kapcsolatokat. A rusz elnevezés által lefedett multietnikus társadalomnak magyarok is részesei lehettek, amely az etnikai tudatukat formálhatta, de a temetkezési szokásokból és az egyébként is kevert eredetű mellékletek jellegéből kiinduló vizsgálat egy tudottan multietnikus közeg esetében különösen nehézzé teszi a konkrétabb etnikai meghatározást. Természetesen túlzott elvárás lehet a Kárpát-medencei magyar sírokkal egy az egyben azonos temetkezéseket várni. Egy 10. századi druzsinában szolgáló magyart alighanem hasonló módon temettek volna el, mint a Tized templom alatt nyugvókat. Az elhunyt mélyebb etnikai-kulturális kapcsolatairól alkotható képet az általános – ez esetben „rusz” – temetkezési sémára jellemző jegyeken belüli, attól elütő részletek azonosításával lehet talán finomítani. Ez etnikum feltérképezésére irányuló vizsgálatok optimális esetben már nem nélkülözhetik a természettudományos módszereket, legalább a helyben születettek és a nem helyi eredetű személyek elkülönítésében.

A lovasíjász hadviseléshez szükséges tárgyak magas szintű használatának és az ahhoz tartozó harcmodor elsajátítása fokozatos és időigényes folyamat lehetett. A steppei harcmodor

---

⁷⁰⁰ MIKHAILOV 2011.

⁷⁰¹ A Haraldskvæði vagy Hrafnsmál néven ismert költemény számunkra érdekes részlete szerint a harcosok nagy megbecsültségben élnek (Széphajú) Haraldr (c.860–932) udvarában. El vannak látva „hun fémmel” és keleti rabszolgákkal (malmi húnlenzkum ok mani austroenu): FULK 2012, 110. Ez eszünkbe juttathatja Ibn Fadlán leírását a ruszok királyának harcosairól, akik állandóan vele vannak, „akik vele együtt halnak és megöletik magukat érte. Mindegyiküknek van egy rabszolgája, aki szolgálja őt, megmossa fejét és elkészíti étvét és italát, s van egy másik rabszolgája, akivel együtt hál”: IBN FADLÁN 2007, 99. (Simon Róbert fordítása.) Ibn Fadlán arról is tudósít, hogy a ruszok kereskedtek rabszolgának szánt lányokkal: IBN FADLÁN 2007, 87. Jóval nehezebb a „málmr húnlenzkr” értelmezése. A Cleasby–Vigfússon-féle szótár szerint a málmr állhat „kincs”, „arany” jelentésben, de a mi példánkban a „páncél”, „fegyver” (armour, weapons) jelentést ad meg, igaz, kérdőjellel: CLEASBY–VIGFÚSSON 1874, 417. Fulk szerint a húnlenzkr Magyarország területére, míg a málmr valamilyen drága fémre vagy fegyverre utalhat: FULK 2012, 111.

⁷⁰² HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 31.

tárgyi kellékeinek jelenléte a rusz temetkezésekben, összevetve az írott forrásokkal, úgy tűnik, nem eredményezett a magyarokéval azonos harcértékű lovasságot. A hagyományosan gyalogos skandináv és a lovasíjásatra jellemző fegyverek és felszerelés keveredése kérdésessé teszi, hogy miképpen is harcolt ez a rusz lovasság. Ugyan Hedenstierna-Jonson és Ilés-Muszka is kiemeli a birkai 1125b sír harcosának steppei karakterét, amely a mellékletek fényében tagadhatatlan, de a pajzs jelenléte elgondolkodtató a tekintetben, hogy az a harcmodor, melyet az elhunyt képviselt, milyen mértékben állítható párhuzamba például a magyar hadviselés formáival. Ennek kapcsán a birkai harcosok alkalmazásának helyszíne is figyelemre érdemes. A tagolt, városias környezetet egy kiterjedt statikus védelmi rendszer óvta a külső támadástól. Birka védelme vajon mennyiben igényelte a hagyományos steppei harcmodor alkalmazását? Miként lehetett volna azt beilleszteni egy zsoldoscsapat hatékony működésébe, feltéve, hogy nem minden tagja lovasíjász? Véleményem szerint a terület földrajzi sajátosságai és a meghatározott katonai funkció – a település védelme – nem volt optimális a lovasíjász harcmodor művelésére. Az egyes fegyverek és felszerelés megléte a sírban feltételezheti, hogy azok forgatásához az elhunyt értett, de annak valós módjára és színvonalára, s ezáltal más népekkel fenntartott kapcsolatok minőségére már igen bizonytalan módon lehet következtetni. Az Ilés-Muszka által említett nyúzott lóbőrös temetkezési forma – mint az általános sémától esetleg elütő jellegzetesség – előfordulásainak vizsgálatát esetleg érdemes volna a jövőben lefolytatni a Rusz és Skandinávia területére nézve.

A régészeti leletek alapján tehát a steppei és vele együtt a magyar tárgyi kultúra hatása Skandináviában tudomásom szerint igen korlátozott. A skandináv forrásokban felbukkan a hornbogi, magyarul szaruúj szó. A Hervarar saga ok Heiðreks szerint a hornbogi a gótok ellenfeleiként megjelenő hunok fegyverzetét képezik.⁷⁰³ A 13. század közepén íródott norvég Konungs skuggsjá (királytükör) ezt a fegyvert (hornboghe) kifejezetten a lovasharcos eszköztárába sorolja.⁷⁰⁴ A hornbogi valószínűleg a magyarok által is használt összetett íjjal azonos fegyvert jelöl, ha pedig ez így van, akkor ezt az eszközt ismerniük kellett Norvégiában legalább a 13. században. Az óangol Beowulf is tartalmazza a hornboga szót, a belőle kilőtt nyílvezzővel Hæthcyn geat herceg halálosan megsebesítette testvérét.⁷⁰⁵ A Beowulfban való előfordulása azért is érdekes, mivel a költemény egyetlen kézírata nagyjából a 10. század végéről származik.⁷⁰⁶ Nyugat-Európában aligha volt ismeretlen ez az íjtípus, hiszen az

---

⁷⁰³ HERVARAR SAGA 1960, 56.

⁷⁰⁴ Vö. KONUNGS SKUGGSJÁ 1881, 104; KONUNGS SKUGGSJÁ 1917, 220.

⁷⁰⁵ BEOWULF 1968, 91–92.

⁷⁰⁶ BEOWULF 1968, xcvi.

avarokkal vívott harcokban volt alkalmuk megtapasztalni a lovasíjász harcmódor hatékonyságát. Nehéz megmondani, hogy a Beowulfba miért éppen ez a szó került bele, Nyugat-Európa közvetítő szerepe is bizonytalan, de a Kelet-Európában és Bizáncban megfordult skandinávoknak volt lehetősége megismerkedni az összetett íjjal. Ennek ellenére tudomásom szerint nincs nyoma az összetett íj Birkán kívüli használatának Skandináviában a 10–11. században.

Tyrker – egy magyar Amerikában az első ezredfordulón?

A magyar–skandináv kapcsolatok kutatásának már-már szenzációsként ható fejezetét jelenti a Tyrker vagy Tyrkir etnikai hovatartozásának kérdése. Tyrker a Grönlandiak sagájában (Grœnlendinga saga) szerepel, amely történet Bjarni Herjólfsson Izlandról Grönlandra tartó szerencsétlen utazásával kezdődik. Ennek során ugyanis viharba keveredett, ami addig ismeretlen földek felé sodorta őt és legénységét. Hazatérésüket követően beszámolt élményeiről, ami felkeltette Leifr Eiríksson érdeklődését a Bjarni által látott földek iránt, így azok felkeresésére indult harmincöt fős legénységével. *„Köztük volt egy déli származású férfi is, bizonyos Tyrkir nevű.”* Utazásuk során két földet találtak, melyeket természeti adottságaik miatt Leifr Kőtáblás- (Helluland), illetve Erdőföldnek (Markland) nevezett el. Tovább hajóztak, mígnem egy harmadik földhöz értek. A fű harmatos volt, melynél édesebbet még nem ízleltek és lazac is bőséggel volt a vizekben. Az idő kellemes és enyhe volt azon a vidéken, ideális az állattartásra. Igyekeztek a területet felderíteni. Egy este kiderült, hogy Tyrker eltűnt a táborból. *„Leifet nagyon fájdalmasan érintette a hír, mert Tyrkir már hosszú ideje apja házanépével élt, és Leifet kicsi gyermekkor óta nagyon kedvelte.”* Keresésére indultak, de hamar meg is találták a láthatóan izgatott férfit. *„Tyrkir előreugró homlokú, nyugtalan pillantású, ragyás arcbőrű férfi volt, a termete alacsony és vézna, de máskülönben mindenféle mesterségekben igen járatos volt.”* Leifr kérdőre vonta nevelőapját, de *„Tyrkir előbb elkezdett hosszan anyanyelvén beszélni, közben forgatta a szemét, és nagyokat fintorgott. A többiek nem értették, mit beszél”.* Aztán a normannok nyelvén elmagyarázta, hogy szőlőre bukkant, amely hazájában is bőséggel található. Leifr természeti adottságai alapján Vinlandnak nevezte el a területet.⁷⁰⁷

Tyrker származása, etnikai karaktere régóta foglalkoztatja a kutatást. Gerhard Schöning már 1777-ben Tyrker magyar származása mellett érvelt. A magyarokat ugyanis türknek hívták Bizáncban, ahol skandinávok is gyakran megfordultak. Bizonytalan volt azonban abban, hogy a Tyrker anyanyelvére használt szót németként vagy türkként fordítsa-e le,⁷⁰⁸ ezzel pedig

⁷⁰⁷ VINLAND SAGÁK 2018, 177–185. (Bernáth István fordítása.)

⁷⁰⁸ HEIMSKRINGLA 1777, 310. c. lábjegyzet.

rámutatott a Tyrker-probléma talán legneuralgikusabb pontjára. Gottlieb Mohnike szintén hajlott a türk származás felé, de ő is hangsúlyozta az anyanyelv kifejezésére használt szó értelmezésének nehézségét.⁷⁰⁹ Felmerült, hogy az anyanyelvet jelölő þýrskr a német jelentésű þýðverskr rövidített formája.⁷¹⁰ Samuel Laing is magyarnak vagy Konstantinápolyból valónak vélte, aki szerint nem lett volna érthetetlen a skandinávok számára, ha németül beszélt volna. Konstantinápoly egy olyan találkozási pont volt, ahol lehetőség kínálkozott a normannok és a keleti népek találkozására.⁷¹¹ John Fiske nézete szerint egy déli ember a skandinávok számára természetes módon németet jelentett. Felvetette, hogy a német Tyrker esetleg bizánci oldalon harcolt a törkök ellen, így a türk jelentésű neve egy ragadványnév.⁷¹² Pivány Jenő a magyar és besenyő származást is lehetségesnek tartotta.⁷¹³ Madelaine R. Brown és Francis P. Magoun Tyrkert a szőlővel való kapcsolata okán a Rajna vidékéről származtatta.⁷¹⁴ Györffy György a kazár eredetet vetette fel amiatt, hogy nekik szorosabb kapcsolataik voltak a normannokkal.⁷¹⁵ Bernáth István nem veti el német származásának lehetőségét, de jóformán lehetetlennek tartja, hogy türk lett volna.⁷¹⁶ Katona Csete is megfontolandónak gondolja azt a felvetést, miszerint a német nyelvet a skandinávok valamennyire értették volna. Elfogadva, hogy a név jelentése türk, Katona amellet érvel, hogy a törköket említő skandináv források bizonyos mértékben a steppei népekről autentikus információt közölhetnek. Nem zárja ki a német származás lehetőségét, de ugyanennyire elképzelhetőnek véli a nomád kapcsolatot is.⁷¹⁷

Ugyan vizsgálódásunk középpontjában a Grönlandiak sagája áll, de meg kell említeni Vörös Eiríkr sagáját (Eiríks saga rauða) is, hiszen mindkét történet a Vinlandnak (vagy Vínlandnak) nevezett terület felfedezését örökíti meg, s együtt alkotják az ún. Vinland sagák csoportját. A Grönlandiak sagája nagyjából 1200 körül keletkezett és a 14. század végére datálható Flateyjarbókban (GKS 1005 fol.) maradt ránk Óláfr Tryggvason norvég király életírásába ágyazva. Vörös Eiríkr sagáját ennél későbbre, a 14. század elejére vagy végére helyezi a kutatás. Két kézirat őrzi, a 14. századi Hauksbók és a 15. századi Skálholtsbók. Láthatóan tehát évszázadok választják el a sagák keletkezését és az eseményeket, amiket megörökítenek. Semmi esetre sem tekinthetők hiteles forrásoknak abban a tekintetben, ahogyan leírják az egykori eseményeket. Fantasztikus elemeket tartalmaznak, lejegyzőikre pedig hatással voltak

---

⁷⁰⁹ HEIMSKRINGLA 1837, 290. ** lábjegyzet.

⁷¹⁰ RAFN 1837, 35. a. lábjegyzet.

⁷¹¹ HEIMSKRINGLA 1844, 349. * lábjegyzet.

⁷¹² FISKE 1892, 165. 1. lábjegyzet.

⁷¹³ PIVÁNY 1909.

⁷¹⁴ BROWN–MAGOUN 1946.

⁷¹⁵ GYÖRFFY 1969, 292.

⁷¹⁶ VINLAND SAGÁK 2018, 53. 39. lábjegyzet.

⁷¹⁷ KATONA 2019, 161–163.

saját koruk kulturális-ideológiai viszonyai is. Beszámolóik jelentős mértékben eltérnek egymástól – például, hogy ki látta meg először Vinlandot, hány utazás történt stb. –, mégis feltételezhető, hogy létezett valamiféle közös hagyomány Vinland skandináv telepeseiről. E titokzatos hely első említése Brémai Ádámtól származik az 1070-es évekből, miszerint Grönlandon túl van egy Winland nevű sziget, ahol jó bort adó szőlő és gabona terem. Brémai Ádám állítása szerint ennek az információnak II. Sveinn dán király és más dánok megbízható állításai voltak a forrásai. Érdeemes hangsúlyozni, hogy bár általános felfogás szerint a két saga a mai Észak-Amerika keleti partvidékét elérő, valamikor az első ezredforduló idején történt skandináv utazások emlékét őrzi, a forrásokat áttekintve valójában igen bizonytalan Vinland lokalizációja. Az bizonyosan állítható, hogy skandinávok elérték Észak-Amerika keleti partjait, hiszen ennek egyértelmű régészeti bizonyítékai vannak, de kérdéses, hogy ezek összeköthetők-e a sagák hőseivel.⁷¹⁸

A Vinland sagák történeti hitelessége tehát nem alaptalanul kérdőjelezhető meg, ebből pedig egyenesen következik az a kérdés, vajon Tyrker valós történelmi figura volt-e, vagy csupán fikció, miként az időnként felmerül a kutatásban.⁷¹⁹ Személye párhuzamot mutat a Vörös Eiríkr sagájában szereplő Þórhall alakjával. Ő is eltűnt a csapatból és megtalálásakor Tyrkerhez hasonlóan furcsán viselkedett.⁷²⁰ Tyrker másik párhuzama a skót – azaz nem skandináv – Haki és Hekja, akik kiváló futók voltak és az ő feladatuk volt a valahol Vinland közelében fekvő terület feltérképezése, amelyből egy szőlőfűrttel és egy búzakalással tértek vissza társaikhoz.⁷²¹ Kétségtelen, hogy Tyrker fontos szereplő, aki szorosan kötődik a saga kulcsfigurájához, ugyanakkor figyelembe kell venni karakterének tendenciózus voltát is. Ő az, aki megtalálja Vinlandon a szőlőt, amely hazájában is fellelhető és ezáltal tovább hangsúlyozza „Jó” Vinland rendkívüli természeti adottságait. Erik Lönnroth elképzelhetőnek tartja, hogy a már Brémai Ádámnál olvasható toposzszerű kép nem más, mint a 10. századi Navigatio Brendani paradicsomi földről szóló elbeszélésének hatása, amelyben Szent Brendan és társai szintén viszontagságos hajóút során érkeztek meg egy csodás természeti kincsekkel megáldott szigetre, ahol szőlőszerű gyümölcsök is teremtek.⁷²² Tyrker létezése tehát ingatag talajon áll, ám még ha kitalált alakról is van szó, kísérletet tehetünk annak vizsgálatára, hogy milyen származású személyt kíván megjeleníteni a saga.

⁷¹⁸ INGSTAD 1972; LÖNNROTH 1996; STEFÁNSSON 1998; WALLACE 2003; JAKOBSSON 2012; PHELPESTEAD 2020, 114–120.

⁷¹⁹ HERMANSSON 1954, 388–393; WALLACE 2009, 117.

⁷²⁰ VINLAND SAGÁK 2018, 223.

⁷²¹ VINLAND SAGÁK 2018, 222.

⁷²² LÖNNROTH 1996, 41–42. A Navigatio Brendani magyar nyelven is olvasható Majorossy Judit fordításában: NAVIGATIO BRENDANI 2001.

A Grönlandiak sagája tehát három olyan információt közöl, amely – legalábbis elméletben – segíthetne a Tyrker származását érintő problémát megvilágítani: a neve, az, hogy délről jött, illetve az anyanyelve. Azonban furcsa jelenségre lehetünk figyelmesek, ha a saga különböző kiadásait összevetjük, ugyanis azok a témánk szempontjából kulcsfontosságú szöveghelyeken más-más információt nyújtanak. Az általam fellelt néhány kiadás (szövegkiadás és fordítás) átböngészése után így foglalhatjuk össze ezeket:

1. A név alapvetően két formában fordul elő: Tyrker és Tyrkir.
2. Származására többnyire a déli ember kifejezést használják, emellett van, ahol egyszerűen német származásuként van feltüntetve.
3. Anyanyelve legtöbbször német/germán, de találkozhatunk a türk és a déli nyelv meghatározásokkal is. Bernáth István szimplán anyanyelvként fordította.⁷²³

De hogyan lehetséges az, hogy míg az egyik fordításban a név alakja Tyrker, addig egy másikban Tyrkir, hogy egyszer német anyanyelvű, másszor türk? Hogyan lehet ugyanazt a szót német, déli és türk nyelvként is visszaadni? Ezek annál érdekfeszítőbb kérdések, mivel az összes szövegkiadás és fordítás ugyanabból a kéziratból táplálkozhat, a Flateyjarbók. A kéziratot tanulmányozva látható, hogy a név ötször szerepel a szövegben, de csak az első alkalommal van teljesen kiírva tyrker formában [40. kép],⁷²⁴ ennél fogva magam is ezt az alakot használom. Ugyan felmerült, hogy a német Dirk (Dietrich) névvel áll kapcsolatban,⁷²⁵ de Halldór Hermannsson szerint a Tyrker név német eredetét nem sikerült igazolni.⁷²⁶ Nehezíti a tisztánlátást az, hogy míg Bernáth István véleménye alapján a név „*törököt jelent, csak épp többszámban*” (Bernáth a Tyrkir alakot használja),⁷²⁷ addig Voigt Vilmos azt írja, hogy „*a név nem értelmezhető az óízlandiból*”.⁷²⁸ A német eredet mellett kardoskodó Otto Sigfrid Reuter az óészaki nyelv szabályszerűségei alapján egy Tyrki alakot feltételezne türk jelentéssel.⁷²⁹ A suðrmaðr, vagyis déli ember nyilván Skandináviától délre élő személyre értendő s bár igen tág földrajzi meghatározás, a sagairodalomban a déli területek földrajzi koncepciójába Dánia, a német területek, Flandria és Róma tartoztak bele.⁷³⁰ Érdekes, hogy a

⁷²³ HEIMSKRINGLA 1777, 307, 310, 311; HEIMSKRINGLA 1837, 288–291; RAFN 1837, 28, 34–35, 38; KUBINYI 1842, 15–16; HEIMSKRINGLA 1844, 347–350; FLATEYJARBÓK 1860, 538, 540; VINLAND SAGÁK 1891, 56, 58–60; FLATEYJARBÓK 1906, 35–37, 41–43, 47–49; VINLAND SAGÁK 1935, 249, 252–253; VINLAND SAGÁK 1942, 17, 21–22, 25; DÖMÖTÖR 1976, 64; VINLAND SAGÁK 2003, 55, 57–58; VINLAND SAGÁK 2018, 53, 55–57, 182, 184–186.

⁷²⁴ GKS 1005 fol. 72r.

⁷²⁵ BROWN–MAGOUN 1946, 547. 4. lábjegyzet.

⁷²⁶ HERMANSSON 1954, 391.

⁷²⁷ VINLAND SAGÁK 2018, 53. 39. jegyzet.

⁷²⁸ VOIGT 2016, 27.

⁷²⁹ REUTER 1947, 473–474.

⁷³⁰ JACKSON 2019, 21.

Grönlandiak történetének végén is szerepel egy déli ember, aki Brémából, német területről való volt.⁷³¹ Valószínűbbnek tűnik, hogy a magyarokat inkább a keleti út, vagyis az Austrvegr fogalmába tartozó népek közé sorolták Északon.⁷³² A Tyrker anyanyelvére használt szó értelmezése komoly dilemmát okozott a historiográfiában. A különböző szövegkiadásokban nem is ugyanabban a formában látható az anyanyelv kifejezésére használt szó. A probléma lényege az, hogy a német nyelvként lefordítható szó formailag igen közel áll ahhoz az alakhoz (á þyrsku), amit a szöveg egyes kiadói türk nyelvként értelmeztek. Erre a dilemmára ráerősíthetett a Tyrker nevébe belelátható etnikai jelentés is. Amikor megnéztem a kérdéses szót a kéziratban, magam is a þyrsku alakot olvastam [41. kép],⁷³³ Ólafur Halldórsson azonban úgy véli, hogy az r helyén – igaz, furcsa formában – valójában egy e betű olvasható, vagyis a helyes olvasat a þyesku, amely alatt németet kell érteni.⁷³⁴ Mindenesetre a þyrsk- egyéb lehetséges előfordulása [42. kép]⁷³⁵ óvatosságra int a szó türkként való értelmezésének kizárólagosságát illetően. Bernáth István érdekes megjegyzést tett a nyelvre vonatkozóan, miszerint a þýskur szó napjainkban németet jelent, de nem ez volt a helyzet az esemény megtörténte és leírása idején, ugyanis azokban az időkben általánosan népnyelvet/anyanyelvet jelentett, amely a nem skandináv, nem latin és nem kelta nyelvek gyűjtőfogalma volt. Ennélfogva lehetett akár német is, de ebből a szóból nem következtethetünk Tyrker hazájára.⁷³⁶ A korabeli német és az óészaki nyelvek kölcsönös megérthetőségére vonatkozó elképzelés kétségszűrő. A német Friðrekr például a 980-as években utazott Izlandra keresztény hitre téríteni az ottélőket, de csak az izlandi Þorvaldr Koðránsson tolmácsolásával tudta megértetni magát a helyiekkel.⁷³⁷

Türköket számos skandináv forrás ismer. Ari Þorgilsson izlandi történetíró (†1148) Óðinn fia Yngvit a türkök királyának hívja.⁷³⁸ Snorri Sturluson (1179–1241) a Próza-Eddában Ázsiába, a világ közepétől nem messze helyezi el Tyrklandot és Tróját, ahonnan az északi istenek származtak.⁷³⁹ A Heimskringla című másik jelentős művében az ász istenek földjét és Óðinn lakóhelyét valahová a Fekete-tengertől északra és a Dontól keletre helyezi el, de Tyrkland is valahol ugyanettől a tengertől északra keresendő a szöveg alapján.⁷⁴⁰ A trójai

⁷³¹ VINLAND SAGÁK 2018, 92, 198.

⁷³² JAKOBSSON 2006, 940.

⁷³³ GKS 1005 fol. 72r.

⁷³⁴ HALLDÓRSSON 1993.

⁷³⁵ GKS 2087 4to 44r; ANNALES REGII 1888, 151.

⁷³⁶ VINLAND SAGÁK 2018, 56. 43. lábjegyzet, 185. 113. lábjegyzet.

⁷³⁷ KRISTNI SAGA 2006, 35–38. A középkori Izland nyelvi viszonyaira lásd: McDOUGALL 1986–1989.

⁷³⁸ ÍSLENDINGABÓK 2006, 14.

⁷³⁹ BERNÁTH 2019, 55–57, 59.

⁷⁴⁰ HEIMSKRINGLA I. 6, 8.

eredeztetés és a türk rokonság a 7. századi Fredegar krónikájában is szerepel, de a frankok kapcsán. Snorri számára tehát Trója és a türkök földje a Fekete-tengertől északra feküdt.⁷⁴¹ Az 1150-es évekből való *Leiðarvísir* című útleírásban szereplő Tyrkland már Kis-Ázsiába lokalizálható.⁷⁴² Az 1200 körül keletkezett *Heimslýsing* szerint Trákia Tirasztól, Jáfet fiától népesült be először, népét pedig türknek hívták.⁷⁴³ Az Eymundar þátrr hrings egy csapat skandináv zsoldosról szól, akik Jarizleifr rusz uralkodó oldalán harcolnak annak ellenségei ellen. Búrizlafr nevű ellenfele a türkök földjére menekült, ahol türkökből, egy blökumenn (pl.) nevű csoportból és más népekből gyűjtött magának sereget. A történet erősen emlékeztet Jaroszlav rusz nagyfejedelem kijevi trónért folytatott harcaira, így az itt szereplő türkök leginkább a Fekete-tengertől északra eső térségbe helyezhetők.⁷⁴⁴ Amennyiben feltételezzük, hogy Tyrker fiktív karakter és a neve összefüggésben áll a skandináv forrásokban szereplő türkök (Tyrkir) megnevezésével, akkor hősünk esetleges kitalálója skandináv szövegekben olyan türkökről olvashatott, akik földrajzilag a Balkánhoz, a Fekete-tengertől északra elterülő vidékhez, a némileg absztrakt módon értelmezhető keleti-úthoz és Kis-Ázsiához köthetők.

A szorosan vett Tyrker-problémától eltávolodva vizsgálható, hogy kiket hívtak türknek a 10–11. század fordulóján. A magyarokra muszlim, bizánci és latin források is alkalmazták ezt a nevet. Erre a jelenségre kézenfekvő magyarázatként szolgál, hogy a magyarok kulturális, politikai és életmódbeli jellegük miatt estek bele ebbe a gyűjtőnévként értelmezett kategóriába. Úgy tűnik azonban, hogy ennél tudatosabban használták a türk jelzőt. A muszlim forrásokban a Volgától keletre élt steppei népekre vonatkozott, de azok egy része, a magyarok, a besenyők, az oguzok és a kunok nyugatra vándoroltak. Egyes muszlim szerzőknél (Ibn Jakúb, Ibn Hajján, Ibn Jahjá, al-Maszúdí, al-Makdiszí) a magyarok megnevezésére szolgáló türk név bizánci hatásra vezethető vissza.⁷⁴⁵ A magyarok türk elnevezése gyakori a bizánci forrásokban. Ennek a gyakorlatnak az eredete vitatott, de úgy tűnik, hogy az az elképzelés, amely a muszlim forrásokhoz hasonlóan egyszerű gyűjtőnévi használatot feltételez, finomításra szorul. A 9–10. században a bizánciak a magyarok mellett a vardarióta-türkök és a Bagdadi Kalifátus seregében szolgáló belső-ázsiai türkök megjelölésére használták ezt a nevet.⁷⁴⁶ Latin források a 9–11. századból szintén ismernek türköket, noha az azonosításuk nem mindig egyértelmű. A Brémai Ádámnál megtalálható türkök a besenyőkkel, a kunokkal és az oguzokkal is összefüggésbe

---

⁷⁴¹ MACMASTER 2014, 9–10.

⁷⁴² SIMEK 1990, 483, 488.

⁷⁴³ SIMEK 1990, 446, 453.

⁷⁴⁴ CROSS 1929, 188.

⁷⁴⁵ ELTER 1997, 100–101; ZIMONYI 2005, 69–81.

⁷⁴⁶ BALOGH 2017.

hozhatók, az oguzokat pedig a Ruszban tork néven ismerték. Liudprand és az Annales Barenses esetében a magyarokra alkalmazott türk megnevezés mögött bizánci hatás sejthető.⁷⁴⁷ Okkal feltételezhető, hogy a skandinávok elsősorban Kelet-Európában ismerték meg a „türköket”. A közeg pedig, amelyben hallották, talán a jelentéstartományt is meghatározhatta. Elképzelhető, hogy egy muszlim világgal kapcsolatot ápoló skandináv számára mást jelentett, mint annak, aki a bizánci hadseregben szolgált.

Vannak olyan népnévi eredetű személynevek, amelyekben vélhetően az illető származása fejeződik ki. A Vlagyimir kijevi nagyfejedelem fiai között kiérett testvérharc során Glebet Torcsin nevű szakácsa ölte meg. A Torcsin név a már említett oguzok keletiszláv tork nevével függ össze.⁷⁴⁸ Korábban már szóba kerültek különböző Ugrin és Ugrinec nevű személyek a Kijevi Ruszból, illetve egy bizonyos Ungros Dél-Itáliából, akik nevük alapján magyarok lehettek. Egy magyart hívhattak akár Türknek is Bizáncban, az ő szemszögükből Magyarinak, függetlenül attól, hogy volt neki saját, otthonról hozott neve. E modell alapján Tyrker neve bizánci hatást mutatna, amely aztán átkerült az óészaki nyelvbe. Görög hatás egyébként feltételezhető az óészaki Pézinavellir, vagyis besenyő mezők kifejezésben, amelyben a Pézina a Πετρινάκοι, azaz a besenyőkre alkalmazott görög megnevezés átvétele lehet.⁷⁴⁹ Azt is érdemes megfontolni, hogy a Türk név nem külső elnevezés eredménye, hanem ténylegesen ez volt valakinek a neve, melyet abban a közegben kapott, ahonnan származott. Türk nevű személyeket ismerünk az Árpád korból. Első példa erre az 1055-ben keletkezett Tihanyi alapítólevél lacum turku, vagyis Türk-tó adata lehet, amennyiben a kérdéses földrajzi hely személynévből nyerte elnevezését, de az Árpád kor későbbi századaiból is vannak adataink.⁷⁵⁰

Bár Tyrker német, illetve magyar származásáról folyik alapvetően a vita, valójában nehezen bizonyítható, hogy valós vagy fiktív alak volt-e. Még ha az utóbbiról is van szó, feltételezhető, hogy a karakter kitalálóinak konkrét elképzelése volt Tyrker származásáról. A német eredet mellett szólhat, hogy valahonnan délről érkezett, s bár az anyanyelvére használt szó olvasata bizonytalan, valójában mindkét lehetséges verzió támogathatja ezt az elképzelést. A Tyrker német nevekből való magyarázata szintén kétséges, s valóban a skandináv forrásokból ismert Tyrkir (türkök) alakkal mutat feltűnő formai hasonlóságot. Ha megalkotásához a skandináv forrásokban felbukkanó türkök szolgáltak modellként – akik keleti kapcsolatrendszerrel bíró népekként tűnnek elénk –, a másik két információban akkor sem tükröződik egyértelműen

---

⁷⁴⁷ POLGÁR 2015, 60–63.

⁷⁴⁸ PVL 2015, 106. 400. lábjegyzet.

⁷⁴⁹ GEISLI 2005, 158.

⁷⁵⁰ FEHÉRTÓI 2004, 768, 770; HOFFMANN 2006, 72–76.

vissza egzotikus származása. Történeti oldalról vizsgálva a problémát elmondható, hogy skandinávok a 10–11. század fordulóján kapcsolatba kerültek olyan népekkel, akiket türknek hívtak vagy annak tekintettek. Ha a kérdés úgy szól, miképpen képzelhető el, hogy egy magyart Türknek hívjanak Északon, a válasz elsősorban bizánci közvetítésen keresztül képzelhető el, ahogy arra Gerhard Schöning már 1777-ben gondolt.

Összefoglalás – konklúzió

A 10–12. századi Kárpát-medencén kívüli magyar–skandináv érintkezéseknek Árpád népe mellett a keleten maradt magyarok is részesei lehettek. Földrajzilag Bizánc és a Kijevi Rusz területén látunk rá leginkább ezen kapcsolatok lehetőségére, amelynek szűkebb terei is kijelölhetők. Jól kidomborodnak ezek között a katonai struktúrák, a bizánci hadsereg, a Kijevi Ruszban pedig a druzsina, tehát a fejedelmek közvetlen környezete. A régészeti leletek jelentős kulturális hatást mutatnak a Kijevi Rusz területén, de ez Skandináviában Birka kereskedelmi településre korlátozódik. A magyar jellegű régészeti leletek leginkább a hadikultúra emlékeiben jelennek meg és részben kereskedelmi kapcsolatokkal magyarázhatók. A magyar etnikum jelenlétének régészeti nyomai már jóval kevésbé biztos módon mutathatók ki. Ugyan a fegyverek jó kiindulópontok lehetnek az alaposabban megvizsgálandó sírok kijelölésében, de emellett a temetés módjában megmutatkozó sajátosságok, illetve a természettudományos módszerek eredményeinek együttes értékelése szükséges. A Grönlandiak sagájában szereplő Tyrker származására három információból kellene következtetünk. Ezek közül a „déli ember” meghatározás egy német személyre illik, míg a Tyrkerben joggal lehet látni a skandináv források türkjeinek (Tyrkir) nevét. A talán legfontosabb, anyanyelvére használt szó olvasata bizonytalan, þyrskr vagy þyeskr, de még az előbbi türkként való értelmezése sem kizárólagos. Jelenleg tehát a név marad a legerősebb érv Tyrker türk származása mellett. Ettől a témától elvonatkoztatva kijelenthető, hogy Skandináviában egy magyart elsősorban bizánci hatásra hívhattak volna Türknek abban az időben, amikor a grönlandiak története játszódik.

A magyar és skandináv elitek közötti kapcsolat

A magyar–skandináv kapcsolatok nagyjából jól körülhatárolható és magas szintjét jelentik az elitek közötti létrejött érintkezések, házasságok és a részben ezekből következő diplomáciai és akár kulturális összefonódások kérdése. Mindjárt az elején azonban abba a módszertani problémába ütközünk, amellyel a teljes dolgozatban végig találkozunk, ti. hogyan kellene viszonyulni e tekintetben a ruszokhoz, azon belül a Rurikidákkal kialakult kapcsolatokhoz? A Rusz uraiként kétségtávol ruszok voltak, ez a helyes etnikai jellegű meghatározásuk, de aligha megkérdőjelezhető, hogy a dinasztia maga skandináv eredetű volt. Ezt nem csak a varégek behívásának történetéből levonható általános tanulságok alapján állíthatjuk, miszerint a dinasztiaalapító Rurik is olyan tengeren túlról behívott varég volt, mint azok, akiket az utána lévő fejedelmek majd előszeretettel alkalmaznak zsoldosként és megtaláljuk őket ugyanebben a szerepkörben Bizáncban is, hanem például az általuk használt személynevek miatt is. Az olyan nevek, mint a Rurik (Hrærekr), Oleg (Helgi), Igor (Ingvarr), Olga (Helga) mind skandináv eredetűek, az első szláv névvel Igor fia, Szvjatoszlav esetében találkozunk. Ennél fontosabb szempont, hogy meddig őriztek meg valamit skandináv identitásukból, nyelvükből, amelyről azonban tulajdonképpen semmit sem tudunk.⁷⁵¹ Ugyanezek a szempontok vonatkoznak a tágabb értelemben vett rusz elitre is. A szláv nevű rusz fejedelmek udvarának skandináv miliője sokáig kitarthatott, hiszen őket jelentős családi kötelékek fűzték skandináv uralkodócsaládokhoz. A Rurikidák és a rusz elit tehát nem csak önmagukban érdekesek, hanem azért, mert rajtuk keresztül a magyar és a skandináv uralkodócsaládok és elitek között is kialakulhatott kapcsolat.

Fehér Mátyás Jenő úgy vélte, hogy már Ámosnak skandináv felesége volt. Ezt arra alapozta, hogy unokája, Zolta fejedelem Anonymus szerint szőke hajú, fehér bőrű és kicsit selyp volt,⁷⁵² amely „sziszegőhangú skandináv vagy dán nyelvekre utal”. Továbbá amellet érvelt, hogy Géza fejedelem vette nőül testvére, Mihály (Adelhaid) Beleknegini nevű feleségét annak halála után. (Adelhaid) Beleknegini neve „fehér hercegnőt” jelent, amely a hajának színére utal és temperamentumos természete⁷⁵³ mellett bizonyítja skandináv eredetét, de összekötötte őt a skandinávnak vélt Dagome iudex nemzetséggel is.⁷⁵⁴ Sem Ámos, sem Árpád feleségét vagy

⁷⁵¹ A kelet-európai skandináv asszimiláció kérdésére lásd: MELNIKOVA 2003.

⁷⁵² „Fuit enim dux Zulta parum blesus et candidus, capillo molli et flavo...”: SRH I. 106.

⁷⁵³ A kortárs Merseburgi Thietmar írja róla a következőket: „Felesége, Beleknegini, azaz szlávul mondvá szép úrasszony, pedig mértéktelenül ivott, és katonai módjára ült meg a lovat egy embert hirtelen haragjának túlzott hevességében megölt. Jobban tenné e beszennyezett kéz, ha orsót forgatna, s örvénylő lelkét türelemmel megfékezné.”: ÁKÍF 113. (Thoroczkay Gábor fordítása.)

⁷⁵⁴ FEHÉR 1974, 135, 139.

feleségeit nem ismerjük. Zolta fejedelemmel kapcsolatban említi Anonymus, hogy felesége egy Kárpát-medencei (bihari) vezér, Mén-Marót lánya volt.⁷⁵⁵ Aligha tűnik meggyőző érvnek a latin blaesus melléknevet valamely skandináv nyelvre való utalásként értelmezni. Ugyancsak igen problematikusnak tűnik Beleknegini vélt szőke hajszínéből és temperamentumos természetéből etnikai jellegű következtetést levonni. Beleknegini kiléte, illetve Géza fejedelem házassági kapcsolatainak a kérdése bonyolult. A magyar források Saroltról, az erdélyi Gyula lányáról tudnak, míg lengyel kútfők I. Mieszko lengyel fejedelem Adelhaid nevű nőtestvérét jelölik meg Géza feleségeként.⁷⁵⁶ Úgy vélem, nem zárható ki, hogy Gézának több felesége volt akár egyidőben, de még ha Adelhaid Beleknegini neve valóban egy Piast hercegnőt takar, akkor sincs elég alapunk I. Mieszko Dagome nevéből ilyen messzemenő következtetést levonni. A Dagome skandináv nevekkal való összekapcsolása korántsem biztos. Nincs okunk I. Mieszko és a Piast dinasztia skandináv eredetét feltételezni.⁷⁵⁷ Összességében az Álmos és Géza fejedelmek skandináv családi kapcsolatáról szőtt elképzelés igen gyenge lábakon áll.

Óláfr Tryggvasont az egyik legjelentősebb norvég királyként (995–1000) tartják számon a kereszténység ügyének skandináviai előmozdítása miatt. A 12. század végén Oddr Snorrason és Gunnlaugr Leifsson két sagát írt róla latin nyelven, de mindkettő csak későbbi kéziratokban maradt fenn óészaki fordításban. Ezek megemlékeznek Óláfr aktív szerepéről Vlagyimir kijevi nagyfejedelem és a Rusz megkeresztelésében, de az 1300 körül az izlandi Bergr Sökkason által írt legnagyobb sagája (Óláfs saga Tryggvasonar en mesta) egy magyar vonatkozású részletet is tartalmaz: *„Ezek a dolgok, melyek most el lettek mondva Óláfr Tryggvason igehirdetéséről a Ruszban [Garðaríki – K. M.], nem hiteltelenek, mert egy kiváló és jól értesült könyv, melyet Imago Mundi-nak neveznek, világosan állítja, hogy azok a népek, melyeket ruszoknak, lengyeleknek, magyaroknak hívnak, annak az Ottónak a napjaiban lettek kereszténnyé, aki a harmadik császár volt e névvel. Néhány könyv mondja, hogy Ottó császár elutazott seregével a keleti útra [Austrvegr – K. M.] és ott szélteben a kereszténységre kényszerítette a népeket és vele [volt] Óláfr Tryggvason.”*⁷⁵⁸ A kutatás hitelesnek tekinti azt, hogy Óláfr valóban járt a

⁷⁵⁵ SRH I. 104–105.

⁷⁵⁶ GRZESIK 1995; HALMÁGYI 2011; MARTON 2013.

⁷⁵⁷ DUCZKO 2013, 21; BOROŃ 2013, 39–40, 42; GARDELA 2015, 214.

⁷⁵⁸ Þessir lutir sem nu voro sagðir vm kristni boðan Olafs Trygva sonar i Garða ríki ero eigi v truanlighir þviat ein bok aa giæt ok sann froð er heitir Ymago mundi kveðr skyrt aa at þessar þjóðir er sva heita. Rvsci. Polauí. Vngaríj. kristnaðvz aa dögum Ottonis þess er hinn .iij. var keisari með því nafni. Sumar bækr segja at Otto keisari hafi farit með her sinn j Austr ueg ok brotit þar folk víða til kristni ok með honum Olafir Tryggva s(on).: Idézi JACKSON 2019, 129. Vö. „Þessir hlutir sem nu varu sagðir um kristniþoðan Olafs Tryggvasonar i Garðaríki eru eigi utruanlighir, þviat ein bok agæt ok sannfroð, er heitir Imago mundi, kveðr skyrt a, at þessar þjóðir, er sva heita: Rusci, Polavi, Ungarii, kristniþuðuz a dögum Ottonis, þess er enn III var keisari með því nafni. Sumar bækr segja, at Otto keisari hafi farit með her sinn i Austrveg ok brotit þar folk víða til kristni, ok með honum Olafir Tryggvason.”: ÓLÁFS SAGA TRYGGVASONAR EN MESTA 1892, 392–393.

Ruszban még gyermekkorában, azonban aligha volt hatással a kereszténység ottani elterjedésére. Az itt hivatkozásként említett *Imago Mundi* Honorius Augustodunensis 1120 körül írt művére utal, amely II. Henrik német-római császár (1014–1024) idejére vonatkozóan közli, hogy a ruszok, a lengyelek és a magyarok keresztények lettek, amit egy másik, a *Summa totius de omnimoda historia* című munkájában is leír.⁷⁵⁹ Ezekben azonban egy szó sem esik Óláfr részvételéről e három nép megkeresztelése kapcsán. Az Óláfr szerepéről szóló történet – magyarok és lengyelek nélkül – Tatjana Dzsakszon szerint Oddr Snorrason találmánya, amit aztán Bergr Sokkason kiegészített.⁷⁶⁰ A szövegnek van egy olyan olvasata, hogy a ruszok mellett a lengyelek és a magyarok is azon népek közé tartoznak, akiket III. Ottó császár és vele Óláfr Tryggvason fegyverrel a kereszténység felvételére kényszerített. Ezt erősítheti az a már korábban kifejtett általam is osztott nézet, hogy az Austrvegr fogalmának földrajzi kereteibe Magyarország is beletartozhatott. Kétségtől igaz, hogy német harcosok jelentős szerepet játszottak Géza fejedelem, illetve Szent István király hatalmának, azzal együtt pedig a kereszténység megerősítésében és kiterjesztésében. Ehhez kellett III. Ottó és II. Henrik támogatása is, utóbbi Gizella nevű testvére az első magyar királyné lett,⁷⁶¹ de teljes mértékben igazolhatatlan, mindinkább valószínűtlen, hogy ebben Óláfr Tryggvason bármilyen módon részt vett, illetve, hogy valaha járt volna Magyarországon, főleg 995 után, hiszen ekkor már norvég király volt.

A Rurik-dinasztiával kötött első házassági kapcsolat az első ezredfordulóhoz köthető. A 14. századi krónikakompozíció szerint Vazul testvére, Szár László a Ruszból kapott feleséget,⁷⁶² akit a kutatók egy része Vlagyimir kijevi nagyfejedelem egy bizonyos Premiszlava nevű leányával azonosít.⁷⁶³ A házasság keleti szláv-orosz forrása egy Tatyiscsev munkájából származó adat. Ahogy arra Szár László házasságával foglalkozó M. K. Juraszov rávilágított, az ún. „tatyiscsevi információkkal” óvatosan kell bánni,⁷⁶⁴ ám még Tatyiscsev sem említi a Premiszlava nevet.⁷⁶⁵ Ez önmagában persze még nem teszi e tekintetben hiteltelenné a 14. század krónikakompozíció állítását a rusz feleséggel kapcsolatban, annak bizonygatása ellenére sem, hogy András, Béla és Levente hercegeket Szár Lászlótól és az ő rusz feleségétől származtatja, nem pedig Vazultól. A kutatásban konszenzus uralkodik abban, hogy Vazul volt az apjuk, miként azt a Váradi és a Zágrábi krónikák állítják, s innen ismerjük Szár László

⁷⁵⁹ HONORII SUMMA ET IMAGO MUNDI 1852, 130, 133.

⁷⁶⁰ Óláfr Tryggvason szerepére a Rusz megkeresztelkedésében lásd: JACKSON 1994; JACKSON 2019, 126–130.

⁷⁶¹ MAK 1996, 30–63.

⁷⁶² SRH I. 344.

⁷⁶³ WERTNER 1892, 112; PASUTO 1968, 50.

⁷⁶⁴ JURASZOV 2001.

⁷⁶⁵ TATYISCSEV 1995, 142.

Bonuszló nevű fiát.⁷⁶⁶ A kérdés az, hogy Szár László rusz felesége kitől származhatott? Ennek felderítéséhez igen szűkek a lehetőségeink. Nem tudjuk, hogy Szár László mettől meddig élt, de azt tudjuk róla, hogy Vazul és Szent István kortársa volt, ebből kiindulva pedig valószínűbbnek tűnik, hogy a már nagyjából 978 óta kijevi nagyfejedelemtént uralkodó Vlagyimir valamelyik lányát vette nőül, de nem tudjuk, hogy ez a frigy mikor kötöttet. Kérdéses az is, hogy Vlagyimir melyik feleségétől született. Felmerült, hogy Rognyeda lehetett az édesanyja,⁷⁶⁷ akiről a PVL is megemlíti, hogy fiai mellett két leánygyermek is született, bár nem nevezi meg őket.⁷⁶⁸ Rognyeda a polocki fejedelem, Rogvolod lánya volt. A PVL azt írja Rogvolodról, hogy a „Varég-tengeren” túlról jött és Polockban uralkodott.⁷⁶⁹ Az ő és a lánya nevének skandináv alakjai Rognvaldr és Ragnheiðr.⁷⁷⁰ Valójában elég esetleges, hogy mely leányok nevei kerülnek megemlítésre és mely információk tekinthetők hitelesnek, így Szár László ezen skandináv kötődésű házasságát is érdemes fenntartásokkal kezelni [43. kép].

Míg Szár László oldalán nem zárható ki egy rusz és azon keresztül egy skandináv rokoni kapcsolat kialakulása, addig testvére, Vazul ágán ebben bizonyosak lehetünk. Vazul fia András herceg, majd magyar király (1046–1060) Ruszból származó feleségéről tudnak a magyar források.⁷⁷¹ Anonymus azt jegyezte meg, hogy András neje a Ketelpataknak nevezett részekén szeretett időzni, mivel így közelebb lehetett szülőföldjéhez.⁷⁷² András király feleségének Anasztázia nevét a 15. századi Jan Długosz krónikája ismeri csupán.⁷⁷³ A kései Tveri Évkönyv kétes hitelű bejegyzése alapján ez a név már korábban felbukkant a Rurikidák körében, mivel az Jaroszlav kijevi nagyfejedelem édesanyja, a Szár László rusz felesége kapcsán már szóba került Rognyeda–Ragnheiðr apácanéje volt.⁷⁷⁴ Bonfini is megnevezi a leányt, mint írja: „*Alsó-Pannónia tavánál, a Tihany szigeten ebben az időben alapított András egy kolostort meg egy óriási bazilikát, amelyet az isteni Ányosnak ajánlott. Aztán sarjának nevelésére gondolt, és feleségül vette Agmundát, a régen roxánoknak és roxolánoknak nevezett ruténok fejedelmének a lányát; ettől származott Salamon és Dávid.*”⁷⁷⁵ Az Agmunda név azonban félreértés lehet, mivel a magyar források szerint Salamon király édesanyja a Géza és László hercegekkel dúló viszály idején az admonti kolostorba (*in clastro Agmund*) került és ott is halt meg,⁷⁷⁶ noha

⁷⁶⁶ FONT 2015a, 608; SRH I. 206.

⁷⁶⁷ PCSELOV 2001, 180.

⁷⁶⁸ PVL 1950, 56; PVL 2015, 73.

⁷⁶⁹ PVL 1950, 54; PVL 2015, 70.

⁷⁷⁰ NYIKOLAJEV 2017, 24.

⁷⁷¹ SRH I. 345; THURÓCZY 2001, 94.

⁷⁷² SRH I. 56.

⁷⁷³ DLUGOSZ 1970, 61.

⁷⁷⁴ TVERI ÉVKÖNYV 2000, 113; USZPENSZKIJ 2002, 62–63. 32. jegyzet.

⁷⁷⁵ BONFINI 1995, 281. (Kulcsár Péter fordítása.)

⁷⁷⁶ WERTNER 1892, 122. A forrásokra lásd: SRH I. 397, 411; BONFINI 1995, 320; THURÓCZY 2001, 119, 126.

megkérdőjelezték ennek a tudósításnak a hitelét is.⁷⁷⁷ Lehetséges, hogy őt ábrázolja testvérei körében a kijevi Szent Szófia székesegyház freskója, azonban ezt a feltevést vitatták. Újabb elképzelés alapján esetleg csak hármuk lány, míg a negyedik egy fiú, de az is felmerült, hogy az összes alakban valójában Jaroszlav négy fia látható [44. kép].⁷⁷⁸ A tihanyi monostor alapítólevele (1055) András király feleségéről, fiáról és leányairól is említést tesz.⁷⁷⁹ Miután Béla elragadta Andrástól a hatalmat és király lett (1060–1063), Anasztázia tovább védelmezte Salamon jogát a magyar trónra. Hersfeldi Lampert tudósítása szerint ő volt az, aki Salamon támogatásáért cserébe megajándékozta Northeimi Ottó bajor herceget Attila király kardjával.⁷⁸⁰ Ez a fegyver talán azonos a ma Bécsben őrzött, Fodor István által a 10. század második felére keltezett, jellegében magyar és skandináv elemeket ötvöző szablyával.⁷⁸¹ András király halálát követően Anasztázia elhagyta az országot, 1061-ben már német földön találjuk.⁷⁸² Magyar források úgy tudják, hogy Géza herceg trónra kerülésekor, vagyis 1074-ben még élt és a mosoni várban tartózkodott.⁷⁸³ Fia, Dávid herceg 1090 körül a tihanyi Szent Ányos monostornak „*saját és szülei bűneinek megbocsátása érdekében*” tett adományt.⁷⁸⁴ Vélhetően ekkorra Anasztázia már elhunyt.

Jaroszlav kijevi nagyfejedelem Rognyeda–Ragnheiðtől született, így az apai (és általában a Rurikida) ágon egyébként is meglévő skandináv hatás Anasztáziában tovább erősödött azáltal, hogy édesanyja, a később szentként tisztelt Ingigerðr, III. Óláfr (svænski) svéd király (~995–1022) lánya volt [45. kép].⁷⁸⁵ Szent István király egyetlen még életben lévő fia, Imre herceg 1031-ben elhunyt. István király a nőági rokont, Orseolo Pétert jelölte utódjául. Az ebből fakadó ellentét vezethetett Vazul lázadásához és megvakításához, illetve fiai, András, Béla és Levente száműzéséhez. Font Márta a következőképpen rekonstruálta az eseménysort: vélhetően 1031 után, talán 1032-ben hagyták el Magyarországot és Csehországba mentek, ahonnan 1033-ban tovább mentek Lengyelországba. Béla lengyel földön maradt, András és Levente pedig a Ruszba ment, ahová 1034 és 1036 között érkezhettek meg.⁷⁸⁶ Vélhetően Kijevben vette feleségül András Anasztáziát, de annak időpontjáról megoszlanak a vélemények: 1037/38,

---

⁷⁷⁷ STERNBERG 1984, 184.

⁷⁷⁸ EDBERG 2005, 33–36.

⁷⁷⁹ „...pro sua coniugis, filiorum filiarumque...”: DHA I. 149; ÍF (1050–1116) 17–18.

⁷⁸⁰ ÍF (1050–1116) 106–107.

⁷⁸¹ FODOR 2000, 7–20.

⁷⁸² ÍF (1050–1116) 79.

⁷⁸³ SRH I. 393; THURÓCZY 2001, 117–118.

⁷⁸⁴ ÍF (1050–1116) 133. (Makk Ferenc fordítása.)

⁷⁸⁵ Ingigerðről összefoglalóan lásd: EDBERG 2005.

⁷⁸⁶ FONT 2015a, 613–614.

1038, 1039, 1039/40-nél nem később, 1043 körül, 1046 körül, 1050.⁷⁸⁷ A házasságról a 11. századi Brémai Ádám művének szkolionja is megemlékezik: „*Mikor Haraldr visszatért Görögországból, Ruszia királyának, Gerzlefnek a lányát kapta feleségül. A másodikat András vette el, a magyarok királya, akitől Salamon született. A harmadikat a frankok királya, Henrik vette nőül, aki Fülöpöt szülte neki.*”⁷⁸⁸ E rövid szöveg tehát a Gerzlef néven említett Jaroszlav kijevi nagyfejedelem három leányának házasságait örökíti meg. Ebből világos, hogy András előkelő házasságával nem csak a svéd, hanem a norvég elittel is közeli családi kapcsolatba került. Haraldr Bizáncban töltött katonai szolgálatából tért haza Norvégiába a Ruszon keresztül és hazafelé menet vette el Jaroszlav fejedelem lányát 1044-ben,⁷⁸⁹ de 1044/45 tele is felmerült időpontként.⁷⁹⁰ Mivel András és Levente csak 1046-ban tértek haza Magyarországra, így igen valószínű, hogy találkoztak a leendő norvég királlyal (1046–1066) Jaroszlav udvarában. I. András király és Anasztázia Salamon nevű fia, aki tehát anyai ágon III. Óláfr svéd királyt nagyapjának, III. Haraldr hardráði norvég királyt pedig a nagybátyjaként tudhatta magáénak, 1063 és 1074 között ült Magyarország trónján.

Katona Csete a diplomáciai érintkezések körébe sorolja a dán Walgar (vagy Walgard) állítólagos magyarországi tartózkodását,⁷⁹¹ akit az anglo-normann Geffrei Gaimar 1137 körül írt *Estoire des Engleis* (a továbbiakban: *Estoire*) című verses krónikája, jóval később pedig Iohannes Brompton⁷⁹² említ. Vasbordájú Edmund angolszász király halála után (Nagy) Knútr (1016–1035) szerezte meg a hatalmat Anglia felett 1016-ban és meg akarta öletni a halott király Edmund és Edward nevű fiait. A dán nemes, Walgar azonban pártfogásába vette őket. Gaimar szerint Dániából a Ruszba mentek, amit öt nap alatt szeltek át és a hatodik nap már magyar földön találta őket, ahol Gardimbre városában találkoztak a magyar királyi párral.⁷⁹³ Azonban több probléma is felmerül Walgar magyarországi jelenlétével kapcsolatban. Az első, hogy valós személy volt-e vagy pedig a történet színesítésére szolgáló karakter, hiszen bár az *Estoire* valóban rendelkezik történeti maggal, de az a világi arisztokrácia szórakozását szolgálta. Másik probléma az angolszász hercegek száműzetésének helyszínei és kronológiája, amely bonyolult feladat elé állította a kutatást. Az bizonyosnak tűnik, hogy Knútr király 1016-ban száműzte

⁷⁸⁷ WERTNER 1892, 116, 120; DLUGOSZ 1970, 61; STERNBERG 1984, 181; VAJAY 1999, 18; ZSOLDOS 2005, 184; RAFFENSPERGER 2012, 101; FONT 2015a, 607, 615.

⁷⁸⁸ „Haroldus a Grecia regressus filiam regis Ruziae Gerzlef uxorem accepit; alteram tulit Andreas, rex Ungrorum, de qua genitus est Salemon; terciam duxit rex Francorum Heinricus, quae peperit ei Philippum.”: BRÉMAI ÁDÁM 1917, 153.

⁷⁸⁹ Hellmann véleményére Font Márta hivatkozik: FONT 2015a, 615. 71. lábjegyzet. Haraldr Ruszban és Bizáncban töltött éveire lásd: JACKSON 2015; JACKSON 2019, 155–170.

⁷⁹⁰ JACKSON 2019, 166.

⁷⁹¹ KATONA 2019, 198.

⁷⁹² CFH II. 1264–1265.

⁷⁹³ BÁCSATYAI 2013.

őket, Edmund a száműzetés éve alatt meghalt, majd Edward herceg immár Magyarországról tért haza Angliába 1057-ben. Szent István, Salamon és András királyok korára is helyezték a hercegek Magyarországra érkezését, de megalapozottnak tűnő álláspont szerint Edward András és Levente hercegekkel érkezett a Ruszból 1046-ban.⁷⁹⁴ A hercegek elűzése és a magyarországi állomás között ezen rekonstrukció alapján három évtized telt el. Életben lehetett-e egyáltalán Walgar 1046-ban? A Gardimbre nevezetű magyar város nevében vélhetően a Garðaríki, vagyis a Ruzs skandináv neve lappang. Ez annyiban nem meglepő, hogy Gaimar művében fellelhető skandináv hatás.⁷⁹⁵ Figyelemreméltó, hogy ez az a helyszín, ahol Walgar átadja a hercegeket a magyar uralkodónak. Amennyiben tehát valós személyről van szó, úgy elképzelhetőnek tartom, hogy Walgar csupán a Ruszba kísérte el őket, tovább azonban nem ment velük. Hozzá lehet tenni, hogy egy ilyen értelmezés egybevág az András és Levente hercegekkel történő Magyarországra érkezésről alkotott elképzeléssel, hiszen valóban lehetőség adódhatott az akkor a Ruszban tartózkodó leendő magyar királynak „átadni” az angolszász hercegeket. A Gaimar művében megjelenő, egyébként történetileg hiteles magyar szál körüli zavarosság esetleg az információk összemosódásából fakadhat.

A lehetséges skandináv kapcsolódások felderítése a következő magyar király, I. András király testvére, I. Béla (1060–1063) ágán folytatható. I. Béla király Zsófia nevű lánya először Weimari Vilmos szász örgrófhhoz, halála után Udalrik karantán herceghez, az ő elhunytát követően pedig Magnus szász herceghez ment nőül 1070-ben (I. Béla ekkor már halott volt).⁷⁹⁶ Magnus herceg a szentté avatott Óláfr Haraldsson norvég király (1015–1028) lányának, Úlfhildnek a fia volt.⁷⁹⁷ Magnus apja, Ordulf (a sagában Ótta, Otto) és Úlfhildr házasságáról skandináv források is megemlékeznek.⁷⁹⁸ Magnus és Zsófia frigyéből két leány született, Wulfhilde (véltetően nagyanyja Úlfhildr neve után) és Eilika. Halálukat követően Magnust és Zsófiát Lüneburgban, a Szent Mihály templomban temették el.⁷⁹⁹ Gyermekeikben tehát az Árpádok és Szent Óláfr vérvonalai találkoztak [46. kép].

⁷⁹⁴ Az angolszász hercegek történetének historiográfiai összefoglalására lásd: LASZLOVSZKY 2008.

⁷⁹⁵ BÁCSATYAI 2013, 97, 101.

⁷⁹⁶ MAKK 1996, 95, 99.

⁷⁹⁷ „Hic Ordolfus dux habuit filiam [valójában lánytestvére – K. M.] cuiusdam Magni [I. (Jó) Magnús – K. M.], filii sancti Olavi regis et martiris, et genuit ex ea Magnum, magnum ducem.”: CHRONICON SANCTI MICHAELIS LUNEBURGENSIS 1874, 395.

⁷⁹⁸ HEIMSKRINGLA II. 307; HEIMSKRINGLA III. 25; MORKINSKINNA 2012, 117. Az Ágripban Úlfhildr Gunnhild néven szerepel: ÁGRIP 2008, 38–39. „In eo colloquio soror Magni regis Ordulfo ducis [Bernardus – K. M.] filio desponsatur.”: BRÉMAI ÁDÁM 1917, 136. „Bernardr hertogi af Brúnsvik faðir Advlfs hertoga er átti Vlfhildi dóttur Olafs konungs hins helga.”: ANNALES REGII 1888, 108–109. „Anno 1072 andadist Adalulphus hertugi af Brunsuijk er átti Vlfhildi dóttur Olafs kongz hins helga.”: ODDVERIA ANNALL 1888, 471.

⁷⁹⁹ „Eodem tempore mortuus est Magnus dux sine filiis, habitque duas filias, unam Eilicam nomine et alteram Wlfhildem, quas genuit ei domna Sophia, filia regis Ungarorum Wadreslai [valójában I. Béla – K. M.], femina valde religiosa. Iste Magnus dux inter cetera bona, que contulit sancto Michaheli, ecclesiam sancti Cyriaci donavit

Felmerült, hogy I. Géza magyar király (1074–1077) Magnus neve esetleg összefüggésben áll I. (Jó) Magnús norvég (1035–1047) és dán (1042–1047) király nevével.⁸⁰⁰ I. Magnús király Úlfhildr féltestvére és Szent Óláfr ágyastól született fia volt. Nevének érdekessége, hogy korábban ilyen nevű király nem volt Norvégiában, ettől kezdve azonban igen kedvelté vált. A Heimskringla szerint Magnús igen gyöngécskén jött a világra és féltek, hogy hamarosan meghal, ezért szükséges volt mihamarabbi megkeresztelése. Az apja azonban éppen aludt és megtiltotta, hogy bárki megzavarja álmát, így Sigvatr skald nevezte el a gyermeket. Másnap, mikor a király megtudta, mi történt, kérdőre vonta a skaldot, hogy miért adott olyan nevet, amely a családjukban idegen. Erre Sigvatr állítólag azt felelte, hogy Nagy Károly (Karla Magnús) után nevezte el, mivel úgy tudta, hogy ő volt a legjobb ember a világon.⁸⁰¹ A saga szerint tehát Nagy Károly tiszteletére lett Szent Óláfr fiából Magnús. Ezt a magyarázatot a kutatók egy része elfogadta, de felmerült, hogy a Magnus nevet viselő szentek után kapta nevét. Az nyilvánvaló, hogy a kérdéses elnevezés a latin magnus, vagyis „nagy” jelentésű melléknévből ered. Tajtana Dzsakszon véleménye szerint ezt a nevet Északon keresztény névként fogták fel és az új hit terjesztésében kulcsszerepet játszó Szent Óláfr adta fiának azzal a szándékkal, hogy keresztény nevet vezessen be az uralkodó dinasztia addigi pogány névhasználatába. Magnús nyomán vált széleskörben használttá a norvég uralkodó dinasztiában, majd terjedt el Izlandon, Dániában, Svédországban és német területen. Dzsakszon arra a következtetésre jutott, hogy Skandináviában a 11. század második felétől a 13. század végig a magnus nemcsak névként, de címként is használatos volt (rex magnus).⁸⁰² Béla herceg fia, Géza herceg, valamikor 1040 körül születhetett lengyel földön.⁸⁰³ Neve mellett, illetve a helyett fordul elő a Magnus név, amely személynévként 1211-től adatolható Magyarországon.⁸⁰⁴ Podhradczky József szerint a Magnus név tulajdonképpen Géza nagyhercegi, trónörökösi címére utal, tehát nem keresztnév.⁸⁰⁵ A kutatás ma ezt elveti és a névben keresztnévet lát. Kristó Gyula úgy véli, hogy azt a koronázása után vette fel.⁸⁰⁶ Ennek ellentmond a Géza herceg pénzveretein szereplő felirat. Felmerült még, hogy valamely védőszent napján született, de Kovács László nézete szerint inkább valamelyik Magnus névnapon keresztelték.⁸⁰⁷ Az 1075-ös

---

et sepultus est iuxta patrem et matrem in medio monasterio cum uxore sua predicta Sophia.”: CHRONICON SANCTI MICHAELIS LUNEBURGENSIS 1874, 396.

⁸⁰⁰ TÓTH 2019a, 66.

⁸⁰¹ HEIMSKRINGLA II. 139–140.

⁸⁰² DZSAKSZON 2001, 147–149, 155.

⁸⁰³ FONT 2015a, 609.

⁸⁰⁴ FEHÉRTÓI 2004, 507.

⁸⁰⁵ PODHRADCZKY 1854.

⁸⁰⁶ KRISTÓ 2006 [2019], 127

⁸⁰⁷ KOVÁCS 1997, 225–226

garamszentbenedeki alapítólevélben olvashatjuk, hogy „*Ego Magnus, qui et Geisa...*”,⁸⁰⁸ magyarul: „*Én, Magnus, aki Géza is...*”.⁸⁰⁹ Itt elég élesen szembe van állítva a két név, amely arra utal, hogy a Magnus nem egyszerűen jelző. Az persze más kérdés, hogy maga a név jelentése milyen asszociációkhoz vezethetett egyesek fejében. A 15. századi Petrus Ransanus tudni véli az okot Géza kérdéses nevének használatára: „*Számos kiváló erénye miatt, továbbá azért, mert hatalma nem volt lebecsülendő, a magyarok Magnus királynak nevezték*”.⁸¹⁰ A 14. századi krónikakompozíció szerint „*Géza király kezében »megszilárdult a királyi hatalom«, és attól az időtől kezdve Magnus királynak hívták.*”⁸¹¹ Úgy tűnik, hogy mindkét magyarázat a magnus melléknév jelentéstartományából indul ki. Ez nem furcsa, a későbbi írók számára a Magnus név jelentése Géza emberi és uralkodói kvalitásaira való asszociációt segíthette elő, amely persze nem cáfolja meg azt a felvetést, hogy annak köze lehet I. Magnúshoz, ugyanakkor nehéz volna meggyőző érvet találni arra, hogy a vélhetően még Lengyelországban megkeresztelt Géza herceget mi okból nevezték el a norvég uralkodó után. A névadási gyakorlatban fellelhető kapcsolat érdekes adaléka I. Béla másik fia, Lampert esete, aki testvéreihez hasonlóan a lengyel Richezától született, akinek az apja, II. Mieszko lengyel fejedelem keresztény neve szintén Lambert volt, mint ahogy az ő apja (Richeza nagyapja), I. Boleszlav unokaöccsének, (Nagy) Knútr dán királynak is. Fjodor Uszpenszkij véleménye szerint Knútr a Lambert nevet lengyel családi kapcsolata révén kapta.⁸¹² Emellett azonban egyértelmű a közeli kapcsolat Béla fia Lampert és II. Mieszko között is. A Knútr-Lambert és Lampert közötti névkapcsolat (és voltaképpen távoli rokonság) tehát nem közvetlenül, hanem a közös lengyel rokonságon keresztül, annak hatására képzelhető el [47. kép].

A kutatás már régen felfigyelt Szent László és Szent Óláfr ikonográfiai ábrázolásának tulajdonképpeni azonosságára. A két szentet harcosként, kezükben bárdal jelenítik meg [48–49. kép]. Emellett a szentekhez kötődő legendairodalomban is találunk párhuzamokat. A kezében bárdot tartó Szent László jelenleg ismert legkorábbi ábrázolása a váradi káptalan 1291-ben készített pecsétnyomóján látható, azonban a róla szóló források nem tesznek említést ilyen fegyverről, kivétel a névtelen minorita által megőrzött legenda, amelyben Szent László fehér lovon jelenik meg a tatárok ellen küzdő székelyek megsegítésére. Ennek a történetnek igen jó párhuzamát lelhetjük meg Szent Óláfr csodájában, aki a bizánci kötelékekben harcoló

---

⁸⁰⁸ DHA I. 213.

⁸⁰⁹ ÍF (1050–1116) 51. (Kis Péter és Körmendi Tamás fordítása.)

⁸¹⁰ RANSANUS 1999, 80. (Blazovich László fordítása.)

⁸¹¹ KÉPES KRÓNIKA 2004, 85. (Bollók János fordítása.)

⁸¹² USPENSKIJ 2011, 111–112.

varégoknak nyújt segítséget.⁸¹³ Váradon egyébként őriztek egy Szent Lászlónak tulajdonított kétélű bárdot, ám erről csak igen kései időpontból, 1557-ből van információnk. Szent Óláfr legkorábbi, 12. században készült ábrázolása érdekes módon nem Norvégiában, hanem a betlehemi Születés templomában található, azonban nem teljesen világos, hogy pontosan mit tart a jobbában, bárdot, esetleg valamilyen botot vagy jogart. Haláluk napja is azonos: július 29. A két szent közötti párhuzam tehát nyilvánvaló, miként az is okkal feltételezhető, hogy Szent Óláfr tisztelete hatott valamiképpen Szent Lászlóéra. Szent Óláfr kultusza 1030-ban bekövetkezett halálát követően szinte azonnal kezdetét vette, melyet fia, I. Magnús norvég király (1036–1047) és féltestvére, Haraldr, szintén norvég király, igyekezett erősíteni, noha szentté avatására hivatalosan csak 1164-ben került sor. Ahogy az a fentebb írtak alapján világos, I. András a Haraldal való sógorság, Zsófia hercegnő pedig anyósa, Úlfhildr révén nem is olyan távoli módon kötődött Szent Óláfhoz, akinek a kultusza Nyugat-Európában, a Ruszban és Bizáncban is kimutatható, tehát szerte a Magyar Királyság körül is. Összességében nem látom akadályát annak, miért ne lehettek volna az Árpádok tudatában északi rokonuk tiszteletének és az a feltételezés is érdekes e tekintetben, hogy talán László királynak volt rusz felesége is, mindenesetre családi kapcsolatban állt a Rurikokkal. Bár 1095-ben bekövetkezett halála után tiszteletnek örvendett, de Klaniczay Gábor rámutatott, hogy a köré épült kultusz csak a III. Béla király (1172–1196) általi 1192-es szentté avatását követően alakult ki, és feltételezi, hogy a Bizáncban nevelkedett Bélára hathattak az ottani katonaszent-kultuszok. A bizánci hatás jelentőségével egyetértve azt is kiemelném, hogy III. Béla édesanyjának, Eufroszina királynénak az édesapja I. Msztyiszlav kijevi nagyfejedelem volt, aki korábban Novgorodban uralkodott, ott, ahol a Szent Óláfr kultusz a legmarkánsabban jelenik meg a Ruszon belül.⁸¹⁴

⁸¹³ A névtelen minorita által megörökített legenda szerint 1345-ben a székelyek betörték a tatárok földjére, ahol a támadók győzedelmeskedtek. A csata ideje alatt Szent László váradi fej-ereklyetartója eltűnt, majd átizzadva találták meg. A csoda magyarázatára „egy igen öreg tatár fogoly elmondta, hogy nem csupán a székelyek és a magyarok támadtak rájuk, hanem maga László, akit mindig segítségül hívnak. Más társai szintén beszámoltak arról, hogy amikor a székelyek ellenük támadtak, »előttük egy magas lovag járt nagy lovon ülve, és fején aranykoronát hordott, kezében meg bárdját, aki közülünk valamennyit igen erős ütésekkel és csapásokkal elpusztította«”. A legendára lásd: NÉVTELEN MINORITA 2000, 50–51. (Kristó Gyula fordítása.) Ezzel párhuzamot mutat Szent Óláfr legendája. A Heimskringlában fennmaradt verzió szerint Kirjalax bizánci császár (I. Alexiosz) hadjáratot vezetett Blókumannalandra, de mikor a Pézínavellir nevű helyre értek, pogányok vonultak fel ellenük. A csata a bizánciak számára veszteségre állt, mire a császár Thórir helsingr bátorítására a varégokat küldte harcba. A varégok Szent Óláfhoz könyörögtek segítségért. Szent Óláfr fehér lovon jelent meg a rohamozó varégok előtt és a győzelem sem maradt el. A kérdéses részletre lásd: HEIMSKRINGLA III. 231–232. Sántha György és Gyóni Mátyás is foglalkozott Szent Óláfr megjelenésének bizánci kapcsolataival: SÁNTHA 1943; GYÓNI 1955. Klaniczay Gábor szerint azonban nem kell közvetlen bizánci átvételt feltételezni a fehér lovon megjelenő szent motívumánál: KLANICZAY 2014, 38–39.

⁸¹⁴ Szent László és Szent Óláfr közötti kapcsolat kiváló összefoglalását adja: TÓTH 2019a. Taddeus Rychter készített másolatot a nehezen kivehető betlehemi faliképekről. Vö. KJÆR 1928–1936; EKROLL 2021. Szent Óláfr Ruszbeli tiszteletére lásd: ANTONSSON 2003; JACKSON 2010; JACKSON 2019, 131–143. Bizánci kultuszára lásd: FYLYPCHUK 2021. A Szent László kultusz fejlődésére lásd: KLANICZAY 2014. Szent László rusz feleségéről szóló elképzelésre lásd: FONT 2005, 133–136; FONT 2015a, 310–312.

A magyar és skandináv elitek közötti igen közvetlen lehetőségét nyújtja „Jeruzsálemjáró” (Jórsalafari) Sigurðr norvég király (1103–1130) kereszteshadjárata. A sereg 1107-ben indult útnak hatvan hajóval, megkerülték a kontinenst és úgy érték el a Szentföldet. Hazafelé tartó útjukon előbb Konstantinápolyba mentek, onnan pedig szárazföldi útvonalon, Bulgárián, Magyarországon, a Német-Római Birodalmon és Dánián keresztül jutottak haza.⁸¹⁵ Katona Csete felvetette annak lehetőségét, hogy a már fentebb tárgyalt Örvar Odds saga magyar epizódjának „alapanyagát” éppen az országon áthaladó norvégok hallhatták Kálmán király udvarában.⁸¹⁶ Ez a feltételezés magába foglalja azt a kérdést, vajon milyen kapcsolat alakulhatott ki az átvonulás során a magyarok és a norvégok között. Erről semmilyen információt nem közölnek a források, mégis tehetünk néhány észrevételt ezzel kapcsolatban. Az első kereszteshadjárat során több hullámban érték el az országot a Szentföld felé tartó seregek, ezek jó részével azonban alaposan meggyűlt a magyar király baja, amely az ország pusztításához és súlyos fegyveres összecsapásokhoz vezetett. A „népi” keresztes (Nincstelen Valter, Amiens-i Péter, Folkmar, Gottschalk, Emicho) seregekkel szemben a Gottfried Bouillon vezette „lovagi” sereg esetében nem történt összetűzés. A keresztesek túszokat adtak, akiket csak az átvonulás végén adtak vissza.⁸¹⁷ Valószínűnek tartom, hogy Sigurðr király és serege békében kelt át az országon. Vélhetően belépést kértek a királytól, megállapodtak az átvonulás feltételein, lehetőségük nyílt élelmiszer vásárlására és túszokat is adhattak. A korábbi rossz tapasztalatok miatt magyar sereg kísérhette a norvég kereszteseket. A magyarok magatartását vélhetően a távolságtartás jellemezte, amely aligha kedvezhetett a kapcsolatok elmélyítésének. Ezt támogathatja az is, hogy a forrásoknak semmilyen mondanivalója nincs az országon való áthaladással kapcsolatban, ellenben a Bizáncban, a német területeken, valamint a Dániában történekekről értesülünk és mind pozitívként értékelhető. A magyarok részéről feltételezhető hűvös magatartás mellett azért sem gondolhatunk norvégok magyar szolgálatba lépésére, mivel Konstantinápolyban már hátra maradtak mindazok, akik a császár szolgálatába kívántak lépni, így a továbbindulók minden bizonnyal egyébként is a hazatérést választották volna.

Összefoglalás – konklúzió

Kijelenthető, hogy a magyar és skandináv elitek között közeli családi kapcsolat mutatható ki. Ez azonban mégis inkább nevezhető közvetettnek, hiszen azok más uralkodócsaládokkal történt házasságok útján alakultak ki. Az Árpádok keleti, nyugati és északi kapcsolatrendszerük révén

---

⁸¹⁵ HEIMSKRINGLA III. 145–154. A forráshelyre felhívta a figyelmet: SZÁNTÓ 2001, 175–176. Lásd még: MORKINSKINNA 2012, 313–325; ÁGRIP 2008, 71–75.

⁸¹⁶ KATONA 2019, 166.

⁸¹⁷ VESZPRÉMY 2008, 81–93.

is érintkezésbe kerültek a skandináv elittel, méghozzá olyan jelentős uralkodókkal, mint Szent Óláfr norvég, III Óláfr svéd és III. Haradr norvég királyokkal. E kapcsolatok kialakulásában kiemelkedő a Rurik-dinasztia szerepe, mely maga is skandináv gyökerekkel bír. Nehezen megállapítható azonban, hogy ezek az elitek mennyire tarthatták a kapcsolatot, kimutatható-e valamiféle diplomáciai viszony közöttük. Például okkal gondolható, hogy I. András és III. Haradr nyilvántartották egymást, mint rokonokat, azonban országaik igen eltérő geopolitikai helyzete nyomán aligha volt szükség rendszeres érintkezésre, illetve ilyenről nem tudunk. Ám mégsem zárható ki teljesen, hogy bizonyos „nagypolitikai” dimenziókban mégis létrejöhettek kapcsolatok, hiszen ilyennek tekinthető Sigurðr norvég király esete, akiről bizonyosan állítható, hogy Magyarországon keresztül, a Szentföldre vezető útvonal fontos szakaszán vezette haza keresztes seregét.

Összefoglalás

A disszertációban a magyar–skandináv érintkezések bemutatására tettem kísérletet a lehetséges kezdetektől, vagyis a 9. századtól, egészen a 12. század elejéig tartó időszakban, amely nagyjából egybeesik a rugalmasan 750 és 1100 közé tehető ún. viking korrallal. Az eredendően egymástól igen nagy földrajzi távolságban élő két népesség közötti kontaktusok létrejöttét alapvetően egy sajátos történeti jelenség tette lehetővé. Skandinávok részt vettek a kelet-európai távolsági kereskedelemben, letelepültek a fontos kereskedelmi útvonalakat jelentő folyók mentén és politikai struktúrákat is létrehoztak, melyek közül a Kijev központú Rusz vált a legjelentősebbé. Tehát egy olyan tág földrajzi régió életében vettek részt aktívan, amelyben a magyarok is éltek és mozogtak.

Jelen munka részben kronologikus, részben tematikus szempontok mentén tárgyalja az egyes kapcsolattörténeti problémákat. A magyar–skandináv kapcsolatok kronológiai és földrajzi tekintetben két fő részre bontható, a magyar honfoglalás előtti és az azt követő periódusra. Ez a honfoglaló magyarok nézőpontjából jelent logikus felosztást és a forrásadottságok miatt ők állnak a középpontban, de más magyar csoportok is léteztek. A skandinávok is megtalálhatók voltak különböző, a magyarok számára is jelentős központokban, mint például Bizánc. Ez azt jelenti, hogy a két népesség közötti kontaktusokkal különböző területeken kell számolnunk párhuzamosan. A vizsgált korszak nem tekinthető homogénnek, hiszen az Skandinávia népei, a kelet-európai skandinávok és a magyarság számára is jelentős változásokat hozott politikai, kulturális és vallási tekintetben egyaránt.

Számos nehézség terheli a magyar–skandináv kapcsolatok vizsgálatát. Első ezek között az írott források általános hiánya, amelyhez egy súlyos módszertani probléma is kapcsolódik. A kelet-európai környezetben a skandinávokra vonatkoztatható két elnevezés a rusz és a varég, s kútforrásaink túlnyomórészt a ruszokat és a magyarokat említik egymással összefüggésben. A rusz használatában bizonyos esetekben világosan kifejeződik annak skandináv tartalma, de kezdettől fogva egy komplexebb etnoszociális jelentést hordozott. A skandináv jelentéstartalom a 10. század második felében kezd elhalványulni és idővel etnikai értelemben semlegessé vált, a sok etnikumból álló Rusz lakóit jelölte. Ennek ellenére a vizsgált korszak egészében kimutathatók skandináv illetőségű személyek a Ruszban. Kijelenthetjük, hogy a magyar–rusz érintkezésekről tudósító információk esetében azok elégtelensége miatt nem tudjuk, de legalábbis igen korlátozott lehetőségeink vannak annak eldöntésére, hogy a rusz név mögött rejtőző népesség tartalmazott-e skandináv etnikumot egyáltalán. Mindebből az következik, hogy a magyar–skandináv és a magyar–rusz kapcsolatok fogalmilag nem azonosíthatók egymással, de

elsősorban ez utóbbiban kell keresnünk a kontaktus lehetőségét és maguk a források is többnyire ezen keretek közé szorítják a kutatás lehetőségeit.

A magyarság esetében is világos, hogy az különböző eredetű elemekből épült fel, elég, ha csak a hozzájuk csatlakozott kabarokat említjük. Különböző eredetű közösségeket részben a közös politikai keretek tartanak össze és egy közös elnevezés alkalmazható rájuk (magyar, rusz), még ha az egyes kisebb alkotóelemek (például törzsek) befelé megőrizték bizonyos fokú különállásukat és saját elnevezéseiket. Emellett fontos a „mi-tudat” is, amely a nem azonos politikai keretek között élő közösségeket kötheti össze. Az etnikai hovatartozás az identitás része és az egyén saját magáról vallott felfogását tükrözi, másrészt azonban külső meghatározás eredménye is, vagyis, hogy miként érzékelik mások az adott egyént. A közösség és az egyén szintjén is megfértek egymás mellett különböző etnikai jellegű identitások. Az identitás egy tanult jelenség, amely életünk során formálódhat, de ettől el kell választani a biológiai származást, amely adott, megmásíthatatlan jelleg. A nép, etnikum és az identitás fogalmai körüli módszertani probléma jön elő a rusz etnikai használata kapcsán. A szakirodalomban sokszor élesen skandináv-rusz és szláv-rusz megkülönböztetésekkel találkozunk, s még ha ez lehetséges is, ennél jóval komplexebb, kevert identitások és kulturális jegyek jellemezhetek sokan másokat, melyekben a biológiai származás jelentősége másodlagos az identitásbeli és kulturális karakterhez képest. Véleményem szerint a biológiai, etnikai, identitásbeli és kulturális hatások a skandinávok és a helyben talált népesség között kölcsönösek voltak, így a magyarok a skandináv világgal biológiai értelemben nem skandináv eredetű ruszokon keresztül is kapcsolatba kerülhettek.

A magyar–skandináv kapcsolatok kezdeteit a 9. század első feléig tudjuk visszavezetni. A ruszok a kelet-európai távolsági kereskedelemben a folyókat, például a muszlim területekkel fenntartott kapcsolatokhoz a Volgát, attól nyugatabbra, Bizánc irányába pedig a Dnyepert használták. A magyarok honfoglalást megelőző nyugati irányú vándorlásuk során mindkettőn átkeltek, útjaik tehát keresztezték egymást, így a kapcsolatfelvétel elsősorban e nagy folyók vidékén feltételezhető. Ez már a Volgánál megtörténhetett és ettől függetleníthető a magyarok Levedia nevű szállásterületének a lokalizálása körüli tudományos vita, amelyről a DAI párhuzamos történeteiben fellelhető logika alapján úgy gondolom, hogy a Volga mellett, attól valószínűleg keletre, Kazária közelében kell keresni. Az Annales Bertiniani 839. év alatti bejegyzésében említett rusz követség előbb Konstantinápolyba ment, majd onnan kerülőúton, Jámbor Lajos frank császár országán keresztül tért haza, mivel azt az utat, melyen előbb a császárvárosba érkeztek, barbár és vad népek veszélyeztették. A követek a Ladoga és Ilmeny tavak vidéki otthonukba tarthattak és az is valószínű, hogy a Dnyeperen keresztül jutottak el

Bizáncba. A barbár népeket többen a magyarokkal azonosították, ami azt jelentené, hogy a 830-as években már a Fekete-tengertől északra éltek. Ennek a gondolatnak az elsőrangú forrásaként szolgáló Georgius Monachus Continuatus hitelessége kétségbe vonható és nem biztos, hogy a többi, ennek alátámasztására szolgáló adat valóban a magyarok megjelenésére reflektál. A követség történetét tartalmazó Annales Bertiniani, a 10. század közepi DAI és a 11. századi Brémai Ádám egyaránt a Fekete-tenger irányába történő utazás veszélyességéről írnak, így lehet, hogy az Annales Bertiniani adatában csak egy általános vélekedés tükröződik vissza. Ha ez helytálló, akkor felmerül a kérdés, hogy az Annales Bertiniani-ban említett barbár népeket feltétlenül új népek, például a magyarok megjelenésével kell-e magyaroznunk. A rusz követség történetének magyarokkal való összekapcsolása nem elvetendő, de a magyar kutatásban elterjedt nézettől szemben korántsem tartom kétséget kizáróan bizonyított elképzelésnek. A magyarok megjelenése a Fekete-tengertől északra eső Etelközben nagyjából a 9. század közepére tehető. Az Annales Bertiniani 862. évi bejegyzése alapján gondolhatjuk, hogy a magyarok a ruszok 860-ban Konstantinápoly ellen elkövetett támadása alkalmával már biztosan ellenőrzésük alatt tartották a Dnyeper egy szakaszát, amely a legvalószínűbb útvonala volt a rusz seregnek. Mivel a ruszoknak nem állhatott érdekében a magyarokkal való konfrontáció, ezért valószínűsíthető, hogy megegyezés születhetett a két fél között a szabad áthaladásról.

A Dzsajhání-hagyomány a magyar és a rusz történet kiemelt fontosságú forrása, amely a két közösség közötti ellenséges viszonyról árulkodik. Al-Dzsajhání műve nem maradt ránk, hanem későbbi szerzők kivonataiból ismerjük és a kutatás hagyományosan a 870–880-as évek etelközi magyarjaira vonatkoztatja információit. Ezzel a gyakorlattal szakított Sudár Balázs és B. Szabó János, akik egy Volgától nyugatra élt, a Volga–Oka–Szura folyók vidékét érintő 10. század eleji magyar közösséggel azonosította a Dzsajhání-hagyományban írottakat. Ha a magyar–rusz kapcsolatok vizsgálatán keresztül tesszük próbára a két elképzelést, akkor az Sudár és B. Szabó elképzelését támogatják inkább. A rekonstruált keleti magyarok közelében valóban kimutatható egy skandináv tárgyi kultúrát hordozó csoport, amely a 9. században is létezett már és ezáltal értelmezhetővé válik a Hudúd al-álam című munka azon adata is, hogy a magyaroktól nem csak északra, hanem nyugatra is élnek ruszok. Az etelközi magyarok kapcsán kronológiai és földrajzi problémákba ütközünk. Hozzá kell tenni, hogy a ruszok déli irányú kolonizációjának menetéről nincs sok információ, az erről részletesen író PVL-re pedig nem lehet semmiféle kronológiai rekonstrukciót alapozni. Részben az írott források, részben a régészeti leletek segítségével feltételezhető, hogy a magyar honfoglalást nem sokkal megelőző időszakban a ruszok tartósabb jelenlétével számolhatunk a Dnyeper felső folyásánál. A Dzsajhání-hagyománytól függetlenül is valószínűsíthető, hogy magyarok időnként kifoszthatták a rusz kereskedőket. Az egészen

valószínű, hogy a már hatalmi tényezőként megjelenő ruszok és a magyarok érdekei ütköztek egymással a térségben, amely a környező közösségek feletti ellenőrzésben csúcsosodott ki. Ezek a ruszok valószínűleg nem a később államot alapító Rurikokkal, hanem egy másik rusz politikai entitással azonosíthatók, akik már a magyar honfoglalást követően szilárdították meg hatalmukat Kijevben. A honfoglalást követően a Dnyeszterig kiterjedő magyar politikai befolyásról alkotott elképzelést az írott források közvetlenül nem támogatják, az ott talált magyar jellegű régészeti leletek történeti interpretációja pedig bizonytalan. Az ott élő ulicsok a PVL és a Descriptio szerint is nagyszámú csoport volt, így ennek is betudható az, hogy a ruszok nagyjából a 940-es évek első feléig nem voltak képesek kiterjeszteni rájuk a hatalmukat. Közvetett érvként hozható fel, hogy a Kárpátok és a Dnyeszter közötti területen keletkezett hatalmi vákuumot esetleg a Magyar Nagyfejedelemség töltötte ki ideiglenesen és a Felső-Tisza vidéken feltételezett magyar fejedelmi központ elhelyezkedésére is magyarázatot kínálta.

A dolgozat jelentős részét teszik ki azok a témakörök, melyeket tulajdonképpen a mobilitás szóval lehetne általánosan leírni, vagyis, hogy milyen földrajzi helyeken jöhettek létre interakciók magyarok és skandinávok között. E tekintetben a Kárpát-medence, Bizánc, Kelet-Európa és azon belül a Rusz, illetve Skandinávia jöhetnek számításba.

A Kárpát-medencén belüli skandináv-rusz harcosok feltételezése két írott forrásra vezethető vissza. Anonymus gesztája említi a Zolta fejedelem idején a nyugati határvidékre letelepített ruszokat, valamint az Annales Hildesheimenses tartotta fenn Imre herceg dux Ruizorum címét, melyet egyaránt értelmeztek Szent István testőrségének, illetve Anonymus adataához kapcsolva a nyugati határra telepített ruszok parancsnokaként. A dux Ruizorum adat megbízhatóságát nincs okunk kétségbe vonni, de igen nehéz azt értelmezni, hiszen az évkönyv semmilyen magyarázatot nem ad arra vonatkozóan. A Szent István skandináv-rusz testőrségéről alkotott elképzelés pusztán kelet-európai analógiák (Rusz, Bizánc, Kazária) alapján képzelhető el, de az a kevés, amit erről a szervezetről tudunk, németeket említ. Ruszok ilyen szerepkörben való alkalmazásáról legkorábban Könyves Kálmán korától van kései keletkezésű információnk. Anonymus adata csak annyiban köthető ide, hogy az jóval korábbi időszakra vonatkozóan szól ruszok letelepítéséről, de ezt az információt nagyjából két évszázad választja el Szent István korától, nem beszélve a geszta megbízhatósága körüli általános bizonytalanságról. A településnevek felhasználása komoly nehézségekbe ütközik, hiszen például a nyugati határvidéken fekvő Oroszvár esetében bizonyítani kellene, hogy ezzel a névvel létezett legalább István király korától kezdve, és hogy nevét az ott letelepített rusz etnikumról kapta és nem más indíttatásból. Pozitív, de határozottan közvetett bizonyítékként fogadható el, hogy a Szent István kori Intelmek és törvények alapján éltek Magyarországon idegenek (hospesek), akik

katonai funkciót is elláttak, de a ruszok jelenlétének egyetlen megbízhatónak tűnő írott forrása maga a dux Ruizorum adat marad. Valószínűbbnek tartom, hogy trónörökösként Imre hatalma területhez kötődött – az attól elválaszthatatlan katonai funkciókkal együtt –, melyen ruszok is éltek olyan számban, hogy az hatással volt címének megfogalmazására, de ezt a területet nem tudjuk beazonosítani. Ebben a régészeti leletek sem segítenek. Bár skandináv és rusz kapcsolatrendszerű tárgyakat találtak a Kárpát-medencében, de azok a kereskedelem mellett egyéb úton is ide kerülhettek. A Visegrád-várkerti csónakos temetkezés nem tartalmazott mellékletet, így régészeti eszközökkel nem lehet állást foglalni az elhunyt etnikai hovatartozását illetően. Az információhiány miatt azt az álláspontot támogatom, amely a helyiek vízi életmódjával kapcsolja össze a temetkezést. A Székesfehérvár-Rádiótelepi A. sírban kétélű kardot és nyéltámaszos baltát is találtak, de kérdéses, hogy a fegyverek önmagukban elégségesek-e az etnikum meghatározására. További információk a természettudományos vizsgálatoktól várhatók.

Györffy György az ún. kölpényeket is a magyarországi skandináv elemek közé sorolta és a nemzetközi kutatásban elterjedt véleménnyel összhangban az egymással azonosnak tekintett a skandináv kylfingr, az ókeletiszláv kolbjag és a bizánci kulping neveken felbukkanó csoporttal azonosította őket. Elképzelése szerint Taksony fejedelem idején költöztek be az országba és a nyugati határvédelem mellett ők is megtalálhatók voltak Géza fejedelem és Szent István testőrségében. A kylfingeket, kolbjagokat és kulpingokat említő források alapján elmondható, hogy létezésük nyomai az ún. Rövid Pravda nyomán a 11. század elejétől fogható meg és a Novgorod környékén előkerült nyírfakéreg levelek szerint még a 13. században is léteztek. Lakóhelyük izlandi földrajzi leírások alapján a Rusz területén, a nyírfakéreg levelek, a Rövid Pravda és az Egils saga alapján annak is az északi részén keresendő. Domináns nézet, hogy skandináv eredetűek voltak, de etnikai hovatartozásukról a források nem árulnak el semmilyen konkrétumot. A Rövid Pravda a varégokkal egy jogi kategóriaként kezeli őket, amely a varégokkal együtt a kolbjagok idegen voltára utalhat. Rúnakövek említenek Kylfingr nevű skandináv személyeket, de nem világos, hogy azok és a kylfíngek között volt-e valamiféle kapcsolat. Az is felvethető, hogy nem egyszerűen etnikumjelölő nevekkal állunk szemben, hanem a ruszhoz és a varéghez hasonlóan esetleg valamilyen etnoszociális jelentéstartalmat hordozott, mindenesetre adóbeszedéssel és pénzügyekkel kapcsolatban kerülnek elő. 1073 és 1088 között bizánci oklevelek a hadsereg idegen eredetű csapatai közé sorolják őket. Skandináv származásuk a források alapján kevésbé nyilvánvaló, de nem zárható ki. A magyar kölpénnyel való összekapcsolásuk nehézkes. Először is, kölpény nevű nép nem létezik a forrásokban. Anonymusnál Botond vezér apjának nevéként kerül elő, amely mellett egy 1193-ban kiállított

oklevél Culpen erdő adata és néhány helynév áll rendelkezésre. Egyetlen érv egykori létezésük mellett, hogy a kölpeny népnévként viselkedik. Különösen problematikus rekonstruálni, hogy egy ilyen, elsősorban valahol a Rusz északi részén élő csoport miként kerülhetett kapcsolatba a magyarokkal. Figyelembe véve azt a megalapozott nézetet, hogy a Rövid Pravda létrejöttének ideje Jaroszlav Kijev elleni 1016-os támadásához köthető, óvatosan feltehető, hogy abban ők is részt vettek. A Taksony kori beköltözésnek nem sok alapja van. Bizánci felbukkanásuk kései volta is ez ellen szól. Földrajzi értelemben és a forrásokból kiolvasható tevékenységük alapján a kylfingr és a kolbjag között szorosabb összefüggés látható, de a kulping ebből látszólag kilóg, amely alak éppen a kölpennyel mutat hasonlóságot. Róluk korábban felmerült, hogy a DAI-ban említett besenyő külbej törzzsel volnának azonosak. Amíg újabb nyelvészeti vizsgálatok nem tisztázzák a különböző nevek egymáshoz fűződő viszonyát – és itt a kölpenynek, kulpingnak és a külbejnek különös jelentősége van –, addig a kölpenyek besenyő eredete sem vethető el, amely történetileg is jóval egyszerűbben volna magyarázható.

Rusz harcosok Magyarországra érkezésének lehetőségével kecsegtet a Vazul fia András herceg idején történtek. András testvéreivel, Bélával és Leventével menekülni kényszerültek. Béla Lengyelországban maradt, míg András és Levente valamikor 1035 körül érkezhettek a Ruszba. Ottani életükről semmit sem tudunk, de a Péter király ellen összeesküvő magyar előkelők hazahívták Vazul fiait. Az Annales Altahenses maiores tudni véli, hogy András egy zsoldossereg élén tért haza. Ezt a sereget alighanem András apósa, Jaroszlav nagyfejedelem bocsájtotta rendelkezésére. Ennek a seregnek a mérete és összetétele ismeretlen. Pár ezer, de inkább pár száz fősnél nem becsülhető nagyobbra. Nem kizárt, hogy abban skandináv harcosok is megtalálhatók voltak, tekintve, hogy Jaroszlav előszeretettel támaszkodott rájuk. Felmerült, hogy a 14. századi krónikakompozícióban Pozsony 1052-es ostroma kapcsán szereplő Zotmund és Vylungard esetleg András skandináv harcosai voltak. Bizonyos, hogy nevük germán eredetű és az is kijelenthető, hogy a kéttagú skandináv neveken belül kell keresni az analógiákat. Figyelembe véve, hogy e kéttagú nevek képzése meglehetősen rugalmas, így az analógia hiánya nem perdöntő. Ettől függetlenül – a kölpenyekhez hasonlóan – nyelvészeti vizsgálatot igényel annak eldöntése, hogy a két név valóban mutat-e skandináv sajátosságot.

Bizáncban és a Ruszban jól látható a magyarok jelenléte és kulturális hatásuk kihatott egészen Skandináviáig. Bizánc előszeretettel alkalmazott idegen eredetű katonai erőt, köztük magyarokat, ruszokat és skandinávokat. Magyarok már a 9. század végétől kimutathatók a bizánci hadseregben, de erre a ruszok kapcsán csak a 10. század elejétől van biztos adatunk. Kapcsolatfelvétel elméletileg a császár környezetében szolgálatot teljesítő csapatok esetében sem kizárt, de elsődleges tere a „mezei” alakulatok lehetettek. Biztos adatunk van arra, hogy a

935-ben Dél-Itáliába küldött bizánci seregben magyarok (türkök) és ruszok is jelen voltak és szintén egy zászló alatt küzdöttek az 1025 előtt Szicíliába küldött seregben. A dél-italiai hadszíntér különösen jelentősnek tűnik a magyar–skandináv érintkezések lehetőségeit illetően. A Rusz területén Kijevtől Novgorodig név szerint ismerünk magyarokat a 11–12. századból. A leghíresebb közülük a legendáriumban szereplő három testvér, György, Mózes és Efrém. Más esetekben az adott illető „magyar” jelentésű Ugrin vagy Ugrinec nevéből következtethetünk származásukra. Részben kitapinthatók azok a társadalmi terek, ahol magyarok megjelentek. Egyrészt a fejedelmek druzsinái, azaz a katonai struktúrák és az egyház. A druzsina kifejezetten fontos közeg a skandináv jelenlét szempontjából, de ez még az egyház tekintetében sem vethető el, emlékezzünk csak a Paterikon által említett varég Simonra. A Grönlandiak sagájában szereplő Tyrker magyar származásáról alkotott elképzelést nem tudom megerősíteni, ha valós személy volt egyáltalán. Három információt tudunk érdemben vizsgálni. Ezek közül a „déli ember” meghatározás egy német személyre illik. Tyrker nevében joggal fedezhető fel a skandináv források türkjeinek (Tyrkir) elnevezése. A talán legfontosabb adat, az anyanyelvére használt szó olvasata bizonytalan, þyrskr vagy þyeskr, ám még előbbi „türk” értelmezése sem kizárólagos. Jelenleg tehát a német eredetéről szóló teória megalapozottabbnak tűnik. Némileg elvonatkoztatva, egy magyart elsősorban bizánci hatásra hívhattak Türknek abban az időben, amikor maga a saga játszódik. A magyar kulturális hatás a Rusz területén elterjedt és a jelentős központokban sűrűsödik, míg Skandináviában ez tulajdonképpen csak Birka településre korlátozódik. A magyar jellegű régészeti leletek leginkább a hadikultúra emlékeiben jelennek, íj, tegez, lószerszám képében. Ezek megjelenése részben kereskedelmi kapcsolatokkal hozható összefüggésbe, a prágai és a perejeszlaveci piacon is gazdát cserélhettek ezek a tárgyak. Ennél azonban többről lehet szó, viszont az egyes kamrasírok etnikai azonosítása újfent problémát okoz. Általánosságban annyi mondható, hogy egy módosabb elit skandináv, magyar és egyéb eredetű tárgyakkal reprezentálta magát nagyjából azonos temetkezési rítust használva. A steppei eredetű fegyverzet jelenlétéből igen bizonytalan módon lehet következtetést levonni azok használatának módjáról és színvonaláról, a más népekkel fenntartott kapcsolat mélységéről, netán magáról az etnikai hovatartozásról. A birkai 1125b sír halottja ugyan valóban steppei karakterű harcosra vall, de a pajzs, mint melléklet, illetve a városias környezet és a védelmi funkciók együttesen mégsem teszik nyilvánvalóvá, hogy miként harcolt és miben volt igazán gyakorlata. Ennek ellenére ebben az elitben feltételezhetők magyarok is, így az általános temetkezési sémától esetleg elütő jellegzetességek felderítése mellett, ahogy az a Kárpát-medencei skandináv jelenlét kutatása kapcsán már felmerült, természettudományos módszerek alkalmazása szükségesek.

Az utolsó fejezet a magyar és a skandináv elitek közötti kapcsolatokra fókuszál. Ez az a társadalmi réteg, amelyről a legtöbb információ fennmaradását remélhetjük. Skandináv eredete miatt a Rurik-dinasztia is részese volt e dinasztikus kapcsolatoknak, de egyfajta összekötő kapocsként is szolgált az Árpádok és Skandinávia között. A Rurikokkal kötött első dinasztikus kapcsolat Szár László nevéhez köthető. Magyar forrásból hallunk arról, hogy felesége a Ruszból származott. Ez a feleség a szakirodalomban Premislava néven bukkan fel, de ennek forrását nem találtam meg. Bár nem tudunk semmi egyéb konkrétumot róla, valószínű, hogy Vlagyimir kijevi nagyfejedelem lányáról van szó. Édesanyja kiléte is bizonytalan, de lehetséges, hogy Rognyeda, Rogvolod polocki fejedelem lánya volt. Ha ez helytálló, akkor a skandináv kötődés még inkább felerősödik, hiszen Rogvolod, skandináv néven Rognvaldr, Skandináviából érkezett. Rognyeda neve is skandináv, a Ragnheiðr szláv változata. Vazul ágán András és Béla esetében is kimutatható érintkezés. András herceg kijevi száműzetése alatt vette feleségül Jaroszlav fejedelem lányát, Anasztáziát, akinek az édesanyja Ingigerðr, a svéd király lánya volt. Ezzel a házassággal a leendő III. Harald norvég királlyal is sógori viszonyba került, akivel személyesen is találkozhatott még Kijevben. I. Béla már elhunyt, mire Zsófia nevű lánya hozzáment Magnus szász herceghez, akinek az édesanyja, Úlfhildr, III. Szent Óláfr norvég király lánya volt. A családin túl kulturális kapcsolattal is számolnunk kell. Ezek közé tartozik az a jogos feltételezés, hogy András és Levente hercegek hallhattak óészaki szót Kijevben, de azt akár Anasztázia beszélhette is. Világos párhuzam mutatható ki a már említett Szent Óláfr és Szent László ikonográfiai ábrázolásaiban. Erre hatással lehettek a bizánci katonaszent-kultuszok, de a Lászlót szentté avatató III. Béla édesanyja révén Novgorodhoz kötődött, ahol a leginkább kimutatható Szent Óláfr tisztelete a Ruszon belül, így az innen jövő hatás is sem zárható ki László kultuszának formálódásában. Könyves Kálmán uralkodása alatt Sigurðr norvég király Magyarországon keresztül vonult haza kereszteshadjáratából. Az áthaladás feltételeiről Kálmán és Sigurðr nyilván megegyezett, de az esemény részleteiről semmit sem tudunk. Nincs adatunk arra nézve, hogy András és Harald tartották-e a kapcsolatot. Egymást számontarthaták, de szorosabb kapcsolattartásról aligha beszélhetünk. Sigurðr példája arra mutat rá, hogy a magyar és skandináv érintkezések bizonyos Európát megmozgató történeti jelenségek (például kereszteshadjáratok) esetében is elképzelhetők.

Felhasznált irodalom

Források

ÁGRIP 2008 = Driscoll, M. J. (transl.): *Ágrip af Nóregskonungasögum. A Twelfth Century Synoptic History of the Kings of Norway*. Second edition. [Viking Society for Northern Research Text Series. Volume 10] London, 2008.

ÁKÍF = Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15] Szeged, 1999.

ÁKO = Györffy György (szerk.): *Árpád-kori oklevelek, 1001–1196*. Budapest, 1997.

ÁLI = Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I*. Budapest, 2004.

ÁMTBF = Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. [Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descendunt] Budapest, 1984.

ÁMTF I. = Györffy György: *Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza I. Abaújkőr, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megye*. Budapest, 1987.

ÁMTF III. = Györffy György: *Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza III. Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küüllő megye és Kunság*. Budapest, 1987.

ÁMTF IV. = Györffy György: *Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza IV. Liptó, Máramaros, Moson, Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest és Pilis megye*. Budapest, 1998.

ANNALES ALTAHENSES MAIORES 1891 = *Annales Altahenses maiiores*. Ex recensione Giesebrecht, W. de et Oefele, Edmundi L. B. Ab. Editio altera. Recognovit Oefele, Edmundus L. B. Ab. [MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Tomus 4] Hannoverae, 1891.

ANNALES BARENSES 1844 = *Annales Baresenses*. In: Pertz, Georgius Heinricus (ed.): *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Tomus 5. Hannoverae, 1844. 51–56.

ANNALES BERTINIANI 1826 = *Annales Bertiniani*. In: Pertz, Georgius, Heinricus (ed.): *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Tomus 1. Hannoverae, 1826. 419–515.

ANNALES BERTINIANI 1883 = *Annales Bertiniani*. Recensuit Waitz, G. [MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Tomus 5] Hannoverae, 1883.

ANNALES GRADICENSES 1861 = *Annales Gradicenses*. In: Pertz, Georgius Heinricus (ed.): *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Tomus 17. Hannoverae, 1861. 643–652.

ANNALES HILDESHEIMENSES 1878 = *Annales Hildesheimenses*. Contulit cum codice Parisiensi Waitz, Georgius. [MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Tomus 8] Hannoverae. 1878.

ANNALES REGII 1888 = *Annales Regii*. In: Storm, Gustav (ed.): *Islandske Annaler indtil 1578*. Christiania, 1888. 77–155.

- ANONYMUS 2004 = *Anonymus: A magyarok cselekedetei. Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Anonymus művét Veszprémy László, Kézai Simon művét Bollók János fordította. Az utószót és a jegyzeteket Veszprémy László írta. Budapest, 2004.
- BEOWULF 1968 = Klaeber, Fr. (ed.): *Beowulf and the Fight at Finnsburg.* Third Edition with First and Second Supplements. Boston, 1968.
- BONFINI 1581 = *Antonii Bonfinii Rerum Vngaricarum Decades Quatuor cum dimidia. His accessere Ioan. Sambvci aliquot Appendices et alia.* Francofurti, 1581.
- BONFINI 1995 = Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei.* Fordította: Kulcsár Péter. Budapest, 1995.
- BRÉMAI ÁDÁM 1917 = Schmeidler, Bernhard (ed.): *Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum.* Editio tertia. [MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Tomus 2] Hannoverae et Lipsiae, 1917.
- CFH II. = Gombos, Albinus Franciscus (ed.): *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae.* Tomus II. (D–N) Budapest, 1937 [2011].
- CFH III. = Gombos, Albinus Franciscus (ed.): *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae.* Tomus III. (O–Z) Budapest, 1938 [2011].
- CHRONICA MONASTERII CASINENSIS 1980 = Hoffmann, Hartmut (ed.): *Chronica Monasterii Casinensis.* [Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Tomus 34] Hannoverae, 1980.
- CHRONICON SANCTI MICHAELIS LUNEBURGENSIS 1874 = Chronicon Sancti Michaelis Luneburgensis. In: Pertz, Georgius Henricus (ed.): *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores.* Tomus 23. Hannoverae, 1874. 391–399.
- DAI 2003 = Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása.* Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Fordította: Moravcsik Gyula. Budapest, 2003.
- DE CEREMONIIS 2017 = Moffat, Ann – Tall, Maxeme (eds.): *Constantine Porphyrogenetos: The Book of Ceremonies.* [Byzantina Australiensia. Volume 18] Leiden – Boston, 2017.
- DE PROFECTIONE DANORUM IN HIEROSOLYMAM 1918–20 = De Profectione Danorum in Hierosolymam In: Gertz, M. CL.: *Scriptores Minores Historiae Danicae Medii Aevi. Vol. II.* København, 1918–20. 443–492.
- DHA I. = Györffy, Georgius: *Diplomata Hungariae Antiquissima I. (1000–1131).* Budapest, 1992.
- DŁUGOSZ 1970 = Budkowa, S. – Garbacik, I. – Kamiński, A. – Mikucki, S. – Mitkowski, I. – Plezia, M. – Pieradzka, C. – Modelska-Strzelecka, B. – Semkowicz-Zaremba, V. (eds.): *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae. Liber Tertius – Liber Quartus.* Varsaviae, 1970.
- DÖMÖTÖR 1976 = Dömötör Tekla: *Germán, kelta regék és mondák.* Budapest, 1976.
- DRSZZI III. = Калинина, Т. М. – Коновалова, И. Г. – Петрухин, В. Я.: *Восточные источники.* [Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. Том III] Москва, 2010.
- DRSZZI IV = Назаренко, А. В.: *Западноевропейские источники.* [Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. Том IV] Москва, 2010.

- DRSZZI V = Глазырина, Г. В. – Джаксон, Т. Н. – Мельникова, Е. А.: *Древнескандинавские источники*. [Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия. Том V] Москва, 2009.
- DZSAKSZON 2012 = Джаксон, Т. Н.: *Исландские королевские саги о Восточной Европе. Тексты, перевод, комментарий. Издание второе, в одной книге, исправленное и дополненное*. Москва, 2012.
- EGILS SAGA 2003 = Einarsson, Bjarni (ed.): *Egils saga*. London, 2003.
- EGILS SAGA 2015 = *Egils saga Skalla-Grímssonar. Kopasz Grím-fia Egil története*. Bernáth István fordításában és jegyzeteivel. [Északi Források – Fontes Boreales] Budapest, 2015.
- EIRÍKS SAGA RAUÐA 1935 = Eiríks saga rauða. In: Sveinsson, Einar Ól. – Þórðarson, Matthias (eds.): *Eyrbyggja saga. Brands þáttur þrýja, Eiríks saga rauða, Grænlandinga saga, Grænlandinga þáttur*. [Íslensk Fornrit 4] Reykjavík, 1935. 193–237.
- EYMUNDAR ÞÁTTUR HRINGSSONAR 1989 = Eymundar þáttur Hringssonar. In: Palsson, Hermann – Edwards, Paul (trans.): *Vikings in Russia. Yngvar's Saga and Eymund's Saga*. Edinburgh, 1989. 69–89.
- FLATEYJARBÓK 1860 = Vigfusson, Guðbrandr – Unger, C. R.: *Flateyjarbok. En Samling af norske Konge-Sagaer med indskudte mindre Fortællinger om Begivenheder i og udenfor Norge samt Annaler. Første Bind*. Christiania, 1860.
- FLATEYJARBÓK 1906 = Anderson, Rasmus Björn: *The Flatey Book and Recently Discovered Vatican Manuscripts Concerning America as Early as the Tenth Century*. London – Stockholm – Copenhagen – Berlin – New York, 1906.
- GEISLI 2005 = Chase, Martin (ed.): *Einarr Skúlason's Geisli. A Critical Edition*. Toronto – Buffalo – London, 2005.
- GENÉSZIOSZ 1998 = Kaldellis, Anthony (trans.): *Genesios: On the Reigns of the Emperors*. [Byzantina Australiensia 11] Canberra, 1998.
- GRÆNLENDINGA SAGA 1935 = Grænlandinga saga. In: Sveinsson, Einar Ól. – Þórðarson, Matthias (eds.): *Eyrbyggja saga. Brands þáttur þrýja, Eiríks saga rauða, Grænlandinga saga, Grænlandinga þáttur*. [Íslensk Fornrit 4] Reykjavík, 1935. 239–269.
- GYAKONOV–RIBAKOV 2012 = Дьяконов, И. В. – Рыбаков, В. В.: *Немецкие анналы и хроники X–XI столетий*. Москва, 2012.
- HAUKSBÓK I. = Jónsson, Finnur (ed.): *Hauksbók*. Udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter No. 371, 544 og 675, 4° samt forskellige papirhåndskrifter af Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 1. hæfte. København, 1892.
- HEIMSKRINGLA 1777 = Schöningh, Gerhard: *Heimskringla edr Noregs konunga sögur af Snorra Sturlusyni*. Havniæ, 1777.
- HEIMSKRINGLA 1837 = Mohnike, Gottlieb D.: *Heimskringla. Sagen der Könige Norwegens von Snorre Sturlason. Erster Band*. Stralsund, 1837.
- HEIMSKRINGLA 1844 = Laing, Samuel: *The Heimskringla; or, Chronicle of the Kings of Norway. Translated from the Icelandic of Snorro Sturleson, with a Preliminary Dissertation. Vol. III*. London, 1844.

- HEIMSKRINGLA I. = Faulkes, Anthony – Finlay, Alison (eds.): Sturluson, Snorri: *Heimskringla. Volume I. The Beginnings to Óláfr Tryggvason*. Second Edition. London, 2016.
- HEIMSKRINGLA II. = Snorri Sturluson: *Heimskringla. Volume II. Óláfr Haraldsson (The Saint)*. London, 2014.
- HEIMSKRINGLA III. = Snorri Sturluson: *Heimskringla. Volume III. Magnús Ólafsson to Magnús Erlingsson*. London, 2015.
- HERBERSTEIN 2007 = Beyer-Thoma, Hermann (ed.): *Sigismund von Herberstein: Rerum Moscoviticarum Commentarii. Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand Basel 1556 und Wien 1557*. München, 2007.
- HERVARAR SAGA 1960 = Tolkien, Christopher (ed.): *The Saga of King Heidrek the Wise*. [Icelandic Texts] London – Edinburgh – Paris – Melbourne – Johannesburg – Toronto – New York, 1960.
- HKÍF = Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7] Szeged, 1995.
- HODINKA 1916 = Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest, 1916.
- HONORII SUMMA ET IMAGO MUNDI 1852 = Ex Honorii Augustodunensis Summa Totius et Imagine Mundi. In: Pertz, Georgius Heinricus (ed.): *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Tomus 10. Hannoverae, 1852. 125–134.
- HUDÚD AL-ÁLAM 1937 = *Hudūd al-‘Ālam. ‘The Regions of the World.’ A Persian Geography, 372 A.H.–982 A.D.* Translated and explained by Minorsky, V. London, 1937.
- IBN FADLÁN 2007 = Ibn Fadlán: *Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*. Fordította: Simon Róbert. Budapest, 2007.
- IBN MISKAWAYH 1921 = Margoliouth, D. S. (trans.): The Concluding Portion of the Experiences of the Nations. Vol. II. In: Amedroz, H. F. – Margoliouth, D. S. (ed. and trans.): *The Eclipse of the ‘Abbasid Caliphate. Original Chronicles of the Fourth Islamic Century*. Vol. V. Oxford, 1921.
- ÍF (1050–1116) = Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor (szerk.): *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22] Szeged, 2006.
- ÍF (1116–1205) = Thoroczkay Gábor (szerk.): *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28] Szeged, 2018.
- IFJABB SZENT BASZILEIOSZ ÉLETE 2014 = Sullivan, Denis F. – Talbot, Alice-Mary – McGrath, Stamatina (eds.): *The Life of Saint Basil the Younger. Critical Edition and Annotated Translation of the Moscow Version*. [Dumbarton Oaks Studies 45] Washington, D. C., 2014.
- II. OTTÓ LEVELE 1893 = II. Ottó levele, No. 204. In: *MGH Diplomatum regum et imperatorum Germaniae. Tomus 2. Ottonis II. et III. Diplomata*. Edidit Societas Aperiendis Fontibus rerum Germanicarum Medii Aevi. Hannoverae, 1893. 231–232.
- ÍSLENDINGABÓK 2006 = Íslendingabók. In: Faulkes, Anthony – Finlay, Alison (eds.): *Íslendingabók – Kristni Saga, The Book of the Icelanders – The Story of the Conversion*. Translated by Grønlie, Siân. London, 2006. 3–32.

- ISTVÁNNFFY 1622 = *Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarvm De Rebvs Vngaricis libri XXXIV. Sumptibus Anatonij Hierati*. Köln, 1622.
- ISTVÁNNFFY I/2. = Benits Péter (szerk.): *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája. Tályai Pál XVII. századi fordításában. I/2. 13–24. könyv*. [Történelmi források I] Budapest, 2003.
- JÓANNÉSZ SZKÜLITZÉSZ 2011 = Skylitzes, John: *A Synopsis of Byzantine History, 811–1057*. Trans. Wortley, John. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo – Delhi – Tokyo – Mexico City, 2011.
- JÓZSEF KAGÁN LEVELE 2003 = Jozséf kazár király válasza Haszdáj ibn Saprutnak. In: Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. [Hungaria Judaica 16] Budapest, 2003. 89–103.
- KÅLUND 1908 = Kålund, Kristian ed.: *Alfræði Íslenzk. Islandsk encyklopædisk litteratur. I. Cod. Mbr. AM. 194, 8vo*. København, 1908.
- KÉPES KRÓNKA 2004 = Szovák Kornél – Veszprémy László (szerk.): *Képes Krónika*. Fordította: Bollók János. [Millenniumi magyar történelem – Források] Budapest, 2004.
- KMOSKÓ I/1. = Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről I/1*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 10] Budapest, 1997.
- KMOSKÓ I/2. = Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 13] Budapest, 2000.
- KONUNGS SKUGGSJÁ 1881 = Brenner, Oscar (ed.): *Speculum regale. Ein altnorwegischer Dialog nach Cod. Arnemagn. 243 Fol. B und den ältesten Fragmenten*. München, 1881.
- KONUNGS SKUGGSJÁ 1917 = Larson, Laurence Marcellus (trans.): *The King's Mirror (Speculum Regale – Konungs Skuggsjá)*. [Scandinavian Monographs 3] New York, 1917.
- KOTF = Szili Sándor (szerk.): *A középkori orosz történelem forrásai*. Budapest, 2005.
- KRISTNI SAGA 2006 = Kristni saga. In: Faulkes, Anthony – Finlay, Alison (eds.): *Íslendingabók – Kristni Saga, The Book of the Icelanders – The Story of the Conversion*. Translated by Grønlie, Siân. London, 2006. 35–74.
- KUBINYI 1842 = Kubinyi Ferencz: *Értekezés Amerika felfödöztetéséről a tizedik században. Rafn Károly Keresztélytől. Francziából Marmier Xavér után fordította Tóth Mihály, kiadta rövid bevezetéssel Kubinyi Ferencz*. Pest, 1842.
- KUZENKOV 2003 = Кузенков, Павел В.: Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках In: Столярова, Л. В. (ред.): *Древнейшие государства Восточной Европы. 2000 г. Проблемы источниковедения*. Москва, 2003, 3–172.
- LEDERER 1964 = Lederer Emma (szerk.): *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész 1000-tól 1526-ig*. Budapest, 1964.
- LEÓ DIAKONOSZ 2005 = Talbot, Alice-Mary – Sullivan, Denis F. (eds. and trans.): *The History of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. [Dumbarton Oaks Studies 41] Washington, D.C., 2005.

- LIUDPRAND 1915 = Becker, Joseph (ed.): *Liudprandi Opera*. [MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Tomus 41] Hannoverae et Lipsiae, 1915.
- LIUDPRAND 2005 = Classen, Peter – Cremonai Liudprand: *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században*. [Varia Byzantina – Bizánc Világa IX] Budapest, 2005.
- MAKKAY–MEZEY 1960 = Makkay László – Mezey László (szerk.): *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század*. Budapest, 1960.
- MEDINCEVA 1978 = Мединцева, А. А.: *Древнерусские надписи новгородского софийского собора. XI – XIV. вв.* Москва, 1978.
- MEH = Györffy György (szerk.): *A magyarok elődeiről és honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Budapest, 2002.
- MELNYIKOVA 1986 = Мельникова, Е. А.: *Древнескандинавские географические сочинения. Тексты, перевод, комментарий*. Москва, 1986.
- MELNYIKOVA 2001 = Мельникова, Е. А.: *Скандинавские рунические надписи. Новые находки и интерпретации. Тексты, перевод, комментарий*. Москва, 2001.
- MERSERBURGI THIETMAR 1935 = Holtzmann, Robert (ed.): *Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon*. [MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Nova series. Tomus 9] Berolini, 1935.
- MHK = Pauler Gyula – Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar honfoglalás kútfoi*. Budapest, 1900 [2000].
- MORKINSKINNA 2012 = Andersson, Theodore M. – Gade, Kari Ellen (trans.): *Morkinskinna. The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030–1157)*. [Islandica 51] Ithaca and London, 2012.
- NAVIGATIO BRENDANI 2001 = Majorossy Judit (ford.): *Navigatio Sancti Brendani Abbatis. Szent Brendan apát tengeri utazása*. Szeged, 2001.
- NÉVTELEN HADÜGYI MUNKA 1985 = Dennis, George T. (ed.): *Three Byzantine Military Treatises*. [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Volumen 25] Washington, D. C., 1985.
- NÉVTELEN MINORITA 2000 = Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról. In: *Kükkülei János: Lajos király krónikája – Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. Budapest, 2000. 41–63.
- NIBELUNG-ÉNEK 2017 = Szász Károly (ford.): *A Nibelung-ének. Ó-német hősköltemény. Máriabesnyő – Gödöllő*, 2017.
- NOT I. = Szili Sándor (szerk.): *A normannkérdés az orosz történelemben I. Források*. Debrecen, 2009.
- NPL 1950 = *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов* под редакцией и с предисловием А. Н. Насонова. Москва–Ленинград, 1950.
- ODDVERIA ANNALL 1888 = Oddveria Annall. In: Storm, Gustav (ed.): *Islandske Annaler indtil 1578*. Christiania, 1888. 427–491.
- ÓLÁFS SAGA TRYGGVASONAR EN MESTA 1892 = Ex Historia Olavi Tryggonis Filii Maxima. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. Tomus 29. Editio Societas Aperiendis Fontibus rerum Germanicarum Medii Aevi. Hannoverae, 1892. 381–394.

- OLÁH 1938 = Olahus, Nicolaus: *Hungaria – Athila*. Ediderunt Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász. [Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum Iosepho Fögel Moderante. Redigit Ladislaus Juhász, Saeculum XVI] Budapest, 1938.
- OLÁH 2000 = Oláh Miklós: *Hungária – Athila*. A kötetet szerkesztette, az Athilát fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Kulcsár Péter. A Hungáriát fordította és a jegyzeteket írta Németh Béla. [Millenniumi magyar történelem – Források] Budapest, 2000.
- ÖRVAR ODDS SAGA 1892 = Boer, R. C. (ed.): *Örvar Odds saga*. [Altnordische Saga-Bibliothek 2] Halle a. S., 1892.
- PANNÓNIAI LEGENDÁK 1978 = F. Kováts Piroska (ford.): *Pannóniai legendák. Cirill és Metód szláv apostolok élete*. Budapest, 1978.
- PATERIKON 2021 = Dolmányos István (ford.): *A kijevei barlangmonostori paterikon*. Máriabesnyő, 2021.
- PAULUS DIACONUS 2012 = Paulus Diaconus: *A langobardok története*. Gombos F. Albin fordítását felhasználva közreadja Galamb György. Budapest, 2012.
- PSZEUDO-KODINOSZ 2013 = Macrides, Ruth – Munitiz, J. A. – Angelov, Dimitar (eds.): *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*. [Birmingham Byzantine and Ottoman Studies. Volume 15] Farnham, 2013.
- PVL 1950 = *Повесть временных лет I*. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Москва – Ленинград, 1950.
- PVL 2015 = Balogh László – Kovács Szilvia (szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevei Rusz első krónikája*. Fordította: Ferincz István. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 30] Budapest, 2015.
- RAFN 1837 = Rafn, Carl Christian: *Antiquitates Americanae sive Scriptores Septentrionales rerum ante-Colombianarum in Amerika*. Hafniae, 1837.
- RANSANUS 1999 = *Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. A Corvinus János című részt fordította, és a kötetet szakmai szempontból átnézte Kulcsár Péter. [Millenniumi magyar történelem – Források] Budapest, 1999.
- SCHEEL 2015 = Scheel, Roland: *Skandinavien und Byzanz. Bedingungen und Konsequenzen mittelalterlicher Kulturbeziehungen. Teil 2*. [Historische Semantik 23] Göttingen, 2015.
- SPALATOI TAMÁS 2006 = *Thomae archidiaconi Spalatiensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum – Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split*. Latin text by Perić, Olga. Edited, translated and annotated by Karbić, Damir, Sokol, Mirjana Matijević and Sweeney, James Ross. [Central European Medieval Texts. Volume 4] Budapest – New York, 2006.
- SRH I. = Szentpétery Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I*. Budapest, 1937 [1999].
- SRH II. = Szentpétery Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II*. Budapest, 1938 [1999].
- SVEINSSON 1920 = Sveinsson, Benedikt: *Laxdæla saga*. Reykjavík, 1920.

- SZELESTEI 1993 = Szelestei Nagy László (szerk.): *Bél Mátyás levelezése*. [Magyarországi Tudósok Levelezése 3] Budapest, 1993.
- SZENT SEVERINUS 1969 = Bóna István: Eugippius: *Vita Sancti Severini* (Bevezetés és kommentár Eugippius: *Vita Sancti Severini* első magyar fordításához). *Antik Tanulmányok* 16 (1969) 2. 265–320.
- SZÜMEÓN LOGOTHETÉSZ 2019 = Wahlgren, Staffan (trans.): *The Chronicle of the Logothete*. [Translated Texts for Byzantinists. Volume 7] Liverpool, 2019.
- SZVERDLOV 2017 = Свердлов, М. Б.: *Латиноязычные источники по истории Древней Руси IX–XIII вв. Германия. «Правда Русская». История текста. Избранные статьи*. Санкт-Петербург, 2017.
- ТАКТИКА 2010 = *The Taktika of Leo VI. Text, Translation, and Commentary by Dennis, George*. [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Volumen XLIX] Washington, D. C., 2010.
- TARON-I STEPHANOS 2017 = Greenwood, Tim (ed.): *The Universal History of Step'anos Tarōnec'i. Introduction, Translation and Commentary*. [Oxford Studies in Byzantium] Oxford, 2017.
- TATYISCSEV 1995 = Татищев, В. Н.: *История Российская. Часть вторая. Собрание сочинений. Том IV*. Москва, 1995.
- THURÓCZY 2001 = *Thuróczy János: A magyarok krónikája – Rogerius mester: Siralmas ének*. Thuróczy művének 1–129. és 186–262. fejezeteit fordította és a hozzájuk tartozó jegyzeteket írta Bellus Ibolya. Thuróczy művének 130–185. fejezeteit fordította és a hozzájuk tartozó jegyzeteket írta Kristó Gyula. Rogerius művét fordította Horváth János, a hozzá tartozó jegyzeteket készítette Zsoldos Attila. Az utószót Kristó Gyula írta. [Millenniumi magyar történelem – Források] Budapest, 2001.
- TVERI ÉVKÖNYV 2000 = Клосс, Б. М. (ред.): *Рогожский летописец. Тверской сборник*. [Полное собрание русских летописей 15] Москва, 2000.
- VINLAND SAGÁK 1891 = Storm, Gustav: *Eiríks saga rauða og Flatøbogens Grænlandingabáttir samt uddrag fra Ólafssaga Tryggvasonar*. København, 1891.
- VINLAND SAGÁK 1935 = Sveinsson, Einar Ól. – Þórðarson, Matthias: *Eyrbyggja saga, Brands þáttir orva, Eiríks saga rauða, Grænlinga saga, Grænlinga þáttir*. Reykjavík, 1935.
- VINLAND SAGÁK 1942 = Haugen, Einar: *Voyages to Vinland. The First American Saga Newly Translated and Interpreted*. New York, 1942.
- VINLAND SAGÁK 2003 = Magnusson, Magnus – Hermann, Pálsson: *The Vinland Sagas. The Norse Discovery of America. Grænlinga Saga and Eirik's Saga*. London, 2003.
- VINLAND SAGÁK 2018 = Bernáth István: *Vörös Eirík története. Avagy Grönland és Amerika felfedezése a 10–11. században. Az izlandi, latin és rúnairásos szövegforrások fordításaival, történelmi, hajózási és kartográfiai magyarázatokkal*. [Északi Források – Fontes Boreales] Budapest, 2018.
- VISZOCKIJ 1966 = Высоцкий, С. А.: *Древнерусские надписи Софии Киевской. XI–XIV вв. Выпуск I*. Киев, 1966.

- VITA KAROLI MAGNI 1911 = *Einhardi Vita Karoli Magni*. Editio sexta. Post Pertz, G. H. recensuit Waitz, G. [MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Tomus 25] Hannoverae et Lipsiae, 1911.
- WIPO 1915 = Bresslau, Harry (ed.): *Wiponis Opera*. Editio tertia. [MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Tomus 61] Hannoverae et Lipsiae, 1911.
- ZÁVODSZKY 1904 = Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904.

Szakirodalom

- ALBRECHT 2014 = Albrecht, Stefan: Das Großmährische Reich in der Historiographie des römisch-deutschen Reiches. In: Antonín, Robert et al. (eds.): *The Great Moravian Tradition and Memory of Great Moravia in the Medieval Central and Eastern Europe / Die Großmährische Tradition und Gedächtnis an Grossmähren im Mittelalterlichen Ostmitteleuropa*. Opava, 2014. 37–82.
- ALPATOV 1985 = Алпатов, М. А.: *Русская историческая мысль и Западная Европа (XVIII–первая половина XIX в.)*. Москва, 1985.
- ANDROSCUK–ZOCENKO 2012 = Андрощук, Фёдор – Зоценко, Владимир: *Скандинавские древности Южной Руси. Каталог*. [Occasional Monographs 3] Paris, 2012.
- ANDROSHCHUK 2013 = Androshchuk, Fedir: *Vikings in the East. Essays on Contacts along the Road to Byzantium (800–1100)*. [Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Byzantina Upsaliensia 14] Uppsala, 2013.
- ANDROSHCHUK 2016 = Androshchuk, Fedir: What does material evidence tell us about contacts between Byzantium and the Viking world c. 800–1000? In: Androshchuk, Fedir – Shepard, Jonathan – White, Monica (eds.): *Byzantium and the Viking World*. [Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Byzantina Upsaliensia] Uppsala, 2016. 91–116.
- ANTONSSON 2003 = Antonsson, Haki: The Cult of St. Ólafr in the Eleventh Century and Kievan Rus'. *Middelalderforum. Tverrfaglig tidsskrift for middelalderstudier* 3 (2003) 1–2. 143–160.
- ANYISZIMOV–ROGOZSIN 2019 = Анисимов, К. А. – Рогожин, А. Н.: Русь и руги в средневековых письменных источниках. *Исторический Формат* (2019) 1. 98–111.
- ARBMAN 1943 = Arbman, Holger: *Birka I. Die Gräber*. Text. Stockholm, 1943.
- ARCIHOVSZKIJ–BOKROVSZKIJ 1963 = Арциховский, А. В. – Борковский, В.И.: *Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1956–1957 гг.)*. Москва, 1963.
- B. SZABÓ 2017 = B. Szabó János: *A középkor magyarországi könnyű lovassága. X–XVI. század*. [Studia Militaria Hungarica 12] Máriabesnyő, 2017.
- B. SZABÓ–BOLLÓK 2018 = B. Szabó János – Bollók Ádám: A „szavart–türk dosszié”. A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében. *Századok* 152 (2018) 3. 479–542.
- B. SZABÓ–SUDÁR 2019 = B. Szabó János – Sudár Balázs: Kende és gyula? A magyar kettős fejedelemség teóriájától a forrásokig. *Századok* 153 (2019) 5. 927–964.

- B. SZABÓ–SUDÁR 2022 = B. Szabó János – Sudár Balázs: Gyula népe. Madzsgarok a 10. századi muszlim földrajzi irodalomban. In: Sudár Balázs (szerk.): *Dentumoger II. Tanulmányok a korai magyar történelemből*. [Források és tanulmányok 7] Budapest, 2022. 121–150.
- B. SZABÓ–SUDÁR 2022a = B. Szabó János – Sudár Balázs: Hol lehetett a rejtélyes „VLNDR-i” csata? *Századok* 156 (2022) 1. 117–137.
- BÁCSATYAI 2013 = Bácsatyai Dániel: Geffrei Gaimar verses krónikájának magyar vonatkozásai. In: Györkös Attila – Kiss Gergely (szerk.): *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*. [Speculum historiae Debreceniense 13] Debrecen, 2013. 95–106.
- BAJCURA 1977 = Байцупра, Тамара: *Иван Семенович Орлай. Жизнь и деятельность*. Братислава, 1977.
- BAKAY 1965 = Bakay Kornél: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez*. [Dunántúli Dolgozatok 1] Pécs, 1965.
- BÁLINT 2006 = Bálint Csanád: Az ethnosz a kora középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai.) *Századok* 140 (2006) 2. 277–347.
- BÁLINT 2018 = Bálint Csanád: A történeti genetika történeti relevanciájáról. *Magyar Tudomány* 179 (2018) 1. 115–125.
- BALOGH 2004 = Balogh László: Az Annales Bertiniani 839. évi bejegyzése és a magyarok. In: Balogh László – Keller László (szerk.): *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 21] Budapest, 2004. 112–123.
- BALOGH 2011 = Balogh László: A 10. századi magyar–bizánci kapcsolatok új forrásai. *Acta Historica* (Szeged) 128 (2011). 51–64.
- BALOGH 2015 = Balogh László: II. Basileios bizánci császár türk szövetségesei. In: Gálffy László – Sáringer János (szerk.): *Fehér lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára*. Szeged, 2015. 86–99.
- BALOGH 2017 = Balogh László: Megjegyzések a magyarokra alkalmazott türk népnév kérdéséhez. *Acta Historica* (Szeged). 139 (2017). 15–31.
- BAMPI 2017 = Bampi, Massimiliano: Genre. In: Jakobsson, Ármann – Jakobsson, Sverrir (eds): *The Routledge Research Companion to the Medieval Icelandic Sagas*. London, 2017. 4–14.
- BARTHA 1968 = Bartha Antal: *A IX–X. századi magyar társadalom*. Budapest, 1968.
- BARTHA 1988 = Bartha Antal: *A magyar nép őstörténete*. Budapest, 1988.
- BARTUSIS 1992 = Bartusis, Mark C.: *The Late Byzantine Army. Arms and Society, 1204–1453*. Philadelphia, 1992.
- BENKŐ 1993 = Benkő, Loránd: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I*. Budapest, 1993.
- BENKŐ 1999 = Benkő Loránd: Barangolások egy ómagyar tulajdonnév körül. *Magyar Nyelv* 95 (1999) 1. 25–40.
- BERNÁTH 2019 = Bernáth István: *Skandináv mitológia*. Budapest, 2019.
- BERTÉNYI 2000 = Bertényi Iván (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526*. Budapest, 2000.

- BIBIKOV 2004 = Bibikov, Mikhail: Byzantine Sources for the History of Balticum and Scandinavia. In: Volt, Ivo – Päll, Janika (eds.): *Byzantino-Nordica 2004. Papers presented at the international symposium of Byzantine studies held on 7–11 May 2004 in Tartu, Estonia*. [Morgensterni Seltsi toimetised II – Acta Societatis Morgensternianae II] Tartu, 2005. 12–28.
- BÍRÓ 2012 = Bíró, Ádám: Dating (with) Weapon Burials and the »Waffenwechsel«. A Preliminary Report on New Investigations of the So-Called Viking-Age Swords in the Carpathian Basin from a Chronological Point of View. In: Tobias, Bendeguz (Hrsg.) *Die Archäologie der frühen Ungarn: Chronologie, Technologie und Methodik; internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz in Budapest am 4. und 5. Dezember 2009*. [RGZM – Tagungen 17] Mainz, 2012. 191–218.
- BLÖNDAL–BENEDIKZ 1978 [2007] = Blöndal, Sigfús: *The Varangians of Byzantium*. An aspect of Byzantine military history translated, revised and rewritten by BENEDIKZ, Benedikt S. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney, 1978 [2007].
- BOBA 1967 = Boba, Imre: *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century*. [Slavo-Orientalia. Monographienreihe über die Wechselbeziehungen zwischen der slavischen und orientalischen Welt 2] Wiesbaden, 1967.
- BOBA 2005 = Boba, Imre: „Blachii ac pastores Romanorum”. Historiográfiai vagy politikai probléma. In: Petrovics István (szerk.): *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. [METEM Könyvek 50] Budapest, 2005. 29–34.
- BOLLÓK 2004 = Bollók Ádám: „Inter barbaras et nimiae feritatis gentes”. Az Annales Bertiniani 839. évi rhos követsége és a magyarok. *Századok* 138 (2004) 2. 349–380.
- BOLLÓK 2015 = Bollók Ádám: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formátörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez*. Budapest, 2015.
- BOLLÓK 2017 = Bollók Ádám: A De administrando imperio és keletkezésének kora az újabb kutatások tükrében. *Századok* 151 (2017) 6. 1291–1332.
- BOLLÓK–B. SZABÓ 2017 = Bollók Ádám – B. Szabó János: Hogyan tűnt el a De administrando imperio 38. fejezetének kazár forrásaira vonatkozó feltevés a magyar történetírásból? Historiográfiai esettanulmány. *Történelmi Szemle* 59 (2017) 3. 347–377.
- BÓNA 1998 = Bóna István: *Az Árpádok korai várai*. 2. bővített kiadás. Debrecen, 1998.
- BONKÁLÓ 1915 = Bonkáló Sándor: *A szlávok. A szláv népek és a szláv kérdés ismertetése*. Budapest, 1915.
- BONKÁLÓ 1940 = Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. [Magyarságismeret I] Budapest, 1940.
- BOR 1961 = Bor Kálmán: Orosz tudományos és irodalmi vonatkozások a magyar nyelvű hírlapirodalomban (1780–1824). In: Kemény G. Gábor (szerk.): *Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből I*. Budapest, 1961. 86–120.
- BOROŃ 2013 = Boroń, Piotr: Norsemen and the Polish territories in the early Middle Ages – theories, ideas and speculations. In: Moździoch, Sławomir – Stanisławski, Błażej – Wiszewski, Przemysław (eds.): *Scandinavian Culture in Medieval Poland*. [Interdisciplinary Medieval Studies. Volume 2] Wrocław, 2013. 33–51.

- BOROSY 1974 = Borosy András: XI–XII. századi harcosrétegünk néhány kérdéséről. *Hadtörténelmi Közlemények* 21 (1974) 1. 3–27.
- BOROSY 1984 = Borosy András: A kora Árpád-kori kíséret és testőrség szerepének historiográfiai áttekintése. *Hadtörténelmi Közlemények* 31 (1984) 2. 290–304.
- BRADÁCS 2008 = Bradács Gábor: "Heinricus filius Stephani, qui tantis miraculis claruit." Szent Imre herceg a középkori európai történetírásban. *Történeti Tanulmányok* 16 (2008). 51–72.
- BRATHER 2006 = Brather, Sebastian: „Etnikai értelmezés” és struktúratörténeti magyarázat a régészetben. *Korall* 7 (2006) 24–25. 23–72.
- BROWN–MAGOUN 1946 = Brown, Madelaine R. – Magoun, Francis P.: Tyrkir, First German in North America. *Modern Language Notes* 61 (1946) 8. 547–551.
- BRUCKUSZ 1935 = Бруцкусъ, Ю. Д.: Варяги и колбяги. *Seminarium Kondakovianum* 7 (1935). 81–102.
- CALLMER 2000 = Callmer, Johan: From West to East. The Penetration of Scandinavians into Eastern Europe ca. 500–900. In: Kazanski, M. – Nersessian, A. – Zuckerman, C. (eds.): *Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient*. [Réalités Byzantines 7] Paris, 2000. 45–94.
- CALLOW 2017 = Callow, Chris: Dating and Origins. In: Jakobsson, Ármann – Jakobsson, Sverrir (eds): *The Routledge Research Companion to the Medieval Icelandic Sagas*. London, 2017. 15–33.
- CLEASBY–VIGFÚSSON 1874 = Cleasby, Richard – Vigfusson, Gudbrand (eds.): *An Icelandic–English Dictionary*. Oxford, 1874.
- CORMACK 2007 = Cormack, Margaret: Fact and Fiction in the Icelandic Sagas. *History Compass* 5 (2007) 1. 201–217.
- CROSS 1929 = Cross, Samuel Hazzard: Yaroslav the Wise in Norse Tradition. *Speculum* 4 (1929) 2. 177–197.
- CZEGLÉDY 1943 = Czeglédy Károly: A magyarság Dél-Oroszországban. In: Ligeti Lajos (szerk.): *A magyarság őstörténete*. Budapest, 1943. 100–122.
- CZEGLÉDY 1945 = Czeglédy Károly: A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. *Magyar Nyelv* 41 (1945) 1–5. 33–55.
- CSÁJI 2010 = Csáji László Koppány: *A sztyeppei civilizáció és a magyarság. Adalékok az eurázsiai sztyeppei civilizáció kutatásához, a magyar őstörténet-kutatás változásához, illetve a sztyeppei vagy sztyeppei eredetű népek etnogenezis-kutatásához (illusztrációként az indiai kapocs rövid bemutatásával)*. [Ómúltunk Tára 1] Budapest, 2010.
- CSÁNKI 1890 = Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. kötet. Budapest, 1890.
- CSAPODY 1978 = Csapody Csaba: *Az Anonymus kérdés története*. Budapest, 1978.
- D’AMATO 2010 = D’Amato, Raffaele: *The Varangian Guard, 988–1453*. [Men-at-Arms 459] Oxford, 2010.

- DANYLENKO 2004 = Danylenko, Andrii: Urmene, Varjagi and Other Peoples in the Cosmography of the Primary Chronicle. *Byzantinoslavica* 62 (2004). 173–206.
- DAVIDKOVÁ 2018 = Davidková, Barbora: Russian Perspectives – Viking. In: Glauser, Jürg – Hermann, Pernille – Mitchell, Stephen A. (eds.): *Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies. Interdisciplinary Approaches*. Volume 1. Berlin – Boston, 2018. 933–940.
- DÍAZ-ANDREU 2001 = Díaz-Andreu, M.: Ethnic Identity/Ethnicity and Archaeology. In: Smelser, Neil J. – Baltes, Paul B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Second Edition. New York, 2001. 4817–4821.
- DUBOWOJ 1985 = Dubowoj, Sina M.: Gottlieb Siegfried Bayer (1694-1738): From Königsberg to the Imperial Academy of Sciences in St. Petersburg. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 27 (1985) 2. 123–139.
- DUCZKO 2004 = Duczko, Władysław: *Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*. [The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400–1700 AD. Peoples, Economies and Cultures 12] Leiden – Boston, 2004.
- DUCZKO 2013 = Duczko, Władysław: With Vikings or without? Scandinavians in early medieval Poland. Approaching an old problem. In: Moździoch, Sławomir – Stanisławski, Błażej – Wiszewski, Przemysław (eds.): *Scandinavian Culture in Medieval Poland*. [Interdisciplinary Medieval Studies. Volume 2] Wrocław, 2013. 19–31.
- DÜMMERTH 1986 = Dümmerth Dezső: *Álmos, az áldozat*. Budapest, 1986.
- DZSAKSZON 2001 = Джаксон, Т. Н.: Карл Великий, Магнус Добрый и Сверрир Магнус. К вопросу о происхождении и семантике скандинавского имени Магнус. In: Сванидзе, А. А. (ред.): *Карл Великий, реалии и мифы*. Москва, 2001. 144–156.
- EDBERG 2005 = Edberg, Rune: *Viking Princess, Christian Saint. Ingegerd, a Woman in the 11th Century*. [Sigtuna Museers Skriftserie 12] Tryckeri, 2005.
- EKROLL 2021 = Ekroll, Øystein: Scandinavian Holy Kings in the Nativity Church in Betlehem. In: Aavitsland, Kristin B. – Bonde, Line B. (eds.): *Tracing the Jerusalem Code. Volume 1: The Holy City Christian Cultures in Medieval Scandinavia (ca. 1100–1536)*. Berlin – Boston, 2021. 86–93.
- ELTER 1997 = Elter István: A magyarok elnevezései arab forrásokban. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet*. [A honfoglalásról sok szemmel 3] Budapest, 1997. 99–103.
- ELTER 2009 = Elter István: *Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 24] Szeged, 2009.
- ERDÉLYI 2008 = Erdélyi István: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Budapest, 2008.
- FARKAS 2014 = Farkas Zoltán: A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai. In: Sudár Balázs – Szentpétery József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. [MTA BTK MÖT Kiadványok 1] Budapest, 2014. 267–271.

- FEHÉR 1974 = Fehér Mátyás Jenő: Beleknegini viking eredete. In: *Ősmagyarok és vikingek*. Magyar Történelmi Szemle Kiadása. Buenos Aires, 1974. 135–152.
- FEHÉRTÓI 2004 = Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest, 2004.
- FEJÉR 1839 = Fejér György: A' Magyar országi Ruthenok' eredetéről. B. Ganjal, Francia Tudós' állítására nézve. *Tudományos Gyűjtemény* 23 (1839) 7. 3–25.
- FELDBRUGGE 2018 = Feldbrugge, Ferdinand: *A History of Russian Law. From Ancient Times to the Council Code (Ulozhenie) of Tsar Aleksei Mikhailovich of 1649*. [Law in Eastern Europe. A Series Published in Cooperation with Leiden University and the Universities of Tartu and Graz. Volume 66] Leiden – Boston, 2018.
- FELL 1986 = Fell, Christine: Old English Wicing: A Question of Semantics. *Proceedings of the British Academy* 72 (1986). 295–316.
- FERINCZ 1998 = Ferincz István: Magyar Mózes és Efrém – az Ortodox Egyház szentjei. *Aetas* 13 (1998) 1. 67–71.
- FEST 1939 = Fest Sándor: *Skóciai Szent Margit magyar származása*. [Debreceni Angol Dolgozatok I] Debrecen, 1939.
- FETTICH 1931 = Fettich Nándor: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. *Archaeologiai Értesítő* 45 (1931). 48–112.
- FETTICH 1933 = Fettich Nándor: A levediai magyarság a régészet megvilágításában I–II. *Századok* 67 (1933) 7–8, 9–10. 250–276, 369–399.
- FETTICH 1935 = Fettich Nándor: *A honfoglaló magyarság művészete*. [Ars Hungarica 11] Budapest, 1935.
- FETTICH 1937 = Fettich Nándor: *A honfoglaló magyarság fémművészete*. [Archaeologia Hungarica 21] Budapest, 1937.
- FETYISZOV 2012 = Фетисов, А. А.: Дружинная культура Древней Руси. In: Мельникова, Е. А. (ред.): *Древнейшие государства Восточной Европы. 2010 год. Предпосылки и пути образования Древнерусского государства*. Москва, 2012. 406–436.
- FISKE 1892 = Fiske, John: *The Discovery of America. With Some Account of Ancient America and the Spanish Conquest*. Volume First. Part One. Cambridge, 1892.
- FODOR 1981 = Fodor István: A magyarság baltikumi és skandináviai kapcsolatai a IX–XI. században (a régészeti leletek alapján). In: Selmeczi László (szerk.): *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv* (1981). 85–89.
- FODOR 1986 = Fodor, István: On the Contacts of Hungarians with the Baltic Area in the 9th–11th Centuries. From an Archaeologist's Point of View. *Hungarian Studies* 2 (1986) 2. 217–226.
- FODOR 1994 = Fodor István: Leletek Magna Hungariától Etelközig. In: Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet*. [A honfoglalásról sok szemmel 1] Budapest, 1994. 47–65.
- FODOR 2000 = Fodor István: *A bécsi szablya és a prágai kard*. Szeged, 2000.
- FODOR 2001 = Fodor István: Az államalapítás korának hadserege. In: Halmágyi Pál (szerk.): *Az államalapítóról 2000-ben. A VII. Honvéd Emléknep és a Levéltári Napok makói előadásai*. [A Makói Múzeumi Füzetek 98] Makó, 2001. 17–39.

- FODOR 2006 = Fodor István: A régészettudomány történetisége. A magyar őstörténet példáján. *Archaeologiai Értesítő* 131 (2006). 89–114.
- FODOR 2007 = Fodor István: Olmin dvor. Bemerkungen zu einem Ortsnamen der Russischen Urchronik. (Olmin dvor. Megjegyzés az orosz őskronika egyik helynévéhez.) *Folia Archaeologica* 53 (2007). 193–202.
- FODOR 2009 = Fodor István: *Őstörténet és honfoglalás*. [Magyarország története 1] Budapest, 2009.
- FODOR 2014 = Fodor István: Elnöki zárszó – Megjegyzések a szekció első három előadásához. In: Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. [MTA BTK MÖT Kiadványok 1] Budapest, 2014. 55–61.
- FODOR 2017 = Fodor István: Régi szomszédaink: a vikingek. *Határtalan Régészet* 2 (2017) 4. 22–25.
- FODOR 2018 = Fodor István: Honfoglalás kori temető Jászberény határában. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2017 (2018). 237–254.
- FOMIN–ISZAKOVA 2018 = Фомин, В. В. – Исакова, Л. В.: Вклад Густава Эверса в изучение начального периода истории Руси. *RUDN Journal of Russian History* 17 (2018) 1. 151–174.
- FONT 1996 = Font Márta: Az óorosz évkönyvek első szerkesztése és forrásai. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. [A honfoglalásról sok szemmel 2] Budapest, 1996. 119–129.
- FONT 1999 = Font Márta: A kijevei (nagy)fejedelmi hatalom jellegéről. *Aetas* 14 (1999) 3. 22–33.
- FONT 2001 = Font Márta: A magyar kalandozások és a kelet-európai viking terjeszkedés. In: Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs (szerk.): *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 15] Budapest, 2001. 97–105.
- FONT 2005 = Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21] Szeged, 2005.
- FONT 2014 = Font Márta: Kódex – szöveg – szöveghagyomány. Problémák és vitás kérdések a keleti szláv krónikák kutatásában. *Aetas* 29 (2014) 1. 25–40.
- FONT 2015 = Font Márta: A Kijevei Rusz és a Magyar Királyság a 11. században és a 12. század elején (Szent Istvántól Kálmánig). In: Balogh László – Kovács Szilvia (szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevei Rusz első krónikája*. Fordította: Ferincz István. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 30] Budapest, 2015. 303–315.
- FONT 2015a = Font Márta: I. András és Bölcs Jaroszlav. *Világtörténet* 5(34) (2015) 4. 607–624.
- FONT 2015b = Font Márta: A Poveszty vremennih let mint történeti forrás. In: Balogh László – Kovács Szilvia (szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevei Rusz első krónikája*. Fordította: Ferincz István. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 30] Budapest, 2015. 249–278.
- FONT 2017 = Font Márta: Magyarok és vikingek a 9–10. századi Kelet-Európában. *Határtalan Régészet* 2 (2017) 1. 8–11.

- FONT2018 = Font Márta: *Dinasztikus érdekek nyomában. Árpádok, Piastok, Rurikok az európai politikában*. Pécs, 2018.
- FRANKLIN–SHEPARD 1996 [2013] = Franklin, Simon – Shepard, Jonathan: *The Emergence of Rus 750–1200*. [Longman History of Russia] London – New York, 1996 [2013].
- FULK 2012 = Fulk, R. D.: Haraldskvæði (Hrafnsmál). In: Whaley, Diana (ed.): *Poetry from the Kings' Sagas 1. From Mythical Times to c. 1035*. [Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 1] Turnhout, 2012. 91–117.
- FÜLÖP–KOPPÁNY 2004 = Fülöp, A. – Koppány, A.: A Crosier from the Territory of the Veszprémvölgy Convent. *Acta Archaeologica* 55 (2004). 115–135.
- FÜREDI ET AL. 2017 = Füredi Ágnes – Király Ágnes – Pópity Dániel – Rosta Szabolcs – Türk Attila – Zágórhidi Czigány Bertalan: Balta alakú amulettek a Kárpát-medence 11–12. századi hagyatékában. Régészeti megfigyelések a miniaturizált tárgyakról, valamint a kora Árpád-kori rusz–magyar kapcsolatok kérdéséről. In: Balogh Csilla – Major Balázs (szerk.): *Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 2. kötet*. [Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Östörténeti Témacsoport Kiadványok 3.2] Budapest – Esztergom, 2017. 413–463.
- FYLYPCHUK 2021 = Fylypchuk, Oleksandr: Mercenaries and Saints, Varangian Churches in Constantinople. In: Бубенок, О. – Кочубей, Ю. – Потульницький, В. – Сидорчук, Т. – Ярошенко, Т. – Сидорчук, Т. (ред.): *Омелян Прицак: життя, спадщина, наукові інтереси, до 100-річчя від дня народження*. Київ, 2021. 192–214.
- GÁLL 2019 = Gáll Erwin: *A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből*. [A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 2] Budapest, 2019.
- GARDEŁA 2015 = Gardeła, Leszek: Vikings in Poland. A critical overview. In: Eriksen, Marianne Hem – Pedersen, Unn – Rundberget, Bernt – Axelsen, Irmelin – Berg, Heidi Lund (eds.): *Viking Worlds. Things, Spaces and Movement*. Oxford – Philadelphia, 2015. 213–234.
- GARIPZANOV 2006 = Garipzanov, Ildar: The Annals of St. Bertin (839) and Chacanus of the Rhos. *Ruthenica* 5 (2006). 7–11.
- GEARY 2014 = Geary, Patrick J.: *A nemzetek mítosza. Európa népeinek születése a középkorban*. Budapest, 2014.
- GHOSH 2011 = Ghosh, Shami: *Kings' Sagas and Norwegian History. Problems and Perspectives*. [North Europe and the Baltic c. 400–1700 A.D. Peoples Economies and Cultures 54] Leiden – Boston, 2011.
- GOLDEN 1982 = Golden, Peter B.: The Question of the Rus' Qaghanate. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2 (1982). 77–97.
- GOLDEN 1995 = Golden, Peter B.: Rūs. In: Bosworth, C. E. – Donzel, E. van – Heinrichs, W. P. – Lecomte, G. (eds.): *The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Vol. VIII. Ned–Sam*. Leiden, 1995. 618–629.

- GOMBOS 1911 = Gombos F. Albin: Észrevételek az »Ostarrichi« 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német–magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához I–II. *Századok* 45 (1911). 497–512, 569–585.
- GOMBOS 1938 = Gombos F. Albin: Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Második kötet. Budapest, 1938. 107–132.
- GRÄSLUND 2006 = Gräslund, Anna-Sofie: Dating the Viking-Age rune stones on stylistic grounds. In: Stoklund, Marie – Nielsen, Michael Lerche – Holmberg, Bente – Fellows-Jensen, Gillian (eds.): *Runes and their Secrets. Studies in runology*. Copenhagen, 2006. 117–139.
- GRÄSLUND 2008 = Gräslund, Anne-Sofie: The Material Culture of the Christianisation. In: Brink, Stefan – Price, Neil (eds.): *The Viking World*. London – New York, 2008. 639–644.
- GRZESIK 1995 = Grzesik, Ryszard: Adelhaid, az állítólag lengyel hercegnő a magyar trónon. *Aetas* 10 (1995) 3. 114–126.
- GUIMON 2021 = Guimon, Timofey V.: *Historical Writing of Early Rus (c.1000–c.1400) in a Comparative Perspective*. [East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Volume 71] Leiden – Boston, 2021.
- GYÓNI 1955 = Gyóni Mátyás: A «harcos szentek» bizánci legendatípusának változatai az óizlandi irodalomban. *Antik Tanulmányok* 2 (1955). 148–160.
- GYÓNI 2017 = Gyóni Gábor: Egy Ugrin nevű személy a 11. században Novgorodban. In: Balogh Csilla – Major Balázs (szerk.): *Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 2. kötet*. [Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.2] Budapest – Esztergom, 2017. 379–388.
- GYÖRFFY 1940 = Györffy György: *Besenyők és magyarok*. Budapest, 1940.
- GYÖRFFY 1958 = Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig I–II. *Századok* 92 (1958) 1–4, 5–6. 12–87, 565–615.
- GYÖRFFY 1959 = Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. [A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára] Budapest, 1959.
- GYÖRFFY 1969 = Györffy György: Egy kódex vallomásai. A Vinland-térkép és a tatárföldi jelentés. *Élet és tudomány* 24 (1969) 7. 291–294.
- GYÖRFFY 1977 = Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 1977.
- GYÖRFFY 1984 = Györffy György: Államszervezés. In: Bartha Antal (szerk.): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. 1. kötet. Budapest, 1984. 717–834.
- GYÖRFFY 1984a = Györffy György: Levedia és Etelköz kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 80 (1984) 4. 385–389.
- GYÖRFFY 1993 = Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Budapest, 1993.

- H. TÓTH 1998 = H. Tóth Imre: „Ugrinok” és „Ugrinecek” a Kijevi Oroszországban. In: Makk Ferenc – Tar Ibolya – Wojtilla Gyula (szerk.): *Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára*. Szeged, 1998. 77–82.
- HADROVICS 1975 = Hadrovics László: *Szavak és szólások*. [Nyelvtudományi Értekezések 88] Budapest, 1975.
- HALDON 2006 = Haldon, John: „Vér és tinta:” néhány adalék a bizánci hadviselés és diplomácia történetéhez. In: Shepard, Jonathan – Franklin, Simon (szerk.): *A bizánci diplomácia*. [Varia Byzantina – Bizánc Világa XI] Budapest, 2006. 382–400.
- HALLDÓRSSON 1993 = Halldórsson, Ólafur: Þýskan í Grænlandinga sögu. *Gripla* 8(1993). 282–284.
- HALMÁGYI 2011 = Halmágyi Miklós: Beleknegini-Sarolt és társnői. Nőalakok Merseburgi Thietmar krónikájában. *Acta Historica* (Szeged) 132 (2011). 21–36.
- HALSTAD-MCGUIRE 2010 = Halstad-McGuire, Erin: Sailing Home: Boat-Graves, Migrant Identities and Funerary Practices on the Viking Frontier. In: Anderson, Elizabeth – Maddrell, Avril – McLoughlin, Kate – Vincent, Alana (eds.): *Memory, Mourning, Landscape*. [At the Interface/Probing the Boundaries, Volume 71] Amsterdam – New York, 2010. 165–187.
- HAMAJKO 2017 = Хамайко, Наталья В.: Новые исследования в археологии южной Руси IX–X вв. In: Balogh Csilla – Major Balázs (szerk.): *Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6*. 2. kötet. [Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Östörténeti Témacsoport Kiadványok 3.2] Budapest – Esztergom, 2017. 369–378.
- HARALDSSON 1977 = Haraldsson, Geirr Bassi: *The Old Norse Name*. [Studia Marklandica I] College Park, 1977.
- HARMATTA 1997 = Harmatta János: A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet*. [A honfoglalásról sok szemmel 3] Budapest, 1997. 119–140.
- HÉCZEY-MARKÓ-KOPPÁNY 2015 = Héczey-Markó Ágnes – Koppány András: A veszprémvölgyi apáca kolostor régészeti kutatásának legújabb eredményei. *Archaeologiai Értesítő* 140 (2015). 265–281.
- HEDENSTIERNA-JONSON 2009 = Hedenstierna-Jonson, Charlotte: Magyar – Rus – Scandinavia. Cultural Exchange in the Early Medieval Period. *Situne Dei* (2009). 47–56.
- HEDENSTIERNA-JONSON 2012 = Hedenstierna-Jonson, Charlotte: Traces of Contacts. Magyar Material Culture in the Swedish Viking Age Context of Birka. In: Tobias, Bendeguz (Hrsg.) *Die Archäologie der frühen Ungarn: Chronologie, Technologie und Methodik; internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz in Budapest am 4. und 5. Dezember 2009*. [RGZM – Tagungen 17] Mainz, 2012. 29–46.
- HEDENSTIERNA-JONSON 2017 = Hedenstierna-Jonson, Charlotte: Creating a Cultural Expression: On Rus’ Identity and Material Culture. In: Callmer, Johan – Gustin, Ingrid – Roslund, Mats (eds.): *Identity Formation and Diversity in the Early Medieval Baltic and*

- Beyond. Communicators and Communication.* [The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400–1700 AD. Peoples, Economics and Cultures. Volume 75] Leiden – Boston, 2017. 91–106.
- HEMSTAD 2022 = Hemstad, Ruth: Scandinavian Sympathies and Nordic Unity: The Rhetoric of Scandinavianness in the Nineteenth Century. In: Marjanen, Jani – Strang, Johan – Hilson, Mary (eds.): *Contesting Nordicness. From Scandinavianism to the Nordic Brand.* [Helsinki Yearbook of Intellectual History. Volume 2] Berlin – Boston, 2022. 35–57.
- HERMANNSSON 1954 = Hermannsson, Halldór: Tyrkir, Leif Erikson's Foster-Father. *Modern Language Notes* 69 (1954) 6. 388–393.
- HILLERDAL 2006 = Hillerdal, Charlotta: Vikings, Rus, Varangians. The „Varangian Problem” in View of Ethnicity in Archaeology. *Current Swedish Archaeology* 14 (2006). 87–108.
- HOFFMANN 2006 = Hoffmann István: A Tihanyi alapítólevél három szórványáról: Huluoodi, Turku, Ursa. *Helynévtörténeti tanulmányok* 2 (2006). 67–82.
- HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018 = Hoffmann István – Rácz Anita – Tóth Valéria: *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai.* Budapest, 2018.
- HOLLER 2011 = Holler László: Géza vagy István idejében alapították-e a veszprémvölgyi monostort? *Magyar Nyelv* 107 (2011) 3. 276–298.
- HOLLER 2012 = Holler László: Megjegyzések Tóth Endre hozzászólásához. *Magyar Nyelv* 108 (2012) 3. 330–332.
- HÓMAN 1923 = Hóman Bálint: X. és XI. századi történeti elemek a Nibelungénekekben. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 47 (1923). 44–78.
- HÓMAN 2003 = Hóman Bálint: *Magyar Középkor I. (Hóman Bálint munkái I).* [Historia Incognita 1] Máriabesnyő – Gödöllő, 2003.
- HORVÁT 1825 = Horvát István: *Rajzolatok a' magyar nemzet legrégiebb történeteiből.* Pest, 1825.
- HORVÁT 1828 = Horvát István: *Geschichte des Russischen Reiches von Karamsin. Nach der zweiten Original-Ausgabe übersetzt. Riga, 1820–1827. I–X. Band. Tudományos Gyűjtemény* 12 (1828) 2. 104–108.
- HORVÁT 1831 = Horvát István: A' Deutschok. Mózesstől Tacitusig. 1. Értekezés. A' Deutschokról, mint Németekről. *Tudományos Gyűjtemény* 15 (1831) 6. 24–102.
- HORVÁT 1835 = Horvát István: *Origo et Formatio Linguae Ugoricae-Ungaricae, rectius Magiaricae dictae (,) Historice, Philo- et Etymologice ac Grammaticae deducta.* Viennae anno 1834. Typis Congregationis Mechitaristicae. 8-ad rétben, 58. l. Az ára 2 for. pengő pénzben. *Tudományos Gyűjtemény* 19 (1835) 3. 116–125.
- HORVÁTH–MERVA–TOMKA 2012 = Horváth Ciprián – Merva Szabina – Tomka Péter: Oroszvár (Rusovce, SL.) 10–11. századi temetője. In: Liska András – Szatmári Imre (szerk.): *Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén.* [Tempora Obscura 3] Békéscsaba, 2012. 375–404.
- HOWARD-JOHNSTON 2000 = Howard-Johnston, James: The De Administrando Imperio: A Re-Examination of the Text and a Re-Evaluation of its Evidence about the Rus. In: Kazanski,

- M. – Nercessian, A. – Zuckerman, C. (eds.): *Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient*. [Réalités Byzantines 7] Paris, 2000. 301–336.
- HÖLBLING 2010 = Hölbling Tamás: *A honfoglalás forráskritikája I. Külföldi kútfők*. Budapest, 2010.
- HRAUNDAL 2014 = Hraundal, Thorir Jonsson: New Perspectives on Eastern Vikings/Rus in Arabic Sources. *Viking and Medieval Scandinavia* 10 (2014). 65–97.
- HUNYADI 2001 = Hunyadi László: A Schechter-féle szöveg: egy névtelen kazár zsidó levele Haszdai ibn Sapruthoz. In: Róna-Tas András (szerk.): *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 16] Budapest, 2001. 162–175.
- IGLÓI 1959 = Iglói Endre: AZ orosz őskronika (Повесть временных лет) magyar vonatkozású helyeiről. *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae* 5 (1959). 47–80.
- ILÉS-MUSZKA 2019 = Ilés-Muszka Andrea: A birikai helyőrség Kárpát-medencei kapcsolatai. *Acta Iuvenum, Sectio Archaeologica* 4 (2019). 77–100.
- ILÉS-MUSZKA 2019a = Ilés-Muszka Andrea: Keleti zsoldosok a birikai vikingek között. In: Bíró Gyöngyvér (szerk.): *Móra Akadémia szakkollégiumi tanulmánykötet*. [Szakkollégiumi Füzetek 6] Szeged, 2019. 36–58.
- ILLÉS-FOGARASI 1945 = Illés Béla – Fogarasi Béla: *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. [Jószomszédság Könyvtára] Budapest, 1945.
- INGSTAD 1972 = Ingstad, Helge: *Vikingek az Újvilágban. Normann település felfedezése Észak-Amerikában*. Budapest, 1972.
- JACKSON 1994 = Jackson, Tatjana N.: The Role of Óláfr Tryggvason in the Conversion of Russia. In: Rindal, Magnus (ed.): *Three Studies on Vikings and Christianization*. Oslo, 1994. 7–17.
- JACKSON 2004 = Jackson, Tatjana N.: On the Date of the First Russian–Norwegian Border Treaty. *Acta Borealia* 21 (2004) 2. 87–98.
- JACKSON 2010 = Jackson, Tatjana N.: The Cult of St Olaf and Early Novgorod. In: Garipzanov, Ildar H. – Antonsson, Haki (eds.): *Saints and their Lives on the Periphery. Veneration of Saints in Scandinavia and Eastern Europe (c. 1000–1200)*. [Cursor Mundi. Volume 9] Turnhout, 2010. 147–167.
- JACKSON 2015 = Jackson, Tatjana: Harald, Bolgara Brennir, in Byzantine Service. In: Minaeva, Oksana – Holmquist, Lena (eds.): *Scandinavia and the Balkans: Cultural Interactions with Byzantium and Eastern Europe in the First Millenium AD*. Newcastle upon Tyne, 2015. 72–82.
- JACKSON 2019 = Jackson, Tatjana: *Eastern Europe in Icelandic Sagas*. Amsterdam, 2019.
- JAKAB 2009 = Jakab Attila: X–XI. századi temető Nyíregyháza–Felsősima határából (M3-as autópálya 161. lelőhely). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 51 (2009). 79–149.
- JAKOBSSON 2006 = Jakobsson, Sverrir: On the Road to Paradise: ‘Austrvegr’ in the Icelandic Imagination. In: McKinnell, John S. – Ashurst, David – Kick, Donata (eds.): *The Fantastic in Old Norse Icelandic Literature. Preprint Papers of the 13th International*

- Saga Conference. Durham and York 6th–12th August 2006. Volume 2. Durham, 2006. 935–943.*
- JAKOBSSON 2012 = Jakobsson, Sverrir: Vinland and Wishful Thinking: Medieval and Modern Fantasies. *Canadian Journal of History/Annales canadiennes d'histoire* 47 (2012) 3. 493–514.
- JANYIN–ZALIZNYAK–GIPPIUSZ 2004 = Янин, В. Л. – Зализняк, А. А. – Гиппиус, А. А.: *Новгородские грамоты на бересте* (Из раскопок 1997–2000 гг.). Том XI. Москва, 2004.
- JENKINS 1953 [1970] = Jenkins, Romilly J. H.: The Date of Leo VI's Cretan Expedition. In: Jenkins, Romilly J. H.: *Studies on Byzantine History of the 9th and 10th Century*. London, 1970. 277–281.
- JENKINS 1967 = Jenkins, R. J. H.: General Introduction. In: Gyula Moravcsik (ed.): *Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio*. New, Revised Edition. [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Volumen I] Washington, D. C., 1967. 7–14.
- JERNEY 1840 = Jerney János: Való-e hogy az Orosz Birodalom' alapítói magyarok voltak? I–II. *Tudománytár* 8 4 (1840). 227–245, 259–270.
- JERNEY 1851 = Jerney János: A magyar–oroszl kérdés fölötti eszmék. *Új Magyar Muzeum* 1 (1851) 9. 514–519.
- JERNEY 1851a = Jerney János: *Jerney János' keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845. Második kötet. Pest, 1851.*
- JESCH 2001 = Jesch, Judith: *Ships and Men in the Late Viking Age. The Vocabulary of Runic Inscriptions and Skaldic Verse*. Woodbridge, 2001.
- JESCH 2015 = Jesch, Judith: *The Viking Diaspora*. London – New York, 2015.
- JURASZOV 2001 = Юрасов, М. К.: Отражение перемен в политической ситуации в Венгрии эпохи Арпадов в генеалогии Ласло Сара. In: Мельникова, Е. А. (ред.): *Восточная Европа в древности и средневековье. Генеалогия как форма исторической памяти. XIII Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Паушто. Москва, 11–13 апреля 2001 Материалы конференции*. Москва, 2001. 204–210.
- KALDELLIS 2013 = Kaldellis, Anthony: The original source for Tzimiskes' Balkan campaign (971 AD) and the emperor's classicizing propaganda. *Byzantine and Modern Greek Studies* 37 (2013) 1. 35–52.
- KÁLLAY 1836 = Kállay Ferencz: Origo et formatio linguae Ugoricae, Ungaricae: rectius Magiaricae dictae, historice, philo- et etymologice ac grammaticae reducta. Viennae, 1834. 8dr. 58 l. *Kritikai Lapok* 6 (1836). 21–96.
- KÁLLAY 1878 = Kállay Béni: *Oroszország keleti törekvései. Történelmi vázlat*. Budapest, 1878.
- KÄLLSTRÖM 2016 = Källström, Magnus: Byzantium Reflected in the Runic Inscriptions of Scandinavia. In: In: Androschchuk, Fedir – Shepard, Jonathan – White, Monica (eds): *Byzantium and the Viking World*. [Acta Universitatis Upsaliensis Studia Byzantina Upsaliensia 16] Uppsala, 2016. 169–186.

- KATONA 2017 = Katona, Csete: Vikings in Hungary? The Theory of the Varangian-Rus' Bodyguard of the First Hungarian Rulers. *Viking and Medieval Scandinavia* 13 (2017). 23–60.
- KATONA 2018 = Katona Csete: Viking és nomád eredetű kísérettagok a 9–11. századi kelet-európai udvarokban. In: Farkas Csaba – Ribi András – Veres Kristóf György (szerk.): *Micae Mediaevales VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest, 2018. 49–64.
- KATONA 2019 = Katona Csete: *A varég-rusok és a steppei népek viszonya a viking korban (9–11. század közepe)*. Debrecen, 2019. (doktori disszertáció)
- KATONA 2019a = Katona Csete: A viking, aki magyar királyt ölt. Egy középkori izlandi saga magyar vonatkozásai. *Századok* 153 (2019) 5. 1207–1232.
- KATONA 2019b = Katona Csete: „Egy hajóban evező” magyarok és vikingek. Községi és kísérleti régészet valamint a hagyományörző csoportok Magyarországon. *Magyar Régészet* 8 (2019) 4. 45–49.
- KAZANSZKIJ–CUKERMAN 2017 = Казанский, Михаил – Цукерман, Константин: Уличи. *Palaeoslavica* 25 (2017) 2. 1–37.
- KAZHDAN 1991 = Kazhdan, Alexander P.: Vardariotai. In: Kazhdan, Alexander P. – Talbot, Alice-Mary – Cutler, Anthony – Gregory, Timothy E. – Ševčenko, Nancy P. (eds.): *The Oxford Dictionary of Byzantium. Prepared at Dumbarton Oaks. Volume 3*. New York – Oxford, 1991. 2153.
- KENDE 1993 = Kende Tamás: Közhelyek és russizistika a múlt században. Egy kérdés felvetése. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Budapest, 1993. 249–253.
- KENDE 2000 = Kende Tamás: Kelet-európai közhelyeink történetéhez. Oroszország. *Világtörténet* (2000) tavasz–nyár. 42–58.
- KERÉKGYÁRTÓ 1880 = Kerékgyártó Árpád: *A műveltség fejlődése Magyarországon. I. kötet. 889–1301*. Budapest, 1880.
- KESZI 2017 = Keszi, Tamás: Levedia, the egg of Columbus and what follows. In: Keszi Tamás (szerk.): *Az Intercisa Múzeum Évkönyve II*. Dunaújváros, 2017. 29–55.
- KIRÁLY 1997 = Király Péter: A magyarok elnevezése a korai európai forrásokban. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet*. [A honfoglalásról sok szemmel 3] Budapest, 1997. 111–118.
- KISS 2017 = Kiss Máté: A ruszok 860. évi támadása Konstantinápoly ellen. In: Bíró Gyöngyvér (szerk.): *Móra Akadémia szakkollégiumi tanulmánykötet*. [Szakkollégiumi Füzetek 4] Szeged, 2017. 138–151.
- KJÆR 1928–1936 = Kjær, Hans: St. Canute and St. Olaf in the Church of the Nativity, Bethlehem. *Saga-Book* 11 (1928–1936). 71–81.
- KLANICZAY 2014 = Klaniczay Gábor: A Szent László-kultusz kialakulása. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. [Tanulmányok Biharország történetéről 1] Nagyvárad, 2014. 7–39.

- KLEJN 2013 = Klejn, Leo S.: The Russian Controversy over the Varangians. In: Bjerg, Line – Lind, John H. – Sindbæk, Søren M. (eds.): *From Goths to Varangians. Communication and Cultural Exchange between the Baltic and the Black Sea*. [Black Sea Studies 15] Aarhus, 2013. 27–38.
- KOMAR 2018 = Komar, Olekszij: *A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*. Budapest, 2018.
- KOMLÓSSY 2006 = Komlóssy Gyöngyi: Ősi betűk – mitikus történelem. *Irodalomtörténeti Közlemények* 110 (2006)5. 529–538.
- KORDÉ 2018 = Kordé Zoltán: XI. századi uralkodóink idegennyelv-ismeretéről. In: Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Budapest, 2018. 271–278.
- KOVÁCS 1970 = Kovács László: A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlata. *Folia Archaeologica* 21 (1970). 127–146.
- KOVÁCS 1990 = Kovács László: Szablya–kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keletkezéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 117 (1990) 1. 39–49.
- KOVÁCS 1995 = Kovács László: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. (A rádiótelepi honfoglalás kori A. sír és kardja). In: Koszta László (szerk.): *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995. 291–308.
- KOVÁCS 1997 = Kovács László: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről*. [Varia Archaeologica Hungarica VII] Budapest, 1997.
- KOVÁCS ET AL. 2016 = Kovács Szilvia – Zimonyi István – Hatházi Gábor – Pálóczi Horváth András – Lyublyanovics Kyra – Marcsik Antónia: *Török nyelvű népek a középkori Magyar Királyságban*. [Altajisztikai Tankönyvtár 6] Szeged, 2016.
- KOVALOVSZKY 1994 = Kovalovszki Júlia: Csónakos temetkezések az Árpád-korban. In: Kovács László (szerk.): *Honfoglalás és régészet*. [A honfoglalásról sok szemmel 1] Budapest, 1994. 207–216.
- KOVÁRCZY 1976 = Kovárczy István: A Bél Mátyás Vinlandtérkép. *Északi Vártán* (1976) 73. 5–22.
- KOVÁRCZY 1982 = Kovárczy István: Bél Mátyás Vinland-térképe. In: Nádas János – Somogyi Ferenc (szerk.): *A XXI. magyar találkozó krónikája*. Cleveland, 1982. 128–134.
- KOVÁRCZY 1993 = Kovárczy István: A Beél Mátyás Vinland-térkép. In: Csihák György (szerk.): *A Második (Zürichi) Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai*. Zürich, 1993. 65–69.
- KOZLOV 2012 = Козлов, С. А.: Константин Багрянородный о печенежских «фемах» (DAI. cap. 37) и проблема его источников. In: Мельникова, Е. А. (ред.): *Восточная Европа в древности и средневековье: Миграции, расселение, война как факторы политогенеза. XXIV Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Паушто* (Москва, 18–20 апреля 2012 г.). Москва, 2012. 113–120.

- KRAG 2003 = Krag, Claus: The early unification of Norway. In: Helle, Knut (ed.): *The Cambridge History of Scandinavia. Volume I. Prehistory to 1520*. Cambridge, 2003. 184–201.
- KRISTÓ 1974 = Kristó Gyula: *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Budapest, 1974.
- KRISTÓ 1980 = Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980.
- KRISTÓ 1982 = Kristó Gyula: Kijev a magyar krónikákban. *Tiszatáj* 36 (1982) 8. 61–64.
- KRISTÓ 1983 = Kristó Gyula: Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In: Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1983. 191–207, 512–516.
- KRISTÓ 1996 = Kristó Gyula: *Magyar honfoglalás – honfoglaló magyarok*. Budapest, 1996.
- KRISTÓ 2000 = Kristó Gyula: Imre herceg (és király) nevééről. *Magyar Nyelv* 96 (2000) 3. 355–357.
- KRISTÓ 2003 = Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. Második kiadás. Szeged, 2003.
- KRISTÓ 2003a = Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. [Kisebbségkutatás Könyvek] Budapest, 2003.
- KRISTÓ 2006 [2019] = Kristó Gyula: *Magyarország története, 895–1301*. [Osiris Tankönyvek] Budapest, 2006 [2019].
- KRISTÓ–H. TÓTH 1996 = Kristó Gyula – H. Tóth Imre: Az orosz évkönyvek néhány magyar vonatkozásáról. *Acta Historica* (Szeged) 103 (1996). 21–29.
- KRISTÓ–MAKK 2001 = Kristó Gyula – Makk Ferenc: *A kilencedik és a tizedik század története*. [Magyar Századok] Budapest, 2001.
- KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973 = Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I. *Acta Historica* (Szeged) 44 (1973).
- KULESOV 2014 = Кулешов, В. С.: Колбяги и Ладожское ярлство (заметки к теме). In: Кузьмин, С. Л. – Ванюшов, Н. А. – Васильев, Б. Г. – Иоаннисян, О. М. – Михайлова, Е. Р. – Степанов, С. В. (ред.): *Северная Русь и Балтика в середине XII столетия*. К 850-летию героической обороны Ладоги и победы на реке Вороной. Сборник статей по материалам конференции. Волхов – Старая Ладога – Самушкино. Санкт-Петербург, 2014. 129–139.
- KUZIO 2006 = Kuzio, Taras: National Identity and History Writing in Ukraine. *Nationalities Papers* 34 (2006) 4. 407–427.
- LANGÓ 2007 = Langó Péter: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest, 2007.
- LASSÚ 1827 = Lassú István: *Az Orosz Birodalom statistikai, geographiai, és históriai leírása*. Pest, 1827.
- LASZLOVSZKY 2008 = Laszlovszky József: Angolszász hercegek a 11. századi Magyarországon. In: Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna (szerk.): *Angol–magyar kapcsolatok a középkorban I*. Máriabesnyő, 2008. 41–62.

- LEPAHIN 1998 = Lepahin, Valerij: Georgij Ugrin, azaz Magyar György – az alig ismert szent. *Aetas* 13 (1998) 1. 72–78.
- LIND 2011 = Lind, John: «Vikings» and the Viking Age. In: Гвоздецкая, Н. Ю. – Коновалова, И. Г. – Мельникова, Е. А. – Подосинов, А. В. (ред.): *Висы и дружбы. Сборник статей в честь Татьяны Николаевны Джаксон*. Москва, 2011. 201–222.
- LIND 2021 = Lind, John H.: The Viking Fallacy: The Functional ‘viking’ vs the Scandinavian Viking. In: Гимон, Т. В. (ред.): *Disablót. Сборник статей коллег и учеников к юбилею Елены Александровны Мельниковой*. Москва, 2021. 29–40.
- LIPSKI 1953 = Lipski, Alexander: The Foundation of the Russian Academy of Sciences. *Isis* 44 (1953) 4. 349–354.
- LOUD 2010 = Loud, Graham A.: Chronica monasterii Casinensis (Chronicle of Montecassino). In: Dunphy, Graeme et al. (eds.): *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Volume One. A–I. Leiden – Boston, 2010. 372.
- LÖNNROTH 1996 = Lönnroth, Erik: The Vinland-Problem. *Scandinavian Journal of History* 21 (1996) 1. 39–47.
- M. LEZSÁK 2020 = M. Lezsák Gabriella: A magyar őstörténet kaukázusi forrásai. In: Neparáczki Endre (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés*. [A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 20] Budapest, 2020. 245–270.
- MACMASTER 2014 = MacMaster, Thomas J.: The Origin of Origins: Trojans, Turks, and the Birth of the Myth of Trojan Origins in the Medieval World. *Atlantide* 2 (2014). 1–12.
- MACSINSZKI 1988 = Мачинский, Д. А.: Колбяги „Русской Правды” и приладожская курганная культура. In: *Тихвинский сборник: По материалам историко-географической конференции*. Вып. 1. Археология Тихвинского края. Научный ред. выпуска Лебедев, Г. С. Тихвин, 1988. 90–103.
- MACSINSZKI–KULESOV 2004 = Мачинский, Д. А. – Кулешов, В. С.: Колбяги. In: *Ладога и Глеб Лебедев. Восьмые чтения памяти Анны Мачинской. Сборник статей*. Научный редактор Мачинский, Д. А. Санкт-Петербург, 2004. 207–227.
- MAKK 1996 = Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Második, bővített és átdolgozott kiadás. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2] Szeged, 1996.
- MARCZALI 1895 = Marczali Henrik: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története I*. Budapest, 1895. 3–311.
- MARCZALI 1911 = Marczali Henrik: *Magyarország története*. Budapest, 1911.
- MÁRKI 1877 = Márki Sándor: *Oroszok hazánk történetében*. Nagyvárad, 1877.
- MÁRKUS 1946 = Márkus Mihály: Szláv népek. In: Bolgár Elek (szerk.): *A Szovjetunió*. I. kötet. [Nagy Népek Élete. Első Sorozat] Budapest, 1946. 279–342.
- MARTON 2013 = Marton Szabolcs: Géza és Adelhaid. *Belvedere Meridionale* 25 (2013) 4. 108–119.
- MÁTYÁS 1896 = Mátyás Flórián: Történeti egyezések és tévedések. In: Pesty Frigyes (szerk.): *Értekezések a történeti tudományok köréből*. 16. kötet. Budapest, 1896. 533–562.

- MCDUGALL 1986–1989 = McDougall, Ian: Foreigners and Foreign Languages in Medieval Iceland. *Saga-Book* 22 (1986–1989). 180–233.
- MCLEOD 2008 = McLeod, Shane: Know Thine Enemy. Scandinavian Identity in the Viking Age. In: Burge, Katrina L. (ed.): *Viking and their Enemies. Proceedings of a Symposium held in Melbourne, 24 November 2007*. Melbourne, 2008. 3–16.
- MCLEOD 2013 = McLeod, Shane H.: The Acculturation of Scandinavians in England: a Consideration of the Burial Record. *JAEMA* 9 (2013). 69–97.
- MEL'NIKOVA 2016 = Mel'nikova, Elena: Rhosia and the Rus in Constantine VII Porphyrogenetos' *De administrando imperio*. In: Androshchuk, Fedir – Shepard, Jonathan – White, Monica (eds): *Byzantium and the Viking World*. [Acta Universitatis Upsaliensis Studia Byzantina Upsaliensia 16] Uppsala, 2016. 315–336.
- MELICH 1909 = Melich János: Néhány magyar népnévről II. *Magyar Nyelv* 5 (1909) 8. 337–344.
- MELNIKOVA 2003 = Melnikova, Elena A.: The Cultural Assimilation of the Varangians in Eastern Europe from the Point of View of Language and Literacy. In: Heizmann, Wilhelm – Nah, Astrid van (Hrsg.): *Runica – Germanica – Mediaevalia*. [Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37] Berlin, 2003. 454–465.
- MELNIKOVA 2013 = Melnikova, Elena: The 'Varangian problem'. Science in the grip of ideology and politics. In: Taras, Ray (ed.): *Russia's Identity in International Relations. Images, Perceptions, Misperceptions*. London – New York, 2013. 42–52.
- MELNIKOVA–PETRUKHIN 1990–1991 = Melnikova, Elena A. – Petrukhin, Vladimir J.: The Origin and Evolution of the Name Rus'. The Scandinavians in Eastern-European ethno-political processes before the 11th century. *TOR. Tidskrift för arkeologi* 23 (1990–1991). 203–234.
- MELNYIKOVA–PETRUHIN 1994 [2011] = Мельникова, Е. А. – Петрухин, В. Я.: Скандинавы на Руси и в Византии в X–XI веках: к истории названия «варяг». In: Glazyrina, Galina V. – Jackson, Tatjana N. (eds.): *Elena A. Melnikova: Old Rus' and Scandinavia. Selected Papers*. Moscow, 2011. 153–171.
- MESTERHÁZY 1981 = Mesterházy Károly: Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál. *Folia Archaeologica* 32 (1981). 211–223.
- MESTERHÁZY 1993 = Mesterházy Károly: Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez. *Századok* 127 (1993) 3–4. 450–468.
- MÉSZÁROS 1850 = Mészáros Károly: *A magyarországi oroszok története*. Pest, 1850.
- МИНАЙЛОВА 2019 = Михайлова, Елена Робертовна: Северные окраины Древней Руси: история поиска колбягов. Фишман, О. М. (ред.): *Северо-Запад: Этноконфессиональная история и историко-культурный ландшафт-2. Восьмые Шёгреновские чтения с международным участием. Сборник статей*. Санкт-Петербург, 2019. 6–15.
- MIKHAILOV–KAINOV 2011 = Mikhailov, K. A. – Kainov, S. Yu.: Finds of Structural Details of Composite Bows from Ancient Rus. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62 (2011). 229–244.

- MIKHAILOV 2011 = Mikhajlov, Kirill A.: Chamber-graves as interregional phenomenon of the Viking Age: from Denmark to Old Rus'. In: Rębrowski, Mariana (ed.): *Ekskluzywne życie – dostojny pochówek w kręgu kultury elitarnej wieków średnich*. [Wolińskie Spotkania Mediewistyczne I] Wolin, 2011. 205–221.
- MIKÓ 2013 = Mikó Gábor: Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? – Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása. *Történelmi Szemle* 55 (2013) 1. 1–22.
- MOCSÁRY 1821 = Mocsáry Antal: *Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése*. I. kötet. Pest, 1826.
- MOLNÁR 1954 = Molnár Erik: *A magyar nép őstörténete*. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, 1954.
- MONTGOMERY 2000 = Montgomery, James E.: Ibn Faḍlān and the Rūsiyyah*. *Journal of Arabic and Islamic Studies* 3 (2000). 1–25.
- MONTGOMERY 2008 = Montgomery, J. E.: Arabic Sources on the Vikings. In: Brink, Stefan – Price, Neil (eds.): *The Viking World*. London – New York, 2008. 550–561.
- MONTGOMERY 2010 = Montgomery, James E.: Vikings and Rus in Arabic Sources. In: Suleiman, Yasir (ed.): *Living Islamic History. Studies in Honour of Professor Carole Hillenbrand*. Edinburgh, 2010. 151–165.
- MORAVCSIK 1927 = Moravcsik Gyula: Muagerisz király. *Magyar Nyelv* 23 (1927) 3–6. 258–271.
- MORAVCSIK 1953 = Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. [Tudományos Ismeretterjesztő Sorozat 3] Budapest, 1953.
- MORAVCSIK 1966 = Moravcsik Gyula: *Bevezetés a bizantinológiába*. Budapest, 1966.
- MORDOVIN 2006 = Mordovin Maxim: A normann-elmélet Oroszországban a kezdetektől napjainkig. *Korall* 7 (2006) 24–25. 118–162.
- MÜLLER-WILLE 1974 = Müller-Wille, M.: Boat-graves in northern Europe. *The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration* 3 (1974) 2. 187–204.
- NAGY 1857 = Nagy Iván: Nagy-Oroszi mezőváros helynevei. *Akadémiai Értesítő* 17 (1857) 10. 592–597.
- NAGY 2003 = Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Budapest, 2003.
- NAGY 2012 = Nagy Levente: *Pannóniai városok, mártírok, ereklyék. Négy szenvedéstörténet helyszínei nyomában*. [Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 1] Pécs, 2012.
- NAGY 2015 = Nagy Kornél: A kaukázusi magyarok kérdése. In: Sudár Balázs (szerk.): *Magyarok a honfoglalás korában*. [Magyar Óstörténet 2] Budapest, 2015. 155–158.
- NAZARENKO 1978 = Назаренко, А. В.: О «Русской марке» в средневековой Венгрии. In: Черепнин, Л. В. (ред.): *Восточная Европа в древности и средневековье. Сборник статей*. Москва, 1978. 302–306.
- NAZARENKO 2001 = Назаренко, А. В.: *Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков*. Москва, 2001.

- NAZARENKO 2012 = Nazarenko, Aleksandr V.: Die Regensburger Ruzarii. Der bayerisch-russische Handel des Mittelalters (vornehmlich des 12. und 13. Jahrhunderts). In: Schmid, Alois (ed.): *Bayern und Russland in vormoderner Zeit. Annäherungen bis in die Zeit Peters des Grossen*. [Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte Beiheft 42] München, 2012. 15–38.
- NÉGYESI 1999 = Négyesi Lajos: *Szent István, a katona*. Budapest, 1999.
- NÉMETH 1922 = Németh Gyula: A besenyők ismeretéhez. *Magyar Nyelv* 18 (1922) 1–3. 2–7.
- NÉMETH 1975 = Németh Péter: *Borsova határvármegye kialakulása*. [Tanulmányok Kisvárdáról 5] Debrecen, 1975.
- NEPARÁCZKI 2017 = Neparáczi Endre: *A honfoglalók genetikai származásának és rokonsági viszonyainak vizsgálata archeogenetikai módszerekkel*. Szeged, 2017. (doktori disszertáció)
- NEVILLE 2018 = Neville, Leonora: *Guide to Byzantine Historical Writing*. Cambridge, 2018.
- NOONAN 2006 = Noonan, Thomas S.: Bizánc és a kazárok: vajon különleges kapcsolat fűzte össze őket? In: Shepard, Jonathan – Franklin, Simon (szerk.): *A bizánci diplomácia*. [Varia Byzantina – Bizánc Világa XI] Budapest, 2006. 148–180.
- NYIKOLAJEV 2017 = Николаев, С. Л.: К этимологии и сравнительно-исторической фонетике имен северогерманского (скандинавского) происхождения в «Повести временных лет». *Вопросы ономастики* 14 (2017) 2. 7–54.
- NYITRAI 1996 = Nyitrai István: A magyar őstörténet perzsa nyelvű forrásai. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. [A honfoglalásról sok szemmel 2] Budapest, 1996. 61–76.
- NYITRAI 1997 = Nyitrai István: A magyarok elnevezései a perzsa forrásokban. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet*. [A honfoglalásról sok szemmel 3] Budapest, 1997. 105–110.
- O’CONNOR 2017 = O’Connor, Ralph: History and Fiction. In: Jakobsson, Ármann – Jakobsson, Sverrir (eds): *The Routledge Research Companion to the Medieval Icelandic Sagas*. London, 2017. 88–110.
- OBOLENSKY 1999 = Obolensky, Dimitri: *A Bizánci Nemzetközösség. Kelet-Európa 500–1453*. [Varia Byzantina – Bizánc Világa III] Budapest, 1999.
- ÓDOR 1998 = Ódor János Gábor: Árpád-kori temetőrészlet Várongról. *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 20 (1998). 117–126.
- OLAJOS 1987–1988 = Olajos Teréz: Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez. *Antik Tanulmányok* 33 (1987–1988) 1. 24–27.
- OLAJOS 1998 = Olajos Teréz: Egy felhasználatlan forráscsoport: a 11. századi magyar–bizánci kapcsolatok történetéhez. *Századok* 132 (1998) 1. 215–222.
- ORMOS 2005 = Ormos István: A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005) 3. 733–781.

- ORMOS 2009 = Ormos István: Kiegészítések „A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei.” című írásomhoz. *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 4. 1129–1157.
- ŐSMAGYAROK ÉS VIKINGEK 1974 = *Ősmagyarok és vikingek*. Magyar Történelmi Szemle Kiadása. Buenos Aires, 1974.
- PAIS 1928 = Pais Dezső: Ősbő. Az anonymusi honfoglaláshagyomány hiteléhez. *Magyar Nyelv* 24 (1928) 5–6. 169–175.
- PANZER 2002 = Panzer, Baldur: Language contact during the Old Nordic period II: with Eastern Europe. In: Bandle, Oskar – Braunmüller, Kurt – Jahr, Ernst Håkon – Karker, Allan – Naumann, Hans-Peter – Teleman, Ulf (eds.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Volume 1. [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 22.1] Berlin – New York, 2002. 1039–1045.
- PAPP 1995 = Papp Ferenc: Lomonoszov és a magyar nyelv. *Magyar Tudomány* 102/40 (1995) 2. 225–228.
- PAROŃ 2021 = Paroń, Aleksander: *The Pechenegs: Nomads in the Political and Cultural Landscape of Medieval Europe*. Translated by Anessi, Thomas. [East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Volume 74] Leiden – Boston, 2021.
- PASUTO 1968 = Пашуто, В. Т.: *Внешняя политика Древней Руси*. Москва, 1968.
- PÁTKAI 2020 = Pátkai Ádám Sándor: Apátnői botvég a veszprémvölgyi monostorból. *SÉD Veszprémi Kritikai Lap* 24 6 (2020) 1. 2–3.
- PAULER 1893 = Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. Első kötet. Budapest, 1893.
- PAULER 1900 = Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest, 1900.
- PAULSEN 1933 = Paulsen, Péter: *Magyarországi viking leletek. Az észak- és nyugateurópai kultúrtörténet megvilágításában*. [Archaeologia Hungarica 12] Budapest, 1933.
- PCSELOV 2001 = Пчелов, Е. В.: *Генеалогия древнерусских князей IX–начала XI в.* Москва, 2001.
- PESTY 1880 = Pesty Frigyes: *Az eltűnt régi vármegyék*. Második kötet. Budapest, 1880.
- PETKES–SUDÁR 2015 = Petkes Zsolt – Sudár Balázs (szerk.): *Magyarok fegyverben*. [Magyar Őstörténet 3] Budapest, 2015.
- PETRUKHIN 2009 = Petrukhin, Vladimir: Migratory Mechanism. Rus’ and the Magyars in the Ninth Century. In: Peregrine, Peter N. – Peiros, Ilia – Feldman, Marcus (eds.): *Ancient Human Migrations. A Multidisciplinary Approach*. Salt Lake City, 2009. 103–111.
- PETRUKHIN 2018 = Petrukhin, Vladimir: The Title „khagan” in Old Slavonic Traditions. *Chronica* 18 (2018). 236–240.
- PHELPSTEAD 2020 = Phelpstead, Carl: *An Introduction to the Sagas of Icelanders. New Perspectives on Medieval Literature: Authors and Traditions*. Gainesville – Tallahassee – Tampa – Boca Raton – Pensacola – Orlando – Miami – Jacksonville – Ft. Myers – Sarasota, University Press of Florida, 2020.

- PIVÁNY 1909 = Pivány Jenő: Magyar volt-e a Heimskringla Tyrker-je? *Századok* 43 (1909). 571–577.
- PODHRADCZKY 1854 = Podhradczky József: I Geiza király „Magnus” nevéről. *Új Magyar Muzeum* 4 (1854) 1. 74–78.
- POLGÁR 2001 = Polgár Szabolcs: Sarkel. In: Márton Alfréd (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 14] Budapest, 2001. 106–126.
- POLGÁR 2003 = Polgár Szabolcs: A „bajor geográfus” néhány Kelet-Európára vonatkozó ország- és népnévéről. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 9 (2003). 243–258.
- POLGÁR 2015 = Polgár Szabolcs: Turci, turchi népnevek középkori latin nyelvű forrásokban (7–15. század). In: Gálffy László – Sáringer János (szerk.): *Fehér lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára*. Szeged, 2015, 58–66.
- POLGÁR 2019 = Polgár Szabolcs: *Kelet-Európa kereskedelmi kapcsolatai az írott források alapján (750–1000)*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 32] Budapest, 2019.
- PRICE 2008 = Price, Neil: Dying and the Dead: Viking Age Mortuary Behaviour. In: Brink, Stefan – Price, Neil (eds.): *The Viking World*. London – New York, 2008. 257–273.
- PRICE–FREI 2015 = Price, T. Douglas – Frei, Karin Margarita: Isotopic Proveniencing of the Bodzia Burials. In: Buko, Andrzej (ed.): *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*. [East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Volume 27] Leiden – Boston, 2015. 445–462.
- PRITSAK 1981 = Pritsak, Omeljan: *The Origin of Rus’*. Volume 1. *Old Scandinavian Sources other than the Sagas*. Cambridge, Mass., 1981.
- PUŠKINA 1997 = Puškina, Tamara A.: Scandinavian Finds from Old Russia. A Survey of their Topography and Chronology. In: Hansson, Pär (ed.): *The Rural Viking in Russia and Sweden. Conference 19–20 October 1996 in the manor of Karlslund, Örebro, Sweden*. Örebro, 1997. 82–91.
- RÁCZ 2011 = Rác Anita: *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez*. [A Magyar Névtörténeti Kiadványai 19] Debrecen, 2011.
- RAFFENSPERGER 2012 = Raffensperger, Christian: *Reimagining Europe. Kievan Rus’ in the Medieval World, 988–1146*. Cambridge, MA – London, 2012.
- RAMBAUD 1890 = Rambaud, Alfréd: *Oroszország története. Eredetétől kezdve 1884-ig*. Első kötet. Budapest, 1890.
- REUTER 1947 = Reuter, Otto Sigfrid: Suðrmaðr einn, er Tyrker hét. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 69 (1947). 472–482.
- RÉVÉSZ 2020 = Révész László: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 13] Szeged – Budapest, 2020.
- RIASANOVSKY 1964 = Riasanovsky, Alexander V.: „Runaway Slaves” and „Swift Danes” in Eleventh-Century Kiev. *Speculum* 39 (1964) 2. 288–297.

- RJABCEVA–RABINOVICS 2007 = Рябцева, Светлана – Рабинович, Роман: К вопросу о роли венгерского фактора в Карпато-Днестровских землях в IX–X вв. *Revista Arheologică* 3 (2007) 1–2. 195–230.
- ROMSICS 2011 = Romsics Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, 2011.
- RÓNA-TAS 1997 = Róna-Tas András: A néppé válás az újabb kutatások tükrében. In: Kovács László – Paládi Kovács Attila (szerk.): *Honfoglalás és néprajz*. [A honfoglalásról sok szemmel 4] Budapest, 1997. 23–32.
- SAHAJDAK 2007 = Sahajdak, Mychajlo: Some Contested Questions of the Historical Topography in Early Medieval Kiev. In: Fransson, Ulf – Svedin, Marie – Bergerbrant, Sophie – Androschchuk, Fedir (eds.): *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*. Stockholm, 2007. 113–119.
- ШАХМАТОВ 1919 = Шахматовъ, А. А.: *Древнѣйшія судьбы русскаго племени*. Петроград, 1919.
- SÁNTHA 1943 = Sántha György: *A harcok szentek bizánci legendái*. [Magyar–Görög Tanulmányok 22] Budapest, 1943.
- SCHAUERTE 2010 = Schauerte, Thomas: *Annales Hildesheimenses*. In: Dunphy, Graeme (ed.): *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle. Volume one, A–I*. Leiden – Boston, 2010. 68.
- SCHEEL 2015 = Scheel, Roland: *Skandinavien und Byzanz. Bedingungen und Konsequenzen mittelalterlicher Kulturbeziehungen*. Teil 2. [Historische Semantik. Band 23] Göttingen, 2015.
- SCHMIDT 1970 = Schmidt, Knud Rahbek: The Varangian Problem. A Brief History of the Controversy. In: Hannestad, Knud – Jordal, Knud – Klindt-Jensen, Ole – Schmidt, Knud Rahbek – Stief, Carl (eds.): *Varangian Problems*. [Scando-Slavica. Supplementum I] Copenhagen – Munksgaard, 1970. 7–20.
- SCSAVELOV 2013 = Щавелёв, А. С.: Русы/росы в Восточной Европе: модель инвазии и некоторые особенности интеграции в мире восточных славян (вторая половина IX–X в.). *Уральский исторический вестник* 38 (2003) 1. 112–121.
- SCSAVELOV 2017 = Щавелев, А. С.: «Держава Рюриковичей» в первой половине X века: хронология, территория и социальная структура. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* (2017) 1. 82–112.
- SCSAVELOV 2018 = Щавелев, А. С.: Два известия о росах в главе 42 трактата «Об управлении империей» Константина VII Багрянородного: первое упоминание торгово-ремесленного поселения у д. Гнёздово? In: Каинов, С. Ю. (ред.): *Гнёздовский археологический комплекс. Материалы и исследования*. [Труды Государственного исторического музея. Выпуск 210] Москва, 2018. 510–515.
- SCSAVELOV–FETYISZOV 2017 = Щавелев, А. С. – Фетисов, А. А.: К исторической географии Восточной Европы IX в. – 2. Карта скандинавских комплексов и артефактов. In: Щавелев, А. С. (ред.): *Древнейшие государства Восточной Европы*.

- 2015 год. *Экономические системы Евразии в раннее Средневековье*. Москва, 2017. 278–328.
- SELIN 2014 = Selin, Adrian A.: „Invitation of the Varangians” and „Invitation of the Swedes” in Russian History: Ideas of Early Historiography in Late Russian Medieval Society. In: Baudin, Pierre – Musin, Aleksandr E. (eds.): *Vers l'Orient et vers l'Occident: regards croisés sur les dynamiques et les transferts culturels des Vikings à la Rous ancienne*. Caen, 2014. 397–406.
- SHEPARD 1984–1985 = Shepard, Jonathan: Yngvarr's Expedition to the East and a Russian Inscribed Stone Cross. *Saga-Book* 21 (1984–1985) 3–4. 222–292.
- SHUKUROV 2016 = Shukurov, Rustam: *The Byzantine Turks, 1204–1461*. [The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400–1500. Volume 105] Leiden – Boston, 2016.
- SIKORA 2013 = Sikora, Przemysław: Die Ortbänder aus Hafurbjarnarstaðir und Ljárskógar – Zwei besondere Fundstücke von Island. Bemerkungen zu ihrer Datierung und Bedeutung. In: Kleingärtner, Sunhild – Müller, Ulrich – Jonathan Sceschkewitz (Hrsg.): *Kulturwandel im Spannungsfeld von Tradition und Innovation. Festschrift für Michael Müller-Wille*. Neumünster, 2013. 361–372.
- SIMAI 1915 = Simai Ödön: Pázmándiság. *Magyar Nyelvőr* 44 (1915) 5. 207–211.
- SIMEK 1990 = Simek, Rudolf: *Altnordische Kosmographie. Studien und Quellen zu Weltbild und Weltbeschreibung in Norwegen und Island vom 12. bis zum 14. Jahrhundert*. Berlin – New York, 1990.
- SIMON 1978 = Simon V. Péter: A Nibelungének magyar vonatkozásai. *Századok* 112 (1978) 2. 271–325.
- SIMONYI 1959 = Simonyi Dezső: Pécs «Quinque Ecclesiae» nevének eredetéről. *Antik Tanulmányok* 6 (1959). 87–103.
- SMIDT 1971 = Шмидт, К. Рабек: Новое о колбяхах. *Scando-Slavica* 17 (1971) 1. 205–208.
- SOÓS 1993 = Soós István: „Slavica” Horvát István könyvtárában. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Budapest, 1993. 171–179.
- STALSBERG 2001 = Stalsberg, Anne: Scandinavian Viking-Age Boat Graves in Old Rus'. *Russian History* 28 (2001) 1–4. 359–401.
- STEFÁNSSON 1998 = Stefánsson, Magnús: Vínland or Vinland? *Scandinavian Journal of History* 23 (1998) 3–4. 139–152.
- STERNBERG 1984 = Штернберг, Я. И.: Анастасия Ярославна королева Венгрии. *Вопросы истории* 10 (1984). 180–184.
- SUDÁR 2015 = Sudár Balázs (szerk.): *Magyarok a honfoglalás korában*. [Magyar Őstörténet 2] Budapest, 2015.
- SUDÁR 2019 = Sudár Balázs: A turbános morvák esete a korai magyar szállásokkal. A Hudúd al-álam és a magyar őstörténet. *Századok* 153 (2019) 1. 75–100.

- SUDÁR 2020 = Sudár Balázs: Hétország. Egy rejtélyes ország a 10. századi Kaukázusban. *Történelmi szemle* 62 (2020) 2. 213–221.
- SZABADOS 2011 = Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–X. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól.* [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26] Szeged, 2011.
- SZABADOS 2018 = Szabados György: Folytonosság és/vagy találkozás? „Avar” és „magyar” a 9. századi Kárpát-medencében. In: Hága Tamara Katalin – Kolozsi Barbara (szerk.): *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében. 2014-ben Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa.* [Tempora Obscura 4] Debrecen, 2018. 227–253.
- SZABÓ 1860 = Szabó Károly: Bíborban született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. *Magyar Akadémiai Értesítő* 1 (1960). 61–167.
- SZABÓ 1869 = Szabó Károly: *A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig.* Pest, 1869.
- SZABÓ 1936 = Szabó Dénes A dömösi prépostság adománylevele. *Magyar Nyelv* 32 (1936) 1–6. 54–57, 130–135, 203–206.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1975 = Szádeczky-Kardoss Samu: A magyar őstörténet görög és latin forrásainak néhány problémájáról. *Antik Tanulmányok* 22 (1975) 1. 148–154.
- SZAHAROV 1986 = Szaharov, A. N.: Orosz–magyar szövetségi kapcsolatok a 9–10. században. *Századok* 120 (1986) 1. 111–122.
- SZÁNTÓ 2001 = Szántó Richárd: Skandináv források adatai a kelet-európai steppére. In: Márton Alfréd (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe.* [Magyar Őstörténeti Könyvtár 14] Budapest, 2001. 173–180.
- SZÁNTÓ 2017 = Szántó Richárd: A bajor geográfus és a korai magyar történelem. *Acta Historica* (Szeged) 139 (2017). 149–178.
- SZÉKELY 1975 = Székely, György: Hungary and Sweden – Historical Contacts and Parallels in the Middle Ages. In: Lindberg, Folke – Ránki, György (eds.): *Hungary and Sweden. Early Contacts, Early Sources.* Budapest, 1975. 9–36.
- SZENTHE 2007 = Szenthe Gergely: Gondolatok az Inquisitio de Theloneis Raffelstettensis kapcsán. Adatok a Karoling Birodalom keleti irányú szárazföldi áruforgalmának és keleti határainak kérdéséhez. *Világtörténet* 29 (2007) 1. 18–30.
- SZICSINAVA 2020 = Сичинава, Д. В.: К интерпретации некоторых берестяных грамот. *Труды Института русского языка* 23 (2020) 1. 297–313.
- SZILI 2009 = Szili Sándor: Ruszok és varjakok. A kompetitív történeti-nyelvészeti elméletek áttekintése. In: Szili Sándor (szerk.): *A normannkérdés az orosz történelemben I. Források.* Debrecen, 2009. 277–306.
- SZOKOLOV 2013 = Соколов, С. В.: О чем спорили Миллер и Ломоносов: первые шаги скандинавской концепции происхождения варяжской руси. *Уральский исторический вестник* (2013) 1. 122–130.
- SZVÁK 1982 = Szvák Gyula: Marx és a középkori Oroszország. *Medvetánc* 2 (1982) 1. 171–180.

- TAGAI 1988 = Tagai Imre (szerk.): *Marx és Rjazanov. A titkos diplomáciáról*. Budapest, 1990.
- TAGÁN 1941 = Tagán Galimdzsán: Honfoglaláskori magyar sír Kievben. *Folia Archaeologica* 3–4 (1941). 311–313.
- TARDY 1959 = Tardy Lajos: Dr. Orlay János (1770–1829). *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 13 (1959). 89–159.
- TETTAMANTI 1975 = Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. In: Ikvai Nándor (szerk.): *Tanulmányok Pest megye múzeumaiból*. [Studia Comitatus 3] Szentendre, 1975. 79–123.
- THOROCZKAY 1994 = Thoroczky Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993) I. *Fons* 1 (1994) 2. 93–149.
- THOROCZKAY 1995 = Thoroczky Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993) II. *Fons* 2 (1995) 2. 117–173.
- TÓTH 1988 = Tóth Zoltán: A Botond-monda eredete s az anonymsi Botond-hagyomány. *Hadtörténelmi Közlemények* 35 (1988) 3. 467–483.
- TÓTH 2007 = Tóth Gergely: Adalékok Mikovinyi Sámuel életrajzához. *Magyar Könyvszemle* 123 (2007) 4. 487–489.
- TÓTH 2016 = Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9–10. században*. 2. javított kiadás. Szeged, 2016.
- TÓTH 2019 = Tóth Sándor László: A De administrando imperio kazár története. *Acta Historica* (Szeged) 144 (2019). 15–23.
- TÓTH 2019a = Tóth Csaba: Variációk egy témára. Szent László-ábrázolások a közép- és újkori magyar pénzekben. In: Bertók Krisztina – Tóth Csaba (szerk.): *Sanctus Ladislaus in nummis. Szent László alakja a magyar numizmatikában*. Budapest, 2019. 59–114.
- TÓTH 2020 = Tóth Sándor László: A De administrando imperio 38. fejezetének forrásai. *Acta Historica* (Szeged) 145 (2020). 155–169.
- TÖSÉR 2004 = Tösér Márton: Az arkadiopolisi csata – az utolsó kalandozó hadjárat, 970. *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004) 2. 595–611.
- TREADGOLD 1988–1989 = Treadgold, Warren: Three Byzantine Provinces and the First Byzantine Contacts with the Rus. *Harvard Ukrainian Studies* 12–13 (1988–1989). 132–144.
- TÜRK 2014 = Türk Attila: A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban. Perspektívák és teendők. In: Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. [MTA BTK MÖT Kiadványok 1] Budapest, 2014. 19–29.
- TÜRK 2016 = Türk Attila: 10. századi magyar jelenlét a Kárpátoktól keletre? In: Sudár Balázs – Petkes Zsolt (szerk.): *Honfoglalás és megtelepedés*. [Magyar Őstörténet 4] Budapest, 2016. 84.
- TÜRK 2021 = Türk Attila: A régészet szerepe és eredményei a korai magyar történelem kutatásában. *Magyar Tudomány* 182 (2021) Különszám. 129–141.

- TÜRK–LANGÓ 2020 = Türk Attila – Langó Péter: A magyarság korai történetének régészeti emlékei a legfrissebb leletek fényében. In: Neparáczki Endre (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés*. [A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 20] Budapest, 2020. 245–270.
- URBAŃCZYK 2013 = Urbańczyk, Przemysław: The eastern neighbours of the Piasts in the 10th century. In: Moździoch, Sławomir – Stanisławski, Błażej – Wiszewski, Przemysław (eds.): *Scandinavian Culture in Medieval Poland*. [Interdisciplinary Medieval Studies. Volume 2] Wrocław, 2013. 71–80.
- USPENSKIJ 2011 = Uspenskij, Fjodor: The Advent of Christianity and Dynastic Name-giving in Scandinavia and Rus'. In: Garipzanov, Ildar – Tolochko, Oleksiy (eds.): *Early Christianity on the Way from the Varangians to the Greeks*. [Ruthenica. Supplementum 4] Kiev, 2011. 108–119.
- USZPENSZKIJ 2002 = Успенский, Ф. Б.: *Скандинавы – Варяги – Русь. Историко-филологические очерки*. Москва, 2002.
- V. Molnár 2004 = V. Molnár László: Szomszédok – egymás között, egymásról. A 18. századi magyar–oroszkulturális érintkezések problémátörténeti vázlata. *Világtörténet* (2004) tavasz-nyár. 44–52.
- V. Molnár 2017 = V. Molnár László: Az orosz tudományos élet recepciója két hazai folyóiratunkban (A „Magyar Könyv-ház” és a „Sokféle” korabeli hírányaga). *Turul* 90 (2017) 1. 46–50.
- VAJAY 1999 = Vajay Szabolcs: Még egy királynénk...? I. Endre első felesége. *Turul* 72 (1999) 1–2. 17–23.
- VÁSÁRY 2008 = Vásáry István: *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 24] Budapest, 2008.
- VASILIEV 1946 = Vasiliev, Alexander A.: *The Russian attack on Constantinople in 860*. Cambridge, Mass., 1946.
- VASS 1895 = Vass Bertalan: *Horvát István életrajza*. Budapest, 1895.
- VÉCSEY 1960 = Vécsey Zoltán: *A Föld országai. Az emberiség története*. [A Kultúra Világa 5] Budapest, 1960.
- VÉKONY 1986 = Vékony Gábor: Levedia meg Atel és Kuzu. *Magyar Nyelv* 82 (1986) 1. 41–53.
- VERNADSKY 1939 = Vernadsky, George: Lebedia. Studies on the Magyar Background of Kievan Russia. *Byzantion* 14 (1939) 1. 179–203.
- VERNADSKY 1948 = Vernadsky, George: *Kievan Russia*. New Haven, 1948.
- VESZPRÉMY 1996 = Veszprémy László: Nyugati források a 9. századi Pannóniáról. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. [A honfoglalásról sok szemmel 2] Budapest, 1996. 153–162.
- VESZPRÉMY 2008 = Veszprémy László: Magyarország és a keresztes hadjáratok. In: Veszprémy László: *Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2008. 78–118.

- VESZPRÉMY 2015 = Veszprémy László: „Vilissimi et pessimi”. Megjegyzések a katonai segédnépek XII–XIII. századi magyarországi történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 128 (2015) 1. 146–161.
- VIDA 2006 = Vida Tivadar: Az etnikum kérdése a német kora középkori régészetben 1945 után. *Korall* 7 (2006) 24–25. 203–215.
- VOIGT 2016 = Voigt Vilmos: *Óizlandi irodalom és kultúra*. Budapest, 2016.
- WALLACE 2003 = Wallace, Birgitta: The Norse in Newfoundland: L’Anse aux Meadows and Vinland. *Newfoundland Studies* 19 (2003) 1. 5–43.
- WALLACE 2009 = Wallace, Birgitta: L’Anse aux Meadows, Leif Eriksson’s Home in Vinland. *Journal of the North Atlantic. Special Volume 2. Norse Greenland: Selected Papers from the Hvalsey Conference 2008*. 114–125.
- WENZEL 1851 = Wenzel Gusztáv: Eszmetöredékek a magyarok eredetéről. IV. B. *Új Magyar Muzeum* 1 (1851) 8. 431–457.
- WERTNER 1892 = Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek, 1892.
- WOLFRAM 2002 = Wolfram, Herwig: II. Konrád magyarpolitikája. In: Veszprémy László (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 2002. 511–519.
- ZÁGORHIDI–FÜREDI–TÜRK 2018 = Zágorhidi Czigány Bertalan – Füredi Ágnes – Türk Attila: Balta alakú amulettek. In: Sudár Balázs (szerk.): *A honfoglalók műveltsége*. [Magyar Őstörténet 6] Budapest, 2018. 176–177.
- ZALIZNYAK 2004 = Зализняк, А. А.: *Древненовгородский диалект. Второе издание, переработанное с учетом материала находок 1995–2003 гг.* Москва, 2004.
- ZIMONYI 2005 = Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 22] Budapest, 2005.
- ZIMONYI 2012 = Zimonyi István: A magyar őstörténet kutatásának helyzete. Történettudomány (keleti források, steppetörténeti háttér). In: Zimonyi István: *Középkori nomádok – korai magyarok*. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 27] Budapest, 2012. 131–149.
- ZIMONYI 2014 = Zimonyi István: Arab források a honfoglaláskori magyarokról. In: Sudár Balázs – Szentpétery József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. [MTA BTK MÖT Kiadványok 1] Budapest, 2014. 257–266.
- ZIMONYI 2016 = Zimonyi, István: *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century. The Magyar Chapter of the Jayhānī Tradition*. [East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Volume 35] Leiden – Boston, 2016.
- ZUCKERMAN 1995 = Zuckerman, Constantine: On the Date of the Khazars’ Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor. A Study of the Anonymous Khazar Letter from the Genizah of Cairo. *Revue des Études Byzantines* 53 (1995). 237–270.
- ZSOLDOS 2000 = Zsoldos Attila: Confinium és marchia (Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről). *Századok* 134 (2000) 1. 99–116.
- ZSOLDOS 2001 = Zsoldos Attila: Ispán és vitéz. In: Csurgai Horváth József – Kovács Eleonóra (szerk.): *„Múltunk építőkövei...”*. Székesfehérvár, 2001. 49–59.

ZSOLDOS 2005 = Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Budapest, 2005.

ZSOLDOS 2011 = Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája. 1000–1301.* [História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 11] Budapest, 2011.

Internetes források

A bécsi szablya díszítése

<https://mek.oszk.hu/01900/01992/html/cd1m/kepek/muveszetek/mt086l88077.jpg>

A Viking című film honlapja

<https://viking.1tv.ru/lands.html#vikingi>

Annales Hildesheimenses

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9067755h/f49.item>

Böles Jaroszlav nagyfejedelem arcrekonstrukciója

<https://history.wikireading.ru/15671>

Dictionary of Old Norse Prose

<https://onp.ku.dk/>

Digitalizált kéziratok

<https://handrit.is/>

Emese Park honlapja

<http://www.emesepark.hu/html/magunkrol.html>

GKS 1005 fol.

<https://handrit.is/manuscript/view/is/GKS02-1005/0#mode/2up>

GKS 2087 4to

<https://onp.ku.dk/onp/onp.php?i1537602>

Ingigerðr arcrekonstrukciója

<http://archaeofeet.com/2016/08/facial-reconstruction-of-a-female-buried-with-grand-prince-of-kyivan-rus/>

Jaroszlav nagyfejedelem gyermekei a kijevi Szent Szófia székesegyház freskóján

<https://st-sophia.org.ua/uk/muzeyi/sofijskij-muzej/mozayiki-freski/#gallery-6>

Kylfingar együttes Wikipedia oldala

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Kylfingar>

Lexicon Poeticum

<https://lexiconpoeticum.org/>

Norde Gard hagyományörző csapat honlapja

<http://www.nordegard.hu/>

Novgorodi nyírfakéreg levelek

<http://gramoty.ru/>

Persson, Gudrun: Russian History – A Matter of National Security. *RUFS Briefing* 19 (2013)

https://www.foi.se/download/18.7fd35d7f166c56e0bacfb/1542369055982/RUFS-19-Russian-history-a-matter-of-national-security_FOI-Memo-4542.pdf

Részlet a Chludov Psalterium-ból

<http://warfare.6te.net/6-10/Chludov-Psalter-Psalm-45-lg.htm>

Rúnakő (U 133)

<https://app.raa.se/open/runor/inscription?id=5a2cbd04-0932-4d8b-8596-3aa5bb456128>

Runor

<https://app.raa.se/open/runor/search>

Skandináv források

https://heimskringla.no/wiki/Main_Page

Þyrsk- szóalak a GKS 2087 4to jelzetű kéziratban

<https://onp.ku.dk/onp/onp.php?i1537298>

Tyrker neve és az anyanyelvére használt szó a GKS 1005 fol. jelzetű kéziratban

<https://handrit.is/manuscript/view/is/GKS02-1005/147?iabr=on#page/71v/mode/2up>

Veszkényi zablapálca

<https://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index871.html>

Vlagyimir Putyin beszéde

<http://kremlin.ru/events/president/news/67828>

Egyéb irodalom

BERNÁT 1915 = Bernát István: Kire támaszkodjunk? *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 58 (1915) 27. 314–315.

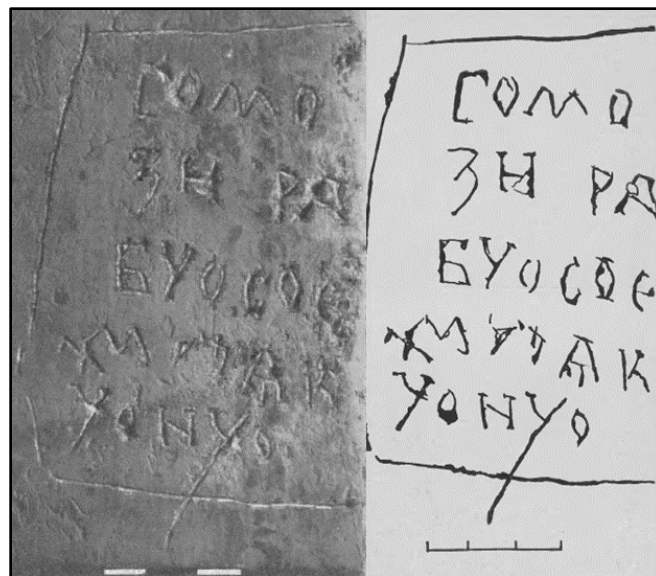
KIRÁLYOK ÉS KERESZTEK 2017 = Németh Levente – Mészáros János: *Királyok és kereszttek. Voluntas Tua*. [Képes Krónikák] Budaörs, 2017.

SZABAD SZÓ 1948 = Az orosz állam két világ határmesgyéjén született. *Szabad Szó* 50 (1948) 260. 2.

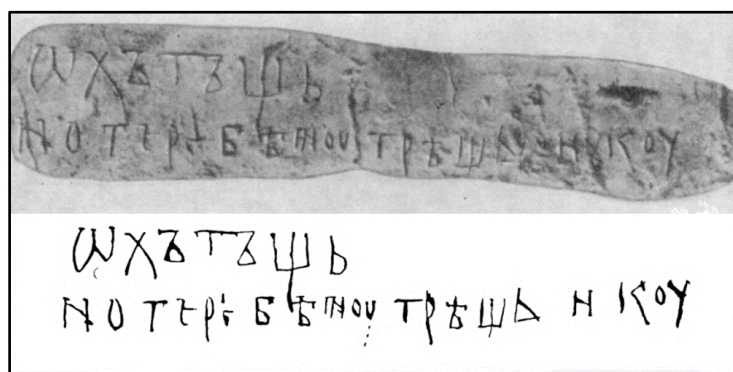
SZEGH 1914 = Szegh Dezső: Az európai konfliktus diplomáciai és történelmi háttere. *Katolikus Szemle* 28 (1914) 8.733–748.

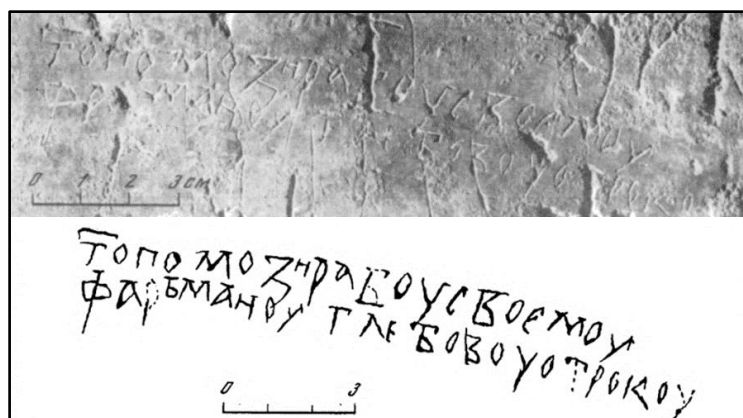
Melléklet

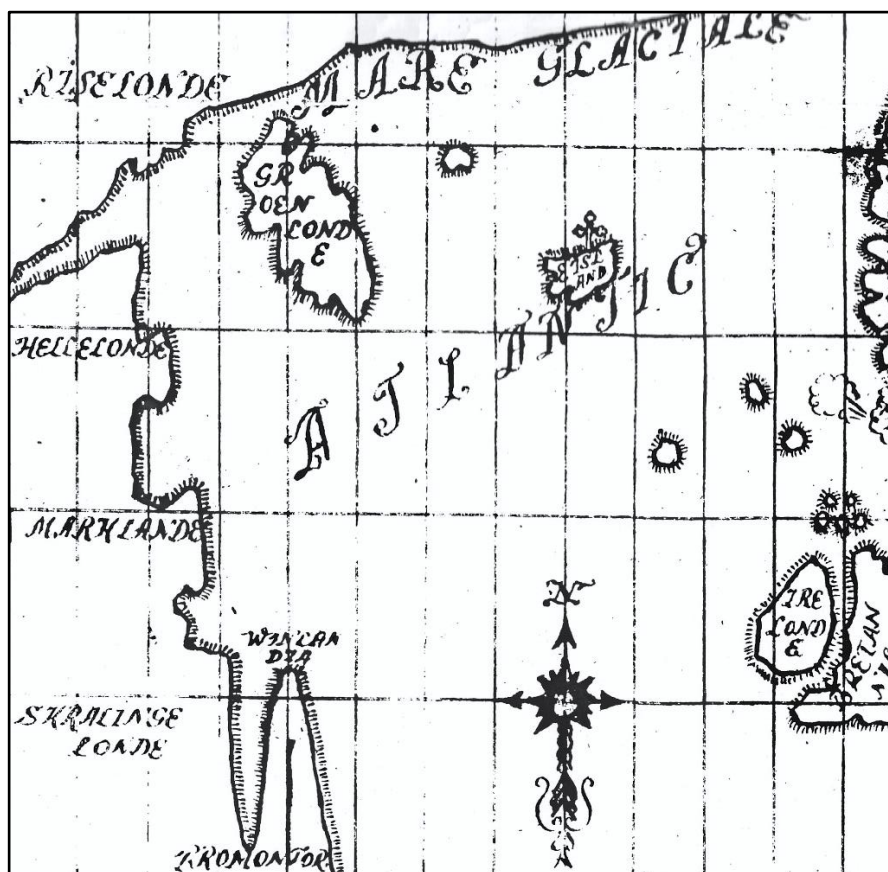
1. kép: Graffiti a kijevi Szent Szófia székesegyház faláról. Magyarul: „Segíts szolgádnak, Jakunnak!” (Képek forrása: VISZOCKIJ 1966, xxxi–xxxii. tábla)

2. kép: Graffiti a novgorodi Szent Szófia székesegyház faláról. Magyarul: „Ó, émélygek én, Gereben, a bűnös!” (Képek forrása: MEDINCEVA 1978, 251.)

3. kép: Graffiti a novgorodi Szent Szófia székesegyház faláról. Magyarul: „Uram, segíts szolgádnak, Farmannak, Gleb kísérijének [otrok – K. M.]” (Képek forrása: MEDINCEVA 1978, 265.)

4. kép: A Bél Mátyásnak tulajdonított térkép részlete (Kép forrása: KOVÁRCZY 1976.)

EX BIBL: CASA DE CONTRATACION DE LAS INDAS

Characterim in hac mappa occurrentium
 explicatio x ipsius Auctoris. A.

4H ΘΥΑΔ ΙΗ24ΑΙ4Υ ΧΗ2Υ5Η1414
 Α4ΑΥ4Α4ΑΥ4Υ110 4H 3ΕΛ33Χ ΑΕΜ3Χ83 Μ4Υ11Υ4
 5Χ4 8 Α4Α4ΥΧ4 Α3ΗΚΥΧ4 Α444Η14ΥΜ4Α 2
 Η5Υ53 Μ4Η13Α4Η Χ4Η45Α5Υ Qui Κ52335Υ
 33ΑΜ113 Μ33Α3Η33Υ 33Μ3Η33333Υ Μ4Α4 S
 Χ5555Υ53 3333Υ434Υ 33434Υ34Υ 3Ε Η333Χ33
 Α3Υ 3Α 3Υ5Χ Α33Κ3Υ4 5Η24334Υ 33Μ3Η333Υ
 EX ANTIQVIS: /A. Χ33Α:/

:TER: ECCL: THVLENS:

5. kép: A Bél Mátyásnak tulajdonított térkép részlete (Kép forrása: KOVÁRCZY 1976.)

6. kép: A magyarok vándorlása Olekszij Komar térképén (Kép forrása: KOMAR 2018, 424.)

7. kép: A magyarok vándorlása Türk Attila elképzelése szerint (Kép forrása: SUDÁR 2015, 193.)

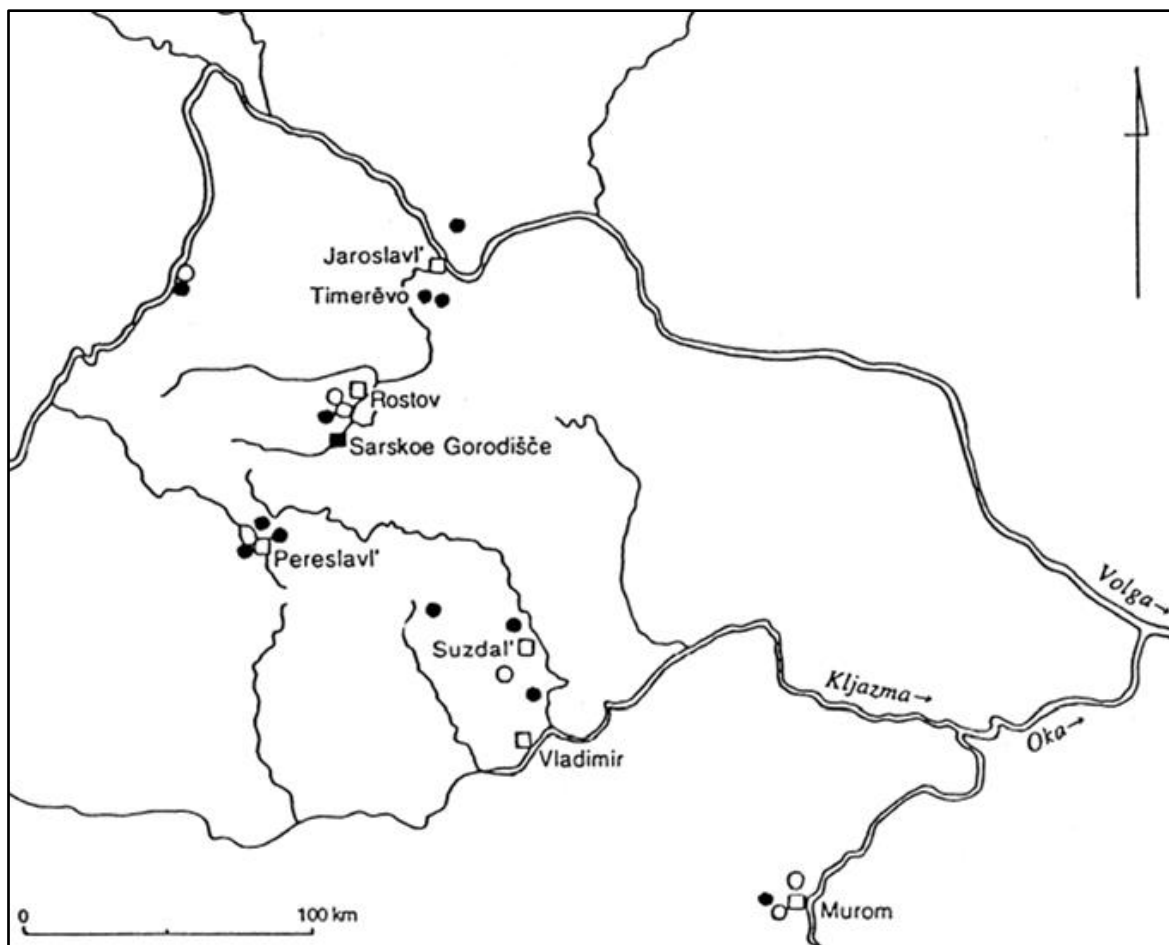

8. kép: A szubbotci-horizont lelőhelyei (Kép forrása: SUDÁR 2015, 139.)

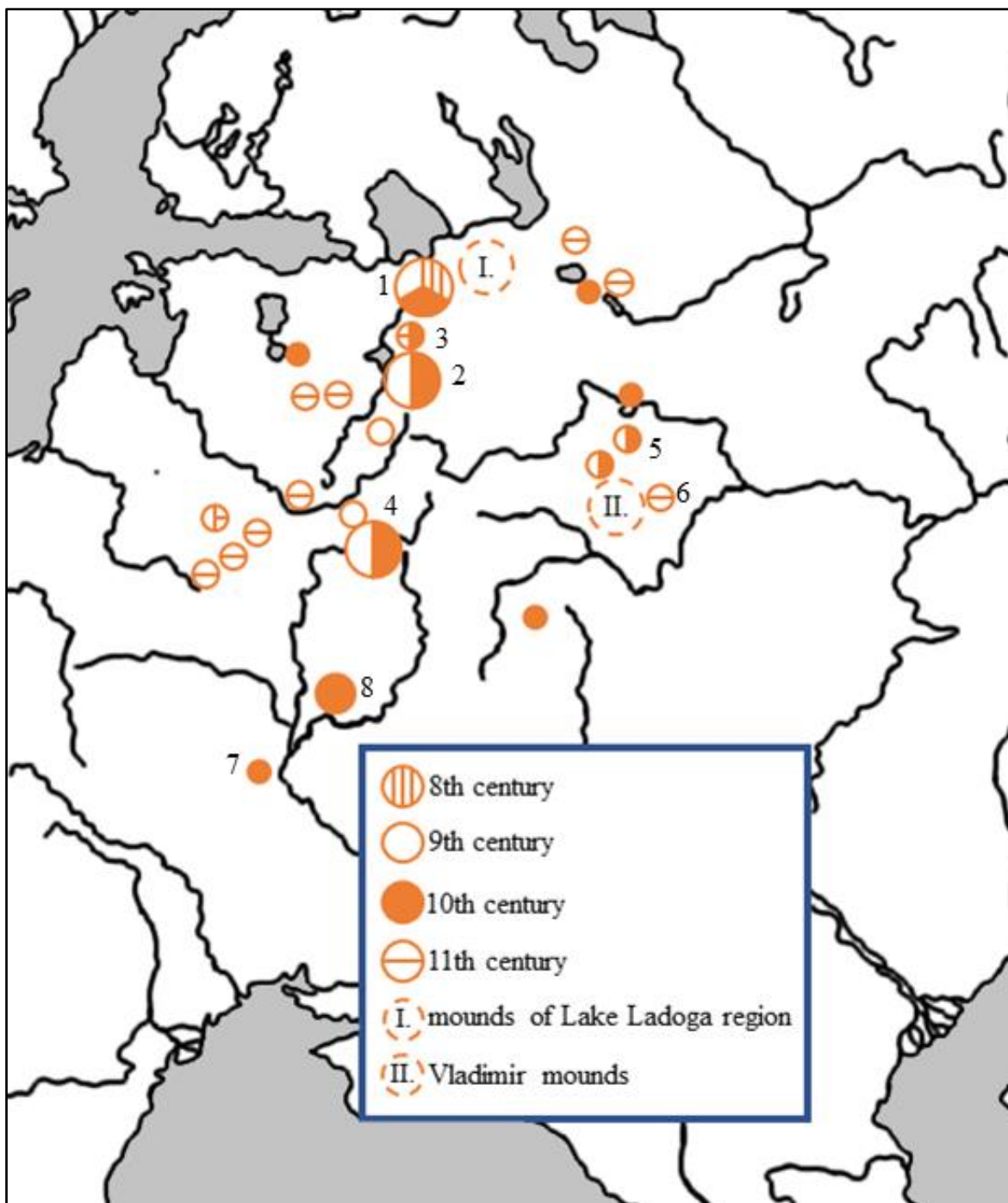

229

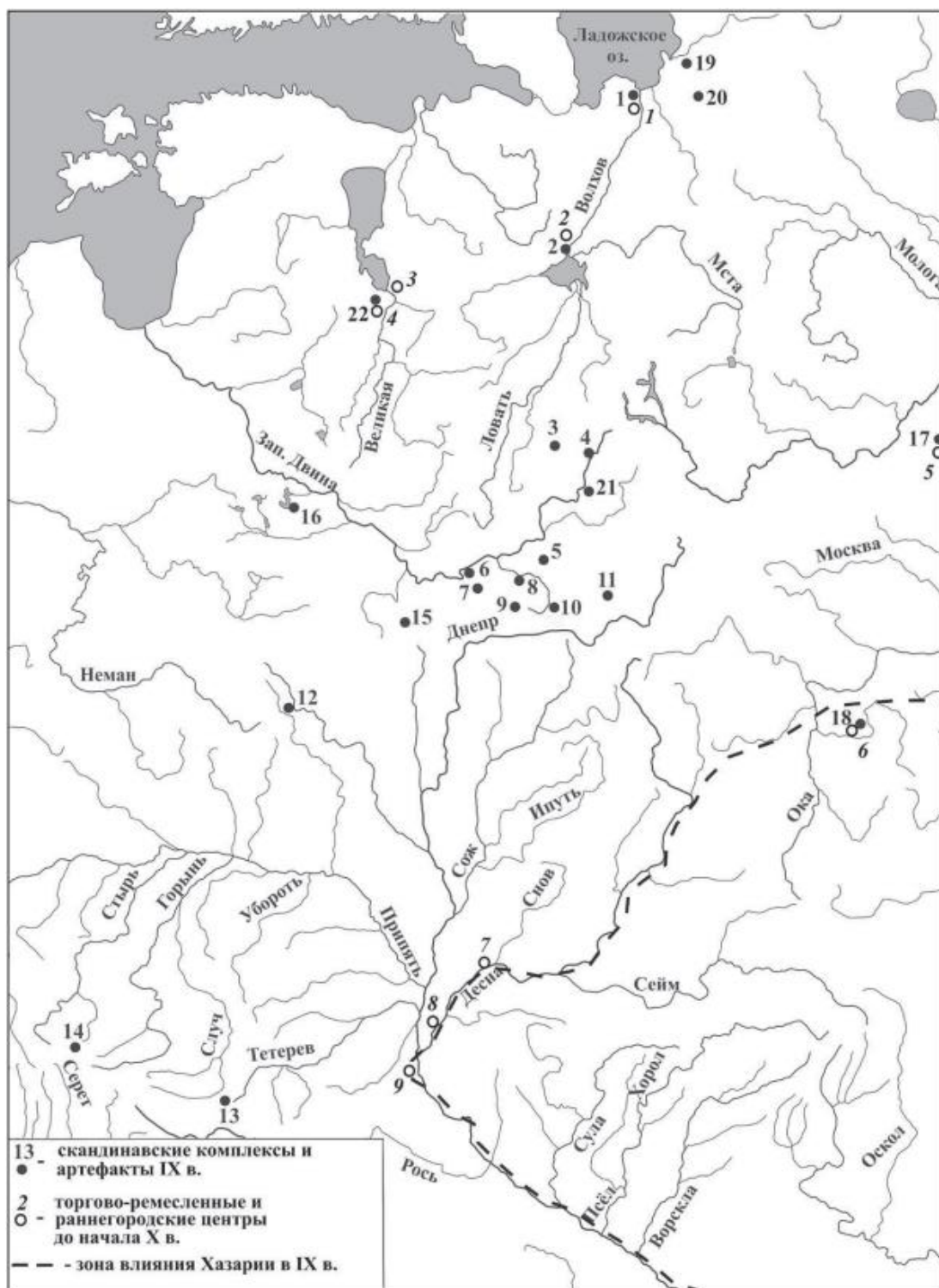

10. kép: Skandináv jellegű leletanyag a Volga és az Oka folyók vidékén (Kép forrása: DUCZKO 2004, 52. kép)

11. kép: Skandináv leletek a Rusz területén (Kép forrása: PUŠKINA 1997, 82. Az itt látható képet az eredeti alapján rajzolta: Kiss Máté)

1. Sztaraja Ladoga (Óladoga); 2. Rjurikovo Gorogyiscse; 3. Novgorod; 4. Gnyozdovo, Novoszelki; 5. Tyimerjovo; 6. Szuzdal; 7. Kijev; 8. Sesztovica

12. kép: Skandináv emlékek, korai urbánus központok a 9. században és a Kazár Kaganátus hatásának kiterjedése (Kép forrása: SCSAVELOV–FETYISZOV 2017, 312.)

[szám] ● – 9. századi skandináv leletegyüttesek és tárgyak

[szám] ○ – kereskedő-kézműves és korai urbánus központok a 10. század elejéig

1. Ladoga; 2. Rjurikovo Gorogyiscse; 3. Pszkov; 4. Izborszk; 5. Szarszkoje Gorogyiscse;

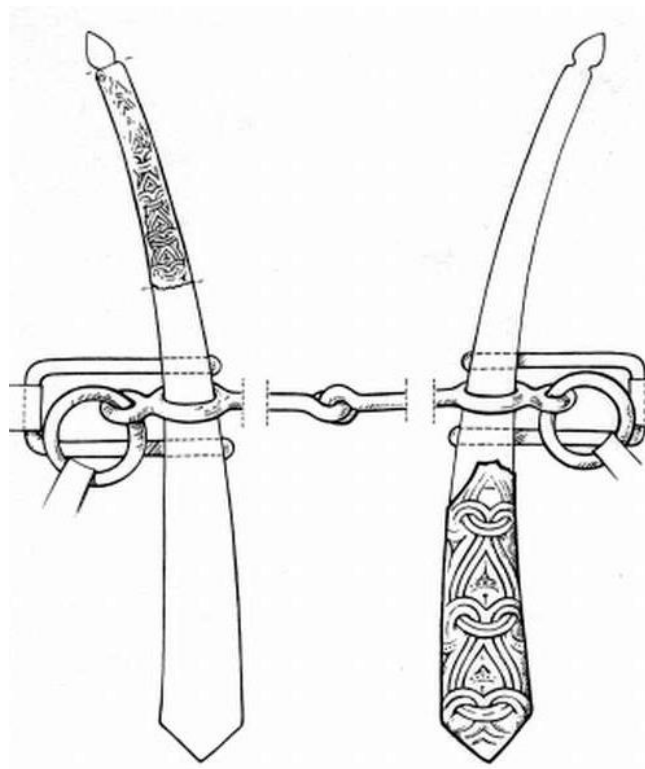
6. Szuprutszkoje Gorogyiscse; 7. Csernyigov; 8. Sesztovica; 9. Kijev

--- - a Kazár Kaganátus hatásának kiterjedése

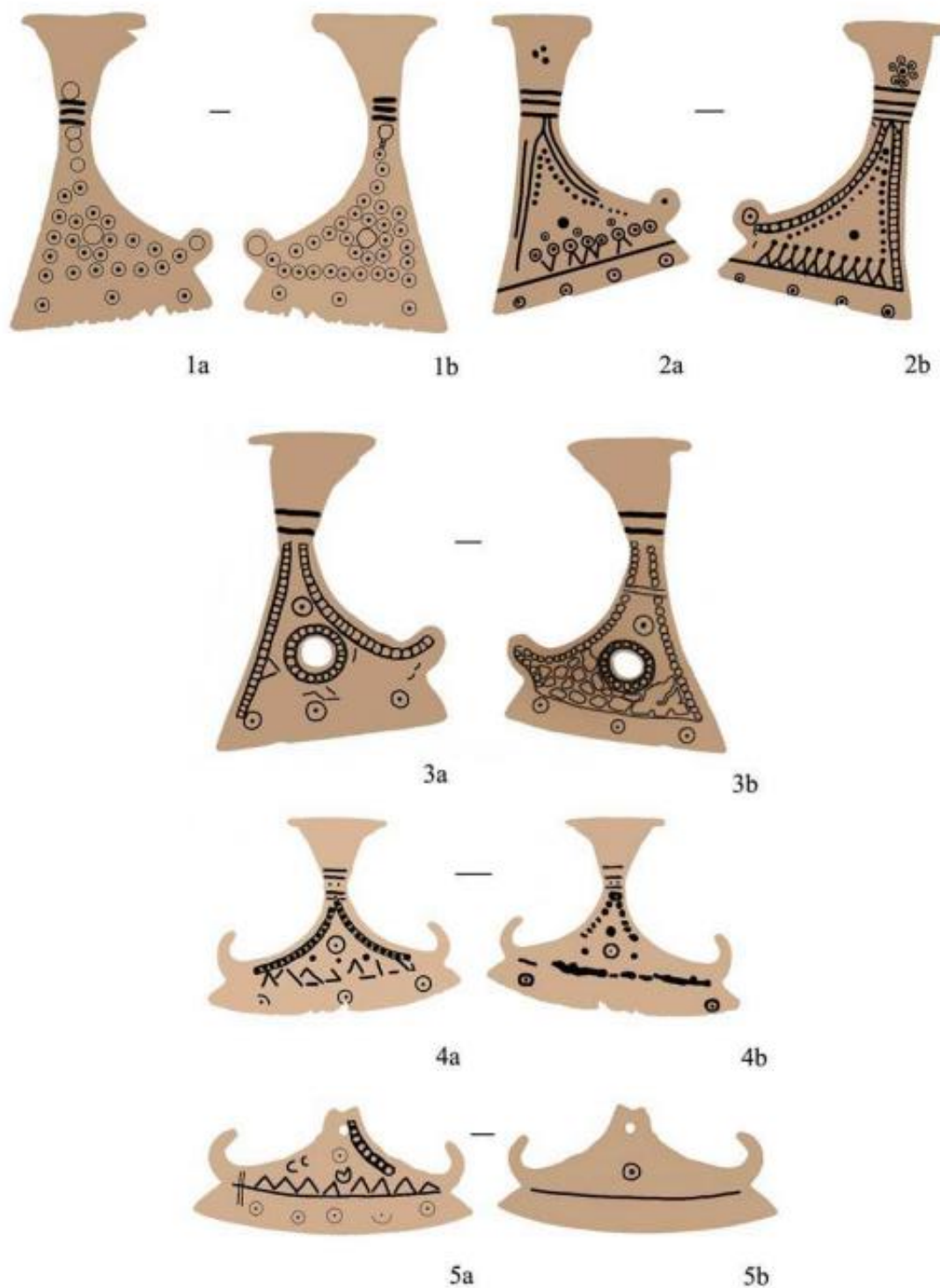

1	Ladoga
2	Rjurikovo Gorogyiscse
3	Toropec
4	Erohino
5	Sugajlovo
6	Vityebszk
7	Dobrino
8	Klimenki
9	Zaozerje
10	Kiszlaja
11	Gorodok
12	Brili
13	Bicseva
14	Lisztvin
15	Lukomlj
16	Maszkovicsi
17	Szarszkoje Gorogyiscse
18	Szupruti
19	Bor
20	Orehovo
21	Snidkino
22	Izborszk

9. századi skandináv leletegyüttesek és tárgyak, a fekete pontok jelmagyarázata a 12. képhez.

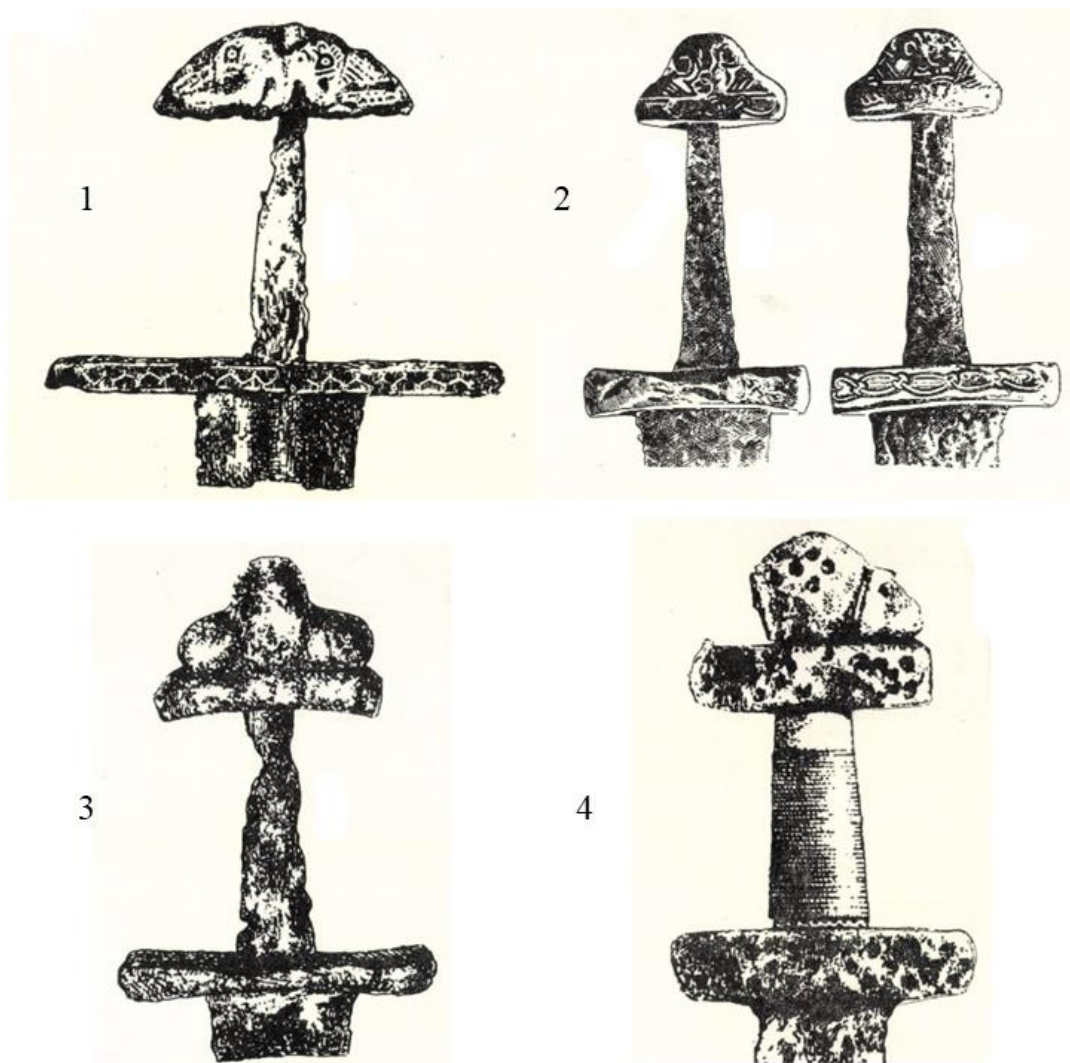

13. kép: A veszkényi zablapálca (Kép forrása: <https://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index871.html>)

14. kép: Balta alakú amulettek a tárgytypus formai jellegzetességeivel (Kép forrása: FÜREDI ET AL. 2017, 462.)

1a–b: Dabas-Templom-domb; 2a–b: Hajdúdorog-Pedagógus-földek (Kövecses-halom); 3a–b: Valkó-Öregszőlők; 4a–b: Szabolcsveresmart; 5a–b: Sály-Lator, Örsúrvár

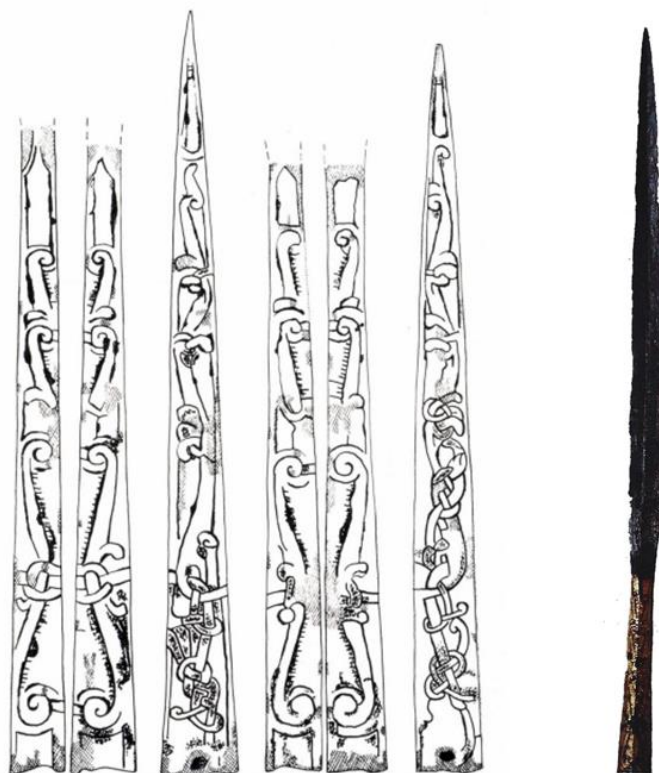

15. kép: Kardok a Kárpát-medencéből (Képek forrása: BAKAY 1965, 50–52, 56.)

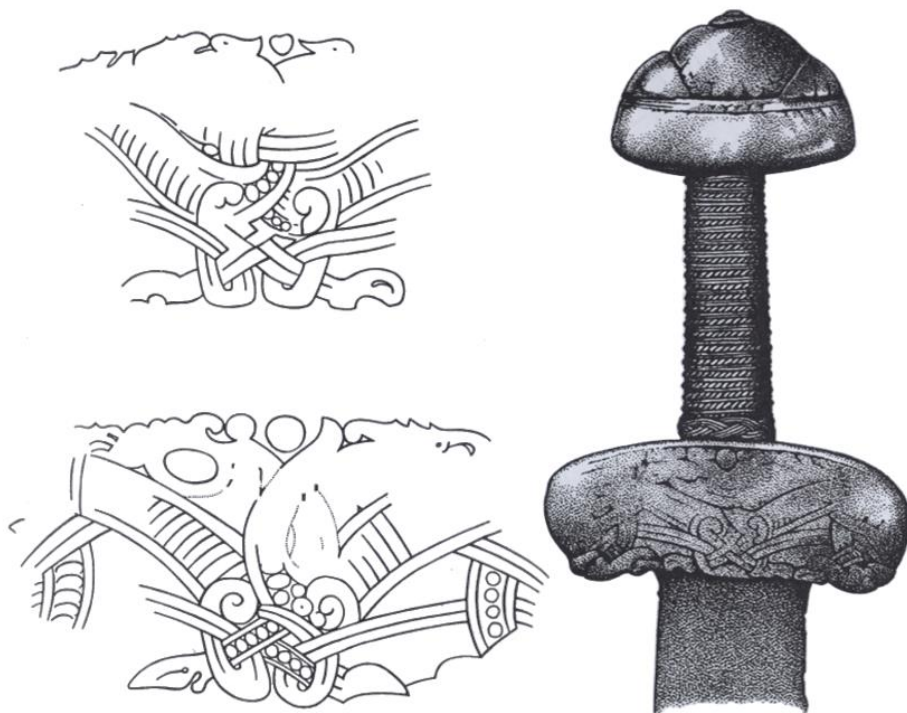
1: Budapest-Duna-meder; 2: Vác-Csörög; 3: Szob-Kiserdő; 4: Székesfehérvár-Rádiótelep

16. kép: Kardkoptatók Dombrádról (balra) és az izlandi Hafurbjarnarstaðir-ből (jobbra)
(Képek forrása: FODOR 2001, 35; SIKORA 2013, 362.)

17. kép: A budapesti lándzsa és köpüjének díszítése (Képek forrása: KOVÁCS 1970, 131; PETKES–SUDÁR 2015, 130.)

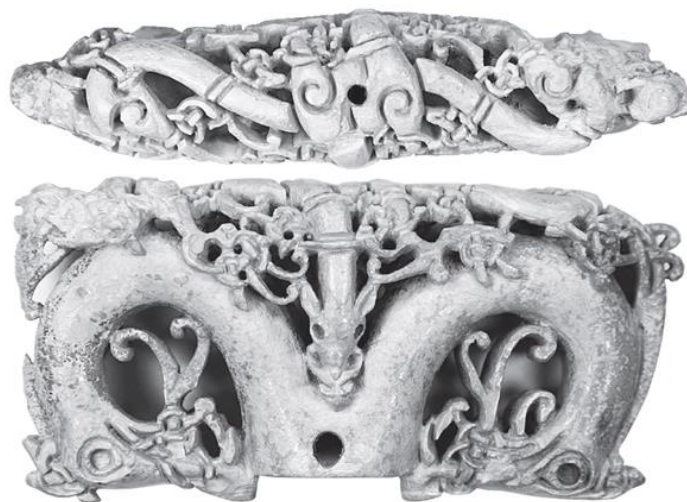

18. kép: A Szent Istvánnak tulajdonított kard és keresztvasának díszítése (Képek forrása: FODOR 2001, 34.)

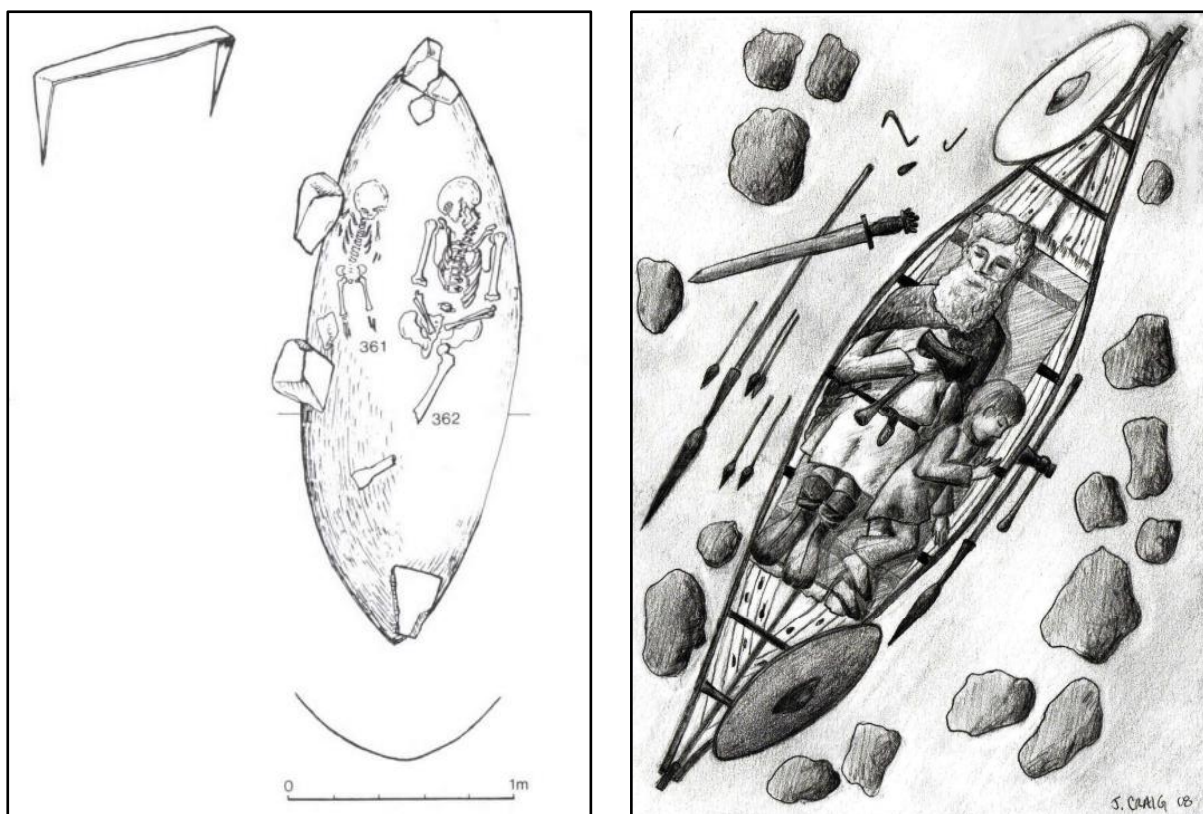
19. kép: A bicsi szablya (ún. Attila-kard) és díszítése (Képek forrása: FODOR 2000, 8; <https://mek.oszk.hu/01900/01992/html/cd1m/kepek/muveszetek/mt086188077.jpg>)

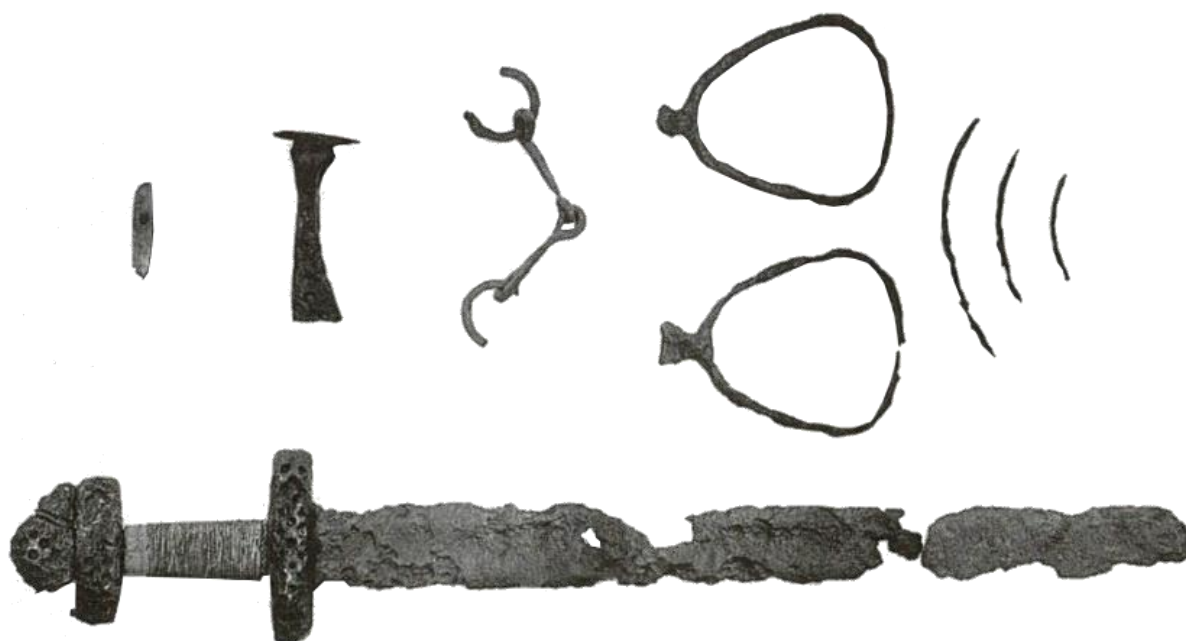
20. kép: Apátnői botvég a veszprémvölgyi kolostorból (Képek forrása: PÁTKAI 2020, 2.)

21. kép: Aranyozott ezüstveret Bodrogszerdahelyről (Képek forrása: FODOR 2017, 23.)

22. kép: A visegrád-várkerti 362. számú csónakos sír (balra) és az izlandi Kaldárhöfði-ben feltárt csónakos sír (jobbra) (Képek forrása: KOVALOVSKY 1994, 211; HALSTAD-MCGUIRE 2010, 175.)

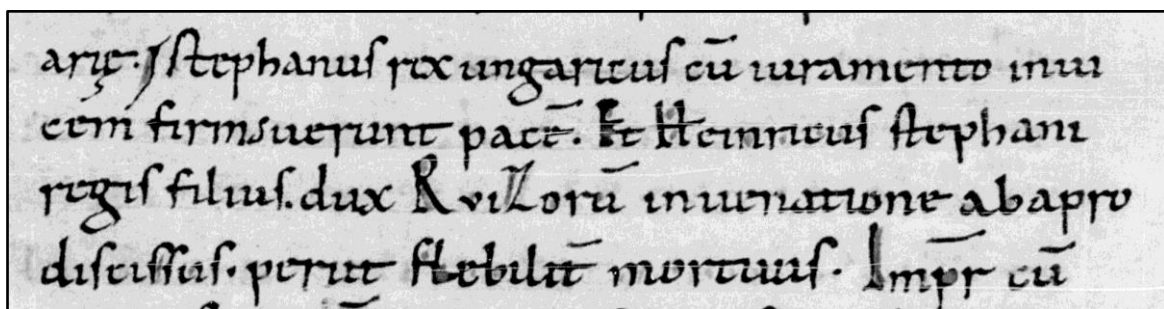

23. kép: A székesfehérvár-rádiótelepi A. sír mellékletei (Kép forrása: KOVÁCS 1995, 306.)

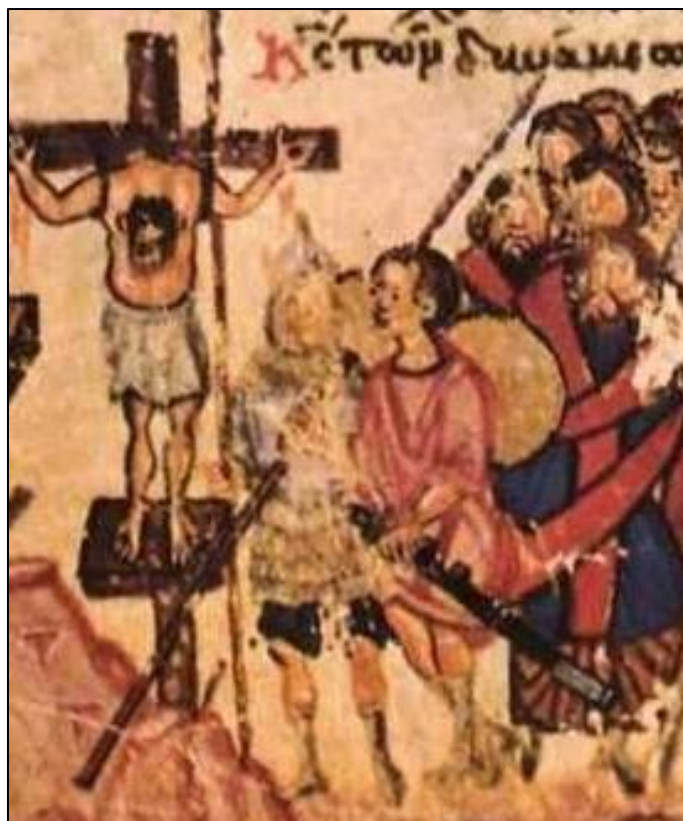

24. kép: Imre hercegnek tulajdonított képmás a koronázási paláston (Kép forrása: GYÖRFFY 1977, 70a kép)

25. kép: Az Imre herceg halálát és dux Ruizorum címét említő részlet az Annales Hildesheimenses-ben (Kép forrása:

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9067755h/f49.item>)

26. kép: Alak magyar jellegű szablyával a Chludov Psalterium-ból (Kép forrása: <http://warfare.6te.net/6-10/Chludov-Psalter-Psalm-45-lg.htm>)

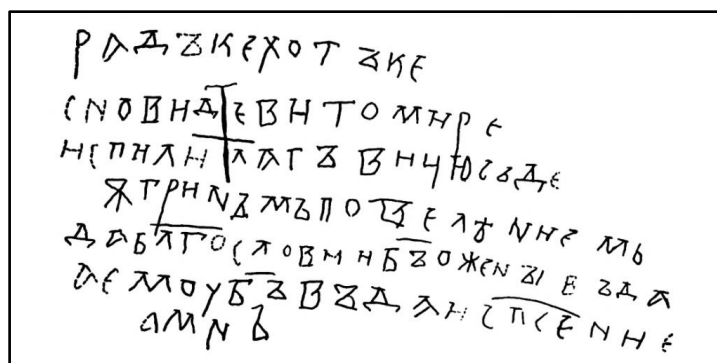

27. kép: Varég harcost ábrázoló faragvány (Kép forrása: D'AMATO 2010, 6.)

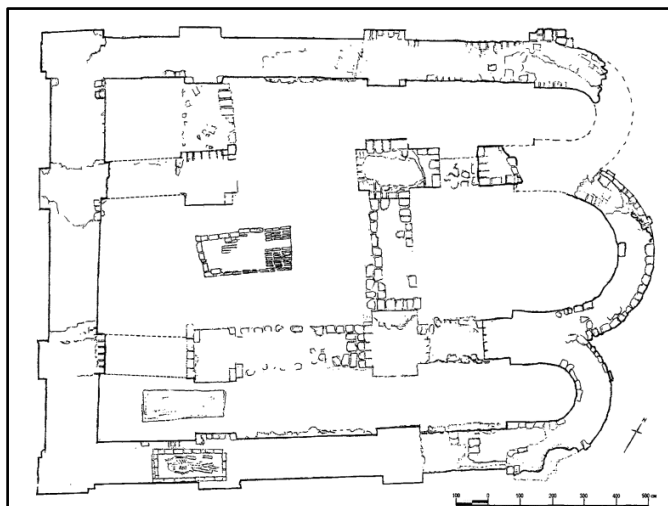

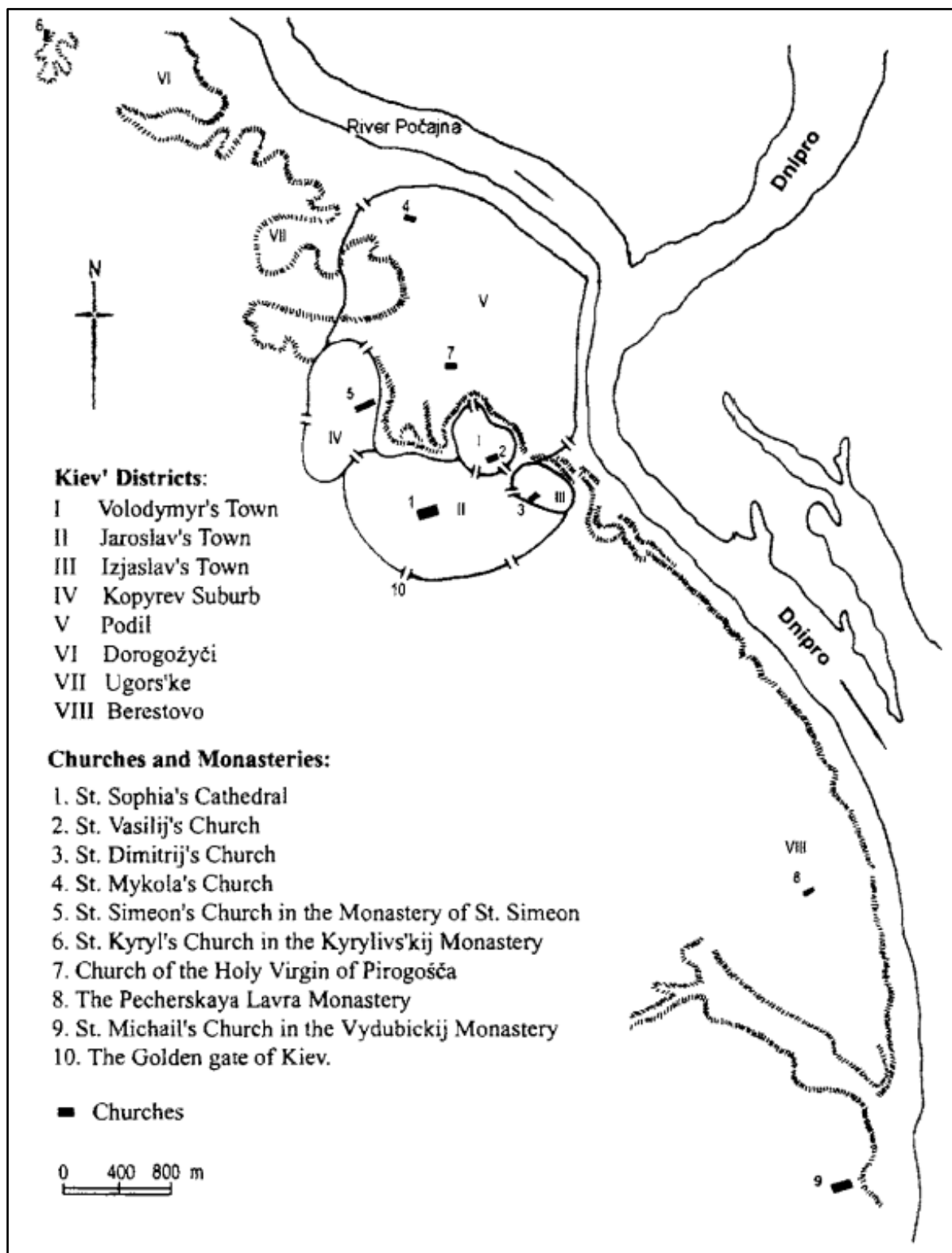
28. kép: Rúnakő (U 133) a Täby-i templom falában. Magyarul: „Guðlaug állíttatta a követ a fia, Holmi, és a maga emlékére. Ő [Holmi – K. M.] Langbarðalandban halt meg.” (Kép forrása: <https://app.raa.se/open/runor/inscription?id=5a2cbd04-0932-4d8b-8596-3aa5bb456128>)

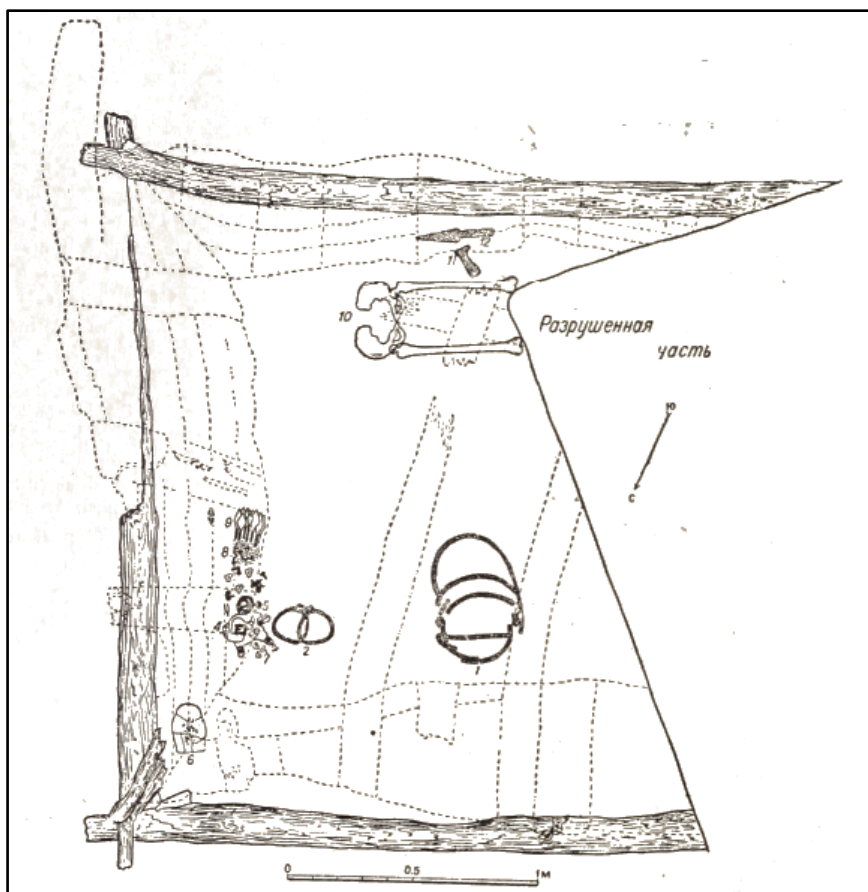
29. kép: A novgorodi Szent Szófia székesegyház falán látható graffiti. Magyarul: „Radko, Hotko, Sznovid, Vitomir kiitták itt a tömlőt, Ugrin jóváhagyásával. Isten áldása legyen azon, amit nekünk adtál. Neki [Ugrinnak] meg adj megváltást. Ámen.” (Gyóni Gábor fordítása. GYÓNI 2017, 380.) (Kép forrása: MEDINCEVA 1978, 253.)

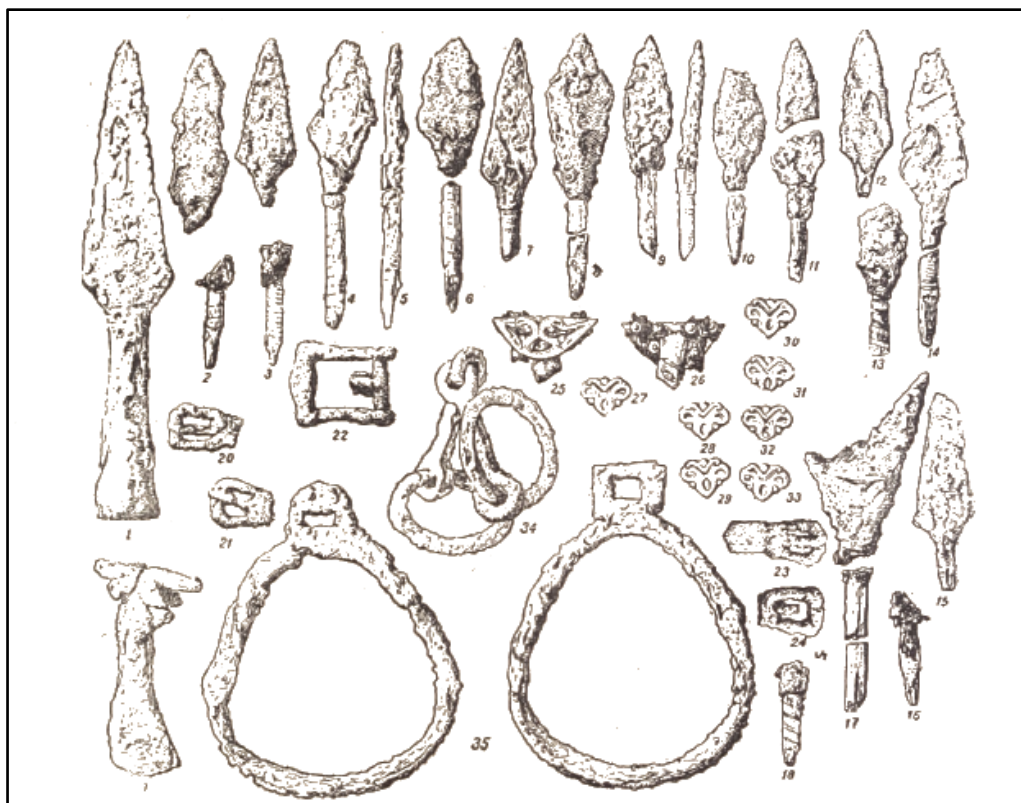
30. kép: A 2003-as Kijev Podil nevű városrészén történt ásatás alkalmával feltárt templom alaprajza az Ugorszkoje nevű terület feltételezett helyén (Kép forrása: SAHAJDAK 2007, 114.)

31. kép: A 11. század végi Kijev és környékének rekonstrukciója (Kép forrása: SAHAJDAK 2007, 118.)

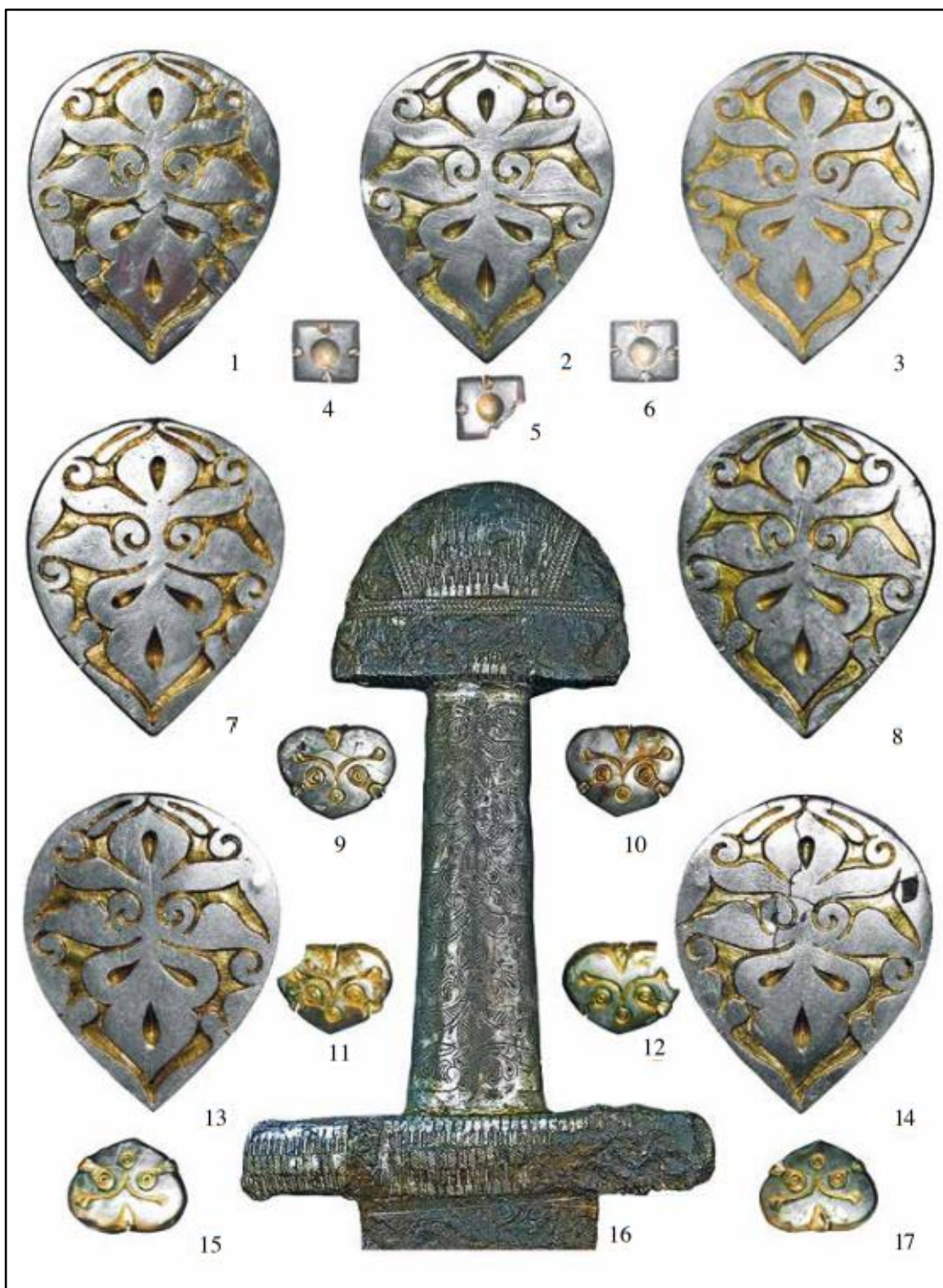

32. kép: A kijevi Tized templom alatt talált kamrasír (Kép forrása: TAGÁN 1941, 312.)

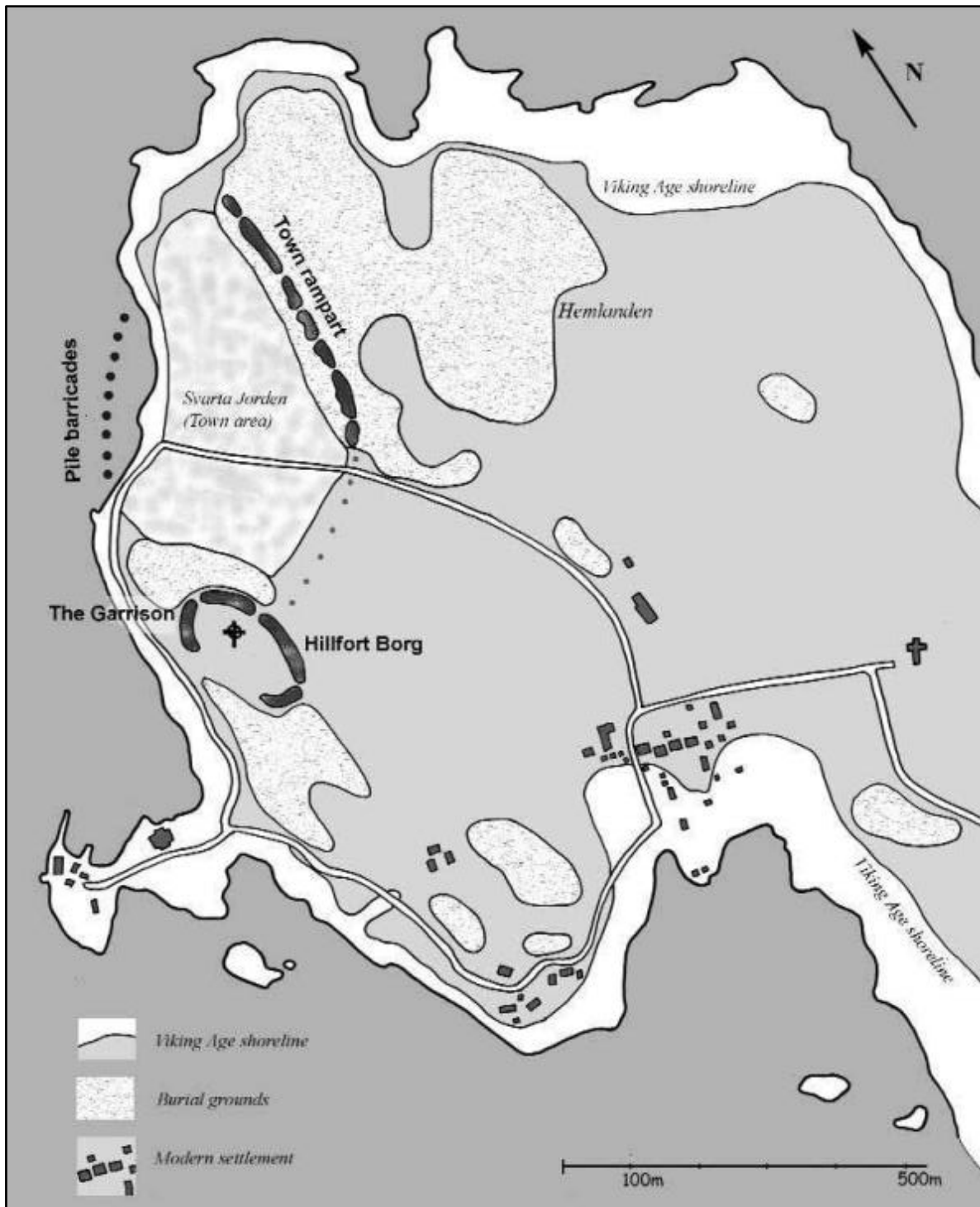

33. kép: A kamrasír melléklete (Kép forrása: TAGÁN 1941, 313.)

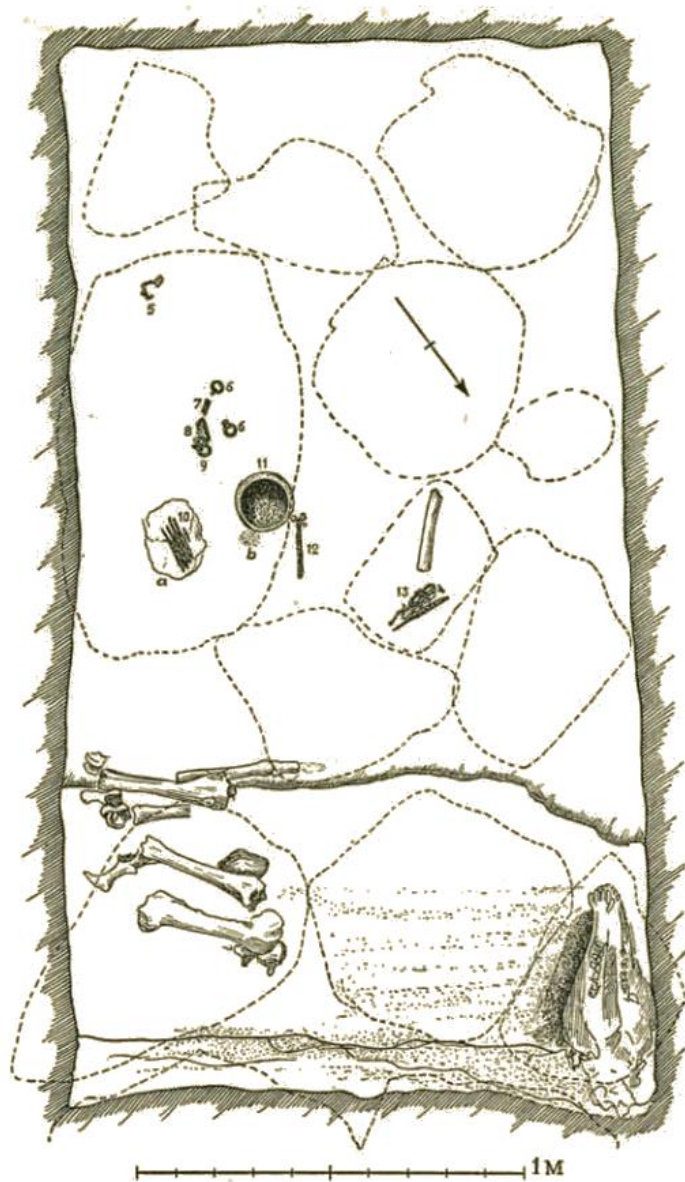

34. kép: Lószerszámdíszek és kard az 1900-ban előkerült kijevei 108. sírból (Kép forrása: KOMAR 2018, 395.)

35. kép: Björkö/Birka szigete (Kép forrása: HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 32.)

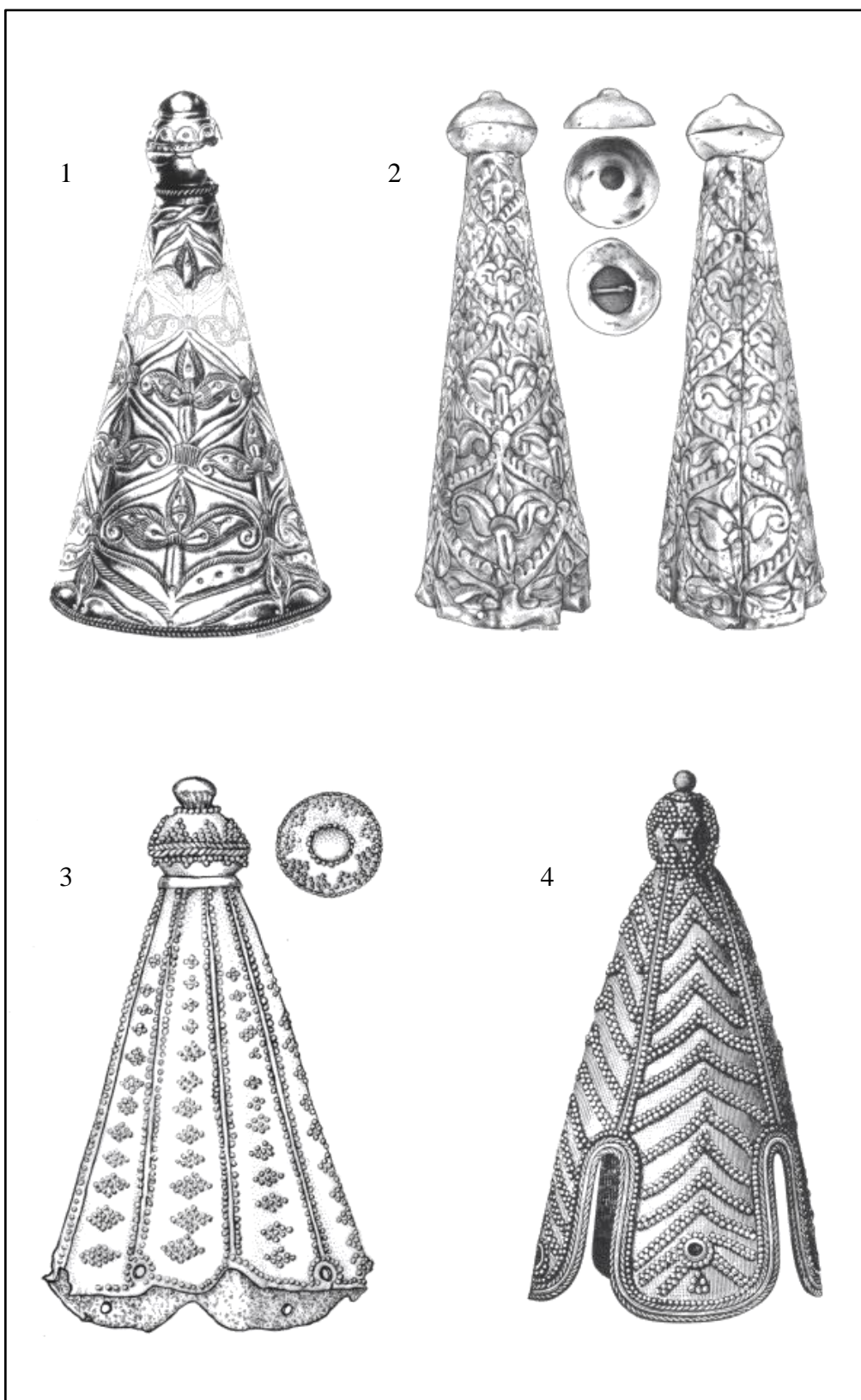

36. kép: A birkai 1125b kamrasír (Kép forrása: ARBMAN 1943, 465.)

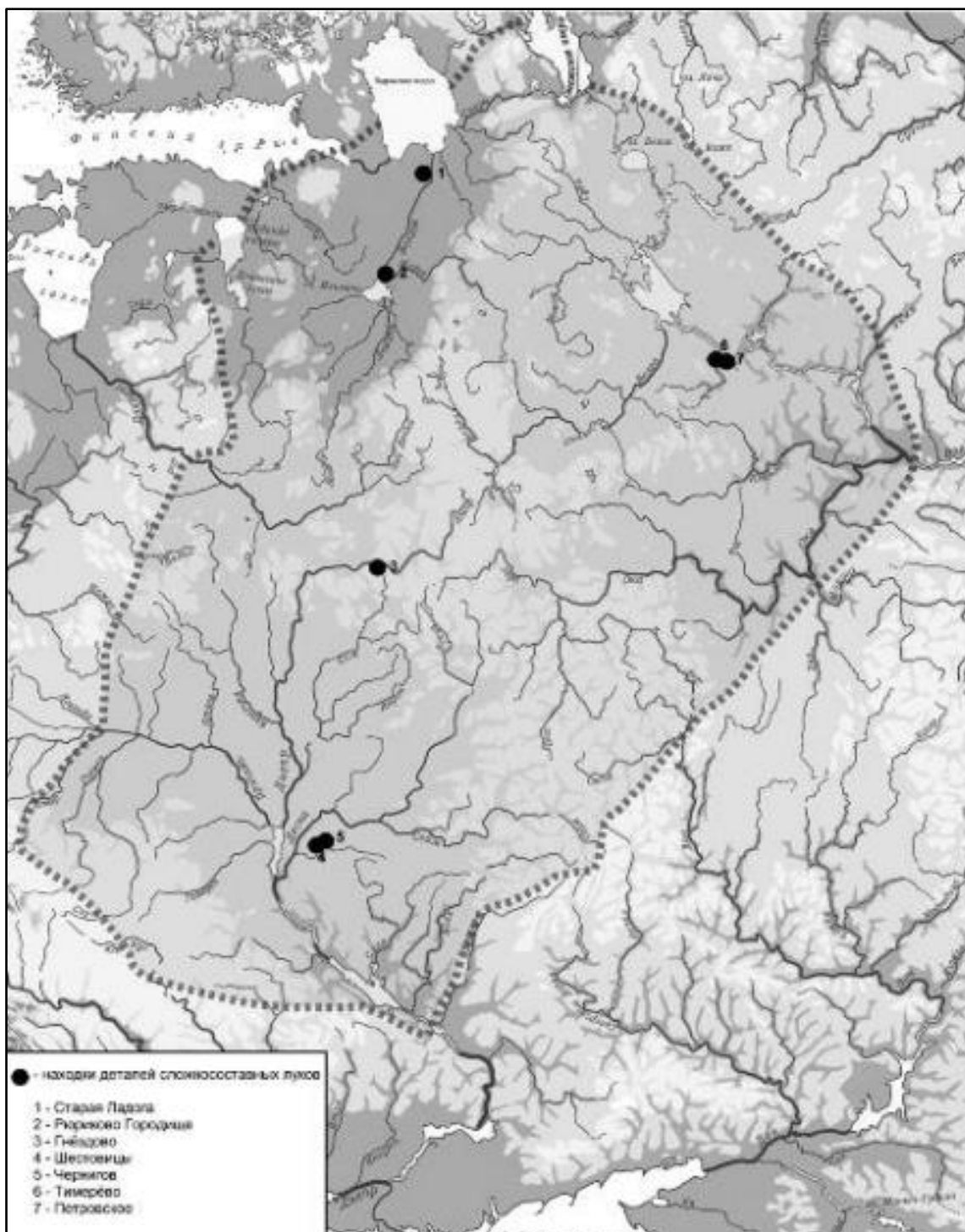
37. kép: Íjtartó tegez függesztőfüle (Kép forrása: HEDENSTIERNA-JONSON 2012, 36.)

38. kép: Süvegcsúcsok (Képek forrása: FODOR 2018, 243, 248, 250, 251.)

1. Beregszász; 2. Jászberény; 3. Sesztovica; 4. Birka

39. kép: Összetett íjak elterjedése a Rusz területén (Kép forrása: MIKHAILOV–KAINOV 2011, 239.)

1. Sztaraja Ladoga; 2. Rjurikovo Gorogyiscse; 3. Gnyozdovo; 4. Sesztovica; 5. Csernyigov;
6. Tyimerjovo; 7. Petrovszkoje

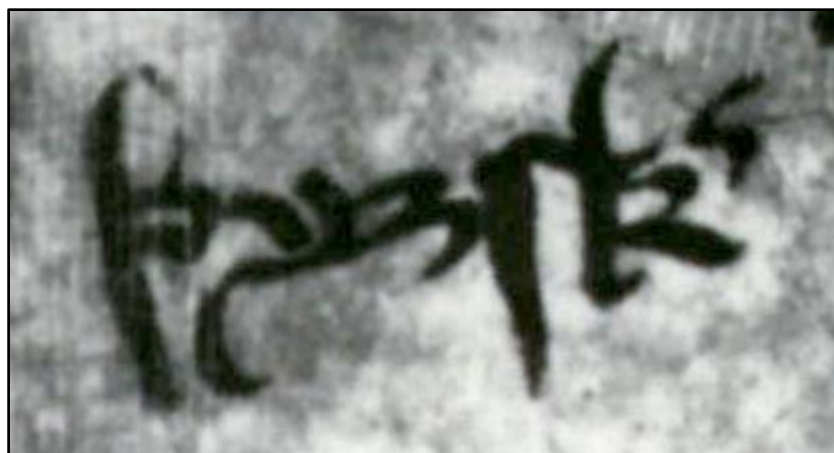

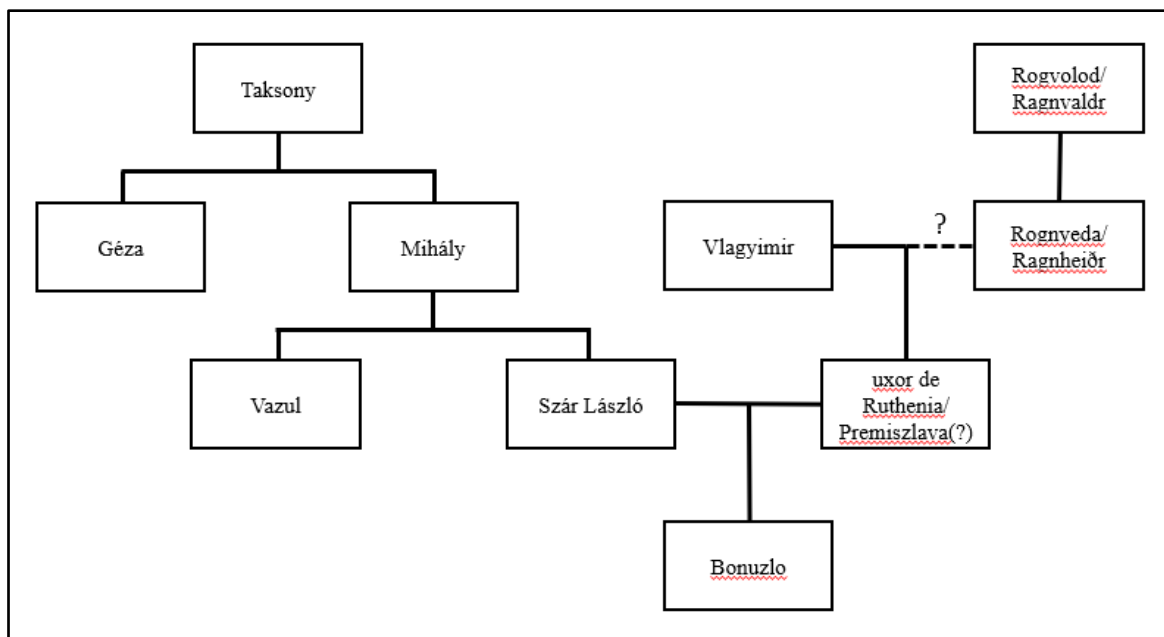
40. kép: Tyrker neve teljesen kiírva (Kép forrása: <https://handrit.is/manuscript/view/is/GKS02-1005/147?iabr=on#page/71v/mode/2up>)

41. kép: A Tyrker anyanyelvének megjelölésére használt szó (Kép forrása: <https://handrit.is/manuscript/view/is/GKS02-1005/147?iabr=on#page/71v/mode/2up>)

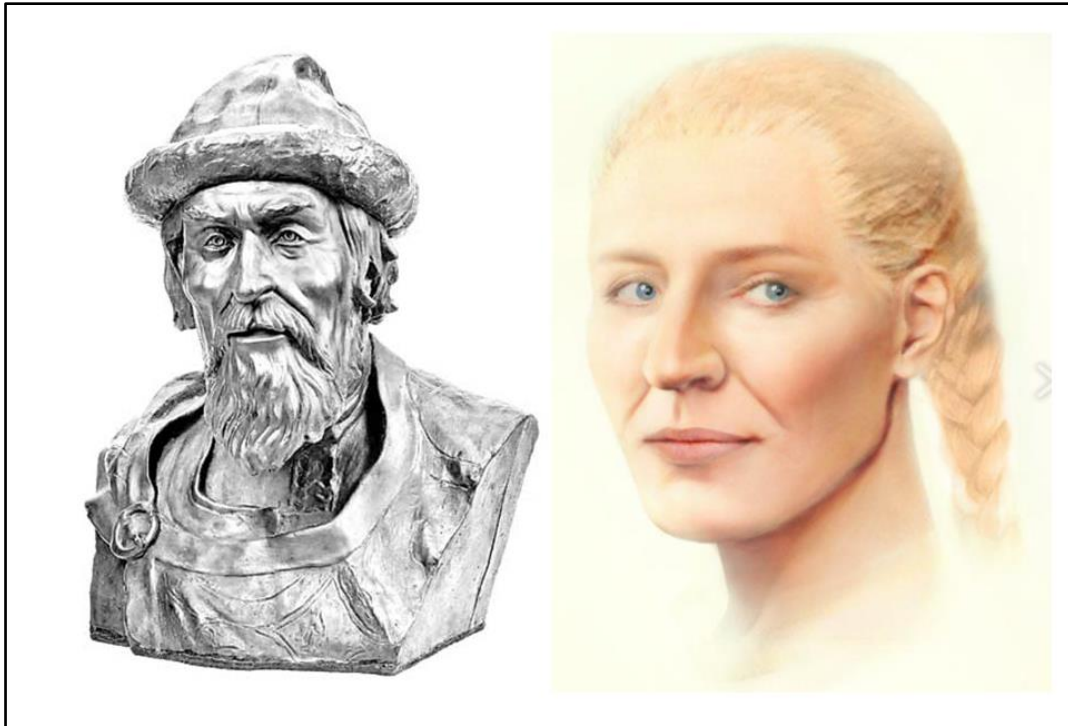
42. kép: Þyrsk- szóalak az Annales Regii-ben (GKS 2087 4to, c.1300–1320) (Kép forrása: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?i1537298>)

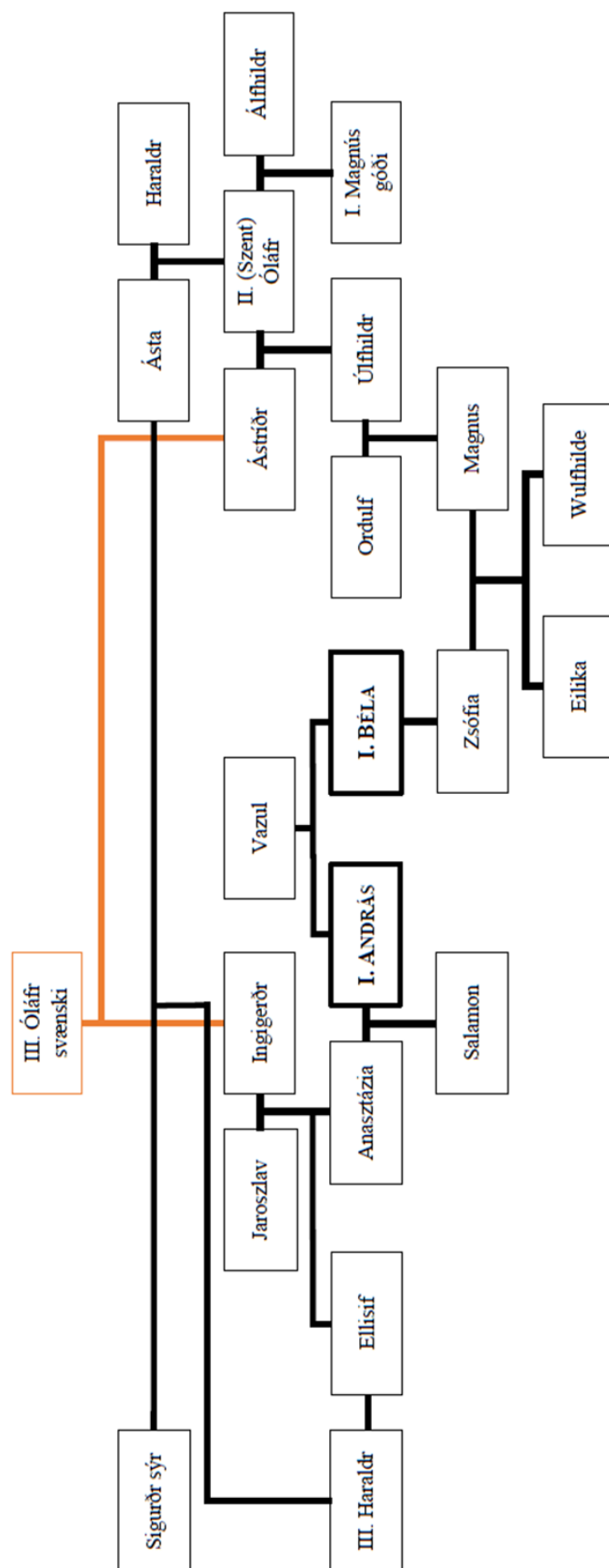
43. kép: Szár László lehetséges skandináv családi kapcsolatrendszere (Készítette: Kiss Máté)

44. kép: Jaroszlav kijevi nagyfejedelem lányainak(?) ábrázolása a kijevi Szent Szófia székesegyházban (Kép forrása: <https://st-sophia.org.ua/uk/muzeji/sofijskij-muzej/mozayiki-freski/#gallery-6>)

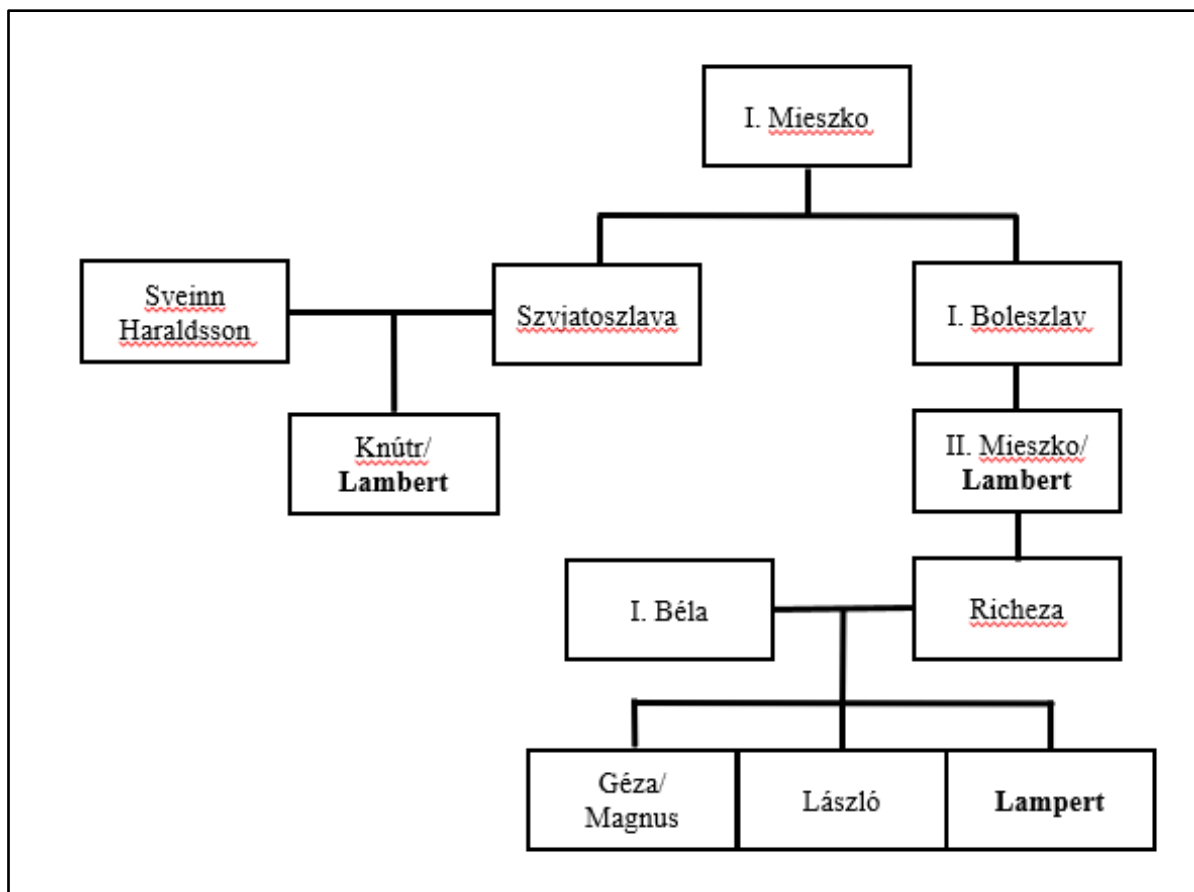

45. kép: Jaroszlav és Ingigerðr arcreekonstrukciói (Képek forrása: <https://history.wikireading.ru/15671>; <http://archaeofeed.com/2016/08/facial-reconstruction-of-a-female-buried-with-grand-prince-of-kyivan-rus/>)

46. kép: I. András és I. Béla királyok skandináv családi kapcsolatrendszere (Készítette: Kiss Máté)

47. kép: Névkapcsolat az Árpádok, valamint a lengyel és a dán uralkodócsaládok között
(Készítette: Kiss Máté)

48–49. kép: Szent Óláfr (balra) a svédországi Överselö-templom mennyezeti freskóján (15. század) és Szent László (jobbra) a veleméri templom freskóján (1370–1378) (Képek forrása: TÓTH 2019a, 63.)